

JANUSANSIKTET ELI HECKSCHER

Janusansiktet Eli Heckscher

NATIONALEKONOM OCH EKONOMISK HISTORIKER

Texter i urval av Rolf G H Henriksson och Mats Lundahl

TIMBRO

91-7566-536-0

© ELI HECKSCHERS ARVINGAR, ARTHUR MONTGOMERYS ARVINGAR,
ROLF G H HENRIKSSON, MATS LUNDAHL OCH TIMBRO FÖRLAG 2003.

Typografi och omslag: BEA HELLMAN

Sättning: ATELJÉ TYPSNITTET L&R AB

Tryck: KRISTIANSTADS BOKTRYCKERI AB, 2003

ISBN: 91-7566-536-0

www.timbro.se

info@timbro.se

Innehåll

Förord	7
I. JANUSANSIKTET ELI HECKSCHER	9
1. Rolf G H Henriksson & Mats Lundahl: Inledning	11
2. Rolf G H Henriksson & Mats Lundahl: Eli Heckscher, ekonomisk teori och ekonomisk historia	17
II. HECKSCHERS PROGRAMMATISKA DEKLARATIONER	51
3. Ekonomisk historia: mål och medel	59
4. Ekonomisk historia: några antydningar	65
5. Vad ekonomisk historia är och icke är	97
III. ELI HECKSCHER SOM EKONOMISK TEORETIKER	133
6. Växelkursens grundval vid pappersmyntfot	141
7. Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen	147
8. Verkan av för låg räntefot	183
9. Intermittent fria nyttigheter	193
IV. UTVECKLINGEN AV HECKSCHERS METODOLOGISKA POSITION	211
10. Ekonomi och historia	223
11. En plädering för teori i ekonomisk historia	253
12. Den ekonomiska historiens aspekter	265
13. Objektivitet och subjektivitet i historieforskningen	285
14. Om historiska misstag och deras behandling	295
V. EPILOG	309
15. Arthur Montgomery: Eli Heckscher som vetenskapsman	311

Förord

DE TEXTER SOM PUBLICERAS i föreliggande volym kommer ut i anslutning till femtioårsminnet av Eli Heckschers död den 23 december 1952, en händelse som uppmärksammas genom ett stort symposium, *Eli F Heckscher 1879–1952: A Celebratory Symposium*, på Handelshögskolan i Stockholm 22–24 maj 2003, med den första, av Timbro finansierade, *Eli F Heckscher Lecture*.

Heckscher var en forskare med flera strängar på sin lyra. Han var både nationalekonom och historiker, och det var han som skapade det nya ämnet ekonomisk historia i Sverige. Denna dubbelhet hos Heckscher, det som vi valt att kalla hans vetenskapliga janusansikte, gjorde det helt naturligt nödvändigt för honom att fundera över relationen mellan de båda ämnena, å ena sidan den ekonomiska teorin, å andra sidan den ekonomiska historien. De texter vi valt ut är avsedda att spegla en livstids reflexioner. De behandlar metodspörsmål, inflytandet av det ena ämnet på det andra och vice versa, och de behandlar problemet med den historiska syntesen. Vi har också valt att inkludera Heckschers viktigaste teoretiska bidrag. Avsikten är inte att vara fullständig. Det är en praktisk omöjlighet. Vi har tvingats göra ett urval ur Heckschers minst sagt rikhaltiga produktion. (Heckschers skrifter fram till 1950 finns förtecknade i *Eli F Heckschers bibliografi, 1897–1949*, Ekonomisk-historiska institutet, Stockholm, 1950.) Avsikten är snarare att boken skall kunna fungera som en inkörsport till vidare läsning. Eli Heckscher är i dag en alltför bortglömd forskare. Det är vår förhoppning att denna volym skall bidra till att ändra på detta sorgliga faktum.

Vårt arbete skulle ha varit fullständigt omöjligt utan det stöd och den uppmuntran vi rönt från Timbros stab. Fredrik Erixon har bistått oss i stort och smått, från hjälp med texturvalet och diskussion av uppläggnigen, till lösning av allehanda teknisk-praktiska problem, Barbro Bengtson och Kristina von Unge har sett till att det över huvud taget blev ett färdigt manuskript och en tryckt bok. Vårt varma tack.

Stockholm 9 april 2003

Rolf G H Henriksson

Mats Lundahl

I. JANUSANSIKTET
ELI HECKSCHER

1. Inledning

Rolf G H Henriksson & Mats Lundahl

VARFÖR SKALL MAN 2003 GE UT EN BOK med Eli Heckschers skrifter om ekonomisk teori, ekonomisk historia och relationen mellan dem? Det primära svaret är att Heckscher är en av de få forskare som samtidigt arbetade inom nationalekonomi och ekonomisk historia. Tyvärr var tendensen under lång tid, såväl internationellt som i Sverige, att det fanns tämligen vattentäta skott mellan de bägge disciplinerna. De utvecklades i olika riktningar och ett växande gap blev följd. Endast i undantagsfall uppstod tycke och giftermål mellan disciplinerna. Det var inte förrän mot slutet av 1950-talet och under 1960-talet som ett närmande mellan dem kom till stånd genom den ”nya” ekonomiska historien eller klio-metrin, där utgångspunkten för undersökningarna var neoklassisk ekonomisk teori, en nyordning som dock aldrig lyckades överbrygga gapet, åtminstone inte i vårt land.

Utan att hårdra parallellen kan Eli Heckscher ses som en tidig föregångare till 1960-talets strömningar. Det är inte särskilt märkligt att det blev så. Heckscher såg som sin stora livsuppgift att skriva Sveriges ekonomiska historia, men samtidigt ansåg han att det var näst intill en plikt för honom att analysera sin samtids problem och delta i den ekonomisk-politiska debatten. Det senare krävde handlag med ekonomisk teori, och därifrån var steget inte långt till att börja fundera över vilken roll ekonomisk teori kunde, och borde, spela i det ekonomisk-historiska arbetet, och omvänt, över vad nationalekonomin hade att lära av ekonomisk historia. Detta kan på ett sätt förefalla självklart, men som praktiken har utvisat är det trots allt inte så. Nationalekonomer i gemen har inte påverkats speciellt mycket av ekonomisk historia, och inom ekonomisk historia har den deduktivt-teoretiskt grundade analysen blivit endast en bland många inriktningar. Detta gäller inte minst i Sverige, där Heckschers uppmaningar till största delen förklingade ohörda. Behovet att

fundera över relationen mellan de bägge ämnena nationalekonomi och ekonomisk historia kvarstår således.

Genom de texter som presenteras i denna antologi hoppas vi kunna stimulera intresset för Eli Heckscher själv och hans samlade vetenskapliga verk. En läsning av Heckschers produktion mot bakgrund av hans åsikter om teori, historia och metod kastar ett annat ljus över hans verk än man får vid en ”oförberedd” läsning. Heckscher brottades hela sitt liv med hur han skulle analysera de problem som intresserade honom, och han skrev följaktligen hela tiden om metod. Inte minst prövade och reviderade han sina metodskrifter mot bakgrund av sina tillämpningar. Det är ingen tillfällighet att flera av Heckschers metodarbeten är vidareutvecklingar av tidigare skrifter. Inte sällan möter man vid olika tidpunkter av hans liv vad som i grunden är samma skrift, men alltid med vissa förändringar.

Vi tycker att Heckschers skrifter är tillräckligt intressanta i sig för att på nytt göras tillgängliga för moderna läsare. Stilen är visserligen starkt präglad av sin tid. Heckscher skriver inte alltid modern svenska. Men vad som främst bromsar och kan tvinga till omläsning är att de problem han behandlar är såväl teoretiskt djupa som metodologiskt intrikata. Han lyckas dock i allmänhet formulera dem på ett, även för moderna samhällsvetare, öppnande sätt. Heckscher har varit alltför bortglömd alltför länge. Internationellt beror detta till stor del på att så mycket av det han skrev är tillgängligt endast på svenska. I Sverige kom dessutom ideologiska utgångspunkter att resa murar mellan det Heckscherska arvet och den senare ekonomisk-historiska forskningen. Nationalekonomerna tänker i sin tur nästan uteslutande på Heckscher som en av de två skaparna av den moderna utrikeshandelsteorin, oftast utan att ha läst honom i original. Det är nu drygt femtio år sedan han gick bort, och hög tid att återuppmärksamma honom – utan skygglappar.

Redaktörernas inledande uppsats, ”Eli Heckscher, ekonomisk teori och ekonomisk historia”, försöker karakterisera Heckscher som ekonomhistoriker, med tonvikt på hans metodologiskt unika dubbelkompetens. Heckscher uppvisade i stor utsträckning ett janusansikte: å ena sidan

ekonom, å andra sidan historiker. Nationalekonomer och historiker har följaktligen helt olika bilder av honom. Själv försökte han överbrygga klyftan mellan ämnena på olika sätt, dock utan att helt lyckas. Särskilt pläderade han för användning av teori inom ekonomisk historia, men i praktiken levde han inte helt upp till sina ideal. Det är främst när Heckscher analyserar dagsaktuella ekonomiska problem och ekonomisk politik som det teoretiska fundamentet blir påtagligt. ”Ekonomen” Eli Heckscher är i viss mån synlig i hans historiska skrifter under 1920- och delar av 1930-talet, men därefter tar ”historikern” alltmer över. Inte minst är det förvånande att man i hans historiska analyser finner så svagt genomslag för hans eget stora teoretiska bidrag, faktorproportionsteorin.

Det kan utifrån en granskning av logiken i Heckschers metodologiska deklARATIONER hävdas att Heckscher, om han hade levt i dag, utöver sin plädery för teori inom ekonomisk historia betydligt mer skulle ha pläderat även för ”historisk ekonomi”. Budskapet är att ett historiskt grepp måste ses som ett allt viktigare komplement till en nationalekonomisk forskning som blivit alltmer snävt ”teknisk”. Heckschers plädery för historia i nationalekonomin är något som inte ostraffat låter sig ignoreras i ett ämne som alltmer renodlat framträder som en politisk ingenjörsvetenskap och främst förlitar sig på en experimentell metodik som saknar förankring i ett historiskt perspektiv och i en kausalanalys. Utan en sådan förankring är risken stor att användning av nationalekonomi som underlag för ekonomisk politik kommer att leda till allt fler och allt större misstag, dvs att ämnet kort och gott skulle bli alltmer samhälls-ekonomiskt kostsamt.

Ett balanserat perspektiv på Heckschers metodologiska problematik kan man få genom en eftertänksam läsning av Montgomerys klassiska epitaf över honom, det sista kapitlet i vår antologi. Montgomery var den av Heckschers kolleger som stod honom närmast i fråga om metodologisk tvärsidighet (Henriksson 1987) och han dämpar den bild av sin väns metodologiska problematik som en del bedömare sett som en inre kamp mellan två oförenliga identiteter, ekonomens och historikers (Olsson 1992). Han gör det med rätta. Heckscher var visserligen en logiker och

en idealist, men han var också i eminent mening en praktiskt rationell arbetsmänniska som aldrig lät filosofiska frågor bli ett hinder för det han föresatte sig. Han markerade i metodologiska sammanhang alltid en klar distans i synnerhet till filosofers resonemang. I den första här reproduce-rade uppsatsen från 1904, skrev han apropå deras behandling av ”spörs-målen om viljans frihet, kausalitetens innebörd o d” att ”då historiker och nationalekonomer lyckligt och väl bragt de för dem praktiska och betydelsefulla spörsmålen på det torra, torde de kunna överlämna resten åt filosoferna, i glad förväntan att dessa fortfarande skall röna samma framgång som hittills följt dem vid lösningen av sådana frågor” (Heckscher, 1904: 196).

Hade Heckscher varit mera disponerad för filosofiska resonemang skulle vi säkerligen ha fått en formellt sett betydligt bättre behandling av de metodologiska frågor han tog upp, men det är troligt att detta i så fall skulle ha skett till priset av en betydligt mindre ekonomisk-historisk produktion. Heckschers metodologiska betydelse ligger inte främst i det budskap som bärs ut i hans explicit metodologiska deklamationer utan i begrundandet av ”the proof of the pudding”, hans kvantitativt och än mer kvalitativt imponerande produktion på såväl det ekonomisk-historiska fältet som på det nationalekonomiska. Vad han här praktiskt demonstrerade var att han funnit en lösning på den sk historiska syntesens problem, och den lösningen nådde han inte via metodologiska resonemang om den koordinat i hans tillvaro som gick mellan historia och ekonomi utan genom sitt lidelsefulla förhållningssätt till den Weberianska koordinaten, den mellan vetenskap och politik. För Heckscher var ”Wissenschaft als Beruf” en existentialistisk fråga. Vetenskapen var hans religion (Heckscher, 1948), men i sin utövning av denna religion var Heckscher ingen tillbakadragen klostermunk. Han var en stridens man, och i denna strid var han formidabelt praktisk.

Heckschers texter har i antologin grupperats i tre avdelningar med varsin närmare introduktion till innehållet. Vi har funnit det didaktiskt lämpligt att lägga teoribidragen samlade, insprängda mellan två block som båda är metodologiska. Bokens första avdelning vill huvudsakligen

visa på Heckschers metodologiska utveckling över tiden, den tredje vill lyfta fram hans metodologiska argumentation mera i detalj. De mellanliggande teoretiska texterna belyser i sin tur att Heckschers utveckling som ekonomisk teoretiker var den främsta orsaken till den förskjutning i hans metodologiska position som kan avläsas mellan de tre uppsatserna i den första avdelningen. Trots en grundläggande, nästan förvånande, permanens beträffande den ekonomisk-historiska forskningens uppgift och i grunden även dess metod (trots en över tiden tilltagande användning av statistisk teknik) finns det en markant skillnad mellan hans syn på den ekonomisk-historiska forskningens ”vetenskapliga objekt” innan han gjorde sina teoretiska bidrag och den syn han gav uttryck för därefter. De teoretiska artiklarna i den andra avdelningen ger den nödvändiga bakgrunden till det komplexa manifest för den ekonomisk-historiska forskningen, som Heckscher med många värdefulla variationer förde fram under senare delen av sitt liv och som närmare belyses i den tredje avdelningen.

REFERENSER

Heckscher, Eli F (1904), "Ekonomisk historia : några antydningar", *Historisk Tidskrift*, vol 24, kapitel 3 i denna volym.

Heckscher, Eli F (1948), "Objektivitet och subjektivitet i historieforskningen", i Georg Landberg m fl, *Historia och religion*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Förlag, kapitel 13 i denna volym.

Henriksson Rolf G H (1987), "Montgomery, Gustaf Arthur", i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, vol 25. Stockholm: Norstedts Tryckeri.

Olsson, Carl-Axel (1992), "Eli Heckscher and the Problem of Synthesis : A Methodological Note", *Scandinavian Economic History Review*, vol 40.

2. Eli Heckscher, ekonomisk teori och ekonomisk historia*

Rolf G H Henriksson & Mats Lundahl

I SIN ARTIKEL ”A Plea for Trade Theory in Economic History”, hyllar Ronald Findlay (1998) en idé av Eli Heckscher, som vid den internationella historikerkongressen i Oslo 1928 höll ett föredrag med titeln ”A Plea for Theory in Economic History” (Heckscher, 1929). Heckschers ståndpunkt var att det var omöjligt att skriva bra ekonomisk historia utan att på samma gång använda sund ekonomisk teori. Fastän ekonomisk teori inte kan förklara de för det mesta exogena övergångarna från en ekonomisk ”epok”, ”period” eller ”episod” till en annan (Heckscher, 1920: 20a, 1951: 54), kan – och bör – den användas som ett instrument vid urvalet av de fakta som skall ingå i den förklarande analysen (Heckscher, 1929: 529). Findlay pekar på Heckschers ställning som handelsteoretiker och omformulerar hans plädering för ekonomisk teori till en plädering för en ekonomisk-historisk ansats, som grundar sig på Heckschers egen faktorproportionsansats. Detta är helt i linje med Heckschers plädering och skäl nog för en diskussion om några av Heckschers metodologiska tankar och tillämpningar.

I denna essä kommer vi därför att gå igenom några av Heckschers tankar kring ekonomisk teori och ekonomisk historia. Inledningsvis kommer vi att uppehålla oss vid hans ”janusansikte”, den egenskap hos honom som är helt grundläggande i föreliggande sammanhang, nämligen att han både är nationalekonom och ekonomisk historiker. Sedan kommer vi att gå direkt på Heckschers plädering för användning av teori, och hans egen strävan att leva upp till denna rekommendation. Därefter presenterar vi kort Heckschers inställning till teorins plats i ekonomisk historia och undersöker hur han själv tillämpade sina principer. Vi kommer särskilt att försöka ta reda på om Heckscher använde sig av den del av den

* Essän presenterades ursprungligen vid konferensen Trade, Development and Economic History – A Conference in Honor of Ronald Findlay, Columbia University, New York, 20–21 april 2001.

ekonomiska teorin där han gjorde sin egen banbrytande insats: internationell handelsteori.

Eli Heckschers janusansikte

För ekonomer i allmänhet och internationella ekonomer i synnerhet är namnet Eli Heckscher först och främst förknippat med det teorem som bär hans namn – Heckscher-Ohlin-teoremet – som hävdar att länder med en, säg, relativt stor tillgång på arbetskraft kommer att exportera arbetsintensiva varor, medan länder med, säg, en relativt stor tillgång på kapital kommer att exportera kapitalintensiva varor. Heckscher lade fram sin idé i det specialnummer av *Ekonomisk Tidskrift* som 1919 gavs ut som festskrift för Uppsalaprofessorn David Davidson (Heckscher, 1919a). I artikelns viktigaste del uttrycker han sin förvåning över den ringa uppmärksamhet som ägnats frågan om vad det är som ger upphov till skillnader i komparativa kostnader mellan länder och framför därefter tesen att handel kommer att uppstå när relativa faktorpriser skiljer sig åt, eftersom faktorillgångarna inte är desamma överallt, och att en utjämning av faktorpriserna kommer att ske när produktionsfunktionerna är desamma i alla länder.

Med artikeln från 1919 grundlades Eli Heckschers rykte som teoretisk nationalekonom – den var, som Paul Samuelson (1981: 360) har uttryckt det, ”genialisk”. Hade Heckscher varit i livet 1977 när Bertil Ohlin och James Meade fick det s k Nobelpriset i ekonomi, skulle han utan tvivel ha fått dela det med dem.

Heckschers artikel om utrikeshandelns betydelse för inkomstfördelningen framstår emellertid som ett undantag i hans produktion. Själv ansåg han att hans enda andra bidrag till ekonomisk teori var artikeln ”Intermittent fria nyttigheter” (Heckscher, 1924a).¹ Det verkar som om

1. Heckscher skrev faktiskt ett antal teoretiskt givande artiklar, som inte har fått särskilt stor uppmärksamhet. Den mest betydande av dem var en analys av verkningarna av för låga låneräntor i samband med Knut Wicksells kumulativa process (Heckscher, 1921a) i festskriften till Wicksell – en text som han senare skulle komma att ta avstånd från (Henriksson, 1990: 173). I essäsamlingen om produktionsproblem (Heckscher, 1918a) finns det intressanta texter om olika effekter av överkapitalisering och om kooperativa företag. I ett av kapitlen, ursprungligen publicerat som Heckscher (1913), tar han sin utgångspunkt i Ricardos jordräteteori och förebådar Wilfred Salters (1960) årgångsansats till kapitalbildning och tekniska förändringar. Hans diskussion om den svenska järnproduktionen och världsmarknaden i samma bok påminner utvecklingsekonomer om den moderna diskussionen

Heckscher länge värderade den artikeln högre än den han skrev 1919 (Montgomery, 1953: 159), antagligen för att han ansåg att den ansats han presenterade där kunde användas för att förstå arbetslöshetsproblematiken. Arbetslöshet handlade inte enbart om undersysselsatt arbetskraft, utan också om undersysselsättning av andra produktionsfaktorer. Artikeln tar upp problemet med fasta kostnader i produktionen och överkapacitet.

Heckscher skrev också ett stort antal tillämpade ekonomiska studier. De behandlade såväl historiska som samtida problem, men internationellt är dessa i stort sett okända, av den enkla anledningen att de bara finns på svenska.² Heckscher stod långt ifrån dem som hyllade det akademiska elfenbenstornets ideal. Han pekade på vikten av att tillämpa sund ekonomisk teori i analyser av verkliga vardagsproblem. I sin undervisning vid Handelshögskolan, där han hade fått en professur i ”nationalekonomi med statistik” när skolan öppnade 1909, lade Heckscher ned mycket energi på att i sina föreläsningar för studenterna behandla sådana ekonomiska fenomen som det var troligt att de skulle möta i sitt dagliga värv som affärsmän när de lämnade skolan (Henriksson, 1990:169).

Man kan hävda att det var samma förhållningssätt som gav Heckscher idén till den artikel han skrev 1919. Året före hade han publicerat en essäsamling, *Svenska produktionsproblem* (Heckscher, 1918a) – en bok som Knut Wicksell (1919) ansåg innehålla en bristfällig behandling av inkomstfördelning och befolkningsproblem. I artikeln från 1919 hävdar Heckscher att det var Wicksells kritik på detta område som fick honom att skriva den. Det är dock troligt att han hade en annan omedelbar inspirationskälla, kanske två (Henriksson, 2002). Den första var en studie av Fritz Brock (1917), som bland annat behandlade hur tullar påverkar

om importsubstitution i utvecklingsländer. En artikel från 1916 om växelkursens bestämning vid pappersmyntfot (Heckscher, 1916), som kritiserar Gustav Cassels köpkraftsparitetsansats (Cassel, 1916), har på senare tid kommit att uppmärksammas i den makroekonomiska forskningen (jfr *New Encyclopaedia Britannica*, 1988: 795, och Obstfeld & Taylor, 1997).

2. Ett undantag bland dessa är Heckscher (1930a), som är en översättning av ett långt kapitel om monetära frågor och växelkurser i Sverige 1914–1925. Heckschers publikationer 1897–1949 finns listade i *Eli F Heckschers bibliografi* (1950).

inkomstfördelningen och som Heckscher, som sakkunnig för en professur som Brock hade sökt, var tvungen att läsa, och som han senare recenserade i *Ekonomisk Tidskrift* (Heckscher, 1918b).³ Det var exakt de kommentarer i *Svenska produktionsproblem* som kunde härledas från Brock som Wicksell ifrågasatte.⁴ Enligt detta resonemang rörde det sig om en samtida fråga av tillämplad natur som Heckscher inte hade belyst tillräckligt. Därför hade han blivit tillrättavisad av Sveriges ledande ekonom, och det var just detta som fick Heckscher att göra en djupare analys av internationella handelsproblem. Resonemanget är både sunt och plausibelt, men var det verkligen detta som motiverade honom? Vi återkommer till frågan längre fram.

Heckscher kunde knappast ha förutsett på vilket sätt hans text från 1919 skulle komma att betraktas av efterkommande generationer, och när han mot slutet av sin livstid fick veta att delar av essän skulle översättas till engelska och vara med i *Readings in the Theory of International Trade*, som publicerades av American Economic Association (Ellis & Metzler, 1949) verkade han överraskad: ”Potztausend, haben wir das alles getan?” (Henriksson, 1979: 514).⁵ Det verkade till och med som om han mer eller mindre hade valt att glömma bort arbetet, eller i alla fall att förringa dess betydelse, trots den ställning det hade fått, först genom Ohlins arbeten och senare genom den utveckling av Heckscher–Ohlinmodellen som Paul Samuelson (1948) genomförde med den två-gångertvå-gångertvå-formulering (två länder, två varor, två produktionsfaktorer) som i dag är standard.

För att sammanfatta så här långt, kan vi konstatera att Eli Heckschers rykte som ekonomisk teoretiker vilar på en enda text. Han uppvisar

3. För en kortfattad biografi över Brock, se Wadensjö (1994).

4. Heckschers andra möjliga inspirationskälla är kanske mer överraskande – hans student Bertil Ohlin, som hade skrivit en uppsats om de svenska spannmålstullarna för Heckschers seminarium i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm 1918 (Ohlin 1918). Den var ett i huvudsak empiriskt arbete som innehöll mycket få spår av det som skulle framträda i senare analyser av såväl Heckscher som Ohlin, men den kan ha hjälpt Heckscher att koncentrera sig på handelsteorifrågor. Heckscher hade dock redan själv arbetat med handelsfrågor, till exempel genom att delta i den svenska debatten om sockertullar (Heckscher 1913).

5. Heckscher citerade en av de mest prominenta latmaskarna bland svenska kungar, Fredrik I (1720–1751) – vars förhållningssätt var den raka motsatsen till hans egna ideal.

emellertid ett janusansikte i intellektuellt hänseende, eftersom han först och främst var ekonomisk historiker och såg sig själv som sådan. Han fick den första svenska professuren i ekonomisk historia 1929. Heckschers intellektuella framtoning har dessutom slagsida. Mot hans tämligen få teoretiska verk och hans tillämpade nationalekonomiska ekonomiska studier står en överväldigande produktion inom ekonomisk historia. Sålunda råder det ingen tvekan om var vi skall söka Eli Heckschers ”verkliga” ansikte – det som vi måste hitta om vi vill porträttera honom *en face*. Han var framför allt ekonomisk historiker. Det är möjligt att han så tidigt som på 1910- och 1920-talen ville ägna sig åt ekonomisk historia, men den katastrof som första världskriget innebar och de i hans ögon betydelsefulla nationella och internationella ekonomiska händelser som inträffade under 1920-talet gav upphov till en konflikt mellan hans långsiktiga forskningsprogram och vad han uppfattade som en plikt att delta i diskussionen om akuta ekonomisk-politiska problem.

Efter utnämningen till professor i nationalekonomi med statistik vid Handelshögskolan i Stockholm 1909 blev Heckscher allt mer och mer engagerad i analyser av samtida ekonomiska problem och i undervisningen i ekonomisk teori. Med viss överdrift kan man säga att 1910- och 1920-talet är ”ekonomen” Heckschers period. Influenserna från nationalekonomin är tydlig även i hans stora historiska texter från denna tid. ”Man kan rent av säga att det stora historiska momentet i undersökningen i någon mån trängs i bakgrunden och att den ekonomiska interpretationen blir huvudsaken”, skriver Arthur Montgomery (1953: 160).

Av Heckschers tidiga böcker är det bara studien av kontinentalsystemet (Heckscher 1918c), publicerad på svenska 1918, som är internationellt välkänd (Heckscher, 1922a). Det finns en annan text från 1926 om svensk penningpolitik under första världskriget och de första efterkrigsåren (Heckscher, 1926) som också har översatts till engelska (Heckscher, 1930a), men den har inte tilldragit sig någon uppmärksamhet. Heckscher var själv ganska stolt över den, eftersom den innehåller en kritik av Gustav Cassels köpkraftsparitetsteori, som denne hade använt för att förklara deprecieringen av den tyska marken och andra europeiska valutor

efter första världskriget (Cassel, 1917, 1920, 1922). Boken publicerades i en serie utgiven av Carnegie Endowment for Peace, och när Keynes hörde Heckscher beklaga sig över bristen på internationellt erkännande för hans arbete sade han helt enkelt (och riktigt) att publicering i den serien var ”to invite neglect” (citerad av Montgomery, 1953: 162).

Det var inte förrän 1929, när Heckscher hade fått en forskningsprofessur i ekonomisk historia på heltid, som han kunde lägga huvuddelen av sin tid på detta område och koncentrera sig på det han såg som sin främsta uppgift i livet – att skriva en svensk ekonomisk historia (Henriksson, 1991a: 148). Han lade till största delen nationalekonomin åt sidan och deltog bara i den pågående debatten när han tyckte att situationen krävde det. Från och med då är hans publikationslista i ekonomisk historia enastående. ”Det torde i själva verket finnas få motsvarigheter på historieforskningens område till den otroliga produktivitet som Heckscher utvecklade under de närmaste sex à sju åren efter sin övergång till forskningsprofessuren i ekonomisk historia”, skriver Montgomery (1953: 167).

Man kan skriva under på Montgomerys kommentar, trots att mycket av det som kom i tryck under 1930-talet hade förberetts under 1920-talet eller tidigare. Heckschers första stora bidrag under den här perioden var ett tvåbandsverk om merkantilismen (Heckscher, 1931a, eng övers 1935a). Här skriver han mindre om ekonomiska händelser som sådana och mer om den ekonomiska politikens och det ekonomiska tänkandets historia som den hade utvecklats från medeltiden fram till den liberala epoken. Tanken att skriva detta verk hade grott under lång tid; den hade sina rötter i den licentiatavhandling som han publicerade 1903.⁶ Avhandlingen kan också ses som ursprunget till hans *magnum opus* om Sveriges ekonomiska historia, vars första två volymer kom på 1930-talet (Heckscher, 1935b, 1936a). Trots att Heckscher måste ha lagt det mesta av sin historiska forskning under 1920-talet på att slutföra *Merkantil-*

6. Heckscher tog sin licentiatexamen efter sammanlagt sex års akademiska studier vid Uppsala universitet. Utöver historia, som var hans huvudämne, innefattade hans examen även statskunskap och nationalekonomi.

men, fann han också tid att arbeta vidare med sin svenska ekonomiska historia. Han hade redan före 1920 skrivit ett kontrakt med Bonniers om att verket skulle publiceras, och hösten 1922 föreläste han i ämnet vid Stockholms högskola (Henriksson, 1991a: 154). Den största delen av arbetet bakom de två band som publicerades på 1930-talet utförde han emellertid utan tvekan under det årtiondet. Efter dessa två volymer började Heckscher omedelbart att arbeta med de två efterföljande. Trots att de inte utkom förrän i slutet av 1940-talet, avslöjar Heckschers bibliografi att han fortsatte att publicera andra skrifter i häpnadsväckande takt under återstoden av 1930-talet (*Eli Heckschers bibliografi*, 1950).

1931, samma år som *Merkantilismen* publicerades, utgavs Heckschers bok om industrialismen (Heckscher, 1931b). Den utgjorde ett naturligt appendix till och en uppföljning av *Merkantilismen*, eftersom Heckscher kunde använda sina djupgående kunskaper om ekonomisk politik under den förindustriella perioden även när han analyserade orsakerna till den industriella revolutionen. Inte heller denna bok var helt ”ny”, eftersom dess ursprung kan spåras till föreläsningar han hade hållit 1906–1907 vid Socialinstitutet vid Stockholms högskola.

När svenska ekonomhistoriker tänker på Eli Heckscher är det nästan ofrånkomligt att de i första hand tänker på hans verk om svensk ekonomisk historia snarare än på *Merkantilismen*. Utöver sitt *magnum opus* på detta område presenterade Heckscher 1941 en kortare allmän översikt från medeltiden till ”nutiden”: *Svenskt arbete och liv* (Heckscher, 1941). Denna studie är fortfarande flitigt läst i Sverige och den har översatts till engelska (Heckscher, 1954), medan den massiva, fyra volymer långa redogörelsen, som börjar med Gustav Vasa (1523–1560) och slutar vid Napoleontidens slut 1815, bara finns i sitt svenska original (Heckscher, 1935b, 1936a, 1949a, 1949b). Heckscher hade planerat en uppföljning om artonhundratalet, men eftersom han var sjuttio år gammal när han var färdig med volymerna om sjuttonhundratalet, blev den sista delen aldrig skriven. De två volymerna om sjuttonhundratalet hade krävt sin tribut även fysiskt. Den relativt stora mängden statistik från den tiden jämfört med den från femton- och sextonhundratalet pressade honom

att skriva två böcker i stället för en, och en studie av artonhundratalet skulle ha krävt ännu mer.

Sammanfattningsvis är Eli Heckscher en forskare med dubbel identitet – ett janusansikte. För internationella ekonomer är han mannen som påbörjade den moderna teorin om internationell handel, och svenska ekonomer känner honom också som författare till ett antal verk om samtida frågor av tillämpad natur. För internationella ekonomhistoriker är han författaren till de grundläggande verken om kontinentalsystemet och merkantilismen, och deras svenska kolleger brukar dessutom tänka på honom som författare till ett monumentalt verk om vårt lands ekonomiska historia. Precis som man kan misstänka ledde honom detta försök att omfatta två olika akademiska discipliner samtidigt till studiet av relationen mellan dem – ett problem som han skulle återvända till gång på gång i sina metodologiska skrifter.

Historia och teori

Heckscher avslutar sin Osloartikel med påståendet att ”ingen ekonomisk historia värd namnet är möjlig utan ... [ekonomisk teori]” (Heckscher, 1929: 534). Detta var dock en svår vunnen och ännu osäker syntes. I sin första metodologiska text (Heckscher, 1904: 198)⁷, citerar han William Ashleys (1900: v) sats att det är ”en ofrånkomlig plikt” för ekonomhistorikern ”att vara ekonom utan att sluta vara historiker”. Sålunda verkar Heckschers plädering för teori inom ekonomisk historia här kompletteras av dess motsats – en plädering för historia i ekonomisk teori. Det var uppenbart för Heckscher att en ansats som bara grundas på ekonomisk analys kommer att vara otillräcklig (Heckscher, 1904: 184–185):

Dagens ekonomiska liv kan omöjligt fattas genom den mest subtila analys av dess olika faktorer och deras samverkan, utan samtidig kännedom om detta livs och dessa

7. För en detaljerad diskussion av denna artikel se Olsson (1992).

faktorerers uppkomst, om vad som skapat dem och alltså även om vad som föregått dem [...] Det historiska betraktelsesättet – även frånsatt studiet av ekonomisk historia, har en storartad uppgift att fylla ...

Samtidigt som Heckscher insåg att de två fälten överlappar varandra, förstod han också att de i grunden kompletterar varandra – som särskilda fält. Från början verkar detta ha varit hans syn på deras relation. 1904 förklarade han att den ekonomiska historiens uppgift borde vara att utforska utvecklingen av det ekonomiska livet: ekonomins tillstånd, den ekonomiska politiken och de ekonomiska doktrinerna. Härvidlag kan man ha viss användning av nationalekonomi, men ”de specifikt ekonomiska deduktionerna ... är [vanligen ej] på sin plats i en historisk framställning” (Heckscher, 1904: 187). Å andra sidan misslyckas lätt en ”extremt historisk” ansats som koncentreras på att följa alla möjliga trådar över tiden när det gäller det ”som borde vara vetenskapens huvuduppgift, nämligen att fastställa sammanhanget i hela det ekonomiska livet, alla faktorers samverkan och växelverkan” (Heckscher, 1904: 197). Här kompletteras i stället ekonomisk historia av deduktiv ekonomisk teori.

Nästa artikel som Heckscher skrev om relationen mellan nationalekonomi och historia publicerades ett år efter det berömda teoretiska bidraget (Heckscher, 1920a). Precis som hans andra pläderingar för teori var den riktad till historiker. Trots att Heckscher påpekar att ekonomi är en samhällsvetenskap som inte kan gå vidare ”utan kontakt med vetandet om samhällsutvecklingen i dess helhet” (Heckscher, 1920a: 1) och följaktligen med historien, ligger fokus på vilken användning historiker kan ha av ekonomi. Problemet är att klargöra vad som utgör ”samhällsutvecklingens ekonomiska sida”, för att ”rätt uppfatta *sammanhanget mellan orsak och verkan* på det ekonomiska området” (Heckscher, 1920a: 4). För att lyckas med detta måste historikerns känsla för verklighetens komplexitet och hans förmåga att syntetisera kombineras med ekonomens förmåga att utgå från förenklade antaganden. Det som den ekonomiske historikern kan få från ekonomisk teori är framför allt en förmåga

att se de ekonomiska problemen – att tänka som en ekonom. Detta innebär att erkänna premissen att ekonomiska problem handlar om hur man på bästa sätt använder knappa resurser för att tillfredsställa människors behov – men för detta krävs kunskap om ekonomisk teori.

I en essäsamling som publicerades två år senare (Heckscher, 1922a), lägger Heckscher fram en längre och i långa stycken omarbetad version av artikeln från 1920. Här pekar han på pristeorin som den viktigaste delen av den ekonomiska teorin, näst efter själva principen om knappa resurser som sätter gränserna för dess omfattning. Prisbildningen erbjuder ett utmärkt exempel på hur ekonomisk teori kan tillämpas på problem inom ekonomisk historia: ”*Hur skapades jämvikt mellan tillgång och efterfrågan, hur begränsades efterfrågan så, att den ej blev större än den minskade tillgången, om priset ej fick fullgöra denna funktion?*” (Heckscher, 1920a: 15). Det exempel som Heckscher använder är digerdöden (Heckscher, 1922a: 18–19; jfr Heckscher, 1920a: 5–16):

Ett typiskt fall härav erbjuder digerdöden exempelvis i England; den medförde stark minskning i tillgång på lantarbetare, men dess tendens till lönestegring sökte man besegra genom lönetaxor. Många forskare anser, att detta också delvis lyckades, och möjligheten härav kan ej a priori avvisas på teoretiska grunder. Men den fråga det skulle ha ålegat forskarna att ställa på materialet är den: hur hindrades då godsägarna att konkurrera om den arbetskraft, som var erkänt mindre än den de ansåg sig behöva, hur fördelades denna otillräckliga arbetskraft mellan sina olika, sammanlagt för stora uppgifter? Något mer allmängiltigt än denna problemställning kan väl svårligen tänkas. Det är möjligt att andra medel än lönestegring då skulle visa sig ha kommit till användning, och den rent elementära ekonomiska teorien har i så fall gjort gagn genom att leda undersökningarna in på frågan, vari dessa medel skulle ha bestått.

I en marknadsekonomi utgör pristeorin grunden för förklaringen till faktorpriser och inkomstfördelning. Det är först när det handlar om ”lagarna för det vari alla priser mätas: penningen” (Heckscher, 1922a: 21) som pristeorin rent allmänt blir mindre användbar. Här har kvantitetsteorin sin plats, och en mycket viktig sådan (Heckscher, 1922a: 22):

Det ligger i sakens natur, att behovet av insikt i de teoretiska sammanhangen är särskilt stort, när man kommer in på penningväsendets område, som på visst sätt är den ekonomiska teoriens allra heligaste och där å andra sidan de populära missförstånden av ålder kanske varit allra störst.

Ekonomisk teori räddar dessutom historikern från att välja de ekonomiska fakta som skall studeras på ett osystematiskt eller till och med slumpmässigt sätt (Heckscher, 1922a: 37–38). Detta kommer tydligast fram i en uppsats från 1930 (Heckscher, 1930b: 4):

Först sedan ... [en ren teori, en konsekvent härledning ur enkla premisser] skapats, kan den ekonomiska vetenskapen fylla en uppgift i fråga om att förstå såväl ett visst tillstånd som en viss utvecklings sammanhang och att å sin sida befruktas av historisk insikt. Ty först sedan de ekonomiska sammanhangens egen teori blivit klar, har man funnit en heuristisk princip, en insikt i vad man skall fråga om, också på den ekonomiska historiens område.

Heckscher drar slutsatsen att ekonomisk teori är användbar i historiska undersökningar när det blir nödvändigt att fastställa ”hur ett visst, antaget sammanhang är *ekonomiskt möjligt*” (Heckscher, 1922a: 23). Historikern måste förkasta förklaringar som bryter mot vedertagna ekonomiska principer eller presentera omständigheter som sätter dessa principer ur funktion. Om historikern inte använder sig av ekonomisk teori ”är det ej stor utsikt att han skall kunna urskilja sammanhangen mellan orsak

och verkan inom äldre tiders ekonomiska liv men däremot stor fara att han skall missförstå dessa sammanhang” (Heckscher, 1922a: 36). Nationalekonomins användbarhet slutar emellertid inte där, utan ”när man övergår från beskrivningar av ekonomiska tillstånd till framställningar av själva *utvecklingen*, ökas behovet av nationalekonomiska insikter uppenbarligen i hög grad” (Heckscher, 1922a: 38).

Heckschers ”plädering för teori” (Heckscher, 1929) utvidgar resonemanget i essäerna från 1920 och 1922. Här konfirmerar han också sin syn från 1904 på distinktionen mellan ekonomisk historia och nationalekonomi. Den förra ses som ”studiet av orsakerna till den ekonomiska utvecklingen, studiet av anledningarna till förändringar i samhället, ekonomiska såväl som andra” (Heckscher, 1929: 525). Nationalekonomi i sin tur sysslar främst med ”förklaringen till faktiska ekonomiska fenomen, d v s sådana som anses existera vid ett givet tillfälle” (Heckscher, 1929: 526). Sålunda verkar Heckscher anse att ekonomisk historia handlar om dynamiska processer medan nationalekonomin är begränsad till förklaringar av den statiska bilden.

Eftersom Heckscher hävdar att ekonomisk teori kan tillämpas generellt, förkastar han uppfattningen att dess förklaringsvärde är begränsat till studier av senare perioder. Det kan vara så att man, för att förstå vissa perioder, måste föra in exogena förändringar utöver det som täcks av den ekonomiska teorin, men ”för de flesta perioder” (Heckscher, 1929: 528) är detta inte fallet. Det grundläggande ekonomiska knapphetsproblemet är detsamma i alla tider. Vidare har ekonomisk historia ”en hel del att lära av ekonomisk teori” (Heckscher, 1929: 525), också vad gäller själva rekonstruktionen av händelseförloppet, ”för teori kan i många fall göra det sannolikt att föregivna fakta existerar eller inte existerar” (Heckscher, 1929: 529). För Heckscher stod det nu klart att den bästa vägen till kunskap inom både ekonomisk historia och nationalekonomi gick via en syntes av de två fälten. Detta utgör ett anmärkningsvärt steg framåt från den ståndpunkt han förfäktade 1904, då tyngdpunkten låg på de två, från varandra skilda, fältens komplementaritet (Heckscher, 1933: 705):

Det står alltmer klart att den historiska och den teoretiska behandlingen av ekonomiska fenomen inte är ömsesidigt uteslutande metoder, utan att, tvärtemot, teori behövs för förståelsen av den ekonomiska utvecklingen och historia för tillämpningen av teorin på rätt slags premisser.

Som har framgått framstår Heckscher som en ekonomisk historiker med mycket goda teoretiska insikter, och han skulle komma att fortsätta skriva om behovet av teori i ekonomisk historia ända fram till sin död (Heckscher, 1936b, 1937, 1941, 1944, 1947, 1951). Vad som däremot helt saknas i hans metodologiska deklARATIONER är referenser till internationell handelsteori. Frågan är hur man skall tolka detta. Skulle Heckscher själv ha kunnat göra Findlays plädering för handelsteori i ekonomisk historia, fast han på grund av olika anledningar aldrig gjorde så? Eller hade han någon principiell invändning mot den typen av argumentation? Heckscher arbetade mycket med frågor relaterade till internationell handel i sina historiska texter. Kan det vara så att ett närmare studium av dessa kommer att visa att han använde sig av den utan att explicit ge den uppmärksamhet i sina olika metodologiska manifest? Låt oss se lite närmare på detta.

Ekonomisk historia i praktiken

Det finns två nycklar till Eli Heckschers vetenskapliga produktion. Den första finner man i hans licentiatavhandling 1903 (Heckscher, 1908), om produktplakatet (Henriksson, 1991a: 143–144). Som vi redan har konstaterat kan man se arbetet med produktplakatet som ett av de första stegen mot hans senare *magnum opus*, om Sveriges ekonomiska historia, men det var också utgångspunkten för hans arbete om merkantilismen, det första av hans två stora projekt som blev färdigt.

Den andra nyckeln finner man i Heckschers doktorsavhandling (Heckscher, 1907) om järnvägsnätets betydelse för den svenska ekonomiska utvecklingen. Den var ett beställningsverk från Kungliga Järnvägsstyrelsen till dess femtioårsjubileum. När Heckscher följer järnvä-

gens utveckling fram till början av 1900-talet framstår hans redogörelse snarare som en analys av den samtida utvecklingen än som ett historiskt verk. Att Heckscher var tvungen att börja sin framställning genom att gå tillbaka ett halvt århundrade medförde emellertid att han även såg järnvägsfrågan i historiskt-generiskt perspektiv, d v s som en studie av rötterna till samtiden i det förflutna.

Avhandlingen är alltså en intressant text som placerar honom bland föregångarna till den ”nya ekonomiska historien” – åtminstone i den tidiga ”Purduefasen” av denna metodologiska omvälvning av ämnet ekonomisk historia.⁸ Trots sin tydligt samtidsinriktade ansats anvisade Heckscher här en metodologi för historisk forskning som ekonomer beredvilligt kunde stödja. Detta berodde inte på att Heckscher använde sofistikerade statistiska och ekonometriska metoder. Ekonometrin var ännu inte uppfunnen, så han fick klara sig med grova, direkta jämförelser och tolkningar av statistiska serier. Det som befäster hans status som föregångsman är snarare att han använde sig av en kontrafaktisk undersökningsteknik. I järnvägsstudien använder han explicit en kontrafaktisk standard i jämförelserna: ”... hela denna undersökning [vilar] på den förutsättningen att järnvägssocknarna skulle ha utvecklats parallellt med den övriga landsbygden – visat ’relativt stillastående’ – om ej järnvägen funnits” (Heckscher, 1907: 20).⁹

Självfallet är Heckschers infallsvinkel inte helt tillfredsställande för moderna kliometriker såtillvida att han inte genomförde sitt arbete inom ramen för en tydligt specificerad allmän jämviktsmodell som skulle ha gjort det möjligt att ta med både direkta och indirekta effekter i beräkningarna. Eftersom det saknas en sådan modell var hans resultat, i Alfred Marshalls anda, partiella, d v s de fångade bara de direkta effekterna. Heckscher verkar dock ha varit fullt medveten om begränsningarna i den metod han använde. Han genomför en tydlig och klar diskussion om

8. Purdueskolans betraktade Simon Kuznets arbeten som en förebild för forskningen (*Purdue Faculty Papers*, 1967), vilket innebar att det, när mätningar var inblandade i princip handlade om ”mätningar utan teori”. Heckschers plats i denna tradition är framför allt uppenbar i de fyra volymerna om svensk ekonomisk historia.

9. Läsaren påminns om Fogels (1964) arbete, men det är självfallet bara en slump.

problemen med att tillämpa ekonomisk analys på en konkret historisk situation (Heckscher, 1907: 1, 2):

Frågan om en enda faktors inverkan i ett samhälle är, kan man säga, till och med orimlig, såtillvida som det verkliga förhållandet de flesta samhällsföreteelser emellan icke är orsak och verkan, utan växelverkan, *ömsesidigt* beroende. Det blir då alltid mer eller mindre godtyckligt, hur mycket av hela utvecklingen man vill tillskriva varje enskild faktor i densamma ...

Uppenbarligen innebär detta förhållande en bestämd begränsning i den ekonomiska historiens och den induktiva nationalekonomins uppgift och därmed även ett bevis för deduktionens outhållighet. Vad den ekonomiska historien i främsta rummet har att framställa, är en ekonomisk utveckling och ett ekonomiskt tillstånd såsom en *helhet*, de olika faktorernas samverkan till ett gemensamt resultat.

Det är helt klart att Heckscher försökte applicera de metodologiska principer som han lanserade 1904, men också att han stötte på en del problem som han hade förbisett i sin första metodologiska text och som han senare skulle angripa med mera framgång. Icke desto mindre renderade hans arbete en positiv recension från Wicksell (1907), som själv hade intagit en välvillig inställning till det vi ovan kallat en plädering för historia i ekonomisk teori, spegelbilden av Heckschers plädering för teori i historiskt arbete (Henriksson, 1991b).

Nästa gång Heckscher använde sig av sina metodologiska principer i sin forskning om svensk ekonomisk historia var när han reviderade sin analys av produktplakatet (Heckscher, 1922a).¹⁰ Detta antogs 1723 och

10. I sin långa karakteristik av Eli Heckscher som vetenskapsman, fästslår Arthur Montgomery (1953: 154): "Hur Heckscher ett par år [efter publiceringen av sin artikel från 1904] tänkte sig att samarbetet mellan ekonomisk teori och historieforskningen skulle gestalta sig framgår av den 1908 publicerade undersökningen om 'Produktplakatet och dess förutsättningar'."

gällde från 1724. Produktplakatet var utformat efter de brittiska Navigation Acts och stipulerade främst att skepp från andra länder bara hade tillåtelse att frakta varor tillverkade i det egna landet till Sverige. Tanken var att stärka den svenska skeppsnäringen och skeppsbyggandet. Lagen förblev i kraft i ungefär hundra år. Sedan föll den gradvis i glömska.

I Heckschers studie av produktplakatet är hans användande av den kontrafaktiska metoden – vad skulle ha hänt om Sverige inte hade antagit plakatet? – mycket mer implicit än i hans doktorsavhandling. Precis som ekonomer i allmänhet klargör han aldrig hur alternativet kunde ha sett ut, och inga teoretiska överväganden kommer in i bilden. Att handelsteorin inte nämns är slående, men det som är intressant ur ”modern” synvinkel är snarare att Heckscher lägger avsevärd energi på produktplakatets politiska ekonomi. Vilka var vinnarna och vilka var förlorarna, dvs vilka grupper var för lagen och vilka var emot den? Hur speglades förväntade vinster och förluster i den offentliga politiska debatten? I detta avseende framstår han som en föregångare till modern tillämpad public choice och till den ”nya politiska ekonomin”.¹¹

Samma essäsamling (Heckscher, 1922a) innehåller också ett nytryck av en recension (Heckscher, 1921c) av Arthur Montgomerys (1921) avhandling, om svensk tullpolitik. Recensionen är viktig för förståelsen av Heckschers analys av produktplakatet. Där pekar han på att det finns två sätt att nalkas handelspolitiken. Det ena är det som ekonomer vanligtvis använder – de studerar effekterna av olika typer av ingrepp i den internationella handeln och drar sedan slutsatser om den relativa önskvärdheten av protektionism respektive frihandel under olika förutsättningar. Ansatsen är användbar när det gäller att formulera handelspolitik, men den erbjuder inga svar på frågor som ”vilka krafter som är bestämmande för handelspolitiken, såsom den faktiskt gestaltar sig i de vanliga politikernas händer; och den frågan är minst lika viktig som den förra” (Heckscher, 1922a: 257). Heckscher använde båda ansatserna i sin studie av

11. Samma perspektiv genomsyrar hans diskussion om entrepöthandel i till exempel Italien under renässansen (Heckscher, 1920b).

produktplakatet, men det är helt klart att han tyckte att den ”politisk-ekonomiska” ansatsen hade mer att erbjuda (Heckscher, 1922a: 257):

Ty ingen som vet det minsta om världens gång tror väl på allvar, att det avgörande därvid är vare sig någon djup insikt i ekonomiska sammanhang eller ens osjälviska strävanden att gagna hela landet. Genom denna motsats blir också det rent teoretiska studiet onekligen i någon mån överkligt, fastän inte på det sätt man vanligen tror, eller så att det skulle förbise några av de *ekonomiska* momenten – men däremot väl så, att det ej räknar med de *politiska* faktorer som komma att bestämma den faktiska handelspolitiken.

Denna attityd tycks ha haft ett starkt inflytande på Heckschers senare texter om merkantilismen och närliggande ämnen, och det visar sig, som vi snart kommer att få se, tydligt i hans analyser av samtida handelspolitiska frågor.

Heckschers metodologiska föreskrifter framträder tydligare i hans fortsatta arbete på det allmänna merkantilistiska temat än i arbetet med den svenska ekonomiska historien, möjligtvis för att det förra var mer fokuserat på ekonomisk-politiska frågor än det senare. Heckschers undersökning av kontinentalsystemet (Heckscher, 1918c) är både en bok om internationell handel och en undersökning av en ekonomisk doktrin och dess ekonomiska och politiska konsekvenser. Även i denna bok arbetar Heckscher med en relativt tydlig kontrafaktisk metod. Han nalkas dock inte problemet som en senare handelsteoretiker skulle ha gjort, med en frihandelssituation som jämförelsenorm eller måttstock för undersökningen av en situation där handeln begränsats med konstgjorda medel genom politiken att ”*blockera* engelsmännen på deras ö” (Heckscher, 1918c: 51). Tvärtom är det just de teoretiska effekterna *av själva blockaden* som utgör den kontrafaktiska bilden. Heckscher målar upp bilden av en effektiv blockad och använder den som bakgrund för analysen av

de ekonomiska effekterna av Napoleons politik. Här är det ”ekonomen” Heckscher som talar.

Men Heckscher var också intresserad av idéhistoria, och han skulle koncentrera sig mer på detta i sitt fortsatta arbete på temat merkantilismen. Tanken på en blockad hade sina rötter i den merkantilistiska doktrinen. Om ett land kunde hindras från att få överskott i sin handelsbalans skulle det skadas ekonomiskt; om man således kunde hindra England från att exportera till kontinenten skulle dess ekonomi komma i oordning. Napoleon saknade dock den administrativa apparat som skulle ha kunnat förverkliga denna dröm, och dessutom var självfallet doktrinen som sådan bristfällig. Den främsta inverkan som blockaden hade på handelspolitiken var i själva verket en som Napoleon knappast hade kunnat föreställa sig. Det den framför allt lyckades med var att stärka motståndet mot hans styre.

Kontinentalsystemet är av speciellt intresse eftersom Heckscher där för fram ytterligare en aspekt av sin metodologi. Medan han i sin tidigare metodologiskt intressanta studie av järnvägen hade sökt de historiska rötterna till samtiden, gjorde han nu för första gången en historisk analys på ett annorlunda ”presentistiskt” sätt, genom att ställa ett avslutat historiskt förlopp bredvid ett liknande förlopp i samtiden. Heckschers analys av kontinentalsystemet hade sina rötter i ett då aktuellt problem, nämligen första världskriget och de störningar det gav upphov till i den internationella handeln. Slutsatsen i *Kontinentalsystemet* innehåller en uttalad jämförelse med ”samtiden”, d v s första världskriget. För Heckscher, som hade tjänstgjort vid den svenska Krigsberedskapskommissionen och som 1915 hade publicerat en bok om krigsekonomi (Heckscher, 1915), var det logiskt att gå tillbaka till den tidigare handelsstörningsepisoden. Det var inte heller det enda tillfället. När någonting inträffade i samtiden fann Heckscher ofta en parallell i det förflutna som också kunde sprida ljus över det samtida problemet. Ett viktigt sådant exempel är inflationen under första världskriget, som fick Heckscher att skriva en essä om de sedlar som användes under franska revolutionen, de så kallade *assignaterna* (Heckscher, 1921b).

Heckschers klassiska studie av merkantilismen (Heckscher, 1931a) kan kopplas direkt till hans teoretiska kraftprov från 1919. Det är inte omöjligt att Brocks bok om tullar och Wicksells kritik bara var två av flera inspirationskällor till handelsteoriartikeln – fast Heckscher själv hävdade motsatsen. När han skrev den hade han redan börjat studera merkantilismen, och i det sammanhanget hade han behov av att bedöma merkantilismen som *teori*. Varför hade merkantilisterna fel? Heckscher behövde skaffa sig förståelse för effekterna av utrikeshandel för att kunna göra en bedömning av den merkantilistiska teorin, och – trots att det kanske får fortsätta att vara en hypotes – kan man spekulera om att det i en mening var på grund av detta som han skrev 1919 års artikel. Kan det vara så att Brocks och Wicksells inlägg först och främst satte igång en process som Heckscher ändå förr eller senare skulle ha engagerat sig i?

Det verkar som om Heckscher i stort sett inte hade någon direkt användning för det han kom fram till i sitt arbete om merkantilismen (Findlay & Lundahl, 2002: 497–498). Artikeln från 1919 omnämns bara i en fotnot (Heckscher, 1931a, vol 2: 110), och i diskussionen om protektionism konstaterar han att låga löner skulle ha lett till export av arbetsintensiva varor (Heckscher, 1931a, vol 2: 135). Att Heckschers primära intresse låg i bedömningen av merkantilismen som teori skulle dock kunna erbjuda en förklaring till varför han inte tillämpade sin faktorproportionsansats. Det är möjligt att han aldrig blev intresserad av att utveckla handelsteorin som fält.¹² Det han behövde den till i det ekonomisk-historiska sammanhanget var för att få grepp om merkantilismen, för att förstå vad det var som gjorde merkantilismen ologisk som ekonomiskt tankesystem. En mer direkt användning av handelsteori skulle ha krävt en analys av jämvikt och rörelser mot jämvikt vid ett givet tillstånd i ekonomin (Heckscher 1920a: 15), och det var inte det han var ute efter. Heckscher hade i sin första metodologiska essä (Heckscher, 1904) pekat på tre områden för ekonomisk-historiska studier: ekonomins tillstånd,

12. Han blev dock värvad till Tull- och traktatkommittén, som sattes upp av handelsministeriet 1919, för att skriva en översikt över de teoretiska aspekterna av tullskydd (Heckscher, 1924b).

ekonomisk politik och ekonomiska doktriner. Fokus i hans studie om merkantilismen låg på politiken och dess misslyckande, och antagligen var det detta som gjorde det nödvändigt för honom att få grepp även om de teoretiska grunderna, inte någon önskan att använda handelsteori för analys av ett konkret fall.

Genom detta kunde Heckscher koppla merkantilismens idéer till liberalismen (Heckscher, 1931a, vol 2: 291–292):

Då merkantilismen i alla händelser hade två sidor, den som vette åt liberalism och den som var liberalismens motpol, blir ... frågan vilkendera som var viktigare. Det kan knappast vara mer än en mening om att det var den *senare*. Vad som hade aktualitet av merkantilismens liberala sida var under dess glansperiod det som associerade sig med de nya företagens intresse, emancipationen från etik och religion, liksom också böjelsen att taga det privata initiativet i den ekonomiska politikens tjänst. Men allt detta trädde tillbaka för föreställningen om behovet av att reglera verksamheten i enlighet med en viss ekonomisk-politisk doktrin, som just betecknade det specifikt merkantilistiska, såsom motpol till det liberala. Över huvud taget var friheten huvudsakligen framtidsmusik, det aktuella var framtvingad anslutning till ett äldre ekonomiskt system: till ... merkantilismen som maktsystem, som skyddssystem och som penningssystem. Så andligt frigjorda som merkantilisterna än kände sig gentemot traditionen, stod de dessutom i praktiken i allmänhet i dess bann. Också i fråga om allmän samhällsuppfattning, liksom i fråga om enhetssträvan, blev liberalismen därför på viktiga områden merkantilismens testamentsexekutor. På det ekonomiska och på det humanitära området blev den därmed dess besegrare – så länge det varade.

Medan merkantilisterna var intresserade av nationellt välstånd i snäv bemärkelse och satte likhetstecken mellan nationen och staten, betonade den liberala era som följde de enskilda medborgarna, deras inkomst och konsumtion. Merkantilismen koncentrerade sig på att skapa ett överskott, delvis, men inte enbart, genom utrikeshandel som kunde beskattas och användas av en autonom, reglerande statsmakt. Detta stod i direkt motsats till de liberala kraven på frihet och *laissez-faire* för individuell framgång och välfärd.

Eli Heckscher framträder som ”ekonomen” Heckscher främst under 1910- och 1920-talet, i den meningen att han under den tiden var produktiv både inom ekonomi och ekonomisk historia, men också genom att hans ”ekonomiska” betraktelsesätt framträder även i hans historiska verk. Ibland smyger sig ekonomisk teori indirekt in i hans historiska texter på grund av hans intresse för ekonomiska doktriner och hur dessa påverkar politiken. Vid andra tillfällen är det mer direkt. När Heckscher tog itu med sitt stora verk om svensk ekonomisk historia lämnade han emellertid på det hela taget den ”historiska nationalekonomin”. Under 1930-talet kom han in på ett mycket mer traditionellt område. Han träder nu fram som ”ekonomhistorikern” Heckscher. Det stora verket i fyra volymer (Heckscher, 1935b, 1936a, 1949a, 1949b) domineras av att statistiska tidsserier används induktivt och av att ekonomisk teori hamnar i bakgrunden. Tidsserierna påverkas inte av det teoretiska innehållet. De består helt enkelt av det historiska materialet och de måste tolkas. Institutionell, demografisk och teknisk utveckling får en viktig ställning. Detta var en pionjärinsats, men den utfördes av (den traditionelle) ”ekonomhistorikern” Heckscher.

De bästa delarna av Heckschers senare verk är trots allt de där den historiske ekonomen tar överhanden, men det fanns föga utrymme för den aspekten i det historiska flerbandsverket. Precis som många av hans kortare, översiktliga texter, är den förkortade varianten av Sveriges ekonomiska historia (Heckscher, 1941) mycket mer givande i detta avseende. Här målar han upp bilder av olika situationer som han förklarar (men han gör inga försök att använda teoretiska förklaringar till utvecklingen).

Trots att de statistiska tidsserierna har en tendens att dominera och leva sitt eget liv i hans *magnum opus*, återkom Heckscher till och bekräftade sin tidiga metodologiska hållning (Heckscher, 1947, 1951) mot slutet av sitt liv. Här visar han återigen sitt janusansikte. De omständigheter under vilka merparten av hans arbeten skrevs fick honom att på det hela taget avstå från att använda ekonomisk teori. Ändå var han angelägen om att påpeka dess fördelar. Man kan bara spekulera om vad som skulle ha hänt om han hade fått leva tillräckligt länge för att skriva den sista volymen av sin svenska ekonomiska historia. Det var tydligt att den ansats som han hade tänkt använda i volymen om artonhundratalet och som han hade använt i de övriga volymerna (Montgomery, 1953: 182) – som baserades på statistiska tidsserier som grund för framställningen – inte skulle ha fungerat. Som redan volymen om sjuttonhundratalet visade skulle det ha blivit alltför tidsödande. De två första volymerna knäckte honom nästan (Henriksson, 1991a: 162–163), och tillgången till statistik är självfallet mycket bättre för artonhundratalet än för sjuttonhundratalet. Hade detta tvingat honom tillbaka till hans metodologiska position från, låt säga, 1920-talet? Skulle detta till slut ha tvingat honom att använda någon typ av deduktiv infallsvinkel i stället?

Heckschers användning av handelsteori

Den slutsats man kan dra av vår korta genomgång av Heckschers historiska texter är tvåfaldig. För det första använde han ekonomisk teori oftare i sina tidiga verk än i sina senare. För det andra finner man få spår av internationell handelsteori i dem. När frågor om internationell handel diskuteras, är den teoretiska grunden implicit snarare än explicit och den verkar snarare vara kopplad till public choice än till handelsteori. Om man är på jakt efter exempel på hur Heckscher använde sig av handelsteori är det inte i hans större historiska verk man bör leta, utan i hans essäer om samtidsfrågor, men även här intar det perspektiv som förebådar public choice och den nya politiska ekonomin en framträdande position.

I dessa essäer koncentrerade han sig på tullfrågan.¹³ I sin bok om Cassels och Heckschers inställning till statlig inblandning i ekonomin presenterar Benny Carlson (1988: 244) följande beskrivning av Heckschers attityd till tullar:

Heckscher var från början svuren frihandlare. Det fria varuutbytet – såväl inom som mellan länder – skulle ge den bästa nationalinkomsten. ”Protektionismens dilemma” var att antingen lönade sig en näring och då behövde den inte tullskydd eller så lönade den sig inte och då förtjänade den det inte. Tullar riskerade att skapa en moralisk grund för fortsatta statsingripanden i det ekonomiska livet. Inte ens i självförsvar var det motiverat att använda tullar – att besvara utlandets tullar med egna var att ”lägga sten på börda” på den egna exportindustrin. Vissa undantag från frihandelsprincipen kunde accepteras – för att uppfostra industrier, av beredskapsskäl (jordbrukstullar), vid krisartade övergångsförhållanden – men att lägga den motsatta principen, protektionismen till grund för handelspolitiken var rena galenskapen.

Detta är en god beskrivning. Den kommenterar såväl de båda huvudfrågorna som Heckschers åsikter. Det konflikten gällde var å ena sidan protektionism i allmänhet, å andra sidan en möjlig upprepning av första världskrigets scenario med störningar i internationell handel som skulle kunna äventyra en trygg livsmedelstillgång.

Under slutet av 1880-talet hade Sverige följt exemplet från länder som Tyskland och Frankrike vad gällde att skydda bönderna i konkurrensen från de stora spannmålsproducenterna – USA, Kanada, Ryssland och Argentina – som hade blivit viktiga exportörer under andra halvan av

13. Heckscher blev också indragen i ett meningsutbyte med Wicksell avseende hans artikel från 1919. Se Wicksell (1920a, 1920b) och Heckscher (1920c). Diskussionen analyseras i Herlitz (2002).

artonhundralet. 1913 blev det strid om sockertullarna. Staten hade föreslagit en sänkning av dem, vilket Heckscher (1913) helhjärtat stödde. Han hävdade att skyddet för den nyetablerade betsockerindustrin inte kunde fortsätta i evighet och att det var omöjligt att avgöra om tullarna hade varit till någon nytta förrän branschen hade bevisat att den kunde producera till världsmarknadspriser. Det argument som protektionisterna anförde, att en tull på socker skulle göra det möjligt för den inhemska sockerindustrin att ge extra arbete åt sådana arbetare i andra branscher som annars skulle stå utan sysselsättning under lågsäsongen, bemötte han. Eftersom det inte var troligt att de skulle öka produktionen hävdade Heckscher (1913: 10):

att det vore nyttigare för folkhushållningen, om de i sockerindustrin överflödigt sysselsatta ägnade den tid de har ledigt från t ex byggnadsindustrin åt att spela fotboll i st f att arbeta i sockerfabrikerna; ty de skulle därmed få en för dem själva mera stärkande sysselsättning, och något tillskott till nationalinkomsten erhålles lika litet i ena fallet som i det andra.

Heckschers bidrag till debatten om sockertullen grundlade hans rykte som övertygad frihandelsförespråkare, och han skulle komma att fortsätta sitt korståg mot tullar under resten av sitt liv. Här är inte rätt tillfälle att i detalj utforska vad Heckscher skrev om tullar, men några typiska exempel kan vara på sin plats. I en broschyr från 1919 behandlas de flesta frågorna. Det grundläggande i hans argumentation mot tullar var konsumentintresset: ”Det enda i sista hand bestämmande vid alla ekonomiska diskussioner” (Heckscher, 1919b: 3). Att tala om produktion annat än för konsumtion var meningslöst, och eftersom frihandel minimerade produktionskostnaderna för en given konsumtion, var det lämpligt att följa den inriktningen. Sysselsättningsargument var inte relevant. ”Att importera betyder i verkligheten helt enkelt att sysselsätta inhemska arbetare i de exportindustrier, varmed importen betalas” (Heckscher,

1919b: 8–9). Han vidhåller sin ståndpunkt i frågan om nyetablerade industrier när han åberopar Mills test: "... tydligen innebär tullen en kostnad för landet, så länge den kvarstår, och sitt berättigande kan den visa först genom att göra sig själv överflödig" (Heckscher, 1919b: 10–11).

Pamfletten tar också upp tullarnas roll när det gäller att avvärja katastrofer, en fråga som helt klart var relaterad till de problem som kontinentalsystemet hade gett upphov till. Heckscher hade arbetat direkt med att utvärdera olika tänkta händelseförlopp under första världskriget (Heckscher, 1915, särskilt kap 5) och hade då hävdad att det viktigaste problemet inte var att åstadkomma självförsörjning under fredstid utan att kunna tillverka förnödenheter när kriget väl inträffade, och att detta krävde lagring av strategiska matvaror och råvaror å ena sidan och flexibilitet i produktionen å den andra. Han var också på det klara med att ett direkt stöd till producenterna skulle vara bättre än tullar, om det handlade om att hålla produktionen uppe: "Närmast till hands ligger då att låta den uppmuntran som en viss näring eller grupp av näringar anses behöva få det *direkta understödets* form [...] det [skulle vara] en stor fördel, om tullpremien kunde utbytas mot en odlingspremie" (Heckscher, 1924c: 68, 80). Heckscher hade alltså förstått den grundläggande princip som senare skulle utvecklas till teorin om politiska interventioner i situationer där det existerar icke-ekonomiska mål, d v s teorin för snedvridningar (Bhagwati, 1971: 77):

När snedvridningar måste införas i ekonomin därför att värdet på vissa variabler måste begränsas är den optimala (minst kostsamma) metoden för att göra detta att välja den åtgärd som skapar den snedvridning som direkt påverkar den variabel som skall begränsas.

Detta kommer också tydligt fram i Heckschers bidrag till Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden några år senare (Heckscher, 1924b: 47, 48):

... varubehovet i krig och vid avspärrning är ett helt annat än i fred [...] frågan [gäller] därnäst, huruvida ett [...] tullsystem vore det bästa bland olika möjliga medel att låta ett land uthärda en avspärrning [...] en hel del varor och däribland de viktigaste är av den beskaffenheten, att intet tullskydd kan garantera deras förekomst vid avspärrning [...] om råvarorna saknas inom landet är [...] tullskyddet ändamålslost i avseende på att göra landet självförsörjande. [...] I den mån råvarorna för de vid avspärrning oundgängliga produkterna icke finns inom landet, är den närmast behöfliga anordningen sålunda ett lager av sådana varor, icke tillvaron av fabriker för deras förädling.

[— — —]

Uppgiften måste med andra ord vara att bli självförsörjande i krig, icke att vara det redan i fred. Problemets kärnpunkt är därför anpassning, förmåga att med minsta möjliga förberedelse och på kortast möjliga tid lägga om landets näringsliv efter de nya kraven. Detta innebär, att ju rörligare och mindre bundet vid på förhand givna regler ett lands näringsliv är, desto större utsikt har det att motsvara krigsläget krav, medan ett näringsliv, som skyddats emot rubbningar och förändringar av alla slag, lättast blir hjälplöst i en dylik situation.

I pamfletten (Heckscher, 1919b: 11) tillägger han:

Under vissa förhållanden, ehuru ingalunda alltid eller ens som regel, kan det då vara nödvändigt eller önskvärt att hålla en produktion uppe, även om importen i och för sig skulle skapa en rikligare konsumtion, nämligen för den händelse man eljest nödgas stå utan varan, om och när bytet med andra länder hindras. Förutsättningen för tullskydd eller liknande åtgärder i dylika fall är tydligen den dubbla,

dels att varan i fråga verkligen är oundgänglig, *dels* också att man ej med något så när kort varsel kan sätta igång produktionen därav, om och när avspärningen blir verklighet.

Faktum är att Heckscher med sina krav på lagerhållning och flexibilitet kommer mycket nära den optimala lösningen på problemet med den svenska beredskapspolitiken under mellankrigsåren och perioden efter andra världskriget (jfr Hedlund & Lundahl, 1985, 1998).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det snarare är i Heckschers arbeten om samtida problem än i hans historiska verk som vi finner väsentliga bidrag till diskussionen om utrikeshandel och handelspolitik – en diskussion som skulle komma att formaliseras under 1940- och 1950-talen. Till yttermera visso finner vi också en djup förståelse för vissa principer som inte skulle bli aktuella i debatten förrän på 1960-talet, i teorin för snedvridningar.

Det är knappast överraskande att det på det teoretiska planet finns ganska mycket mer att hämta i Heckschers nationalekonomiska verk, för som vi redan sett följde Heckscher uppenbarligen olika principer när han skrev nationalekonomi och när han skrev ekonomisk historia. I det första fallet dominerar studiet av jämviktsprocesser och av hur jämvikt skapas. Där är pristeori och därmed handelsteori av grundläggande betydelse. När det gäller ekonomisk historia sätter han relationen mellan ekonomisk doktrin och politik i förgrunden och teorin måste där, oavsett vad han själv har sagt i sina skrifter om metod, helt enkelt spela en sekundär roll. Än en gång visar han sitt vetenskapliga janusansikte.

Slutsatser

Vår genomgång har visat att Heckscher hade en viss förkärlek för frågor som hade att göra med det vi i dag kallar public choice och den nya politiska ekonomin. Politiker drivs inte av djup förståelse för teoretiska frågeställningar eller av kärlek till det gemensamma bästa. Ekonomisk-politiska ingrepp åstadkommer nästan aldrig det resultat som motsvarar välfärdsteorins optimum. Detta innebär att det är viktigt att studera hur

de uppstår – hur relationen mellan vinnare och förlorare förändras och hur själviska intressen kan ligga till grund för bristfälliga ekonomiska teser. Att Heckscher insåg betydelsen av detta placerar hans verk skyhögt över den ofta fruktlösa diskussionen om planering och statliga interventioner som kom att känneteckna mycket av de första årtiondena efter andra världskriget. Helt klart förebådar han både public choice och den nya politiska ekonomin.

Trots att Eli Heckscher valde att inte använda handelsteori i särskilt stor utsträckning, kan man inte förneka att han hade teoretiska insikter och han visar, i alla fall i sina tidigare historiska verk, vad man kan åstadkomma genom att använda teori (och statistik) i återskapandet av det förflutna. I det här avseendet var han en ”klioteoretiker” – han förebådade den ansats som använder ekonomisk teori för att tolka historiska fakta. Han öppnade dörren till den ekonomiska historien för teorin, d v s han gjorde historisk ekonomi till en värdig gren på det ekonomisk-historiska trädet, när han hävdade att man bara skulle sänka kvaliteten på produkten om man skrev historia utan att använda teori. Hans infallsvinkel har segrat i USA men inte i Sverige, hans eget land – men det är en annan historia (jfr Hettne 1980). Man kan till och med hävda att Heckschers bestående betydelse som ekonomisk historiker är som metodolog. Det är mer än nog för att rättfärdiga ett fortsatt studium av hans texter.

REFERENSER

Ashley, William J (1900), *Surveys Historic and Economic*. London: Longmans & Co.

Bhagwati, Jagdish N (1971), "The Generalized Theory of Distortions and Welfare", i Jagdish N Bhagwati, Ronald W Jones, Robert A Mundell & Jaroslov V Vanek (red), *Trade, Balance of Payments, and Growth. Papers in International Economics in Honor of Charles P Kindleberger*. Amsterdam: North-Holland.

Brock, Fritz H:son (1917), *Om tullarne samt den lämpligaste metoden för vår sockerbeskattning*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Carlson, Benny (1988), *Staten som monster : Gustav Cassels och Eli F Heckschers syn på statens roll och tillväxt*. Lund: Ekonomisk-historiska föreningen.

Cassel, Gustav (1916), "The Present Situation of the Foreign Exchanges", *Economic Journal*, vol 26.

– (1917), *Dyrtid och sedelöverflöd*. Stockholm: PA Norstedt & Söners Förlag.

– (1920), *Världens penningproblem*. Stockholm: PA Norstedt & Söners Förlag.

– (1922), *Penningväsendet efter 1914*. Stockholm: PA Norstedt & Söners Förlag.

Eli F Heckschers bibliografi 1897–1949 (1950). Stockholm: Ekonomisk-historiska institutet.

Ellis, Howard S & Metzler, Lloyd A, (red), (1949), *Readings in the Theory of International Trade*. Philadelphia & Toronto: Blakiston Company.

Findlay, Ronald (1998), "A Plea for Trade Theory in Economic History", *Economic and Social Review*, vol 29.

– & Lundahl, Mats (2002), "Towards a Factor Proportions Approach to Economic History : Population, Precious Metals, and Prices from the Black Death to the Price Revolution", i Ronald Findlay, Lars Jonung & Mats Lundahl (red), *Bertil Ohlin : A Centennial Celebration 1899–1999*. Cambridge, MA: MIT Press.

Fogel, Robert W (1964), *Railroads and American Economic Growth : Essays in Econometric History*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Press.

Heckscher, Eli F (1904), "Ekonomisk historia : några antydningar", *Historisk Tidskrift*, vol 24.

– (1907), *Till belysning af järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling*. Stockholm: Centraltryckeriet.

- (1908), ”Produktplakatet och dess förutsättningar. Bidrag till merkantilsystemets historia i Sverige”, i *Historiska studier: tillägnade Harald Hjärne på hans sextioårsdag den 2 maj 1908*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- (1913), ”Tullpolitik och trustväsen. Med anledning av förslaget om sockertullens sänkande”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 15.
- (1915), *Världskrigets ekonomi : En studie af nutidens näringslif under krigets inverkan*. Stockholm: Handelshögskolan.
- (1916), ”Växelkursens grundval vid pappersmyntfot”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 17.
- (1918a), *Svenska produktionsproblem*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1918b), Recension av Fritz H:son Brock, ”Om tullarne samt om den lämpligaste metoden för vår sockerbeskattning”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 19.
- (1918c), *Kontinentalsystemet : den stora handelspärningen för hundra år sedan : en ekonomisk-historisk studie*. Stockholm: PA Norstedt & Söners Förlag.
- (1919a), ”Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen. Några teoretiska grundlinjer”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 21.
- (1919b), *Tullsystemets framtid*. Stockholm: Kooperativa Förbundets Förlag.
- (1920a), ”Historia och nationalekonomi”, *Historisk Tidskrift*, vol 40.
- (1920b), ”Protektionismens härstamning. Stapel-, försörjnings- och skyddspolitik”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 22.
- (1920c), ”Råvaruexport och utvandring”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 22.
- (1921a), ”Verkan av för låg räntefot”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 23.
- (1921b), ”De franska assignaternas avlösning. Med hänsyn till ersättning för förluster genom penningvärdets växlingar”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 23.
- (1921c), ”Det senaste seklets svenska tullpolitik”, *Svenska Dagbladet*, 10 september.
- (1922a), *Ekonomi och historia*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1922b), *The Continental System : An Economic Interpretation*. Oxford: Clarendon Press.
- (1924a), ”Intermittent fria nyttigheter”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 26.
- (1924b), ”Skyddstullsystemets teoretiska grunder”, i *Tull- och traktatkommit-*

téns utredningar och betänkanden XXXVI, Del 1. Stockholm: Isaac Marcus' Boktryckeri-Aktiebolag.

- (1924c), *Tullfrågan*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1926), ”Penningväsende och penningpolitik från krigsutbrottet till den internationella guldmyntfotens återställelse 1914–1925”, i Eli F Heckscher (red), *Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget*. 2 delar. Stockholm: PA Norstedt & Söners Förlag.
- (1929), ”A Plea for Theory in Economic History”, *Economic History*, vol 1, (A Supplement to the *Economic Journal*).
- (1930a), ”Monetary History from 1914–1925 in Its Relations to Foreign Trade and Shipping”, i Kurt Bergendal m fl (red), *Sweden, Norway, Denmark, and Iceland in the World War, Part III*. New Haven & London: Carnegie Endowment for International Peace.
- (1930b), ”Den ekonomiska historiens aspekter”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 50.
- (1931a), *Merkantilismen : ett led i den ekonomiska politikens historia*. 2 delar. Stockholm: P A Norstedt & Söners Förlag.
- (1931b), *Industrialismen : den ekonomiska utvecklingen 1750–1914*. Stockholm: P A Norstedt & Söner.
- (1933), ”The Aspects of Economic History”, i *Economic Essays in Honour of Gustav Cassel*. London: George Allen & Unwin.
- (1935a), *Mercantilism*. London: George Allen & Unwin.
- (1935b), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före Frihetstiden. Första boken. Medeltidshushållningens organisering 1520–1600*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1936a), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före Frihetstiden. Andra boken. Hushållningen under internationell påverkan 1600–1720*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1936b), ”Den ekonomiska historiens aspekter”, i *Ekonomisk-historiska studier*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1937), ”Materialistisk och annan historieuppfattning”, *Svensk Tidskrift*, vol 27.
- (1941), *Svenskt arbete och liv : från medeltiden till nutiden*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

- (1944), ”Materialistisk och annan historieuppfattning”, i *Historieuppfattning: materialistisk och annan*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1947), ”Ekonomisk historia och dess gränsvetenskaper”, *Historisk Tidskrift*, vol 67.
- (1949a), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra delen. Det moderna Sveriges grundläggning. Första halvbandet*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1949b), *Sveriges moderna historia från Gustav Vasa. Andra delen. Det moderna Sveriges grundläggning. Andra halvbandet*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1951), *Studium och undervisning i ekonomisk historia*. Lund: CWK Gleerups Förlag.
- (1954), *An Economic History of Sweden*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hedlund, Stefan & Lundahl, Mats (1985), *Beredskap eller protektionism? En studie av beredskapsmålet i svensk jordbrukspolitik*. Malmö: Liber Förlag.
- & Lundahl, Mats (1998), ”Emergency Policies for Swedish Agriculture”, i Mats Lundahl, *Themes in International Economics*. Aldershot: Ashgate.
- Henriksson, Rolf G H (1979), ”Eli F Heckscher och svensk nationalekonomi”, *Ekonomisk Debatt*, vol 7.
- (1990), ”Eli Heckscher”, i Christina Jonung & Ann-Charlotte Ståhlberg (red), *Ekonomporträtt : svenska ekonomer under 300 år*. Stockholm: SNS Förlag.
- (1991a), ”Eli F Heckscher : The Economic Historian as Economist”, i Bo Sandelin (red), *The History of Swedish Economic Thought*. London & New York: Routledge.
- (1991b), ”The Facts on Wicksell on the Facts : Wicksell and Economic History”, i Joel Mokyr (red), *The Vital One : Essays in Honor of Jonathan R T Hughes*. Greenwich, CN: JAI Press.
- (2002), ”Eureka under den Linden : A Reinterpretation of Ohlin’s Early Contributions to the Heckscher–Ohlin Theme”, i Ronald Findlay, Lars Jonung & Mats Lundahl (red), *Bertil Ohlin : A Centennial Celebration 1899–1999*. Cambridge, MA & London: MIT Press.
- Herlitz, Lars (2002), ”Wheat and Wood : Wicksell, Heckscher, and the Theory of Foreign Trade, 1896–1920”, *History of Political Economy*, vol 34.

Hettne, Björn (1980), "Ekonomisk historia i Sverige under femtio år", *Historisk Tidskrift*, vol 100.

Montgomery, Arhur (1921), *Svensk tullpolitik 1816–1911*. Stockholm: Isaac Marcus' Boktryckeri-Aktiebolag.

– (1953), "Eli Heckscher som vetenskapsman", *Ekonomisk Tidskrift*, vol 55.

The New Encyclopaedia Britannica (1988), vol 5, "Heckscher, Eli Filip". Chicago: Encyclopaedia Britannica.

Obstfeld, Maurice & Taylor, Alan M (1997), "Nonlinear Aspects of Goods-Market Arbitrage and Adjustment : Heckscher's Commodity Points Revisited", *Journal of the Japanese and International Economies*, vol 11.

Ohlin, Bertil (1918), "Spannmålstullarna", uppsats framlagd vid National-ekonomiska Seminarieriet B, Handelshögskolan, vinterterminen. Stockholm: Handelshögskolan.

Olsson, Carl-Axel (1992), "Eli Heckscher and the Problem of Synthesis : A Methodological Note", *Scandinavian Economic History Review*, vol 40.

Purdue Faculty Papers in Economic History, 1956–1966 (1967). Homewood, IL: Richard D Irwin.

Salter, Wilfred E G (1960), *Productivity and Technical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Samuelson, Paul A (1948), "International Trade and Equalisation of Factor Prices", *Economic Journal*, vol 58.

– (1981), "Bertil Ohlin : 1889–1979", *Scandinavian Journal of Economics*, vol 83.

Wadensjö, Eskil (1994), "Fritz Brock : en nationalekonomins särpling", *Ekonomisk Debatt*, vol 22.

Wicksell, Knut (1907), Recension av Eli F Heckscher, *Järnvägarnas inflytande på Sveriges ekonomiska utveckling*, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, vol 10.

– (1919), "Heckscher, E F, *Svenska produktionsproblem*", *Forum*, vol 6.

– (1920a), "Frihandel och utvandring", *Ekonomisk Tidskrift*, vol 22.

– (1920b), "Råvaruexport och utvandring", *Ekonomisk Tidskrift*, vol 22.

II. HECKSCHERS PROGRAMMATISKA DEKLARATIONER

HECKSCHERS METODOLOGISKA POSITION har oftast uppfattats som ganska oföränderlig. Under senare år har det emellertid visat sig att denna position, som han formulerade den i sina programmatiska deklamationer, genomgick en serie förskjutningar. Att få grepp om dessa är viktigt för dem som vill studera hur hans stora ekonomisk-historiska arbeten, *Merkantilismen* (1931) och *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa* (1935, 1936, 1949a, 1949b), kom till. Lika viktigt är det för dem som, likt antologins redaktörer, vill se mer av den typ av ekonomisk och historisk forskning som Heckscher gick i bräschen för, och som i dag är sorgligt negligerad. Studiet av dessa förskjutningar blir än mer betydelsefullt därför att Heckschers egen forskning inte ger någon klar demonstration av hur han till sist kom att se på det mest centrala metodologiska problemet, den historiska syntesens problem och dess plats inom den ekonomiska vetenskapen.

Antologins första textavdelning inleds med det som skulle kunna kallas Heckschers metodologiska manifest, ”Ekonomisk historia: mål och medel”, den metodologiska deklamation som gällde för honom under den period då han stod mitt uppe i arbetet med *Sveriges ekonomiska historia*. Det tycks ha skrivits ungefär 1941, då han skrev *Svenskt arbete och liv* (Heckscher, 1941). De två övriga artiklarna i den första avdelningen anger var Heckscher stod metodologiskt 1904 och 1951, dvs i början och i slutet av sitt vetenskapliga liv som ekonomhistoriker. Genom att ställa dessa artiklar mot manifestet kan vi konstatera vad i detta manifest som enbart representerar en övergående fas i hans metodologiska position, och vad som var permanent.

Manifestet tillkom som ett led i verksamheten vid det ekonomisk-historiska seminarium som Heckscher med början 1937 ledde vid Stockholms högskola. I det vänder sig Heckscher till de egna leden, dvs till ekonomhistorikerna, vilket innebar att han kom med praktiska synpunkter på hur ekonomisk-historisk forskning skulle bedrivas. Manifestet är alltså inte riktat utåt, till grannämnena nationalekonomi och historia, som är adressaterna för Heckschers andra metodologiska deklamationer i denna antologi.

Den andra artikeln, ”Ekonomisk historia: några antydningar”, från 1904, är ett slags avsiktsförklaring inför tillträdandet av en amanuens-tjänst vid Stockholms högskola under Gustav Cassel. Den tredje artikeln, som tillkom nästan ett halvsekel senare, är ett utdrag ur ett arbete för Läroverkslärarnas förening. Viktigare än det pedagogiska syftet är emellertid att det är här Heckscher presenterar den samlade syn på ämnet ekonomisk historia, som han hade kommit fram till efter att ha slutfört sitt sista stora forskningsarbete. Ställda mot varandra och mot manifestet visar dessa två texter på ett mycket tydligt sätt både på de stora förändringar som ägde rum i Heckschers metodologiska position och på vilken anmärkningsvärd permanens som samtidigt fanns med i bilden. Förändringen gällde framför allt Heckschers definition av den ekonomiska historieforskningens vetenskapliga objekt, medan hans uppfattning om själva uppgiften förblev densamma. Beträffande metoden skedde i grunden ingen förändring. Heckscher förblev historiker, men kom med tiden att alltmer anamma även statistisk metodik.

Redan i den första paragrafen i manifestet fastslår Heckscher den ekonomiska historieforskningens uppgift: att framställa hur knapphetsproblemet lösts under olika tider, hur detta problem ändrats, orsakerna till och följderna av detta både för ekonomin och för samhället i stort. Formuleringen kan knappast ha skrivits av någon annan än ”nationalekonomen” Heckscher. Det är resursallokeringen och fördelningen under olika epoker som ställs i förgrunden. Icke desto mindre avvisar Heckscher det som vid denna tid kallades ”dynamisk” nationalekonomi, och begränsar nationalekonomins uppgift till studiet av den ekonomiska ordningen som ett statiskt system under en given tidsepok. Den ekonomiska *historiens* uppgift är däremot att studera *förändringarna* av detta ekonomiska system, med andra ord den ekonomiska utvecklingen. Men för uppgiften att kausalt förklara den ekonomiska utvecklingen gav Heckscher den ekonomiska teorin endast en begränsad roll. Den var bra för att identifiera det som skulle förklaras, men därutöver kunde den på sin höjd tjänstgöra som en heuristisk princip.

Ämnespresentationen 1904 skiljer sig markant från manifestet vad

gäller definitionen av det vetenskapliga objektet. 1904 anger Heckscher objektet som det ekonomiska livets utveckling. Han hade ännu inte nått fram till den neoklassiska objektangivelsen, på gott och på ont. Medan objektet 1904 är konkret och avgränsbart från andra delar av samhället och samhällsutvecklingen, är manifestobjektet abstrakt och svårt att identifiera som en del av samhället. Den ekonomi som Heckscher talar om i sitt manifest är endast en aspekt av i princip alla samhällsföreteelser.

Denna abstrakta syn på den ekonomiska historiens vetenskapliga objekt finns kvar också i den slutliga formuleringen från 1951, men där har tillkommit ett moment som inte finns med i manifestet. Den ekonomiska utvecklingen ses nu som inte enbart passivt betingad, utan som i viss mån framdriven också av ekonomiska krafter och den kan därför i princip kausalt förklaras med hjälp av ekonomisk teori, men bara delvis. Utvecklingen av samhällets ekonomiska sida styrs inte främst av ekonomiska moment utan av en social, kulturell och politisk dynamik. Dock anser Heckscher 1951 att, åtminstone under utvecklingens sista moderna skede, även ekonomiska faktorer varit i viss mån primära drivkrafter. Han betonar att den ekonomisk-historiska utvecklingens visserligen endast partiella endogenitet hänger samman med marknadsmekanismernas dominans som samhällskoordinerande processer. Någon återgång till 1904 års position, där han såg det ekonomiska livet mer som en del av helheten än som en aspekt av denna, var det dock inte fråga om.

Ekonomhistorikern har således att i det historiska totalförloppet identifiera den sida av utvecklingen som kan göras begreppsmässigt åtkomlig med hjälp av den ekonomiska teorin. Men därmed har hans reella arbetsuppgifter inte alls klarlagts. Historikern har för det första att hantera den historiska verkligheten som han möter den i det historiska förloppets olika typer av "lämningar" av avsiktlig, ändamålsinriktad mänsklig aktivitet. För det andra måste han, baserad på en analys av hur dessa kvarlevor kommit till, konstruera bilder av olika, mer övergripande sammanhang, bilder som utgör synteser, d v s svar på de olika frågor som ställs beträffande de centrala, kausalt framåtpekande faktorerna i det skede som studeras.

I övrigt visar jämförelsen mellan manifestet och Heckschers metodologiska start- och slutpositioner en överraskande konstans. Manifestets deklARATION, att ekonomhistorikerna även hade att studera de ekonomiska förändringarna, dvs den ekonomiska utvecklingens följder för ”den ekonomiska uppfattningen” och den ekonomiska politiken, fanns med redan 1904 och den förblev hans position även 1951. Likaledes bevarad var Heckschers anmärkningsvärda fokusering på den ekonomiska utvecklingens omvandlingsdimension som uttryck för vad han kallade ”föränderlighetens lag”. Det han här alltmer tycks ha försökt få grepp om var den motvilja som det gamla samhället kunde uppvisa inför en påträngande förnyelse. Han var 1951, kanske naturligt mot slutet av ett liv som för honom hade erbjudit avsevärda besvikelser, särskilt öppen även för att brytningen mellan gammalt och nytt av människorna mer kunde upplevas som en förlust än som ett framsteg.

Denna konstans i Heckschers historiesyn anknyter till ett mycket viktigt metodiskt element som han aldrig avvek ifrån: hans principiella ”presentism”. Det historiska studiet och rekonstruktionen var för Heckscher alltid åtminstone i sista hand underordnade nuets behov av att få sina rötter i det förflutna klarlagda, och få sina unika drag belysta i det komparativa ljus som det förflutna kunde ge. Samtidigt verkar emellertid Heckscher, liksom de flesta historiker, ha respekterat att all rekonstruktion av det förflutna måste göras med utgångspunkt i ett någorlunda fixt facit av vad utvecklingen hade lett fram till. Endast med ett sådant facit i hand kunde det historiska förloppets kausalt nödvändiga moment identifieras och olika historiska substitutionsmönster diskuteras. Men Heckscher betonade samtidigt att det facit utifrån vilket den historiska rekonstruktionen måste företas ständigt försköts. Varje generation skulle därmed få behov av att skriva om historien. Ingen historisk syntes kunde därför bli mer än tillfällig och provisorisk. Heckscher såg vid slutet av sitt liv på sitt eget verk med just dessa ögon.

Med tanke på att den historiska syntesen aldrig kan bli slutgiltig när den underordnas presentistiska behov, kan den inte heller egentligen nå mycket längre än att bli föregripande. Resultatet av forskningen kunde

Heckscher bedöma som gott, just därför att det väckte fler frågor än det besvarade. Detta förklarar Heckschers mer konstruktiva än kritiska grepp när han skapade sina bilder av det förflutna. Men många av de impressionistiska och ofta mycket levande bilder han lämnade hängde också samman med att han, som pionjär i exploateringen av jungfruelig historisk mark, helt naturligt strävade efter att få överblick och grepp om det han såg som det karakteristiska. På grund av de speciella omständigheter som betingade hur han genomförde sin stora pionjärinsats, har mycket av det han lyfte fram visat sig mindre hållbart. Vad som kvarstår av det som många i dag nog skulle kalla Heckschers ruiner är dock grandeuren i det han åstadkom i sitt ”oförtrutna slottsbyggande”.

REFERENSER

- Heckscher, Eli F (1931), *Merkantilismen : ett led i den ekonomiska politikens historia*. 2 delar. Stockholm: P A Norstedt & Söners Förlag.
- (1935), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före Frihetstiden. Första boken. Medeltidshushållningens organisering 1520–1600*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1936), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före Frihetstiden. Andra boken. Hushållningen under internationell påverkan 1600–1720*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1941), *Svenskt arbete och liv : från medeltiden till nutiden*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1949a), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra delen. Det moderna Sveriges grundläggning. Första halvbandet*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1949b), *Sveriges moderna historia från Gustav Vasa. Andra delen. Det moderna Sveriges grundläggning. Andra halvbandet*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

3. Ekonomisk historia: mål och medel¹

DEN EKONOMISKA HISTORIEFORSKNINGENS UPPGIFT är att framställa hur knappa tillgångar har använts för mänskliga syften genom tiderna, hur karaktären av detta problem har ändrats eller "utvecklats", vad dessa förändringar har berott på, vilka följder de har medfört för ekonomiens olika sidor, för ekonomisk politik och ekonomisk uppfattning, hur de har återverkat på andra sidor av mänskligt och samhälleligt liv.

Häri ligger att ekonomisk historieforskning, om den skall kunna motsvara sitt namn, alltid måste hålla fast vid de ekonomiska problemställningarna. Ekonomisk historia är mycket långt ifrån att vara allt, t o m från att spänna över all historia, den är endast en sida eller aspekt av all historia. Om man ej intresserar sig för den ekonomiska aspekten av historien, så är det ej vidare än att man avstår från att studera ämnet. Man skall däremot ej kalla något för ekonomisk historia som icke är det.

I förhållande till studiet av de ekonomiska sammanhangen och förhållande i nutiden företer studiet av ekonomisk historia en grundläggande likhet i problemställningar och materialets karaktär. Men de två företer samtidigt den grundläggande olikheten att man inom den ekonomiska historien ser det gemensamma föremålet ur de varaktiga förändringarnas aspekt, ej studerar en bestående, enbart ur sig själv förklarad ordning, utan i stället en ordning som är på väg från något förflutet till något tillkommande. Vad som numera brukar kallas "dynamisk" nationalekonomi är tyvärr något helt annat. Också i fråga om urvalet av fakta skiljer sig ekonomisk historia – i detta fall till sin fördel – från studiet av det bestående samhällets ekonomiska sida, nämligen såtillvida att ett studium av det nutida samhället enbart svårigen kan avgöra vilka fakta som blir bestående för framtiden och får vikt i längden, medan de historiska företeelserna redan har visat sina frukter och urvalet kan göras med

1. Opublicerat underlag för seminariet i ekonomisk historia vid Stockholms högskola, cirka 1941.

hänsyn till den betydelse som dessa frukter mer eller mindre bevisligt redan har burit.

I denna syn på den ekonomiska historien ligger alls icke att man vid dess behandling ständigt måste komma dragande med en ekonomisk teori. Tvärtom är det önskvärt att hålla teorien i bakgrunden, också om man ibland svårligen undgår att ange vilka allmänna ekonomiska tankegångar man utgår ifrån. Säkert är det önskvärt att också i sådana fall uttrycka sig så pass populärt och enkelt som möjligt; det konstspråk som många ekonomiska teoretiker älskar överdrivs i själva verket redan inom den ekonomiska teorien och passar sällan bra inom den ekonomiska historien. Alldeles oavsett dessa måste emellertid en kännedom om ekonomin som sådan föreligga som bakgrund. Den måste därvid nyttjas främst för två ändamål: för valet av det rätta fakta och för valet av de rätta problemställningar som dessa fakta skall belysa – om man så vill som heuristisk princip. I synnerhet måste man i vanliga fall avstå från förhoppningen att från kännedom om det ekonomiska livets lagar komma själva förändringarna på spåren, ty de beror vanligen, såvitt man förstår, på utomekonomiska företeelser, sådana som religion, rättsväsende, statskicks, samhällsåskådning, krig och fredsslut etc, etc. Eftersom just själva förändringarna utgör huvudföremålet för ekonomisk-historiskt studium, innebär detta tydligen en viktig begränsning i vad allmän ekonomisk teori kan ge.

Å andra sidan pekar detsamma på det oupplösliga sambandet med studiet av historiens övriga sidor. Liksom studiet av det ekonomiska livets sammanhang i ett visst givigt ögonblick – vilket vanligen är vad man menar med ordet nationalekonomi – innebär en stark abstraktion vid varje studium av ett föränderligt samhälle, så är också studiet av ekonomisk historia över huvud taget en stark abstraktion från samhällslivet som helhet, med dess otaliga sidor, både historiskt och aktuellt. Att blick för helheten förutsätter en förmåga att omspanna så mycket är visserligen högst bekymmersamt; men det ligger i den yttre verklighetens natur och medför att man får nöja sig med något som är särdeles långt ifrån idealet.

I fråga om förhållandet till studiet av andra historiska ämnen än det

ekonomisk-historiska föreligger ett dubbelt behov av samverkan. Det ena av dessa behov härledes ur det nyss sagda, sålunda därur att varje isolering av en sida i det historiska förloppet mer eller mindre gör våld på verkligheten. Det andra behovet beror åter på att allt historiskt studium i högre eller lägre grad förutsätter en gemensam metod eller teknik, framför allt källkritik, som kanske rent av kan sägas ha utgjort förutsättningen för uppkomsten av historien som vetenskap.

Detta samband med historien är så långt ifrån att företrädesvis gälla den politiska historien att andra sidor kanske som regel är viktigare. Dit hör exempelvis rättshistoria, litteratur- och konsthistoria, religions- och kyrkohistoria. En allmän historisk vetenskap som omfattar alla de mänskliga samhällenas och individernas utveckling skulle naturligtvis också innefatta ekonomisk historia. Men den är så långt ifrån att existera för närvarande att likheten mellan dem och historieforskningen i sitt nuvarande skick knappast kan tänkas större. I själva verket ligger detta också i sakens natur, ty det mänskliga intellektets förmåga att omspanna så mycket föreligger icke och kommer förmodligen heller aldrig att föreligga. To m om detta icke gällde, kunde det ifrågasättas, huruvida dessa så kallade historiska specialdiscipliner helt och hållet vore i stånd att absorberas av ett allmänt historiskt studium. Ty de är nästan alla oupplösligt förbundna också med ett fristående studium av samma föremål i nutiden – gällande rätt, gällande statsförfattning och politik, litteratur och konst, teologi o s v. Det är rent av sannolikt att just detta senare studium utgör de historiska specialdisciplinernas naturliga riktpunkt. Ofrånkomligt måste därför deras studium präglas av en dualism, vilket också ganska ofrånkomligt kräver att de studeras för sig själva och därigenom får kontakt åt bägge de håll dit de i verkligheten hör.

När man övergår till frågan om hur ekonomisk historia praktiskt skall bedrivas, måste det först sägas att möjligheterna för allmängiltiga metodiska anvisningar är mycket begränsade när det gäller forskningens viktigaste föremål, nämligen orsakerna till förändringar i det ekonomiska livets förutsättningar. Som redan har sagts, leds man nämligen i detta fall över till samhällslivets alla olika sidor, och en lösning kräver därför

nästan oundgängligen intuition, också om dess resultat naturligtvis alltid efteråt måste verifieras genom prövning av olika beskaffenhet i de olika fallen. Det är därför tyvärr ofrånkomligt att denna sida av studiet måste bli den minst tillfredsställande.

Särskilda metoder kommer därför ifråga egentligen för studiet av äldre tiders ekonomiska tillstånd. I detta hänseende blir de *mutatis mutandis* av samma slag som tillämpas på det nutida ekonomiska tillståndet. I båda fallen gäller det metoder för att studera samhällliga eller kollektiva företeelser. För dem har man det material som över huvud taget ägnar sig åt studiet av stora tal, nämligen statistik. Statistikens svagheter är välkända och oemotsägliga; och det är givet att de vanligen blir ytterligare skärpta när det gäller historisk statistik, därför att materialet vanligen är mycket sämre än för nutida företeelser. Här behövs därför mycket omsorgsfull kritik. I princip skiljer den sig ej från historisk kritik i allmänhet, men onekligen företer den på grund av materialets beskaffenhet en mängd specifika drag, som historikerna tyvärr ägnar alltför liten uppmärksamhet. Icke blott ekonomisk historia utan allt studium av de historiska företeelserna som samhällsföreteelse skulle vinna på en ändring häri. Historikerna skulle därigenom få objektiva mått på "betydelsen" av många företeelser, där de nu håller tillgodo med alldeles otillfredsställande subjektiva värderingar. Därmed menar jag på intet sätt att betydelsen av alla företeelser kan studeras och än mindre uttömmas genom ett statistiskt studium, men många kan det. I själva verket har den ekonomiska historien ett företräde ur bevislighetens synpunkt framför flertalet andra historiska discipliner i att så mycket av den verkliga omfattningen och fördelningen på olika ingredienser låter sig fastställas rent numeriskt. Det fattas ej korta och lättfattliga handledningar i statistisk metod och teknik, och en kännedom om deras innehåll skulle lända det historiska studiet till stort gagn.

Det föregående är närmast principiella satser, som ställas till seminariedeltagarnas diskussion. Huvuddelen av min muntliga framställning kommer emellertid att syssla med de rent praktiska frågorna om hur man skall bära sig åt med att studera ekonomisk historia, med ledning av kon-

kreta exempel i ord, tabeller och diagram. Jag skall därvid som hastigast uppehålla mig vid de grafiska metodernas användbarhet och fällor, liksom med behandling av samma material i sifferform. Också något av allmän ekonomisk-historisk källkritik skall därvid behandlas.

För det statistiska materialets användning i den ekonomiska historiens tjänst må till sist hänvisas till två av mina tidigare uppsatser:

”Statistikens Anvendelse indenfor Økonomisk-historisk Forskning” (*Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1937).

”Quantitative Measurement in Economic History” (*The Quarterly Journal of Economics* 1939).

4. Ekonomisk historia: några antydningar¹

I.

DÅ HISTORISK TIDSKRIFT möjligen längre fram kommer att begagna det uppslag, som gavs för några år sedan genom dr Karl Hildebrands redogörelse för några nyare ekonomisk-historiska arbeten (uppsatsen ”Nationalekonomisk historieskrifning” i *Hist Tidskr* 1897), har det ansetts vara av intresse för tidskriftens läsare att dessförinnan erhålla en filosofisk liten redogörelse för denna vetenskaps uppkomst och innebörd.²

Den ekonomiska historien är en mycket ung disciplin, som framstrungit ur oppositionen mot den klassiska nationalekonomin. *Den klassiska nationalekonomin* (den ”ortodoxa” eller ”liberala” skolan) är som bekant den riktning, som grundlades genom Adam Smiths *Wealth of Nations* 1776 och vars största vetenskapliga produkt är Ricardos *Principles of Political Economy* av år 1817. Denna skola kan utan tvekan sägas ha skapat nationalekonomin som vetenskap, dess betydelse kan knappast överskattas, och de sista femtio årens kritik av densamma har i mångt och mycket skjutit över målet. Men den bar i varje detalj spåret av den tid, som frambragt densamma, nämligen upplysningstiden; och sällan har en period i sådan grad stått främmande för historiskt betraktelsesätt. För de liberala nationalekonomerna existerade ingen utveckling av det

1. *Historisk Tidskrift*, vol 24, 1904, sid 167–198.

2. Någon litteratur om detta ämne finns knappast. Jag nöjer mig med att hänvisa till W J Ashleys två föredrag ”On the Study of Economic history” (i hans *Surveys Historic and Economic*, 1900, sid 1–30), till hans utmärkta artikel ”Historical School of Economists” (i *Palgraves Dictionary of Political Economy II*, 1896, sid 310–314), till det intressanta företalet till Ehrenbergs *Das Zeitalter der Fugger* (1896), och till Schmollers *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre I* (1900) sid 116–121. G von Below har ställt i utsikt en *Geschichte der deutschen Kulturgeschichte mit besonderer Rücksicht auf die wirtschaftsgeschichtliche Literatur*; men hans nyss publicerade förarbeten (”Zur Würdigung der historischen Schule in der Nationalökonomie”: fem artiklar i *Zeitschr f Socialwiss VII*, 1904), består i ett hetsigt försök att pulvrисera Schmoller.

ekonomiska samhället; de fingerade ett naturtillstånd, en Robinson utrustad med alla nutidsmänniskans behov och själsegenskaper; därifrån togs steget sedan direkt till den fria konkurrensens regim. Att det ekonomiska tillståndet i världen var ett annat år 1300 än år 1800, att en politik som nu kan vara den rätta då varit ej blott orimlig utan otänkbar, att äldre tiders ekonomiska teorier var en frukt av deras politiska och sociala förhållanden samt av deras allmänna åskådning, det föll dem knappast in. Den synpunkt som anlades var: om man följt Adam Smiths år 1776 uppenbarade eviga sanningar eller ej. Och på detta kriterium fördömdes nästan över en bank de par årtusenden, som föregick 1776, medeltidens ockerlagstiftning, skråväsendet, den engelska navigationsmakten³ och Colberts industrisystem. Från dessa förutsättningar var det alldeles konsekvent av skolans franska mästare J-B Say att föraktfullt avvisa också undersökningar av själva den ekonomiska vetenskapens historia. ”Vad kan vi vinna”, sade han i en ofta citerad passus, ”på att samla ihop orimliga åsikter, förkastade – och med rätta förkastade – teorier? Det vore på en gång onyttigt och långtrådigt att gräva upp dem ur jorden.”⁴

Icke desto mindre visade sig dock relativt tidigt ett visst intresse för de ekonomiska teoriernas historia. Ricardos trogna och osjälvständiga lärjunge McCulloch har inlagt betydliga förtjänster genom att publicera flera serier av 1600-talets rika engelska broschyrlitteratur, och han har även författat en resonerande historisk bibliografi över sin vetenskap.⁵ Till och med den ekonomiska historien i egentlig mening gjordes till föremål för åtskilliga studier, delvis som fortsättning från den lyckliga tid, då man ej visste att allt vad som gjorts före Adam Smith varit förspild möda.

Men just dessa ansatser till historiska studier visar bäst i vilken grad modeteorierna tillintetgjort känslan för en förnuftig utveckling. Dessa historiska framställningar tycks nästan blott ha haft till uppgift att ställa

3. I detta exempel gäller ej Adam Smith, som säger att navigationsaktens föreskrifter ”är så visa ... som om de alla hade uppfunnits av den mest djuptänkta vishet” (*Wealth of Nations*, book IV, chap. II).

4. J-B Say, *Cours complet d'économie politique pratique* VI (1829) 351f.

5. *The Literature of Political Economy* (1845).

vid skampålen forna tiders missgrepp och att visa *wie wir's dann zuletzt so herrlich weit gebracht*.

Litteraturen i fråga tycks mig dessutom på ett kuriöst sätt visa oriktigheten av den vanliga uppfattningen, att den liberala nationalekonomin såg bort från de moraliska synpunkterna; tvärtom upphöjer dessa författare den fria konkurrensens principer till etiska doktriner och begagnar varje tillfälle att uttrycka sin rent moraliska indignation över de brott, som begåtts sedan tidernas gryning mot den ortodoxa läran.⁶

Den sorgligt ringa litteratur, som vi själva äger på området, tillhör övervägande denna riktning, ehuru åskådningen i de stora länderna redan väsentligen ändrats då de skrevs. Bästa beviset på traditionens makt i denna del är väl, att en boren historiker som Hans Forssell här tillhör doktrinärerna. I en med avseende på både fakta och synpunkter värdefull uppsats om ”merkantilism” i *Svensk Litteratur-tidskrift* 1868 (med anledning av Arnbergs viktiga arbete *Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi*) förekommer t ex sådana omdömen som följande: ”fullkomligt falska grundsatser gjordes till osvikliga ledstjärnor”; ”författningar, som vår tid (sic) ser med häpnad och medlidande”; ”slutföljderna (av Frihetstidens ekonomiska politik) straffade grundsatsen för lögn och ertappade den på bar gärning med ett storartat självbedrägeri, så att hela denna lagstiftningscykel utgör den mest slående företeelse av en *argumentatio in absurdum*”. Förelöparna till Adam Smith behandlas av skolan med den största vördnad, och hos oss har den klarsynta och varmhjärtade finska prästen Anders Chydenius, som 1765 uppträdde mot merkantilsystemet, blivit föremål för kult av på en gång finskt-nationella och ekonomiskt rättrogna historiker. Forssell låter honom också framställa sina satser ”till en förblindad samtids skräck och en upplyst framtids (sic) ledning”.⁷

6. Som stöd för detta påstående må det vara nog att citera slutorden i Fyhrvalls avhandling om de svenska järnhandelskompanierna (1880): ”Och för att slutligen vinna en fullständig bild av detta monopol och dess betydelse för vårt land är ytterligare nödvändigt att icke lämna ur sikte en annan synnerligen beaktansvärd omständighet. Denna är det dåliga inflytande på nationalkaraktern i dess helhet, som järnmonopolet lika litet som andra godtyckliga och egenmäktiga inskränkningar i handels och näringarnas ohämmade gång kunnat undgå att utöva genom sina konstlade brott och sitt följande av yrkesmässiga angivare och beslaggrörare” (sid 58).

7. Forssell, *Studier och kritiker I* (1875), 130, 131, 152, 158.

Det är mycket möjligt att Forssell på äldre dagar alls ej skulle velat stå för dessa ungdomliga överord, som säkert heller ingen vill lägga honom till last; men som värtaliga uttryck för andan i tidens litteratur har de förefallit mig alltför karakteristiska att kunna förbigås.

* * *

Före mitten av det nittonde århundradet började emellertid reaktionen mot den klassiska nationalekonomin, och det nya uppslaget kom från Tyskland. Att så blev förhållandet, kan delvis förklaras av karaktären hos den äldre tyska ekonomiska vetenskapen, den sk kameralistiken; den bjöd visserligen enligt 1700-talsmetod bara på vetenskapligt alldeles osjälvständiga, kolossala materialsamlingar (ett av dessa arbeten omfattade 147 band); men rikedomen på faktiska uppgifter var dock alltid något att ta vara på. Långt mer betydde emellertid Tysklands historiska rättsskola, Savignys och Eichhorns filosofi, emedan den var – för att använda lord Actons ord – ”den starkaste av alla de krafter, som riktade Tysklands andliga liv på historien”. Efter att ha gjort sig gällande på nästan alla andra områden nådde dess verkningar slutligen på 1840-talet även nationalekonomin och framkallade där den sk tyska *historiska skolan* vars stiftare var Wilhelm Roscher, Karl Knies och Bruno Hildebrand.

Emot de engelska teoretikerna gjorde den nya riktningen gällande sammanhanget mellan alla sidor av samhällslivet och följaktligen teoriernas relativitet; de bekämpade abstraktionen ”the economic man”, vilkens enda motiv var egennytta, och likaså förutsättningen om ett tillstånd av absolut fri konkurrens; i metodiskt avseende betonades på det ivrigaste behovet av faktiskt och särskilt historiskt material samt induktiv forskning. Därvid kom även fordringarna på framställningar av de ekonomiska förhållandena i deras historiska utveckling fullt ut till sin rätt; både historiker och nationalekonomer kritiserades skarpt för sin försumlighet på detta område, och Roscher gick tidtals ända därefter, att han satte som nationalekonomins uppgift, ej att tyda det nuvarande tillståndet, utan att finna ”lagarna” för den ekonomiska utvecklingen.

Men då dessa idéer skulle föras över från de vetenskapliga programmen till framställningen av vetenskapen själv, visade det sig, att behandlingen avvek överraskande litet från vad man förut varit van att se. Roscher, en av Rankes förnämsta lärjungar, ehuru tydligen främmande för mästarens historiska metod, försåg visserligen sitt ryktbara *System der Volkswirtschaft* med en oerhörd rikedom på exempel från alla tider, och visade en sant historisk sympati för alla dessa tiders tankar och ansatser. Men ehuru hans material sålunda har stort intresse, visar metoden hans andliga släktskap med de gamla tyska kameralisterna (på sätt och vis även med Adam Smith) och kan ur en synpunkt t o m sägas beteckna ett tillbakasteg i förhållande till den engelska nationalekonomin sedan Ricardo; ty exemplen måste nödvändigt ge det intrycket, att de teorier som behandlas ävenledes är giltiga för alla tider och ej gäller blott vår egen tid. – Ännu mindre satte riktningens andra ledare, Karl Knies, de nya fordringarna i praktiken; han hade aldrig varit historiker och hans förnämsta arbete (*Geld und Credit*) kan tävla med nästan vilket annat som helst i benig abstraktion.⁸

I England uppstod en historisk skola i viss mån oberoende av den tyska men nådde aldrig tillnärmelsevis dess betydelse. Den engelska riktningens förelöpare Richard Jones och stiftare Cliffe Leslie förfäktade bägge samma synpunkter som de tyska nationalekonomerna och ägnade sig även åt studier av ekonomisk historia; men nästan mera nämnvärd är i detta sammanhang en tredje skriftställare, den glänsande finanspolitikern Walter Bagehot. Denne var visserligen en varm och obetingad anhängare av den liberala nationalekonomin, särskilt av Ricardo; men just för att skydda sin mästare mot den vaknande kritiken, tillgrip han den lyckliga utvägen – som på sätt och vis var en omvändning av Roschers metod – att medvetet begränsa giltigheten av Ricardos läror till

8. Den historiska skolans genombrott betecknas genom Roschers *Grundriss zu Vorlesungen die Staatswirtschaft nach geschichtlicher Methode* (1843: företal o delar av inledningen till den nu sällsynta boken meddelas i översättning hos Ashley, *Surveys* 32–37); därefter följde Bruno Hildebrands *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft* (1848), Knies *Die politische Oekonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode* (1853; se särskilt andra uppl. – med något förändrad titel, 1883 – sid 12–22) och första delen av Roschers *System* (1854). – Se vidare: Lord Acton, "German Schools of History" (*Engl Hist Review* 1, 1886, sid 9, 39ff); Schmoller, *Zur Literaturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften* (1888) 147–171, 204–210; Aschehoug, *Socialökonomik I* (1903) 97ff.

nutidssamhällena. Därigenom beredde han en egen plats för den ekonomiska historien.⁹

Det egendomligaste skådespelet bland tidens engelska nationalekonomer erbjuder emellertid Thorold Rogers, som var Manchester-liberalismens svurne anhängare, Cobdens och Bastiats vän och beundrare, men som ej dess mindre grep sig an med ett av de väldigaste arbeten i ekonomisk historia som planlagts, nämligen det engelska åkerbrukets historia från mitten av trettonde till slutet av adertonde århundradet. Som naturligt var under sådana förhållanden blev emellertid hans *History of Agriculture and Prices in England*, som började utgivas 1866, huvudsakligen en prisstatistisk materialsamling av delvis rätt tvivelaktigt värde och utan synpunkter, som kunde verka befruktande på den ekonomiska åskådningen.¹⁰ Rogers senare arbeten, som faller under tiden efter den ekonomiska historiens genombrott, lider ingen brist på förhärligande av detta studium och motsvarande förakt för den abstrakta nationalekonomin – utan att därför visa alltför stora insikter i någondera.¹¹

Den liberala nationalekonomin mötte emellertid långt kraftigare opposition från ett annat håll än från den historiska skolan, nämligen från *socialisterna*, och även här visade det sig, att följderna genast blev en impuls till studiet av ekonomisk historia. Av socialisternas lärofäder är Rodbertus den som numera, i icke-socialistiska kretsar, torde åtnjuta störst anseende för originalitet och ärlig vetenskaplig forskning; han är också uppenbart den av dem, som haft mest historisk blick. Det är Rodbertus, som påpekat att privatkapital, privategendom och en mängd andra ekonomiska fenomen är historiska kategorier, som uppstått i historisk tid och kan försvinna, ej – såsom liberala skolan förutsatte – eviga institu-

9. Se hans uppsatser "The Postulates of English Political Economy" och "The Preliminaries of Pol Ec" (*Economic Studies*, postumt utgivna 1880, – B dog 1877). Som härav synes är det ganska missledande då prof Aschehoug räknar Bagehot till den historiska skolan (*Socialökonomik I*, 105).

10. 6 delar utkom under Rogers livstid, den sjunde och sista delen har först helt nyligen (1902) publicerats. Prishistoria har sedan gammalt haft och har tyvärr fortfarande en egendomlig dragningskraft på forskare: redan 1838–1857 utgavs av Tooke och Newmarch en *History of Prices 1793–1856*, som ännu ej förlorat sitt värde.

11. Se t ex föreläsningsserien "The Economic Interpretation of History" (1888), särskilt inledningsföredraget "The Economical Side of History". Rättvisan kräver dock det erkännandet, att liknande synpunkter, ehuru mindre utpräglade, förekommer redan i företalet till första bandet av *History of Agriculture* 1866.

tioner, lika litet som slaveriet, ehuru även det en gång ansetts evigt. Denna uppfattning, som också Marx var alldeles förtrogen med, utvecklades hos Rodbertus till en totalåskådning av västerlandets sociala utveckling, som går igen hos nyare ekonomiska historiker och som vittnar om en sällsynt historisk överblick, vad man än må mena om dess tendens. Till sina konstruktioner har Rodbertus tydligen kommit framför allt genom studier rörande antikens sociala förhållanden, och hans talrika avhandlingar på detta område åtnjuter fortfarande stort anseende.¹²

Emellertid är den impuls, som utgick från socialismens andra mästare Karl Marx, praktiskt sett, av större betydelse. Det är den sk historiska materialismen, en av den rättrogna socialismens grundvalar. I sina tidigare skrifter, från senare hälften av 1840-talet samt från 1850-talet, utvecklar Marx en ståndpunkt, som i korthet kan sammanfattas så: produktionsförhållandena är icke blott en av förutsättningarna utan den yttersta grunden till alla historiska fenomen, och alla de övriga fenomenen – rättsliga, politiska, filosofiska, religiösa, estetiska – är blott reflexer av samhällets ekonomiska regim.¹³ Senare uttryckte sig Marx försiktigare¹⁴, och efter hans död förklarade hans trognaste vän och medarbetare Friedrich Engels, i början av 1890-talet, att satsen aldrig avsetts så skarpt som den formulerats; Engels erkände oförbehållsamt, att alla de olika fenomenen ömsesidigt verkade på varandra och på den ekonomiska grundvalen för utvecklingen.¹⁵ Denna välmenta tydning har seder-

12. Se Dietzel, *Robertus, II* (1888) 129–180 samt av Robertus egna skrifter exempelvis "Offener Brief an das Comité des deutschen Arbeitervereins" (1863; i *Kleine Schriften hrsg v M Wirth*, 1890, sid 324f). En varm beundrare av Rodbertus är den store tyske nationalekonomen prof Adolph Wagner i Berlin, som enligt hans exempel lagt indelningen "rent ekonomiska" – "historisk-juridisk" till grund för hela sin behandling av de ekonomiska begreppen (se "Die Grundlagen der Volkswirtschaft" – som utgör första delen av Wagners *Grundlegung der politischen Oekonomie I*, 1892, sid 306ff, m fl st).

13. En utförlig dokumentation meddelas av E R A Seligman, *The Economic Interpretation of History* (New York 1902) 25–49. I sitt arbete *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, 1859, sammanfattade Marx själv sin teori i några satser, av vilka två må citeras. "Meine Untersuchung mündete in dem Ergebniss, dass Rechtsverhältnisse wie Staatsformen weder aus sich selbst zu begreifen sind, noch aus der sogenannten allgemeinen Entwicklung des menschlichen Geistes, sondern vielmehr in den materiellen Lebensverhältnissen wurzeln ... Die Produktionsweise des materiellen Lebens bedingt den sozialen, politischen und geistigen Lebensprozess überhaupt."

14. Det avgörande stället förekommer i tredje delen av *Das Kapital*, som först 1894 utgavs av Engels (*Das Kapital III*: 2, sid 324f). För övrigt innehåller detta Marx huvudarbete föga av teorin.

15. Engels yttranden förekommer i en rad brev, som 1895 publicerades i några socialistiska organ. Seligman (58f, 62ff, 142ff.) meddelar utförliga utdrag.

mera ytterligare understrukits av den bekante "revisionisten" Eduard Bernstein (1899), som över huvud taget bjudit till att sätta de socialistiska lärorerna i bättre samklang med den faktiska utvecklingen.¹⁶ Emellertid är den ursprungliga uppfattningen visst ej utdöd; den har tex helt nyligen proklamerats, utan varje spår av restriktion, på första sidan av ett arbete med vetenskapliga anspråk, författat av en dansk socialistisk historiker.¹⁷

Emellertid hade man kunnat vänta, att den materialistiska historieuppfattningen skulle haft det goda med sig att föranleda grundliga studier i dessa hittills förbisedda produktionsförhållanden, som nu upptäckts vara grunden till all utveckling. I tolkningen av världsutvecklingen från ekonomiska förutsättningar gick Marx själv i spetsen genom att kasta fram en hel mängd idéer, som stundom var synnerligen skarpsinniga, och vissa senare socialister har följt hans exempel, ehuru med mera tvivelaktig framgång; sålunda ha såväl själva kristendomen som särskilt Calvins läror förklarats bero uteslutande på produktionsförhållandena. De socialistiska författarna tyckas dock känna betydligt större dragningskraft till frågorna om familjens uppkomst, "horden", "matriarkatet" och annat dylikt, som lyckligt är befriat från den historiska metodens tvång. Och studiet av själva den ekonomiska utvecklingen i historisk tid, som väl borde vara den allra första uppgiften för allvarliga anhängare av teorin, har mig veterligen erhållit mycket liten hjälp från detta läger.

Hittills hade alltså från nationalekonomiskt håll endast kommit impulser och svaga ansatser till en ekonomisk historia. Oberoende härav fortgick emellertid, som förut antytt, det materialsamlade, som i synnerhet florerat på 1700-talet; och åtskilliga värdefulla undersökningar såg dagen. *Historikerna* ex professo hade naturligtvis ej kunnat undgå att lägga märke till olikheten i det ekonomiska tillståndet på de tider som behandlades, men de hade å andra sidan ingen klar uppfattning av att detta tillstånd hade en historia lika väl som statsskicket och den yttre ut-

16. *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, 10:e tusendet (1902) 4–14.

17. Dr Gustav Bang, *Kapitalismens Gennembrud* (1902), Till denne författarens ursäkt bör kanske anföras, att han tydligen ej är nationalekonom.

vecklingen. Resultatet blev i bästa fall en tavla över landets faktiska tillstånd, sådan som den ryktbara i tredje kapitlet av Macaulays *History of England*, stundom ytterst åskådlig, men utan framhållande av de medvetna och omedvetna krafter, som verkade inom detta område och för vilka tillståndet blott var ett momentant uttryck. En sådan skildring har alldeles samma värde och betydelse som exempelvis den av ett rådsmöte eller en riksdag i dr Ellen Fries *Kulturbilder*; och man torde förstå situationen, om man föreställer sig, hur mycket vi skulle veta om vår författningshistoria, i fall vi blott ägde sådana skildringar, utan tex riksarkivarien Hildebrands statsförfattningshistoria.¹⁸ För att göra sådana framställningar levande fordras dessutom att, såsom Macaulay, disponera över en Rubens färgprakt; men de flesta historiker stannade så långt efter detta ideal, att de ofta ej kom längre än till en rad notiser, sådana som vi så väl känner till ifrån ”det inre tillståndet” i läroböckerna – alla skolbarns fasa.

Emellertid inträdde förändringen ganska snart i detta fall. Rättshistoriker och agrarhistoriker ägnade sig som bekant med stor iver åt att förklara de gamla germanernas samhällsförhållanden för att därigenom lyckas förstå medeltidens utveckling; och hos dessa primitiva stammar spelade det materiella livet en så framträdande roll, att sociala och ekonomiska synpunkter nödvändigt, måste anläggas. Det namn, som i detta sammanhang främst bör nämnas, är Georg Hanssen, vilkens agrarhistoriska avhandlingar började redan 1832. De agrariska förhållandenas betydelse för att förstå den äldre medeltidens försvarsorganisation och statsrättsliga utveckling trängde sig också på medvetandet; och då stadsväsendets uppkomst började behandlas, var det ju omöjligt att förbise de ekonomiska orsakerna. Sålunda uppstod inom historikernas egen krets intresse för den ekonomiska utvecklingen – ett intresse, som egentligen kom den äldre medeltiden till godo.

Det egentliga genombrottet kan emellertid knappast dateras tidigare

18. Det behöver väl ej betonas, att härmed på intet sätt avses något klander av sådana teckningar. Exempelvis prof Erich Marcks skildring av Frankrike omkr. 1550 (i hans *Gaspard von Coligny*, I, 1892) eller prof Edv. Holms *Danmark-Norges indre Historie 1660–1720* (1885–86) måste fröjda varje ekonomisk historikers hjärta.

än mitten eller slutet av 1870-talet; men det ägde då rum nästan samtidigt i Tyskland och England. I Tyskland var det genom en avläggare av den gamla historiska skolan, men en ny riktning, den sk ”yngre historiska skolan”, vars erkända ledare är den ännu i sin fulla kraft stående professor Gustav Schmoller i Berlin (då i Strassburg). Hans arbeten betecknar en avgjord epok, ehuru de möjligen påverkats av Bruno Hildebrands idérika uppsatser. Genom sin avhandling om Strassburgs klädes-handlarskrå (*Die Strassburger Tucher- und Weberzunft*, 1879) utvecklade Schmoller betydelsen av skråväsendet¹⁹, och hans uppsats om merkantilsystemet, (1884) innebar något ännu mer banbrytande. Merkantilsystemet, dvs 16–18:e århundradenas ekonomiska system, hade gjorts till föremål för en förkrossande kritik av Adam Smith och var därför mer än någon annan period föremål för den klassiska skolans obetingade fördömande. Schmoller uppvisade nu, att merkantilsystemet innebar en nödvändig utveckling av de föregående formerna för ekonomisk politik och stod i samband med Nya tidens hela utveckling; det betecknade statens uppkomst som ekonomisk enhet och bärare av den ekonomiska politiken.²⁰ Såsom höves Brandenburgs ”historiograf” och utgivaren av *Acta Borussica*, är Schmollers insats i den ekonomiska historien framför allt just att uppvisa statens andel i och betydelse för utvecklingen. – Samtidigt med Schmoller uppträdde österrikaren von Inama-Sternegg med första delen av sin brett anlagda *Deutsche Wirtschaftsgeschichte* (1879) – det första arbete som genom själva sin titel angav den ekonomiska historien såsom en egen vetenskap²¹; och samtidigt vidtog också ett flitigt studium av Englands ekonomiska historia från flera tyska forskares sida (Brentano, Ochenkowski, Held, Schanz m fl).

Oberoende av de tyska historikerna hade samtidigt ett likadant uppslag framkommit också i England. England var ju den klassiska natio-

19. Redan 1875 utkom hans skrifter *Strassburgs Blüte und die volkswirtschaftliche Revolution im 13. Jahrhundert und Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe*.

20. ”Das Merkantilsystem in seiner historischen Bedeutung”; ursprungligen i Schmollers *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich VIII* (1884), nu intaget som första uppsats i samlingsbandet *Umriss und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte* (1898).

21. Jfr Ashley, *Surveys III*.

nalekonomins hemland och fastaste borg; den svaga historiska skolan hade där varken haft tid eller makt att göra sig gällande. Men under inflytande från Carlyle och Ruskin hade på 1840- och 1850-talen uppstått en opposition mot liberalismen, mot dess fördömande av statsingripande och av arbetaresammanslutningar. Motståndet kom från de sk kristliga socialisterna, icke vetenskapsmän, utan präster, jurister, affärsmän och litteratörer; deras två förnämsta namn är F D Maurice och Charles Kingsley.

I motsats till de tyska socialisterna, riktade de sina angrepp på den gamla nationalekonomins materialistiska sida; de var sociala etiker. – Härifrån kom nu impulsen. Dr W Cunningham var banbrytaren, och det är betecknande såväl för rörelsens karaktär som för engelska förhållanden, att han nu i mer än 20 år förenat de bägge skenbart så skilda uppgifterna att vara lärare i nationalekonomi vid Trinity College i Cambridge och att tjänstgöra såsom präst (*vicar*) vid universitetskyrkan Great St. Mary's; samtidigt är han en ansedd kyrkohistorisk författare. För en sådan man är det naturligtvis omöjligt att förfalla till ensidigt betonande av de materiella faktorerna i utvecklingen; i själva verket har han också den allsidigt humanistiska syn på tingen, som nästan tycks vara ett karaktéristikon för engelska kyrkans präster. 1878 började dr Cunningham i Cambridge föreläsa över Englands ekonomiska historia och 1882 utkom första upplagan av hans arbete *Growth of English Industry and Commerce*.

Något senare nådde rörelsen Oxford och fick där en av sina mest sympatiska representanter i den tidigt borttryckte Arnold Toynbee, en djupt religiös natur med hela sin eldsjäl fylld av tanken på arbetarnas andliga och materiella välfärd. Som lärare vid Balliol College (särskilt för blivande engelska tjänstemän i Indien) utövade han ett sällsynt personligt inflytande på kamrater och lärjungar, samtidigt med att han genom föredrag, samtal och samliv kom i nära direkt beröring med arbetarna. Det är denna personliga insats, som ger Toynbee hans största betydelse; hans vänner har överraskande väl lyckats återge ”den prägel, som ej kan uttryckas i ord, emedan den hade sin rot i något outtalat och obestämbar

hos mannen” och som långt mer än hans åsikter – vilka karakteriserades av ett ovanligt lugnt omdöme och praktisk blick – var orsaken till det outplånliga intryck ”profeten Arnold” gjorde på alla, som kom i beröring med honom. Genom hans föredöme har ”settlementet” Toynbee Hall i Whitechapel uppstått; hans närmaste vän var Sydafrikas nuvarande store administrator lord Milner och till hans lärjungar hörde bl a prof W J Ashley, till vilken jag strax återkommer. – På grund av ständig sjuklighet och otaliga uppdrag fick Toynbee aldrig tillfälle att före sin död vid 30 års ålder avsluta något vetenskapligt arbete; men en stor insats gjorde han i alla händelser genom sina, på omfattande studier vilande föreläsningar 1881–1882 över den väldiga omvälvning, som är förutsättningen för 1800-talets hela sociala historia i England, den sk industriella revolutionen, maskin- och fabriksindustrins uppkomst samt arbetarklassens proletarisering. För den klassiska nationalekonomin existerade ej det tillstånd, som var äldre än denna omvälvning; det är då klart hur mycket synkretsen måste vidgas, då man erfor, hur förändringen gått för sig. Föreläsningarna utgavs postumt 1884 efter Toynbees egna och hans åhörarens anteckningar – tyvärr i mycket fragmentariskt skick.²² Alldeles samtidigt med hans föreläsningar hade samma sak gjorts till föremål för mycket utförligare behandling i den tyska socialpolitikern Adolf Helds *Zwei Bücher zur socialen Geschichte Englands* (1881), men detta var tydligen obekant för Toynbee, som förmodligen ej heller skulle känt sig tilltalad av andan i det tyska arbetet.²³

Isen var nu bruten, och under de sista 20 åren har en hel armé av nationalekonomer och historiker tagit itu med behandlingen av de ekonomiska fenomenens utveckling, kvantitativt otvivelaktigt mest i Tyskland, men också i stor utsträckning i England och Amerika, liksom även i Frankrike och andra länder. Vad särskilt beträffar Frankrike, eruditionens klassiska land, så hade det sedan gammalt en ståtlig litteratur i frågor,

22. *Lectures in the Industrial Revolution of the 18th Century in England* (innefattar även några mindre skrifter och en biografisk inledning av den ryktbare professor Benjamin Jowett, Master of Balliol). Vidare litteratur om Toynbee: F C Montagne, ”Arnold Toynbee” (Johns Hopkins University, *Studies in Historical and Political Science* VII: 1, 1889); Lord Milner, *Arnold Toynbee* (2 uppl 1901).

23. Också detta utgavs efter sin författares död.

som tillhörde den ekonomiska historien; men den ”historiska andan” saknades och är fortfarande egendomligt främmande för många sådana franska arbeten. – En ny impuls har den ekonomiska historien fått i Tyskland genom den Lamprechtska riktningen, som – förmodligen under inflytande från Comte och från den materialistiska historieuppfattningen – vill hålla sig till det typiska (ej det singulära) i utvecklingen och därför faller tillbaka, på de ekonomiska och sociala fenomenen som historiens innehåll. Lamprechts *Deutsche Geschichte* (5 delar 1891–95, 96:e delen 1704), som ansluter sig till han tidigare *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter* (3 delar, 1885–86), ger de ekonomiska förhållandena en central plats i utvecklingen; men äran tillkommer i detta fall knappast honom utan Wilhelm Nitzsch, vilkens *Geschichte des deutschen Volkes* (3 delar, utgivna efter hans död 1883–1885) varit Lamprechts förebild. Av dessa arbeten har blott Lamprechts historia – och denna först i år – förts längre än till mitten av sextonde århundradet.²⁴

Det kan ej vara tal om att här giva en redogörelse ens i allmänna drag för den senare tidens litteratur, i synnerhet som de flesta arbetena gälla tämligen speciella frågor. Det enda land, vars ekonomiska historia från början till slut är skriven efter originalkällorna, är England, och dr W Cunninghams *Growth of English Industry and Commerce*, som vuxit från ett band i första upplagan till tre band i den tredje²⁵, står alltså ensamt i litteraturen. Det andra större arbetet i engelsk ekonomisk historia är författat av vetenskapsgrenens kanske stridbaraste förkämpe, mr WJ Ashley, som efter att ha varit världens förste professor i ekonomisk historia (vid det stora Harvard University i Cambridge, Massachusetts) nu erhållit en viktig ställning vid Birminghams nyupprättade universitet; hans *Introduction to English Economic History and Theory* (2 delar, 1888 och 1893) har blott förts fram till medeltidens slut. – Även den franska litteraturen har att uppvisa några sammanfattande arbeten, nämligen den tidigt avlidne H Pigeonneaus utmärkta *Histoire du commerce de la France*

24. Rörande den Lamprechtska striden har *Hist. Tidskr.* som bekant innehållit två artiklar av prof Edén (1896 och 1900); det är då så mycket mindre anledning att här uppehålla sig vid den.

25. Tredje upplagan 1896 och 1903; av första bandet är en fjärde upplaga under utarbetning.

(2 delar, 1885 och 1888) som går till Richelieus död, och E Levasseurs lärda men tämligen doktrinära arbete *Histoire des classes ouvrières en France jusqu'à la révolution* (2 delar, 1859), som helt nyligen (1900–1901) utkommit i en mycket utvidgad upplaga²⁶; till det sista arbetet anknuter sig en motsvarande framställning (1867) av tiden efter 1789. – Tyskland har, betecknande nog, trots sin stora litteratur i ämnet intet sammanfattande arbete utom Inama-Sterneggs redan omtalade *Deutsche Wirtschaftsgeschichte* (3 delar), som 1901 avbrutits vid medeltidens slut.

När de sammanfattande framställningarna av varje lands litteratur är så få, inses det lätt, att vetenskapliga översikter av västerlandets utveckling som en helhet måste vara ändå färre. I själva verket torde också dr Cunninghams *Essay on Western Civilisation in its Economic Aspects* (2 små delar, 1898 och 1900) vara det enda som finns att tillgå; och ehuru framställningen delvis knappt blir mer än ett fågelperspektiv, är det ej lätt att överskatta dess nytta, i synnerhet för den, som skall orientera sig i ämnet.

Men om de ekonomiska historikerna har svårt att samla sig till helhetsframställningar, förstår de i stället utmärkt arbetsfördelningens betydelse; och de ledande vetenskapsmännen är ett slags arbetsgivare åt beundrande lärjungar. Kring dr Cunningham har samlats en skara framstående, särskilt kvinnliga författare, och prof Schmollers lärjungar offentliggör mindre undersökningar i hans *Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen*. 1893 erhöll också den ekonomiska historien en egen, internationell tidskrift, som efter några års uppehåll nu ånyo börjat utkomma (1903) under titel *Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte* och under redaktion av de två kända medeltidshistorikerna G von Below och LM Hartmann samt nationalekonomen prof Stephan Bauer i Basel. För övrigt finns de arbeten, som icke utkommit självständigt, spridda i hela den ekonomiska och historiska tidskriftslitteraturen samt i de snart oräkneliga avhandlingsserier, som utges av tyska och amerikanska högskolor.

26. Denna upplaga har en något förändrad titel (*Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France avant 1789*).

Även de ekonomiska teoriernas historia ("nationalekonomins historia") är ännu oskriven; framför allt saknas en tillfredsställande behandling av den stora engelska litteraturen före Adam Smith. Största insatsen har utan jämförelse gjorts av Roscher, men utom en mindre skrift om Englands nationalekonomi har han blott avslutat ett arbete på detta område, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland* (1874), som är ytterst samvetsgrann, fullständig och opartisk, men onekligen saknar överskådlighet och i viss mån även ledande synpunkter. Under och efter Roschers tid har många arbeten skrivits om nationalekonomins historia som en helhet (de viktigaste är av Kantz, Dühring, Eisenhart, Ingram, Cossa, Espinas, Rambaud och Oncken) men inget av dem torde kunna anses fullt tillfredsställande. Ingrams *History of Political Economy* (1888) är förmodligen det bästa av de ännu avslutade, ehuru det lider av författarens okritiska beundran för Comte och den historiska skolan. Bernprofessorn August Oncken, som lämnat viktiga bidrag till fysiokraternas historia, har nyligen (1902) utgivit första bandet av en *Geschichte der National-ökonomie*, som avser att behandla ämnet i nära sammanhang med den ekonomiska historien; men det förefaller nästan som om den framstående vetenskapsmannen ej vore nog mycket historiker för att lyckligt kunna genomföra denna tilltalande plan. Bland nu levande nationalekonomer torde prof Edwin RA Seligman vid Columbia University (New York) vara – och kanske även känna sig – kallad att skriva nationalekonomins historia, åtminstone den engelska, som utan all jämförelse är den viktigaste från mitten av sjuttonde till mitten av nittonde århundradet.

En egendomlighet med de hittillsvarande studierna i ekonomisk historia – kanske beroende på deras uppkomst – är att de alldeles övervägande faller inom medeltidshistoriens område. Mycket få medeltidshistoriker förbiser numera de ekonomiska synpunkterna, och de ekonomiska anledningarna till alla sidor av denna tids utveckling får nu minst sin tillbörliga belysning. Så glädjande detta än är i och för sig, kan man icke se denna koncentration på medeltidshistorien utan en viss oro. Ty det måste väl dock erkännas, att ideella motiv sällan till den grad hänsynslöst fått dominera alla sidor av samhället som under tiden för höjd-

punkten av katolska kyrkans världsherravälde; och då de ekonomiska grundvalarna för senare tiders utveckling ännu är i hög grad förbisedda, blir det något avgjort missledande i det skarpa betonandet av t ex kors-tågens ekonomiska förutsättningar – de ekonomiska motiven betonas i själva verket mest under den tid de minst gjort sig gällande. Studiernas likformiga fördelning över historiens hela område måste därför höra till de närmaste önskemålen; för antiken har mycket gjorts på senare år i detta avseende – tyvärr förefaller materialet mycket torftigt – men att exempelvis föregångslandet Nederländernas ekonomiska utveckling på alla områden i det sjuttonde århundradet ännu är *terra incognita*, be-tecknar ett nästan olidligt tillstånd.

II

Efter denna redogörelse för den ekonomiska historiens faktiska upp-komst; och antydningarna om dess nuvarande ställning vore det kanske lämpligt att i allmänna drag ange vad denna disciplin innebär och icke innebär.

För historiker behöver det kanske icke framhållas, vilken grundskill-nad som råder mellan samhällsvetenskaperna ("kulturvetenskaperna") och naturvetenskaperna – eller kanske snarare de matematiska veten-skaperna – i deras förhållande till historien. Det kan naturligtvis ha ett betydligt kuriositetsintresse att läsa en "historisk fysik" eller "historisk matematik", men – såvitt en utomstående förmår bedöma – kan det ald-rig vara någon mening i att inhämta dessa vetenskaper på historisk väg. Ty reglerna för trianglars kongruens eller krafternas parallelogram måste ha varit precis lika allmängiltiga på Hamurabis tid som i detta år 1904; och i historisk tid har förhållandet mellan solen och planeterna, jorden och månen icke undergått förändringar. Historien om dessa vetenskaper är alltså blott en redogörelse för när de evigt giltiga sanningarna blivit upptäckta, vilket ju har ett fullt reellt intresse t ex för den historiker, som sysslar med perioden i fråga; däremot förefaller det lekmannen otroligt,

att man skulle kunna vinna på att lära sig, t ex, i matematiken först de teorem, som redan assyrierna kände till, därefter dem som var kända för grekerna, o s v.²⁷

Men helt annat är förhållandet i samhällsvetenskaperna. Det är där icke blott – icke ens företrädesvis – det allmängiltiga vetandet om oföränderliga förhållanden, som utvecklats, utan just de förhållanden, som är vetenskapens föremål, befinna sig i en ändlös förvandling; varje tids teorier ge en mer eller mindre trogen bild av tidens verkliga tillstånd och är för sin tid relativt riktiga, lika väl – om än ej lika mycket – som vår egen tids.²⁸ Hela den nuvarande läran om folkrepresentationens betydelse och sammansättning saknar ju allt värde för antiken, som ej kunde tänka sig någon annan demokrati än den omedelbara; medan å andra sidan medeltidsfilosofernas skarpsinniga spekulationer om den världsliga statens överensstämmelse eller strid med Gudsstaten eller om universalmonarkin är alldeles utan tillämpning på vår tid, men därför ingalunda kan anses felaktiga i samma mening som t ex deras astronomiska världsförklaringar. Endast den liberala nationalekonomins absoluta blindhet för utvecklingsbegreppet kan förklara, att man ej insåg, hurusom jordränteteori, räntelära, löneteori, ja hela Ricardos genialiska system uteslutande gällde det samhälle, som kommit till världen genom de närmast föregående sextio årens födslovåndor. – Men under sådana förhållanden är det också omöjligt att förstå vare sig samhället självt och dess olika sidor eller lärorna om samhället och dess sidor, utan att uppfatta och skildra utvecklingen av de ena och de andra.²⁹

27. Det förefaller mig i hög grad betecknande, att de liberala nationalekonomerna hade just denna uppfattning om alla vetenskapers historia. Så heter det hos J-B Say: "L'histoire d'une science ne ressemble point à une narration d'événements. Elle ne peut être que l'exposé des tentatives, plus ou moins heureuses, qu'on a faites à diverses reprises et dans plusieurs endroits différents, pour recueillir et solidement établir les vérités dont elle se compose ... Aussi l'histoire d'une science devient-elle de plus en plus courte à mesure que la science se perfectionne." (*Cours complet* VI 351E)

28. Man missförstår ofta den nyare historiska åskådningen därhän, att den skulle anse alla tiders uppfattning förnuftig och riktig; det är ej förhållandet. Naturligtvis medger alla, att det förekommit oerhörda misstag i äldre tiders spekulation och politik; då vår egen tids är så långt ifrån fullkomlig, måste den äldre ha varit ännu längre därifrån. Att nyare historiker ofta förefaller såsom apologeter för alla andra tiders uppfattning än sin egen tids, beror åter på det ganska rimliga resonemang, att en vederläggning av 1300-talets eller till och med 1600-talets teorier kommer väl sent för att kunna vara till någon nytta, men att ett stort intresse knyter sig till frågorna om uppkomsten och karaktären av dessa åskådningar samt om åsikternas verkningar.

29. Jfr Cunninghams lilla föredrag "The Relativity of Economic Doctrine" (*Economic Journal* 11, 1892, sid 1–16).

Den ekonomiska historien har alltså en stor plats att fylla. Dagens ekonomiska liv kan omöjligt fattas genom den mest subtila analys av dess olika faktorer och deras samverkan, utan samtidig kännedom om detta livs och dessa faktorerers uppkomst, om vad som skapat dem och alltså även om vad som föregått dem; men tack vare den liberala nationalekonomins långa herravälde behöver denna uppfattning, som är en truism för de flesta områden av samhällslivet, ännu alltjämt inskräpas, då det gäller näringslivet. Det historiska betraktelsesättet, även frånsett studiet av ekonomisk historia, har en storartad uppgift att fylla och har kanske delvis redan fyllt den. Då vi betraktar det nuvarande tillståndet som resultatet av en lång utveckling och självt i sin tur dömt att förvandlas till något nytt, får vi en helt annan blick på sociala och ekonomiska reformprogram och på anklagelser mot vår egen tids missförhållanden, än man kunde ha i de dagar, då den fria konkurrensens regim troddes ha sprungit fram gudaboren för att rädda mänskligheten från århundradens straffvärda dårskafer, och då det enda rationella alternativet till densamma troddes vara Robinsons naturtillstånd.

Närmare betraktad är alltså den ekonomiska historiens uppgift att utforska det ekonomiska livets utveckling. Emellertid förefaller det mig, som om man gjorde rättast i att hålla åtskils i medvetandet tre sidor av denna utveckling, nämligen tillståndet, politiken och åskådningen. Det ekonomiska tillståndets historia är på sätt och vis kärnan i vetenskapen; den innebär själva näringslivets utveckling, t ex jordbrukets historia från germanernas "extensives Feldgrasswirtschaft" till nutidens mest intensiva bruksformer, industriens utveckling från hemslöjd till hantverk och från husindustri till fabriksindustri, naturhushållningens övergång till penninghushållning, den offentliga kreditens historia, kapitalets uppkomst och utveckling samt otaliga andra grundläggande problem. På grundvalen av sådana undersökningar har man sedan att försöka teckna själva folkklassernas levnadsvillkor. Den ekonomiska politikens historia har däremot att visa, hur samhällets representanter från bykommunen till staten fattat sin uppgift i förhållande till det ekonomiska livet, vad de bekämpat, vad de befördrat och vad de lämnat oberört. Slutligen den eko-

nomiska åskådningen eller den ekonomiska vetenskapens historia, vad som med ett lätt missförstått namn brukar kallas nationalekonomins historia (som alltså blott är en del av den ekonomiska historien) har att framställa, hur konstruktionen av det ekonomiska livet utvecklats, vad olika tider ansett såsom dess innebörd. – Naturligtvis står alla dessa grenar av utvecklingen i det innerligaste inbördes sammanhang, men var och en av dem står samtidigt under inflytande av egna, sinsemellan olika sidor av det övriga samhällslivet. Så bestämdes den ekonomiska politiken under långliga tider av politiska, dynastiska och militära intressen långt mer än av rent ekonomiska; och den ekonomiska åskådningen står naturligtvis i närmaste samband med sin tids hela moraliska och filosofiska system. Ehuru allt detta kan förefalla tämligen självklart, förbises ofta en konsekvens därav, nämligen att utvecklingsfaserna kan vara helt olika för det ekonomiska livets tre sidor. Så tex står det ingalunda klart för alla ekonomiska historikers medvetande, att merkantilsystemet är en fas framför allt i den ekonomiska politikens (och åskådningens) historia; kapitalismens genombrott, som är en av de väldigaste omvälvningarna i det ekonomiska tillståndets utveckling sedan medeltiden, står icke i något närmare sammanhang med denna nästan lika viktiga fas i utvecklingen av politiken.

Strängt taget utanför den ekonomiska historien i egentlig mening står ett slag av forskningar, som emellertid ofta uppfattas såsom denna disciplins egentliga föremål, nämligen undersökningarna av de ekonomiska orsakerna till andra sidor av utvecklingen, krig, utrikespolitik o s v. Detta måste vara en uppgift, som det tillhör den politiske historikern att lösa med ledning av den ekonomiska historiens resultat. Naturligtvis är denna gräns dock uteslutande logisk.

Så långt som det ekonomiska livet är något i sig självt slutet – alltså lika långt som nationalekonomin är en självständig vetenskap – är även den ekonomiska historien ett avslutat helt, men ej längre; den har samma anspråk som rätts-, kyrko-, litteratur- och konsthistoria på en självständig och fackmässig behandling, eftersom väl ingen numera vill förneka, att dess föremål är lika viktigt som dessas eller dess omfång lika

vidsträckt. Det kan ej gärna bestridas att studiet av ekonomisk historia förutsätter både historisk och ekonomisk vetenskaplig utbildning, ehuru en förnuftigt skriven bok i ämnet är betydligt lättfattligare än en motsvarande i nationalekonomi – tydligen av det skäl att utvecklingen på detta område går från enklare till mer sammansatta former och att de specifikt ekonomiska deduktionerna vanligen ej är på sin plats i en historisk framställning.

Det är ej möjligt att på några rader utreda, de olika strömningar, som fn rör sig inom den ekonomiska historien. Med avseende på allmän samhällsåskådning kan man fortfarande urskilja de två riktningar, som varit med om att framkalla vetenskapen – å ena sidan den materialistiska, som framför allt är tysk och som får sitt krassaste uttryck hos socialistiska författare, å andra sidan den etiska, som övervägande är engelsk. En mellanställning intar på sätt och vis Schmoller och hans lärjungar, som ivrigt betonar etikens sammanhang med ekonomin, men i mitt tycke förefaller betydligt mera ledda av och intresserade för ”la raison d’état” – knappast en rent etisk, ehuru ännu mindre en rent materialistisk synpunkt.

Då vår vetenskap har till föremål det ekonomiska livets utveckling, måste det ligga nära till hands att söka i lagarna för denna utveckling; ty det är svårt för alla och i synnerhet för icke-historikerna att frigöra sig från intrycket, att den ekonomiska utvecklingen är föremål för klarare lagar än t ex den politiska. Försöken att finna sådana lagar är också minst lika gamla som vetenskapen själv; man skulle kunna kalla den riktning de representerar för den *sociologiska*. Den historiska skolans bisarra och diletantiska men i mångt och mycket genialiska förelöpare Friedrich List konstruerade fem utvecklingsfaser, huvudsakligen kalkerade på den engelska historien.³⁰ Roscher talade med förkärlek om ”nationalekonomins

30. *Das nationale System der Politischen Oekonomie* (1841); se t ex 15:e kapitlet. Stadierna kallade han: ursprunglig vildhet, herdetillstånd, agrikulturtillstånd, agrikultur-manufaktur-tillstånd och agrikultur-manufaktur-handelstillstånd. Det sista var idealet, som då blott uppnåtts av England.

utvecklingslagar”, dock utan att vederligen någonsin komma längre än till en analogi med människans fyra åldrar; först Bruno Hildebrand, som med sin brist på produktivitet kanske var den historiska skolans idérikaste huvud, åstadkom en ordentlig indelning, som också med alla sina brister bidragit ofantligt till en riktig uppfattning av den ekonomiska utvecklingen. Som utgångspunkt för indelningen tog han bytet och fick då serien natura-, penning- och kredithushållning. Under den första av dessa perioder saknades penningar och byte, alla avgifter (skatter osv) utgick i natura, och följderna blev en allmän orörlighet i såväl stats- som näringsliv; genom penningens införande löstes hela livet ur dessa strama band, och nutiden skulle i sin tur få bevittna, att penningen utträngdes av krediten som bytesmedel.³¹

Såvida konstruktioner av detta slag medvetet inskränker sig till att vilja ge en sammanfattning av en bestämd kulturkrets utveckling, t ex den västerländska, så är naturligtvis däremot ej annat att invända än den allmänna varningen mot historiens inpressande i alltför lätthanterliga formler. Mest anseende åtnjuter för närvarande en konstruktion, som har framförts av flera olika författare, vilka sinsemellan tävlar om äran att vara dess upphovsman. Schmollers formulering (i hans förut omtalade uppsats om merkantilsystemet) är mindre symmetriskt tillklippt än de andra; den utgår närmast från tyska förhållanden och betraktar främst den ekonomiska politiken, som han låter genomgå stadierna by-, stads-, territorial- och ”national”-ekonomi (*Volkswirtschaft*).³² Lamprechts kollega, prof Karl Bücher i Leipzig, har väckt nästan mera entusiasm genom sin bekväma tredelning: slutet hushåll, stadsekonomi, ”nationalekonomi”, en indelning som närmast tar hänsyn till arbetsfördelningen och som Bücher i själva verket fått nästan oförändrad från Rodbertus. Det slutna hushållet i Büchers konstruktion är självtillräckligt, intet köps och intet säljs; i stadsekonomin däremot förekommer direkt och lokalt byte

31. *Naturalwirtschaft, Geldwirtschaft und Creditwirtschaft*, i de av H. grundlagda *Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik II* (1864) 1–24. Kritiken riktar sig framför allt mot den tredje kategorin, som också är av tvivelaktigt värde.

32. Om den tredje fasen, territorialekonomin, pågår rätt mycken polemik; den förefaller tämligen förfelad. Därtill hoppas jag få återkomma en annan gång.

mellan producent och konsument utan mellankomst av en köpmansklass – staden är en sluten krets såsom förut hushållet; slutligen i sista perioden är kretsen utvidgad till hela landet, och producenten tillverkar ej längre direkt åt kunderna utan åt köpmännen, som sedan sänder varorna till det ställe, där de tror sig kunna avsätta dem. Från alla sidor erkänns, att intet av dessa system någonsin härskat i sin renhet – inledningen är snarare logisk än kronologisk – men däremot medges numera rätt allmänt, att stadsekonomin varit så att säga den Boströmska idén för tillståndet under medeltidens blomstringstid och att den sedan utträngts av ”nationalekonomin”. Största svårigheten vållar antiken, som Bücher och än mer Rodbertus vill räkna till det första stadiet, medan många andra, särskilt den störste nuvarande kännaren av antiken prof Eduard Meyer, betraktar dess utveckling såsom ett helt för sig självt, genomlöpande alla stadierna.³³

Det är icke fritt, att den ekonomiske historikern ofta kan vara samma andas barn som den nationalekonomiske teoretikern. Största svårigheten att kombinera orsak och verkan, att med statistikens grova medel konstatera fakta och utvecklingslinjer har inom nationalekonomin skapat den deduktiva metoden; och inom den ekonomiska historien har samma orsaker framkallat den oemotståndliga lusten att, utan historiska studier finna utvecklingens formel. När den ekonomiske historikern tar sig sådant före, kallas han sociolog. En sociolog är ingalunda nöjd med ett så blygsamt resultat som att sammanfatta västerlandets mer än tvåtusenåriga utveckling i tre perioder; han anser sig bekvämligen kunna inpassa fem världsdelaers alla forntida och nutida samhällen i en utvecklingskedja. Den vanliga uppfattningen inom detta läger tycks vara, att alla

33. Büchers teori är utvecklad i föredraget ”Die Entstehung der Volkswirtschaft” (1890 – nu intaget i samlingsbandet med samma titel (1893, 4:e uppl. 1904) – och särskilt tillämpat på industrien i en annan uppsats i samma arbete (”Die gewerblichen Betriebsysteme in ihrer geschichtlichen Entwicklung”). Polemiken har som alltid i Tyskland varit mycket livlig; Eduard Meyer har framlagt sin uppfattning bl a i föredraget ”Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums (*Jahrb f. Nat-ök u St* band 64, 1895, sid 696, 750, ävensom separat). En god och i det hela för Bücher förmånlig sammanfattning meddelar G v Below i avhandlingen ”Über Theorien der wirtschaftlichen Entwicklung der Völker, mit besonderer Rücksicht auf die Stadtwirtschaft des deutschen Mittelalters” (*Hist Zeitschr* band 86, 1900, sid 1–77; jfr hans två artiklar i *Jahrb f. Nat-ök u St* band 76, 1901, sid 449–473, 593–631). En mycket åskådlig sammanfattning av Büchers teori har prof G Cassel meddelat i uppsatsen ”Die sociala värdets problem” (*Ekon Tidskr* V, 1903, sid 263–272).

kulturkretsar eller folk passerar de allmängiltiga stadierna i samma ordning men vid olika tidpunkter, så att vetenskapsmannen får obegränsat tillfälle till analogislut mellan alla tider och länder. En sådan uppfattning ligger tydligen till grund även för Bruno Hildebrands och Büchers konstruktioner; men den äkta sociologen är långt djärvare än de. Utan mödosamma studier i Tacitus och Cæsar kan han rekonstruera germanernas samhällsförfattning efter några nutida negerstammars, den europeiska feodalismen efter den japanska; utvecklingens tredje stadium kan upptäckas hos ett australiskt folk, det fjärde stadiet hos några ryska bönder, det femte hos nordborna under vikingatiden. För en vanlig historiker är det ibland litet svårt att betrakta dessa allvarliga arbeten med den rätta högtidligheten, som ju särskilt är nödvändig, då de författats av ansedda och nationalekonomiskt bildade vetenskapsmän. Den utmärkta amerikanska tidskriften *Political Science Quarterly* innehöll för ett par år sedan en artikel av professor Franklin H Giddings (vid Columbia University), som visade, att då man inräknade växt- och djurvärlden, hade "de ekonomiska tidevarven" varit 28 till antalet (med mycket märkvärda psykologiska namn), varvid de 20 första skulle tillhört tiden före civilisationens uppkomst.³⁴

En riktning, som är vida skild från den "sociologiska" men som knappast innebär mindre faror, är den, som mer eller mindre identifierar ekonomisk historia med *historisk statistik*.³⁵ Den historiska statistiken kunde väl behöva ett eget kapitel, som författaren till denna uppsats ingalunda vore i stånd att skriva. Några antydningar må dock finna plats. Utan överdrift kan man säga, att de fakta, som meddelas i sifferform, hör till de minst värdefulla och lättast missuppfattade inom den ekonomiska historiens område. Den historiska kritiken har väl nu lärt de flesta, att

34. "The Economic Ages" (*Pol Sc Qu* XVI 1901, sid 193–221).

35. Så bär dr H Rosmans orienterande uppsats om de svenska arkivens statistiska material titeln: "Obektaade källor för vår ekonomiska historia". (*Statsvetenskapl Tidskr* V. 1902, sid 213–231); det är dock uppenbart, att ett lika stort, lika obektaat och minst lika viktigt material till vår ekonomiska historia är nedlagt i råds- och riksdagsprotokoll, memorial, ämbetsutlåtanden o s v. I uppsatsen förekommer även t ex följande passus: "Här borde just den politiska historien kompletteras av den ekonomiska, som grundar sina resultat på statistiska beräkningar och på de akter som är utsprungna från det fritt pulserande affärlivet" (sid 230). Jfr även förordet till dr G Huss avhandling *Undersökning över folkmängd, åkerbruk och boskapskötsel i landskapet Västerbotten åren 1540–1571* (1902).

samma ord kan ha de mest olika betydelser på olika tider; men få personers fantasi torde utan särskild träning kunna fatta, att så i än högre grad är förhållandet med siffror. Och kanske ännu betänkligare är, att en uppgift i sifferform får en prägel av exakt vetande, som döljer att den kan ha vunnits genom de mest problematiska metoder.³⁶

De faror som hotar historikern, då han på grundval av opartiska primäruppgifter skall i statistisk form sammanfatta utvecklingen, är otaliga; särskilt är pris- och lönestatistiken fylld av snaror för den ovarsamme och till stor del av rätt problematiskt värde. Den första förutsättningen för att man skall kunna tala om ett gemensamt pris i ett land eller landskap är att ett sådant finns; men detta innebär, att området är en gemensam marknad, vilket först ganska sent (och ännu ej fullständigt) blivit förhållandet. Vidare förutsätter undersökningen en fullständig kännedom om icke blott halt och vikt hos det mynt, vari priset i varje särskilt fall beräknats, utan dessutom om den prisförskjutning, som varje myntförsämring medförde; men det sista är omöjligt att veta, ty att prisförskjutningen ej stod i trogen proportion till försämringens omfattning torde vara tämligen säkert. Då prisstatistiska undersökningar uppgörs efter den historiska kritikens strängaste regler, vilket kanske ej hör till undantagen här i Sverige, blir resultaten vanligen, som följd av dessa svårigheter, så obestämda och värdelösa, att man knappast kan inse nyttan av det oerhörda arbete de förutsätter.³⁷ – Säkrare och framför allt betydligt värdefullare resultat medför exempelvis befolkningsstatistikens historia; kännedomen därom är nästan umbärlig för en mängd undersökningar,

36. Ett exempel må åskådliggöra detta. Har man t ex tillsammans tio prisuppgifter från tio olika landskap över en period av 50 år, så använder man alldeles samma metod att räkna ut medelpriset för denna period, som om man hade tio uppgifter för varje år och varje marknadsplats i landet under en lika lång tid. Konstaterar man då, att medelpriset på en vara under ifrågavarande period var t ex 4 fr, medan det under de sista 50 åren var 5 fr, torde det fordras en sällsynt framställningsförmåga för att avhålla läsaren från den slutsatsen, att priset i senare fallet var 25 % högre än i det förra. Och hur skall siffran alls kunna användas, om den ej skall behandlas som exakt? Hur skall man veta, vilket antal primäruppgifter som fordras för att visa ett säkert resultat? – Exempel på en framställning, som ej vurnat för sådana slutsatser som de antydda, erbjuder V:re d'Avenels stora, av Institut de France prisbelönta arbete *Histoire économique de la propriété... et de tous les prix en général 1200–1800* (4 delar, 1894–1898), som därför också kan konstruera en sammanhängande prisstatistik för 600 år.

37. Ett slående exempel härpå är Wiebes *Zur Geschichte der Preisrevolution des 16 und 17 Jahrhunderts* (utförligt refererad av dr K Hildebrand i *Hist Tidskr* 1897): den meddelar knappast mer än vad man länge vetat och gör detta vetande knappast mer säkert än förut.

och den kan blott meddelas i sifferkolumnernas form. Dock återstår också på detta område mer än nog av statistiska fantasier, även då de vanliga försiktighetsmåttan iakttages.

Då fakta skall hämtas ur officiella uppgifter, som kan anses alldeles tendensfria, beror deras värde naturligtvis på om landets förvaltningsorganisation gav centralmyndigheten (eller annan myndighet i fråga) en verklig numerisk överblick av landets tillstånd. Det avgörande är därvid framför allt finans- och då särskilt skattesystemet; om detta var centraliserat, om skatterna ej var ”indelta” (som hos oss), om de utgick i procent efter undersåtarnas skatteförmåga, och ej (som länge i de flesta länder, tex England) till en gång för alla bestämda totalbelopp – då kan materialet ge en översikt av hela landets ekonomiska tillstånd. Kanske ännu klarare intryck av jordbrukets och det övriga näringslivets villkor kan vinnas genom studier av privata handlingar, gårdsräkenskaper och handelsböcker – för vår egen tid har sådana studier just nyligen föreslagits av en framstående nationalekonom, affärsman och historiker.³⁸ – Ett exempel på värdet av opartiska officiella uppgifter må anföras. Då en spansk författare i början av det sjuttonde århundradet vände sig till en minister för att erhålla uppgifter om Spaniens inkomster, fick han till svar, att man med bästa vilja, ej kunde lämna sådana, ty ingen människa kände till inkomsternas storlek, och konungens egna försök att få upplysning i saken var fullständigt fruktlösa. Detta hindrar emellertid ej, att Spaniens budget för denna tid är publicerad.³⁹

Svårigheterna i dessa fall, då prisuppgifterna kan antagas vara opartiska, ökas naturligtvis ytterligare, då man i stället måste hålla sig till regeringens eller partiadvokaters uppskattningar; och i det stora hela kan det sägas, att varje uppgift, som av sagesmannen anföras som bevis för en åsikt eller försvar för en plan, *eo ipso* är misstänkt om ej värdelös. Dels bristen på en verklig överblick från myndigheternas egen sida, dels den hemlig-

38. Prof Richard Ehrenborg i Rostock; se hans broschyr *Sozialreformer und Unternehmer* (1904), som ställer i utsikt en tidskrift (*Das Thünen-Archiv*) för sådana undersökningar, som prof E. med stor framgång utfört i sina historiska arbeten *Das Zeitalter der Fugger* och *Hamburg und England im Zeitalter der Königin Elisabeth* (bägge 1896).

39. Ehrenborg, *Das Zeitalter der Fugger*. II, 261.

hetsfullhet i statssaker, som var en fundamental dogm för alla regeringar långt in i det adertonde århundradet, medförde att de ekonomiska författarna i själva verket saknade nästan alla hållpunkter för att bedöma frågor, som gällde hela landets tillstånd.⁴⁰ Härav följer alltså, att sådana beräkningar måste tagas med den största reservation, även då de uppgjorts fullständigt i god tro, i synnerhet som författarna i vanliga fall ej drog sig för de djärvaste kalkyler utan spår av faktiskt underlag. Genom uppkomsten av en systematisk statistik i England mot sjuttonde århundradets slut inträffade en viss förbättring, men de rent godtyckliga beräkningarna i litteraturen fortfor mycket längre – kanske till den dag i dag.

Även här kunde kanske ett par exempel intressera. Då det svenska kommerskollegiet uppgjorde rikets officiella handelsbalans för 1724, beräknade det i tendenssyfte den okända, olovliga importen till nästan lika stort belopp som den faktiska, kända importen. Men Emanuel Swedenborg var betydligt djärvare, ty hans överslag rörande samma sak vid 1723 års riksdag tycks ej ha haft något reellt underlag och angav ej ens vilket år siffrorna gällde; ja, så sent som 1759 uppgjorde den danske författaren Pontoppidan alldeles på fri hand en statistik för sitt lands folkmängd, handel och övriga förhållanden.⁴¹

En stor del av de anmärkningar, som nu riktats mot den historiska statistikens pålitlighet, gäller visserligen också vår egen tids. Men ingen, som ett ögonblick besinnar nutidens offentlighet i mynt-, bank- och finansväsen, transportmedlens och börsväsendets utveckling, världens egenskap av en enda marknad för många varor, kan vara i tvivel om den himmelsvida skillnaden mellan förr och nu. Men detta innebär ytterligare en lärdom, som kanske är den mest fatala för värdet av historisk statistik, nämligen att de absoluta talen ej är det bristfälligaste, utan att opålitligare än något annat är jämförelserna mellan äldre och nyare tider.

40. Så klagade den ansedda, engelska statistikern Davenant i slutet av 17:e århundradet bittert över att den upplysning som kunde vinnas från officiella räkenskaper, envist doldes för alla andra än regeringens servila anhängare (Hewins, "English Early Economic History", i *Palgraves Dictionary*, I, 729).

41. Arnberg, *Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi* (1868) sid 22, 10; uppgiften därstädes om Swedenborgs memorial är emellertid ej fullt riktig (se originalet bland kommersedeputationens handlingar 1723 – årets riksdagshandlingar vol. 35: R A). Bisgaard, *Den danske nationalökonomi i det 18. århundrede* (Khvn 1902) 45.

Att ett lands hela ekonomiska historia framgångsrikt kan skildras med yttersta sparsamhet i användningen av statistiskt material, visar också dr Cunninghams stora arbete. Men villigt skall medgivas, att den ekonomiska historien har samma behov som nationalekonomin efter statistik, och det är efter min mening orätt att avvisa statistiska undersökningar ens från områden där de är av mest dubiös natur. Men som allmän regel kan man kanske fastslå, att historikern såvitt möjligt bör undvika att bevisa något med stöd av sådana forskningar, medan det däremot är mycket lämpligt att använda siffrorna som illustration till ett på annan väg vunnet resultat. Till sistnämnda ändamål lämpar siffrorna sig nämligen förträffligt just på grund av sin skenbara exakthet.

Nästan ännu mera missledande, än då den ekonomiska historien identifieras med historisk statistik är det, då den rörs ned i "der grosse Hexenkessel Kulturgeschichte". Kulturhistorien tagen i sin inskränkta bemärkelse är nämligen historien om privatekonomin, vilken utgör en liten och ej alltför väsentlig del av den stora nationalekonomin. Och de, som i kulturhistorien söker räddning undan "Haupt- und Staatsactionen" och undan personligheternas dominerande ställning i historien, gör rättast i att sky även den ekonomiska historien; ty en av dennas huvudgrenar, den ekonomiska politikens historia, handlar ju just om statens målmedvetna verksamhet, som även i detta fall ofta bärs upp av stora personligheter, t ex Colbert, och Bismarck.

Till sist några ord om försöken från den ekonomiska historiens ivrigaste anhängare att låta denna disciplin alldeles uppsluka den ena eller den andra av de stora vetenskaper, som omger den.

För den sk *materialistiska historieuppfattningen* är tydligen all historia blott en tillämpning av den ekonomiska, eftersom produktionsförhållandena enligt teorins ursprungliga krassa formulering betingar alla andra fenomen utan att betingas av dem. Dock är det, som förut sagt, numera tämligen allmänt erkänt, att denna ståndpunkt visat sig ohållbar och att alla utvecklingens faktorer ömsesidigt betingar varandra; Engels har ju själv uttryckligen erkänt detta och spetsigt anmärkt, att om teorin vore riktig i sin mest dogmatiska form, skulle det vara lika lätt att tillämpa den

på vilken period som helst som att lösa en första gradens ekvation.⁴² En blick på den moderna ekonomiska organisationens historia i olika länder är också tillräcklig för att visa, att ekonomiska system i sin tur nödvändigt förutsätter en mängd moraliska egenskaper likaväl som fysiologiska och fysiska, d v s att fysik och moral med precis lika mycket skäl kan påstås vara det primära – en slutsats som man ju ej heller dragit sig för på andra håll. I själva verket kan väl blott den bornerade halvbildningen eller den hopplösa vetenskapliga doktrinarismen till den grad förbise det sammansatta i tillvaron, att den gör en enda faktor till alla de andras orsak.⁴³

Men är det en gång erkänt, att en oavbruten växelverkan råder mellan moral, rätt, näringsliv, litteratur, konst, krigsväsen, politik och alla andra samhällsfenomen, utan att något av dem kan kallas grundorsak, så återstår praktiskt taget av den utbasunade teorin egentligen bara att den ekonomiska faktorn spelat en oerhörd och förut alltför mycket förbisedd roll. Om sedan en författare vill lägga huvudvikten vid den faktorn eller vid någon annan, beror i sista hand på hans allmänna samhällsåskådning; ett allmängiltigt resultat är väl här omöjligt, och blott det sunda förståndet, ingen vetenskapligt bindande bevisning, kan reagera, då stolar och bord, majstänger och ”förberedelser till bröllop” görs till historiens verkliga innebörd, till ”kulturen” par préférence.

Det är emellertid mycket möjligt, att den sk materialistiska historieuppfattningen dessutom omfattar en hel mängd teoretiska stridsfrågor, som då förmodligen sammanhånga med spörsmålen om viljans frihet, kausalitetslagens innebörd o d. Men då historiker och national-ekonomer lyckligt och väl bragt de för dem praktiska och betydelsefulla problemen på det torra, torde de kunna överlämna resten åt filosoferna,

42. Jfr. ovan s. 174.

43. Juristen Rudolf Stammler anser just denna ensidighet vara den materialistiska historieuppfattningens förtjänst, så till vida att den innebär ett försök till monistisk förklaring av det sociala livet; och han har därför tagit åskådningen till utgångspunkt för sin mycket omdebatterade bok *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung* (1896). Resultatet av hans undersökning blir emellertid lika fullt ett tillbakavisande av teorins anspråk: det är ”Bewegungen der Materie des sozialen Lebens selbst”, som förorsakar såväl ekonomiska som rättsliga förändringar (se t ex 343ff); och rätten kan så mycket mindre vara sekundär i förhållande till ekonomin, som ”sozial” enligt hans bevisföring just betyder ”äusserlich geregelt”. Det skulle emellertid erbjuda föga intresse att inlåta sig på hans slutledningar.

i glad förväntan att dessa fortfarande skall röna samma framgång, som hittills följt dem vid lösningen av sådana frågor.

Att den ekonomiska historien ej är grundvalen för all historia torde stå tämligen klart. Men det är en annan fråga, om ej hela nationalekonomin skulle kunna gå upp i en framställning av den ekonomiska utvecklingens förlopp, något som tämligen tydligt föresvävat den historiska skolans ytterlighetsmän. I sig självt ligger det heller intet orimligt i tanken att uppfatta det momentana ekonomiska tillståndet som en yta bildad genom ändarna av utvecklingens olika trådar, en yta som blott skulle kunna fattas och beskrivas genom en uppfattning och beskrivning av själva trådarna. Ser man exempelvis på det närbesläktade fältet politiken, kan det ej med framgång förnekas, att man knappast är i stånd att intränga i dess verkliga karaktär annat än genom studier i det nuvarande tillståndets uppkomst, d v s i politisk historia; vid sidan av denna vetenskap fyller ju statsrätt och statsfilosofi en övervägande formell, ehuru därför ingalunda oviktig uppgift. – Men en närmare undersökning av nationalekonomins egendomliga skaplynne visar, att alla försök till överföring av metoden på dess område är dömda att misslyckas. Nationalekonomin är nämligen kanske den mest komplexa och säkert den mest – så att säga – mekaniska av alla samhällsvetenskaperna; faktorerna griper in i varandra som kuggar i hjul, och hela organisationen påminner – däri hade den klassiska nationalekonomin rätt – om ett jättelikt maskineri; i ej så alldeles få fall kan man säkert förutsäga, att om ett visst nytt element införs i det redan befintliga maskineriet, resultatet blir av en viss beskaffenhet. Men det kunde väl aldrig falla någon in att skildra en invecklad maskin genom att utförligt redogöra för hur varje hjul, skruv och bult kommit till – man skulle därigenom icke ge något bidrag till själva huvudfrågan, hur denna maskin blivit en helhet, hur den över huvud taget kan vara i verksamhet och vad denna verksamhet åstadkommer. Just här ligger felet hos den ”extrem-historiska” behandlingen av nationalekonomin; då varje sida av det ekonomiska livet skall följas från hordens till trustväldets dagar, går just det förlorat som borde vara vetenskapens huvuduppgift, nämligen att framställa sammanhanget i hela det

ekonomiska livet, alla faktorers samverkan och växelverkan. Alla de problem, som den deduktiva nationalekonomin om icke löst, så åtminstone bragt till oanad klarhet, måste förbigås med några svävande allmänna ord; alla de fina och i det stora hela kanske definitiva undersökningarna av penning- och kreditväsendet, liksom de många ansatser till säkra grundvalar för produktions- och fördelningsläran, som vetenskapen under sin utveckling hunnit frambringa, är därmed tämligen hopplöst tillspillo givna.⁴⁴

I sitt eget intresse måste alltså den ekonomiska historien lika energiskt tillbakavisa försöket att sätta den på nationalekonomins plats som försöket att sätta den på historiens. Men detta hindrar ej, att den från både historiker och nationalekonomer kan fordra allvarlig uppmärksamhet och sitt eget tillräckliga utrymme såsom en del av bägges vetenskap eller – om man hellre så vill – som en föreningslänk emellan bägge. Och under alla förhållanden är det en oavvislig plikt för den ekonomiska historikern att – som Ashley för ett par år sedan skrev i en dedikation till Schmoller – ”vara nationalekonom utan att upphöra att vara historiker”, att ”medföra det historiska sinnet till de ekonomiska studierna och det ekonomiska intresset till de historiska”.

Stockholm i oktober 1904.

Tillägg. Sedan ovanstående redan blivit tryckt, har oktoberhäftet av *Ekonomisk Tidskrift* utkommit och meddelat prof Knut Wicksells installationsföreläsning ”Mål och medel i nationalekonomien”. Samtidigt med att man tacksamt konstaterar den välvilja, varmed prof Wicksell, en av

44. Schmollers *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, som skall vara ett definitivt uttryck för den store vetenskapsmannens nationalekonomiska totaluppfattning, gör nästan intryck av att vilja sätta en sådan plan i verket, om man nämligen blott tar hänsyn till behandlingen i arbetets förra del (1900). Utan kännedom om den just utkomna senare delen (1904) är det dock ej berättigt att ha någon mening därom; man vågar kanske antaga, att Schmoller (för övrigt i enlighet med sina föregående uttalanden, särskilt i artikeln ”Volkswirtschaft” i *Handwörterbuch der Staatswissenschaften VII*, 1901, sid 576f, m fl st) verkligen upplåtit åt den s k teoretiska nationalekonomin en visserligen liten, men från historisk behandling bevarad plats i denna andra del. Redan nu är det emellertid klart, att hans behandling av vetenskapen kommer betänkligt nära den i texten bekämpade ytterligheten, som också i programskriften hyllats av t ex Roscher (se ovan sid 71) och efter vad det synes även Ashley (*Surveys* 9ff).

den österrikiska teoretiska nationalekonomins varmaste anhängare, omtalar den ekonomiska historien, är det svårt att tillbakahålla ett beklagande av att han så föga klargjort dess verkliga innebörd för sina åhörare. Med full rätt varnar han för en överdriven användning av historiska illustrationer vid framställningen av ekonomiska teorier; men han ger ingen antydning om att den ekonomiska historien har en helt annan och alldeles självständig vetenskaplig uppgift, nämligen att utforska det ekonomiska livets utveckling.

5. Vad ekonomisk historia är och icke är¹

En människovetenskap

För att klargöra innebörden av skillnaden mellan ekonomiska och andra problem skall jag börja med några alldeles godtyckligt valda exempel; det förefaller enklare att komma in i ämnet på det sättet än genom att ta en rent principiell behandling till utgångspunkt. Ur Wilhelm Thams skrift *Undervisningen i historia med samhällslära vid våra läroverk* hämtar jag följande citat från en uppsats av L G Sjöholm:

Tag en så enkel sak som belysningen! En av mina pojkar fick på landet se en fotogenlampa. Han frågade: var sitter knappen som man trycker på? Så van var han vid det elektriska ljuset, och så fjärran var redan det medel som lyst mig under hälften av mitt liv. Nog behöver en sådan serie sin egen belysning: Torrvedssticka, vaxljus, talgljus, tranlampa, rovoljelampa, elldon, tändsticka, fotogenlampa, neonljus, kryptonlampa!

Allt detta är viktigt och ägnat att fångsla intresset hos både skolungdom och andra. Men – det är icke ekonomisk historia, det är ett bidrag till *belysningsteknikens* historia och har kanske ej varit avsett att illustrera något annat. Vad som här omtalas är nämligen yttre, utanför människan liggande förändringar, ändringar i de hjälpmedel som under olika tider har stått till förfogande för att framkalla ljus. Ekonomisk historia sysselsätter sig icke med detta i sig självt utan med betydelsen av sådana och annorlunda beskaffade förändringar för *människan*, för människolivet

1. Utdrag ur *Studium och undervisning i ekonomisk historia*, Lund: CWK Gleerups Förlag, 1951, sid 3–45.

och samhällslivet. Det kunskapsområde som det gäller är en människo-
vetenskap, icke en naturvetenskap eller teknisk vetenskap.

Den närmare innebörden av ekonomi skall behandlas längre fram,
men här måste grundtanken föregripas. Ekonomi, *oikonomia*, betyder
hushållning, och hushållning har endast och allenast sin grund i resur-
sernas otillräcklighet för de behov man önskar tillgodose med dem – för
att genast återopa den ekonomiska vetenskapens nyckelord: på grund av
knappheten. På grund av knappheten har människosläktet under sin
långa jordevandring skapat växlande sammanhang som har varit avsedda
att komma till rätta med resursernas otillräcklighet. Detta faktum måste
vara utgångspunkten för allt studium av ekonomisk historia.

Belysningens ekonomiska historia

Hur skulle nu belysningen te sig inom den ekonomiska historien, till
skillnad från teknikens historia? Det kunde skrivas en hel bok därom,
men här gäller det enbart några klagörande exempel. I enlighet med vad
som just har sagts måste man då ta till utgångspunkt icke den ena eller
andra tekniska anordningen utan ljusknappheten under olika tider.

Det är lätt att visa, hur litet ljus människorna länge fick hålla till godo
med. Detta gällde ej blott det konstgjorda ljuset utan t o m naturljuset.
Ett åskådligt exempel har man i Glimmingehus, den stora, ännu bevara-
de borgen från tiden omkring 1500. Rummen ligger där t o m mitt på
dagen i ett ständigt halvdunkel, därför att allt ljus som får tränga in kom-
mer från gluggar högt uppe på väggarna. I bondstugorna förhöll det sig
naturligtvis ej bättre. Till en början hade man bara rökhål i taket, och
t o m sedan man hade fått fönster, stängdes ljuset genom dem ute till
följd av det mer eller mindre ogenomskinliga material varmed de var
överdragna.

Allt sådant faller naturligtvis utanför en uppräknings av konstgjorda
ljuskällor. Emellertid är det givet, att också de kommer in och att en så-
dan uppräknings som meddelas i citatet här ovan på den punkten utgör
en välkommen utgångspunkt. Men också i fråga om de konstgjorda ljus-
medlen blir det ekonomiskt avgörande deras inverkan på människorna.

En jämförelse med nutiden erbjuder sig där naturligt. De flesta människor skulle förmodligen anse en femtonljus-lampa som ganska otillräcklig för att till vardags lysa upp ett vanligt rum. Men man kan lätt föreställa sig, hur sällan det i äldre tid kan ha förekommit, att man hade mer än på sin höjd en femtedel av en sådan ljusstyrka, d v s tre ljus, i ett rum; det vanliga var utan tvivel att man fick vara glad åt ett enda ljus, när det ej gällde festliga tillfällen i kyrkor eller slott. To m när det förekom särskild eklärering måste svårigheterna ha varit stora, nämligen på grund av den hetta som då utvecklades; skilsmässan mellan värme och ljus har medfört tidigare okända möjligheter att dra fördel av konstgjord belysning.

Därmed har det visats, hur knapp utrustningen med disponerade ljuskällor var i äldre tider jämförda med nutiden. Uppgiften är emellertid närmast att visa återverkan därav på människolivet. Därvid kan man först se på vad som avspeglades inom produktionslivet, vad som inverkade på människornas sysselsättningar.

Ett utmärkande drag för äldre tiders arbetsliv var säsongväxlingarnas styrka, den stora skillnaden mellan årstiderna; och det är särskilt karakteristiskt, att förändringen där har varit störst inom jordbruk och byggnadsverksamhet. Om den senare i verkligt gamla tider vet man visserligen icke mycket, men desto mer i fråga om jordbruket. Att det ej utträttades mycket inom detta område under vintern är ganska klart. Som i allmänhet i tillvaron var orsakerna sannolikt flera, men en av dem bestod i ljusbristen. När bonden ingenting hade för sig på sofflocket, kunde han med fördel ligga i mörkret.

Det fanns knappast mer än två områden där vintern var arbetets tid. Till den ena återkommer jag strax; den andra var järnhanteringen. I det sammanhanget är det mycket upplysande att gå till Geijers välkända teckning i hans *Minnen*:

Järnbruk och nordisk vinter höra till hopa. Det är *deras* vackra årstid. Mitt i sommarhettan äro Vulcans söner, pustande vid härden, en bedrövelig anblick. Men om vintern bjuda de och deras omgivning ett skådespel av det

hårdaste arbetes munterhet. Dessa lågor utur djup av snö, det under valv och pelare av is framforsande vattnet; de tunga, vitt skallande hammarslagen, som i en natur, frusen till vila, visa att människan är vaken ...; det är en tavla att se, det är en tavla att leva!

Vid bruken gick det lätt att arbeta om vintern, ty där hade man ”lågor utur djup av snö”, där fick man med andra ord belysningen på köpet.

I den mån åter som man i byarna arbetade under vintrarna, tillgrep man åtgärder för att hushålla med ljuset. Byarnas kvinnor – i någon mån också männen – träffades om kvällarna i ”spinnstugor” eller ”bindstugor”, där de kunde förrätta sina hussysslor i gemenskap; den jylländske författaren Steen Steensen Blicher samlade sina berättelser på landsmål under titeln *E Bindstouw* (*En bindstuga*, 1827–42). Naturligtvis förekom det där åtskilligt annat än arbete, och prästerna ogillade strängt sådana vanor, därför att de ansågs locka till att förtala nästan – kanske t o m prästen själv? Men seden hade sin fasta grund i behovet av ljusbesparing och lät sig ej rubbas. Dessutom var det ej enda sättet att spara ljus. Man behövde ju värme och hade den i verkligheten lättare tillgänglig än ljuset; då kunde platsen vid den öppna spisen också bli en arbetsplats. På ett senare stadium samlades familjen som bekant med sina olika arbeten kring det runda matsalsbordet med en gemensam ljuskälla.

Som motsats till allt detta har man för närvarande den överströmmande rika tillgången till ljus som förutsättning för mycket av det grundläggande i modernt liv. Föreläsningsverksamhet skulle lika litet som korrespondensundervisning kunna bedrivas utan de moderna belysningsresurserna, och i kanske ännu högre grad gäller detta det nutida nöjeslivet. I samband med de nya ljuskällorna har livet i Nifelheim kommit att skilja sig mycket mindre än fallet tidigare var från det som förekom i sydligare länder med mindre vintermörker och mindre skillnad mellan sommar och vinter.

Med detta har jag minst av allt velat göra gällande någon ”belysningens historieuppfattning”. Det är ett otal skilda företeelser som har påver-

kat det historiska förloppet, också på de områden som här har berörts. Här har ej mer än en av dem gripits ut och även den enbart för att konkret kunna belysa vad det är fråga om på det ekonomiska området.

Kommunikationernas ekonomiska historia

Alla andra områden av mänskligt liv kan göras till föremål för motsvarande behandling. Fartygstyperna t ex är ett tekniskt ämne; ekonomiskt blir ämnet först när fartygen med sina olika typer blir satta i förbindelse med människors tillvaro. Det avgörande i detta hänseende blir de transportprestationer i fråga om människor och framför allt varor som tas i människans tjänst, vilka kvantiteter som fraktas, vilka varor det gäller, mellan vilka länder och orter förbindelse därigenom öppnas, nämligen i den mån som människornas liv därigenom påverkas och ändras.

Till kommunikationernas ekonomiska historia hör exempelvis de djupt ingripande förskjutningarna i förhållandet mellan land- och sjökommunikationer i fråga om möjligheter och kostnader. Sjökommunikationerna hade i detta hänseende långt större överlägsenhet över landkommunikationerna än för närvarande, främst därför att naturen i stort sett gratis tillhandahöll trafikleden till sjöss, medan den till lands måste byggas med primitiva redskap och stora svårigheter, för att snart på nytt förfalla, om den ej blev föremål för ny behandling. Genom att en senare tids tekniska omvälvningar på kommunikationsväsendets område har betytt mycket mer för transporter till lands än för dem till sjöss, har denna skillnad i hög grad minskats, fastän den icke har försvunnit.

Hela företeelsen har också haft viktiga rent politiska konsekvenser i olika hänseenden. Det var sålunda proportionsvis mycket svårare i äldre tid att hålla stora landområden under kontroll än det är för närvarande, medan skillnaden i fråga om länder med goda sjökommunikationer, särskilt till havs, har varit mycket mindre. England kunde förbli ett sammanhållet rike hela medeltiden igenom i första rummet tack vare närheten till kusten för de flesta platser på ön; statsmyndigheten kunde på det sättet relativt lätt hålla tummen på ögat på de lokala makthavarna, hindra dem från att operera på egen hand. Omvänt var läget i Tyskland

rent av in i förra århundradet och i Frankrike i alla händelser hela medeltiden igenom, att rikena föll sönder i mer eller mindre självständiga territorier, län och städer, medan centralmakten miste sitt grepp och det heliga romerska riket av tyska nationen slutligen – med Voltaire's kända sarkasm – upphörde att vara både heligt, romerskt och ett rike.

Också det svenska förloppet påverkades i mycket hög grad av kommunikationernas karaktär under olika perioder. Särskilt viktigt förefaller det vara att framhålla det för nordiska länder säregna som låg i de längre söderut bittert saknade, av naturen skapade vägarna till lands: vintervägarna. I G F Gyllenborgs *Vinter-Quäde* förekommer exempelvis följande strof:

Nu bonden färdas, vilken skara!
 På vintrens bädd, vad slipad stig!
 Se främling! huru lätt vi fara,
 när du i leran släpar dig.
 Vad muntra ljud på fältet höras,
 där varor fram och åter föras
 och växlas mellan stad och land.
 Allt Sverige som en myrstack vimlar
 och råkas under nya himlar
 med bröst mot bröst och hand i hand.

Denna konfiguration återverkade också i politiskt eller om man så vill ekonomisk-politiskt hänseende. Vad som i Mellan-Europa i hög grad medverkade till den splittring vars olika sidor brukar sammanfattas under beteckningen feodalism var de många utvägarna för att spärra en samfärdsel som i och för sig hade varit möjlig, nämligen genom mängden av flod- och landsvägstullar, mellan vilka de arma köpmännen fick löpa gatlopp. Hela denna pest tycks ha varit så gott som frånvarande i Sverige, och den närmast liggande förklaringen är utan tvivel, att vintervägarna erbjöd mycket små möjligheter för sådana åtgärder, därför att en ny väg lätt kunde tas upp på annat ställe, om det lades hinder i vägen där

man hade färdats tidigare; de inre sjöarna, som ju spelade en huvudroll för vintersamfärdseln, kunde svårligen spärras. Icke heller England hade ens tillnärmelsevis lika mycket inre tullar som fastlandet, och förklaringen är förmodligen den parallella, redan antydda, att kommunikationerna till sjöss erbjöd så stora möjligheter.

Vintervägarna utgjorde också förklaringen till att så gott som all tung transport i Sverige under äldre tider koncentrerades till den tid då vintervägarna var farbara. I fortsättningen på det citat från Geijers *Minnen* som jag nyss återgav talade han också om ”kol- och tackjärnskörare i långa rader, med rimfrost i skägget, hästarna gnäggande med varma skurar ur näsborrarna, vimlet av folk och bestyr”. Också denna del av det produktiva arbetet var alltså förlagd till vintertiden; i klara nätter gav stjärnorna förmodligen tillräckligt starkt ljus, och när det icke var fallet, hade man i kommunikationernas enastående karaktär under vintern en alldeles tvingande anledning att dit förlägga äldre tiders tunga godstrafik.

Också politiskt har vintervägarna förmodligen inverkat på Sveriges historia, därför att de har gjort det jämförelsevis lätt också för de svaga medeltida regeringarna att hålla ihop riket, att hindra den upplösning som ägde rum på fastlandet. Också de långa kusterna spelade emellertid en roll i detta hänseende. Ännu mer påtagligt är, att Östersjön utgjorde ett enande band i stället för ett hinder för sammanhållningen av det svenska östersjöväldet. Det var med utgångspunkt därifrån – liksom från annat – som Emil Svensén på sin tid med rätta framhöll, huruledes det i äldre tider var vatten som förenade, land som skilde. Å andra sidan kom 1600-talets bevarade territoriella förvärv, de skånska provinserna, att konsolidera Sverige i avvaktan på de tider då landkommunikationerna skulle bli mycket viktigare än de tidigare hade varit.

Andra exempel

Går man över till ett annat, ännu mer centralt område, nämligen jordbruket, så är det om möjligt ännu viktigare att klargöra för sig den ekonomiska innebörden av dess historia. Det kunde lätt låta som en självklarhet men förbises likväl mycket ofta, att jordbrukets centrala roll i

äldre tider berodde på att dess produktion, livsmedelsproduktionen, dominerade människornas hushållning i helt annan grad än fallet numer är. Jordbruket blev därigenom den näring som utgjorde stommen i befolkningens hela liv; på dess resultat berodde främst liv och död, livslängd, dödlighet, sjukdomar, äktenskapsfrekvens, nativitet liksom det mesta annat. Det var fallet i avseende på befolkningen som helhet men gällde allra främst jordbruksbefolkningen själv. Därtill anknuter sig ett något mer socialhistoriskt betonat område, jordbrukarnas ställning som samhällsmedlemmar, deras frihet och bundenhet, deras rätt till jorden, jordbesittningen o.s.v. Tydligt är detta något vida skilt från ett föremålshistoriskt studium av jordbruksredskapen, böndernas och godsägarnas byggnadssätt o.s.v. Det kan ofta vara av stor vikt för jordbrukets ekonomiska historia att känna också detta senare; men det är som hjälpmedel för att få klarhet i det förra.

Mest påtaglig blir kanske skillnaden mellan vad som gäller yttre företeelser å ena sidan och ekonomiska å den andra, när man kommer till det faktum, att ej blott anspråken på resurserna, efterfrågan, utan också deras framställning, tillgången, skapas av människan själv. Den viktigaste av alla produktionsfaktorer är nästan alltid människan, med sin arbetskraft och sina arbetsvanor, sin tekniska förmåga och sin övriga duglighet. Denna centrala del av det ekonomiska och ekonomisk-historiska studiet handlar tydligt enbart om människan, icke om de yttre resurserna, fastän dessa senare träder in som människans ofrånkomliga medarbetare. Här är man inom den ekonomiska historien kanske på det största avståndet från föremålsforskningen.

Eftersom människorna å ena sidan – ur människosynpunkt – är det som hela verksamheten är till för och å andra sidan är verksamhetens viktigaste verktyg, så får studiet av befolkningen och dess förändringar en central plats i behandlingen av ett ekonomiskt förlopp. Men fortfarande måste man lägga märke till att det därvid gäller befolkningen inom dess ekonomiska sammanhang, medan den samtidigt kan ses ur många andra synpunkter. Man har ett viktigt studium som på detta område måste hållas skilt från det ekonomiska, nämligen befolkningsläran eller demogra-

fien, som undersöker befolkningsförhållandena för deras egen skull, söker komma på spåren de lagbundenheter som de är underkastade, alldeles oavsett om dessa har någon betydelse för hushållningen. Den ekonomiska historien har ofantligt mycket att lära från demografien men måste nyttja också den som hjälpmedel, också på den ställa de ekonomiskt relevanta frågorna och lämna de övriga å sido. Inom parentes må tilläggas, att ingenting erbjuder lika stora svårigheter för det ekonomisk-historiska studiet som det faktum att materialet för kännedom om befolkningsförhållandena är ytterligt otillräckligt för alla länder före 1700-talet och för nästan alla länder utom Sverige–Finland (och i någon mån de övriga nordiska länderna före 1800-talet).

Det finns områden där frestelsen består i att förbise icke den ekonomiska utan den icke-ekonomiska sidan av företeelserna. Ett sådant område är penningväsendet. Man föreställer sig lätt, att allt som har med pengar att göra tillhör ekonomien; men det är alldeles icke fallet. Pengarna, särskilt i egenskap av mynt men också som sedlar, har en rent föremålsässig och följaktligen föremålshistorisk sida, och för den finns det ett särskilt studium, numismatiken. Denna sysslar med pengarnas yttre sida, med vad de är gjorda av, vilka bilder som är präglade på dem o s v, och kan ofta dra viktiga historiska slutsatser ur ett sådant studium. För ekonomisk-historiska ändamål kan ibland mycket vara att lära av att så blir fallet. Men det kan icke nog betonas, att pengarna ur ekonomisk synpunkt måste betraktas på helt annat sätt. Den ekonomiska penninghistorien studerar karaktären av pengarna som bytes-, betalnings- och värdebevaringsmedel och de verkningar som dess karaktär i dessa egenskaper utövar på det ekonomiska livet i övrigt, liksom omvänt samhällslivets inverkan på penningväsendet som ekonomisk företeelse, sålunda sambandet med prisutveckling, konjunkturväxlingar, statsfinanser o s v. Detta är något till den grad skilt från pengarnas yttre sida, att det ej ens förutsätter några som helst pengar i denna yttre mening. Man kan få exakt samma ekonomiska orsaker och verkningar i fråga om företeelser som i bokstavig mening är osynliga, sålunda endast innebär kreditoperationer eller överföringar mellan bankernas eller handelshusens böcker.

Ekonomisk reglering och ekonomiskt liv

Ingen av de förväxlingar som jag nu uppehållit mig vid har kanske spelat lika stor roll inom den ekonomisk-historiska forskningen som en sammanblandning av annat slag. Det vanligaste misstaget har bestått i att uppfatta den ekonomiska förvaltningens och den ekonomiska lagstiftningens historia som liktydig med det ekonomiska livets. Det är särskilt den sk yngre historiska skolan i Tyskland under 1800-talets sista tredjedel som detta har gällt om.

Det finns naturligtvis ett otal beröringspunkter mellan den offentliga verksamheten och det ekonomiska livet, också frånsatt den djupgående verkan som statens finansiella åtgärder nästan alltid måste utöva på samhällets ekonomi i dess helhet. I fråga om förmåga att genom påbud och administrativa åtgärder omforma näringslivet, d v s individernas sätt att hushålla, har man därutöver i nutiden kommit mycket långt. To m för närvarande är det emellertid tydligt för alla, att verkligheten ej har precis det utseende som maktägarna hade åsyftat; alla känner tillvaron av den sk svarta börsen, som ju är namnet på faktiska transaktioner i strid med utfärdade föreskrifter om priser och tilldelning. Likväl företer den nutida regleringen en effektivitet med vilken ingen föregående känd periods ens tillnärmelsevis kan tävla. Ett likhetstecken mellan vad som påbjöds och vad som existerade vore därför ännu långt mindre berättigat i fråga om äldre tider än det skulle vara för närvarande.

Däri ligger på intet sätt, att den ekonomiska politiken skulle sakna intresse ur ekonomisk synpunkt. Den är värd att studera ur flera synpunkter. Sitt största värde som källa har den förmodligen i fråga om tidens ekonomiska idéer. Det är vanligen ganska lätt att genom upplysningar om vad man ville göra av det ekonomiska livet få klarhet om hur detta uppfattades. I och för sig får man visserligen på den vägen ej veta mer än hur maktägarna själva såg på sammanhagen; men ofta kan man ganska lätt därifrån också sluta sig till en mer allmänt härskande uppfattning. Det framgår t ex ganska tydligt, att de kretsar som under Frihetstiden i Sverige alls tänkte i ekonomiska frågor vanligen delade de beslutandes mening; både det faktum att den överströmmande mängden påbud här-

stammade från ständernas beslut och vad man ur andra källor vet om tidens "allmänna mening" tyder därpå. Den tidens ekonomiska politik får därigenom sitt största intresse som bidrag till de ekonomiska idéernas historia i Sverige. Naturligtvis är detta något helt annat än att verkligheten också skulle ha sett ut som det ideal av den man ville skapa genom påbudena.

Också som belysning av verkligheten har emellertid regleringens karaktär ett källvärde, fastän ej av det slag man närmast tänker på. När exempelvis i Sverige en ström av påbud mot sk landsköp utgick under det halva årtusende som skilde Magnus Ladulås regering från Gustaf III:s, så kan man med ganska stor säkerhet sluta därav, att landsköpet icke blev utrotat i enlighet med påbudena, d v s förblev vid liv; ty därförutan hade det ej funnits någon anledning att ständigt på nytt upprepa förbudena. Tom i mindre utpräglade fall gäller det, att man genom uppgifterna om regleringens innebörd egentligen får veta, att verkligheten måste ha varit en annan än den påbudna. Ty regleringen utgick nästan alltid från ett tillstånd som den ville ändra; och det *bekämpade* tillståndet kan därför väntas åtminstone någon gång ha varit verkligt, medan ingen från själva regleringen kan sluta till att det påbudna någonsin blev det.

Det fanns särskilt två anledningar till att äldre tiders ekonomiska regleringar särdeles ofta stannade på papperet. Den första orsaken var, att knappast någon stat före 1800-talet hade användbara organ, hade en förvaltning med tillräcklig effektivitet och hederlighet för att kunna och vilja genomföra den ström av vanligen ytterst detaljerade påbud som regleringarna innebar. En statsförvaltning i anda och sanning har ej skapats förrän under det senaste århundradet, och detta utgör en av anledningarna till att staten nu förmår skapa helt annan respekt åt sina ingrepp än fallet var dessförinnan. Det kan lämnas ett obegränsat antal exempel därpå, och några må nämnas.

Den merkantilistiska politikens strävan att skaffa största möjliga mängd ädel metall åt det egna landet har stort teoretiskt intresse; men att den skulle ha burit nämnvärd frukt förefaller osannolikt. Särskilt var det nästan uteslutet i fråga om dess äldre, sk bullionistiska form, förbudena

mot export av ädel metall och pengar. Spanien blev ju efter de geografiska upptäckterna det land dit Mexikos och Perus metallfyndigheter flöt, och på papperet var det förbjudet att exportera metallerna från moderlandet. Icke desto mindre sade en venetiansk diplomat, att silver och guld flöt ut ur Spanien som vattnet från ett tak, och det gamla spanska kolonialsystemet var redan på den tiden ryktbart för sin oförmåga att genomföra någonting av vad som påbjöds; ”la Fraude” blev ett konsekvent genomfört, gigantiskt system. Fullt lika illa stod det ej till i andra länder, men man återopade redan då ofta den klassiska satsen, att en åsna lastad med guld kunde överstiga de högsta murar. England tog 1663 sitt parti och upphävde exportförbudet på ädel metall och utländskt mynt, men ingen räknade med att det fortfarande exportförbudna, inhemska myntet skulle kunna fås att stanna. De moderna erfarenheterna har varit alldeles andra. Så t ex lyckades Tyskland under det första världskriget effektivt hindra utflödet av sitt guld, trots att det hade ett långt högre värde i andra länder.

Handeln med ädla metaller var emellertid givetvis en ganska liten del av utrikeshandeln som helhet. Men icke heller i fråga om den vanliga varuhandeln var det möjligt att uppnå ens tillnärmelsevis vad som åsyftades. Smugglingen utgjorde en ständig och viktig ingrediens i all utrikeshandel. Importförbuden på utländska industriprodukter flödade, men ingen räknade med att man skulle behöva undvara de importförbudna varorna, om man var villig att betala de visserligen ganska höga smugglingskostnaderna. *Hur* stor roll smugglingen spelade kan visserligen ej avgöras, men att den var stor kan det ej råda minsta tvivel om. Exempelvis de svenska tullarna utarrenderades under året 1718/19 åt en hårdhänt tulltjänsteman med särskild förmåga att hålla tummen på ögat på sina yrkesbröder; när arrendet sedan upphörde och den vanliga tullregimen återinfördes, befanns det att tullinkomsterna sjönk med belopp mellan 36 och 46 procent, säkerligen åtminstone till stor del därför att smugglingen och underslevnen då ej kunde beivras lika effektivt. När Napoleon småningom övertygades om sin oförmåga att framtvinga efterlevnad av förbuden mot handel med engelska varor på fastlandet, tillgrep

han den utvägen att införa licenser mot betalningar som noga avpassades för att bli konkurrensdugliga gent emot smugglingskostnaderna.

Den inre regleringen var icke mer effektiv, kanske snarast mindre. Några tiotals mil från huvudstaden i Europas politiskt mäktigaste stat Frankrike drev sjöstaden S:t Malos redare mot slutet av Ludvig XIV:s regering år efter år oförfärat förbjuden handel på det allierade Spaniens kolonier, utan att ta någon notis om den ström av förbud som oavbrutet flödade från Versailles. Industriregleringen hade mot slutet av l'ancien régime i en rad länder och särskilt i England blivit en ren parodi, som dagligen överträdde utan påföljd annat än när en angivare i ett fall på tusen trodde sig kunna förtjäna en slant på att dra saken inför rätta. O s v, o s v.

Det var emellertid ej nog med att l'ancien régimes stat sålunda var en Leviathan utan armar. Därtill kom, att själva samhällsstrukturen gjorde uppgiften att reglera mycket svårare än den sedan har blivit. Ty ett åtminstone i stor utsträckning självhushållande samhälle är mycket mindre mottagligt för ingrepp utifrån än en genomförd byteshushållning. Särskilt ett självhushållande bondesamhälle bjuder ett passivt motstånd mot yttre påverkningar och lever kvar i sina gamla former ända tills dess grundvalar blir undergrävda eller omformade inifrån.

Med detta har jag visserligen icke velat säga, att äldre tiders påbud, och administrativa ingrepp alltid skulle ha varit verkningslösa. Det var säkerligen icke fallet. Det viktiga är att man icke från den ekonomiska politiken själv kan draga några slutsatser om dess resultat. Detta kan endast ske genom att man direkt inriktar sig på att studera verkligheten, utan förutfattade meningar i någon riktning. Man finner då exempel av den mest motsatta beskaffenhet. Jag skall välja ett par från den tvåhundraåriga, ovanligt omsorgsfullt utformade svenska brukslagstiftningen.

Under 1700-talet kom den svenska brukslagstiftningen fram till en absolut begränsning av den kvantitet stångjärn som varje särskilt bruk hade lov att producera. Det visar sig nu, att det tillåtna beloppet endast med en eller annan procent kom att överskridas i fråga om det järn som gick till export. Kontrollen var där ovanligt effektiv, och järn är dessutom icke en vara som kan smugglas med någon lätthet. Men i princip skulle

begränsningen gälla hela produktionen, icke enbart exporten; och det visar sig vidare, att det järn som gick till inhemsk avsättning var vad som egentligen medförde avsteg från det tillåtna produktionsbeloppet. Om nu produktionen i någon väsentlig grad hade stannat inom landet, så skulle regleringen till stor del ha stannat på papperet. Men eftersom järnet i allt väsentligt var en exportvara, blev regleringens effektivitet ovanligt god.

Samtidigt fanns det en mängd andra bestämmelser inom brukslagstiftningen som nästan helt och hållet stannade på papperet. Dit hörde särskilt lönebestämmelserna. Föreskrifterna om lönebeloppen lämnades orörda under långliga tider, samtidigt med att den våldsamma inflationen drev alla priser i höjden, och arbetarna skulle ha svultit ihjäl, om de hade måst nöja sig med de föreskrivna lönerna. Det blev nu icke alls fallet. Vidare föreskrevs, att en tredjedel av lönen skulle utgå i pengar, men det förblev en död bokstav; i de undersökta fallen bestod lönen till 80 à 90 procent i varor, och annat var knappast heller möjligt, så isolerade från städer som bruken låg.

Av detta exempel framgår, hur omöjligt det är att komma fram till en föreställning om verkligheten genom studium enbart av de officiella föreskrifterna. Det blir lika felaktigt, om man utan vidare anser dem ha varit effektiva som om man antar motsatsen. Vill man lära känna verkligheten, är det den man får studera. Vill man i stället studera regleringarna för deras egen skull, så är det däremot ingenting att invända.

Här har nu gjorts en rad försök att dra gränser mellan det ekonomiska elementet i historien och andra ingredienser. Man kan då rikta den invändningen mot nyttan av en sådan gränsdragning, att det är ganska likgiltigt vilket namn man ger det ena och det andra, eftersom det mänskliga vetandet är en enda, sammanhängande enhet, vars uppdelning ej betyder mycket. En sådan invändning vore i sig själv ganska berättigad, särskilt när det gäller något så integrerat som det historiska studiet. Men detta minskar ej skadan av att tala om ett, när man tror sig tala om något annat. Ty då uppstår den stora risken att det som man lämnar åsido, därför att man förväxlar det med något annat, över huvud taget icke

kommer under behandling, att det faller under bordet. Det är just vad fallet länge har varit med de ekonomisk-historiska problemen; de har försumrats eller feltolkats, därför att man icke har förstått deras innebörd, annorlunda uttryckt: därför att man ej har vetat hur man skulle fråga.

Vad ekonomi är

Genom att närmast syssla med gränsdragning mot andra företeelser har det föregående kommit att mer handla om vad ekonomisk historia icke är än om vad det är. Här blir det lämpligt att gå över till frågans positiva sida, till det karakteristiska för det område frågan gäller. Början göres då med själva ekonomien, så att den ekonomiska historien ett ögonblick lämnas åsido.

Som redan förberedelsevis har sagts, består ekonomi eller hushållning i anpassning av knappa resurser till de uppgifter som människorna önskar tillgodose med dem. Om resurserna är tillräckligt rikliga för sina ändamål, så faller de utanför ekonomien, hur viktiga eller oumbärliga de eljest må vara. Man hushållar ej med luften, trots att den utgör en livsförutsättning. Detta gäller också i de fall då luften verkligen kan bli föremål för människors behandling, t ex ingå som råvara i en industriell process. När man vid framställningen av norgesalpeter vid Rjukan utvann kväve ur luften, ingick det icke i kalkylerna någon som helst post för den luft som togs i anspråk, och den mest obegränsade ökning i användningen av luft skulle ha varit "ekonomisk", om den så icke hade sparat mer än en liten bråkdel av en arbetstimme. Luften är icke knapp, den är en "fri nyttighet", arbetskraften däremot är knapp; därför hushållar man med den senare men icke med den förra. I ekonomien inträder föremålen först när det blir ont om dem. Hos oss var det exempelvis fallet med barrskogen först på 1600-talet, då bergshanteringen började konkurrera om den med andra användningar; dessförinnan var det intet "slöseri" att använda barrvirket i obegränsad utsträckning till bränsle, byggnadstimmer, gärdesgårdar o s v. När en turist enligt anekdoten beklagade sig över dalkarlen, som tog 1 kr glaset för mjölken, fick han till svar: "Om du hade Siljan i helvetet, kunde du ta hundra kronor drop-

pen.” Svaret uttryckte en oemotsägligt riktig princip, utan att däri behöver ligga något gillande av tillämpningen.

Ekonomi är alltså ingen alltomfattande företeelse; det finns stora och viktiga områden av tillvaron som faller utanför den, större och mindre under en tid än under en annan. Men *helt och hållet* har hushållningen aldrig hittills saknats i historien eller ens undgått att utöva djupgående inflytande på människornas liv. Samma människor som ingenting gjorde för att hushålla med virke måste hushålla till det yttersta med spannmål, salt, smör, ull, hudar och en mängd andra föremål. Annat var icke möjligt under tider då man visste långt mindre än nu om sätten att göra den döda naturen tjänstbar för människan.

Det är egentligen mer överraskande, att mängden av nya uppfinningar ännu i dag icke har gjort hushållningen överflödig. Delvis utgör förklaringen givetvis, att det är så mycket flera människor som nu lever och gör anspråk på sin del i resurserna, i någon mån också på att somliga resurser trots allt har blivit knappare. Huvudförklaringen är en annan och principiellt mycket viktigare. Den består i att människornas subjektiva behov, deras effektiva efterfrågan har vuxit parallellt med möjligheten att tillgodose deras önskemål och kan väntas fortfara att göra det. Man har förmodligen med rätta formulerat satsen, att människors efterfrågan på särskilda föremål och för särskilda ändamål är begränsad men att deras totala efterfrågan är obegränsad. När de mest trängande behoven har blivit tillgodosedda, inställer sig önskan att bli försedd med resurser för det mindre outhärliga men eftersträvansvärda. Denna tendens har spelat en ofantlig roll i den ekonomiska historien. Vid knapp total försörjning måste krafterna till allra största delen ägnas åt att få bröd för dagen, kläder på kroppen och skydd mot kölden. När sådana behov har tillgodosetts, får man tid och krafter över för annat och börjar efterfråga sådant. Jordbrukets avtagande roll i alla något så när framskridna hushållningar utgör det ojämförligt viktigaste exemplet på detta förlopp; så som Adam Smith på ett ställe skrev, är behovet av föda inskränkt till magens trånga rum, medan andra behov icke har sådana fysiologiskt bestämda gränser. Denna grundläggande företeelse medför, att knappheten alltid hittills

har varit aktuell och har stora utsikter att förbli det.

Det ligger häri, att ekonomi icke har något gemensamt särskilt med materiella eller jordbundna uppgifter. Är det så att människorna låter – eller tvingas till att – behärska sig av sådana och den materiella behovstäckningen kräver disposition av knappa förnödenheter, så bestämmer den ekonomien. Men om det icke är fallet, så försvinner detta samband fullständigt. Det enda avgörande är om knappa förnödenheter behöver tas i anspråk, syftet må vara det ena eller det andra. Kan en uppgift reda sig med bara luft, faller den utanför ekonomiens område. Redan om en verksamhet bygger på sina anhängares frivilliga och obetalda arbete, inträder däremot behovet av att hushålla, så visst som medarbetarnas krafter icke är obegränsade och därjämte delvis behöver tas i anspråk för deras eget och deras närmastes livsuppehälle. Exempelvis en välgörenhetsförening som kunde drivas alldeles utan ”kostnader” i form av penningutgifter skulle sålunda ha behov av att hushålla, ja, man kan t o m räkna med att den då skulle få hushålla ännu strängare än om den kunde betala för de tjänster som den tar i anspråk. Trots all världsförnekelse som låg till grund för kyrkans och munkordnarnas tillkomst var det ofrånkomligt, att de måste komma att i hög grad sysselsättas av villkoren för sin egen hushållning; däri låg intet avsteg från deras ursprungliga uppgift utan helt enkelt en förutsättning för deras existens. Tiggardordnarna frigjorde icke sin tillvaro från tingens hjul genom att låta munkarna leva på andras allmosor, de överförde bara uppgiften att hushålla på dessa andra.

Det är de syften i vilkas tjänst hushållningen ställes som bestämmer vad som skall ske, i sig själva faller syftena utanför ekonomiens område. Hushållningen innebär *anpassning* av utifrån givna, knappa resurser till utifrån givna mål; varken resurserna eller målen hör ekonomien till, de utgör enbart de förutsättningar med vilka den arbetar. Ekonomien företräder alltså mellanledet mellan tillgång och efterfrågan, den utgör sättet att ställa de två i förbindelse med varandra. Sedan återverkar visserligen ekonomien, sålunda det sätt varpå förbindelsen kommer till stånd, i mångahanda måtto på sina förutsättningar; men den frågan skall sparas något.

Vad ekonomisk historia är

Om ekonomiens grundläggande innebörd därmed kan anses klar, kan man fortsätta till den ekonomiska historien. Dess karaktär följer utan vidare ekonomiens egen, fastän med det nya, avgörande tillskottet, att det gäller dess historiska förlopp. I en enkel sats: den ekonomiska historiens innebörd är de förändringar som hushållningen med knappa resurser har undergått genom tiderna. Lika litet som ekonomien själv handlar den om något yttre, liksom denna gäller den mänskliga relationer och ingenting annat.

Hur man då skall gripa sig an med att förstå den ekonomiska historien är ett invecklat kapitel, åt vilket min återstående framställning till stor del skall ägnas. Allmänt uttryckt blir uppgiften att söka bilda sig en föreställning om hur ekonomien verkade under olika tider. Vid lösningen av en sådan uppgift kommer man ej långt genom att enbart hopa fakta ur godtyckligt valda källor. Ty redan urvalet av fakta förutsätter att man vet vad det är vad man vill veta, att man har en föreställning om karaktären av det problem man önskar insikt i. När det sedan gäller att tolka och sammanställa källorna till en föreställning om verkligheten, är det givet att en insikt om problemens innebörd blir ännu viktigare. Det är vanligen på den punkten det främst brister. Man kanske har rätt att helt allmänt anse åtskilliga historikers svaghet bestå i att samla för mycket, fråga och tänka för litet.

Uppgiften kan emellertid omöjligt begränsas till att gälla ekonomiens karaktär i ett visst givet läge. Tillstånden har ju oavbrutet gått över i varandra, i själva verket har det aldrig funnits tillstånd i något slags fullständig vila. Historien måste därför oundgängligen i högre eller lägre grad handla om det sätt varpå tillstånden har ändrats, om samhället under "förvandlingens lov". Icke minst gäller det den sida av historien som vi kallar den ekonomiska. Men vid lösningen av *den* uppgiften har den ekonomiska historieforskningen icke att vänta stor hjälp av en teoretisk analys. Ty vid alla sociala förändringar medverkar ett samspel av alla slags företeelser, krig, revolutioner, uppfinningar, religiösa impulser, nya statsskick o s v, i oöverskådlig mångfald. Samtidigt med att den nu

ifrågavarande uppgiften – enligt min mening den centrala uppgiften – erbjuder särskilt stora svårigheter, är det särskilt viktigt att man finner objektiva hållpunkter för en lösning. Utan möjligheter är man icke; det kan t o m påstås, att möjligheterna är större inom samhällsforskningen än inom den individualforskning som måste tillämpas inom exempelvis den politiska historien, varom längre fram.

Den överskådligt långa serien av förändringar leder slutligen fram till den nuvarande hushållningen, och åtminstone enligt min mening har det historiska studiet till sin viktigaste uppgift att förstå nutiden; ännu mer än det historiska studiet gäller detta skolundervisningen i historia. Som ständig riktpunkt bör man därför enligt min uppfattning ha nutidens hushållning, betraktad som resultatet av en oändlig rad varandra motverkande eller med varandra samverkande krafter.

Sambandet mellan ekonomin och dess förutsättningar

När man alltså nu står inför frågan om de ekonomiska förändringarna, möter den fråga som har undanskjutits i det föregående, nämligen om den återverkan som de ekonomiska förhållandena kan utöva på sina egna förutsättningar.

Delvis är detta sammanhang enkelt och påtagligt och förlöper inom den ram där den ekonomiska teorien vanligen arbetar. En av de vanligaste impulserna därtill utgör en växande befolkning. Därigenom uppstår ökad efterfrågan på vissa varor, låt oss anta spannmål. Reaktionen till detta är en strävan att framskaffa mer av varan, att öka tillgången därpå. Det blir mer lönande än förut att offra ansträngningar på att tillföra landet varan utifrån, transporter som förut ej kunde komma in i fråga blir nu verklighet. Odlingen eller över huvud taget produktionen inom landet lönar sig också bättre, man tar i anspråk tillgångar på jord eller annat som förut ej ansågs ge tillräcklig ersättning för mödan att bearbeta dem, den jord som tidigare hade tagits i bruk blir mer intensivt bearbetad än förut o s v. Så har en utifrån kommande impuls – folkökningen – som närmast ändrade efterfrågan återverkat också på tillgången och skapat ett annat läge än det ursprungliga, ändrat verksamhetens förutsättningar

över hela linjen. Ju starkare den nya impulsen är, desto mer ändras förutsättningarna.

Ett motsvarande förlopp kan tydligen tänkas under förutsättning av att det är tillgången som ändras genom en impuls utifrån, exempelvis en uppfinning som ökar tillgången på en vara eller gör den lättare tillgänglig. Det blir då nästan oundgängligen en ökad efterfrågan på varan, därför att varan genom sitt lägre pris blir åtkomlig för ett större antal människor eller människor som redan förut har tagit den i anspråk nu önskar förse sig med en större mängd av varan.

Detta är endast ett ytterst elementärt exempel på förlopp som vore i behov av en mycket ingående diskussion, om man ville ge någon som helst föreställning om sammanhangen i deras helhet. Vad exemplet vill visa är enbart ett slag av förändringar som i högre eller lägre grad kan väntas komma att inträda också under mycket växlande samhällsförhållanden, till följd av förskjutningar inom de ekonomiska krafternas spel. Det kan dröja längre eller kortare tid, ta större eller mindre omfattning att skaffa spannmål utifrån, när efterfrågan på varan och därmed priset stiger till en höjd som gör en sådan import lönande; men om det finns möjlighet att förse sig på detta sätt, kan man anta att det kommer att ske. På samma sätt kan man förutsätta, att ökad tillgång skall återverka på efterfrågan av en vara som redan förut har varit efterfrågad, fastän ingenting på förhand kan sägas om hur stark denna ökning blir eller hur snart den kommer att inträda. Vad exemplet vill visa är alltså ett förlopp som ändrar villkoren på ett sätt som något så när nödvändigt följer av den ekonomiska verksamhetens natur.

Mer djupgående verkningar får man, när människornas sinnesförfattning ändras till följd av det ekonomiska livets villkor. Ett exempel kan man finna i att ökad knapphet på en vara stimulerar till en uppfinning som är avsedd att medföra ökad tillgång på varan. Här har knappheten ändrat sina egna förutsättningar; under intryck av den har nya andliga förmögenheter framlockats och villkoren för det ekonomiska livet därigenom varaktigt ändrats. Verkan är i detta fall långt mindre allmängiltig och på förhand given än i de fall som har behandlats i förra stycket. Män-

niskor har visst icke under alla tider drivits till uppfinningar på grund av ökad knapphet, detta är något som i de flesta fall ej tillhör mer än de senaste två århundradenas erfarenhet; dessförinnan böjde man sig för ödet och ansåg situationen undandragen mänskligt ingripande. Men i ett läge som har varit betingat av en mängd andra sociala faktorer kan det ekonomiska förloppet självt driva fram förändringar i sina egna förutsättningar, medan det i en annan samhällsmiljö icke kan det.

Materialistisk historieuppfattning

Uppgiften för dessa resonemang är egentligen att slå en brygga över till det mest diskuterade problemet på detta område, nämligen vad som – för övrigt med ett ganska misslyckat uttryck – brukar kallas den materialistiska historieuppfattningen. Redan i sin mest försiktiga och oangripliga form innebär den tolkningen en långt mer vidsträckt inverkan på det ekonomiska livets förutsättningar från detta självt än i de förut behandlade fallen. Därvid är det icke fråga om impulser från särskilda situationer eller i begränsade riktningar utan om en ständig påverkan från det ekonomiska livet i hela dess mångfald på den omgivande sociala verkligheten, varigenom det ekonomiska livets egna villkor i sin tur förändras. Allt i människolivet – sinnesförfattning, institutioner, politik, förströelser, familjeliv och tusen andra samhällsföreteelser – påverkas av ekonomiens karaktär. Det ekonomiska livets egen karaktär blir därigenom ändrad; om nya ekonomiska krafter har förvandlat en över landsbygden spridd bondebefolkning till en industriell stadsbefolkning, så är det uppenbart, att både tillgång och efterfrågan därigenom får nya förutsättningar.

Om man inskränker sig till vad som nu uttryckligen har sagts, nämligen att ekonomien inverkar på alla andra samhällsföreteelser, så behöver nutidsmänniskor knappast övertygas om uppfattningens riktighet; det vore att slå in öppna dörrar, om man använde många ord på att bevisa den: Ekonomien är visserligen icke allestädes närvarande, men den gör sig gällande inom en ofantlig del av samhällslivet, och eftersom detta är en helhet, måste alla dess delar på ena eller andra sättet anpassas till var-

andra. Det vore då onaturligt, om icke inflytelser på alla områden skulle utgå från ekonomien. Så långt torde sammanhanget vara ganska klart.

I sin vanliga formulering inskränker sig emellertid den materialistiska historieuppfattningen icke till något så enkelt. Den vill göra gällande, att *alla* samhällsföreteelser utan undantag har sitt upphov i ekonomien och *enbart* i den, att de – med Marx uttryck – har sin rot i produktionsförhållandena. Så viktig insikten om de ekonomiska förhållandenas stora roll i det sociala skeendet än är, förefaller mig uppfattningen i denna formulering vara på en gång praktiskt oanvändbar och ur stånd att i minsta mån rationellt förklara vad det just är den ekonomisk-historiska forskningens uppgift att klarlägga. Jag skall motivera detta omdöme.

Praktiskt oanvändbar i sin mest renodlade form är den materialistiska historieuppfattningen, därför att den mycket snart leder fram till orsakssammanhang som ligger långt bakom det historiskt vetbara. De *närmaste* orsakerna kan nämligen så gott som aldrig ha varit enbart ekonomiska. Hur stor roll man än må vilja tillerkänna de ekonomiska orsakerna till exempelvis korstågens uppkomst, kan man omöjligt bestrida, att de som en av sina förutsättningar har haft kristendomen och den specifika form därav som gjorde förvärvet av den heliga graven till ett centralt intresse för de troende. Hade den förutsättningen icke förelegat, skulle de i förloppet medverkande ekonomiska krafterna ha riktat sig åt något annat håll, och resultatet skulle då ej ha blivit korståg till det heliga landet. För att vindicera den renodlat materialistiska historieuppfattningen måste man därför med nödvändighet gå ett steg längre tillbaka och visa, att den religion som ledde till korstågen själv hade enbart ekonomiska orsaker. På nytt skulle man då möta många faktorer som icke direkt hade ekonomisk karaktär och måste därför än en gång gå tillbaka för att kunna upplösa dem i deras ingredienser och då på nytt göra samma iakttagelse som på de tidigare stadierna. Till sist skulle man tvingas så långt tillbaka, att alla sammanhang bleve obevisliga – och förmodligen skulle man ändå aldrig komma till slutet.

Ur de ekonomisk-historiska studiernas synpunkt är emellertid den andra invändningen viktigare. Det måste nämligen genast betonas, att

ekonomiens inverkan på alla eller så gott som alla andra samhällsföreteelser icke på något sätt i sig själv utesluter en inverkan i motsatt riktning, sålunda från de övriga områdena av tillvaron på ekonomien. Men en sådan inverkan är just vad den renodlade materialistiska historieuppfattningen måste förneka; för den måste inverkan vara enkelriktad: från ekonomi på det övriga, ej omvänt. Nu är det ju ett grundläggande faktum – som hela den ekonomiska historien har till förutsättning – att ekonomien själv har ändrats fundamentalt genom tiderna. Vad har då medfört ekonomiens egna förändringar, när den ej tillåtes ha tagit emot påverkningar utifrån? För Marx var svaret givet, han fann det i den hegelska filosofiens dialektik. Det ekonomiska livet hade för honom en inneboende tendens, som lät det ändras efter ett historiefilosofiskt schema och sedan ändra allt det andra.

Man måste göra klart för sig vad detta betyder. Sådan som ekonomien såg ut exempelvis i det gamla Grekland eller i höga Norden under hednatiden bar den inom sig rötterna till allt som komma skulle. Exempelvis de uppfinningar som gjordes vid olika tider var på förhand inneboende i ekonomien vid tidernas begynnelse, och detta ej blott i sig självt utan också i fråga om den tidpunkt då det skulle bli verklighet. Tag några av de förändringar som påverkade de geografiska upptäckterna, sådana som kompassen. Utan att den hade uppfunnits när det skedde, skulle européerna ej då ha trängt fram till Amerika och Australien; och den på dessa världsdelars villkor i så hög grad grundade moderna ekonomien skulle ej nu ha blivit verklighet. Den renodlade materialistiska historieuppfattningen kan därför omöjligt komma till målet utan en predestinationslära som låter exempelvis uppfinningen av kompassen ha legat inneboende i en många årtusenden äldre ekonomi.

Det behöver ej utvecklas närmare, att en sådan uppfattning icke blott saknar beviskraft utan också måste uppfattas som metafysik av var och en som icke är beredd att anamma Hegels historiefilosofi med hull och hår. För vanliga människor är det naturliga att tänka sig ett växelspel av alla samhällsfaktorer, alla påverkande alla andra.

Så till vida vore det lättare att konstruera en renodlat materialistisk

historieuppfattning, om man kunde se bort från ekonomiens egna förändringar. I så fall hade man ingen ekonomisk historia. Eftersom det här gäller just den ekonomiska historiens villkor, så ligger det då nästan i sakens natur, att uppfattningen ej har mycket att ge för våra ändamål.

Det visar sig också i praktiken, att den materialistiska historieuppfattningens anhängare i allmänhet har sysslat med andra problem än de ekonomisk-historiska. Mycket därav har varit mer eller mindre värdelöst; man har nöjt sig med alldeles ytliga föreställningar om innebörden av den ekonomi vars verkningar har ansetts förklara det politiska förloppet. För att få något värde måste en sådan behandling föregås av en fördjupad kännedom om den ekonomiska historien, och så till vida pekar behandlingen fram till studium av detta ämne. Utan tvivel har den materialistiska historieuppfattningen också blivit ett viktigt incitament till ekonomisk-historisk forskning, fastän sådan forskning vanligen icke har bedrivits av uppfattningens anhängare.

Det starkaste sambandet mellan Marx problemställningar och ekonomisk-historiskt studium har man haft i det intensiva arbete som mot 1800-talets slut och i början av det följande århundradet i Tyskland bedrevs för att komma ”den moderna kapitalismens” orsaker på spåren. Men resultaten blev snarast den omvändning, den invertering av den materialistiska historieuppfattningen som var att vänta vid behandlingen av ett sådant problem. Särskilt gäller det den undersökning som kanske är den ryktbaraste inom hela det ekonomisk-historiska området, nämligen Max Webers *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1905); ty vad som där görs gällande är den inverkan på det ekonomiska förloppet som härstammar från en religiös åskådning, i stället för omvänt; och Weber – liksom andra – fullföljde detta genom motsvarande studium av andra religioner. Också det mest omfattande arbete som härstammar från denna riktning, och över huvud ett av de största inom hela den ekonomisk-historiska litteraturen, nämligen Werner Sombarts *Der moderne Kapitalismus* (i sin definitiva upplaga sex stora halvband 1916–17, 1927), visar den oerhörda mångfalden av de faktorer som oberoende av varandra har bidragit till att framkalla den moderna hus-

hållningen, utan att Sombart gör något försök att föra dem tillbaka till ekonomiska orsaker. Inom det ekonomisk-historiska studiet har den materialistiska historieuppfattningen sålunda egentligen haft betydelse genom att peka på de ekonomiska faktorernas stora roll i det historiska förloppet.

Förbindelsen med samhällshistoriens övriga sidor

Samtidigt med att man starkt måste hålla fast vid behovet av insikt om det specifika i de företeelser som vi kallar ekonomiska, är det nödvändigt att vara medveten om den motsatta sidan av sammanhanget, nämligen att varje isolering av en sida av samhällslivet och dess historiska förlopp utgör en abstraktion, en sönderstyckning av en i sig själv odelbar helhet och en helhet där alla delarna ömsesidigt påverkar varandra. Om man icke intensivt håller fast vid att studiet av ekonomien och dess historia utgör enbart en del av samhällsstudiet som helhet, så kommer man på villovägar och kan göra mer skada än nytta. Isoleringen av det ekonomiska från det övriga måste uppfattas som vad det är: en hjälpföreställning, tillkommen för att underlätta ett studium som kräver sin särskilda metod och ställer stora anspråk på sina idkares skarpsinne, men icke det slutliga stadiet i arbetet.

För att uttrycka sig positivt: det är nödvändigt att ta hänsyn till samhällets *alla* sidor för att få en i minsta mån definitiv föreställning om någon av sidorna. Detta gäller det ekonomiska studiet som helhet, och bristen på intresse för en sådan behandling skadar enligt mitt ringa förstånd för närvarande nästan all i trängre mening ekonomisk vetenskap. På den ekonomiska historiens område är det emellertid lyckligtvis mycket mindre behov än i fråga om ekonomisk teori att stryka under detta, eftersom det har visat sig i ganska hög grad falla av sig självt för flertalet av dess idkare och andra intresserade. Må det därför blott i få ord sägas, att studiet av ekonomisk historia har fullt lika stort behov av kontakt med de historiska studierna i övrigt som det kräver förbindelse med ekonomisk teori. Detta följer redan av vad som har sagts här ovan, nämligen att studiet av de ekonomiska förändringarna utgör det ekonomisk-

historiska studiets centrala uppgift och att förändringarna är en verkan av samspelet mellan alla sociala faktorer.

Den ekonomiska historiens historia

Det ekonomiska studiet har alltid stått under inflytande av valet mellan abstraktion och anknytning till samhällsstudiet som helhet. I äldre tid, både under antiken, medeltiden och merkantilismens tid, ansågs det som en självklar sak, att de ekonomiska ämnena utgjorde en del av samhällsproblemen över huvud taget, under medeltiden närmast som en del av den sociala etiken, under merkantilismen av frågan om sättet att stärka statens makt. Adam Smith betraktas ju, med ganska stort fog, som grundläggaren av en särskild ekonomisk vetenskap; men ännu för honom stod studiet av de ekonomiska företeelserna som ett led i vad man med vår tids uttryckssätt närmast kan kalla allmän sociologi. Han höll sålunda föreläsningar över ett ämne som i en students till vår tid bevarade anteckningar betecknades med orden ”rättskipning, förvaltning, statsinkomster och militärväsende”, och i dessa föreläsningar ingick hans behandling av ekonomien; samtidigt var han ju en av sin tids ledande filosofer. Ännu Thomas Robert Malthus kan på samma sätt anses ha representerat denna tradition, samtidigt med att han också producerade arbeten av en annan typ. Hans världsberömda befolkningslära, utgiven omkring sekelskiftet 1800, hade nämligen en utpräglat sociologisk karaktär, särskilt från och med sin i huvudsak definitiva andra upplaga.

Men alldeles samtidigt uppstod det också en ny riktning, som medvetet och intensivt isolerade de ekonomiska problemen och gjorde dem till föremål för den kanske skarpsinnigaste teoretiska analys som någonsin har applicerats på dem. Skaparen av denna behandling var framför allt David Ricardo, och det är hans egna arbeten som mitt omdöme närmast gäller. Så vitt jag förstår, innebar denna utveckling av den ekonomiska vetenskapen, en nödvändig förutsättning för dess möjlighet att göra en självständig insats; ty först därefter kunde man tillämpa en metod som sedan aldrig har kunnat uppges, så ofta det än har försökts. Men missledande kunde metoden samtidigt bli, särskilt om den skulle

komma att utgöra *enda* sättet att tolka det ekonomiska livets sammanhang, vilket till en början blev det vanliga.

Emellertid började kritiken av den sk klassiska teoriens abstraherande arbetssätt och tysta eller uttalade förutsättningar redan tidigt och blev vad som främst gav upphov till studiet av ekonomisk historia. Det behöver understrykas, att detta studium från början härstammade från dem som intresserade sig för det ekonomiska i problemen, icke från historikerna.

Främst i tiden bland den ekonomiska historiens fäder i denna mening måste man sannolikt ställa Karl Marx. Hans behandling av den ekonomiska teorien i trängre mening, mervärdeläran och annat, utgick visserligen från Ricardo, fastän tolkad eller vantolkad på ett nytt sätt. Men samtidigt var han förmodligen den förste som konsekvent såg det bestående tillståndet, "kapitalismen", som enbart en fas i det historiska förloppet; mer eller mindre medvetet hade de senare klassiska teoretikerna betraktat det bestående systemet som det enda möjliga eller åtminstone det enda förnuftiga. Marx historiefilosofi, hämtad från Friedrich Hegel, innebar konstruktionen, att det för-kapitalistiska samhället, kallat "tes", hade avlösts genom det kapitalistiska, "antites", och att resultatet med naturnödvändighet skulle bli det socialistiska, som "syntes". Konstruktionen som sådan erbjuder ej större intresse i nutida icke-marxisters ögon; men själva den historiska synen på den bestående hushållningen gör det desto mer, och därtill kom sedan den materialistiska historieuppfattningen, som skulle visa hur allt skeende i den sociala tillvaron härstammade från detta förlopp.

Detta var emellertid enbart ett bland de angrepp som den klassiska ekonomiska teorien och dess behandlingssätt blev föremål för och som därigenom banade väg för studiet av ekonomisk historia. Den klassiska teoriens böjelse att betrakta det ekonomiska livet som bestämt av sina egna lagar och oberoende av statens ingripande – med andra ord dess ekonomiskt liberala orientering – måste stöta särskilt tyska akademiker, som från den gamla tyska sk kameralistiken, hade kvar en stark beundran för och tro till statens uppgift på det ekonomiska området; och med Tyska rikets upprättande, den wilheminska aeran, fick denna riktning ett

allt mäktigare grepp över hela det ekonomiska studiet i Tyskland. Den klassiska ekonomiska teorien hade till alldeles dominerande del varit engelsk och i någon mån fransk, medan den egentligen aldrig hade fattat fast fot i Tyskland; och här föreföll öppna sig en väg för att komma till resultat alldeles utan dess hjälp, på grundval av enbart historiska studier.

En sk äldre historisk skola i Tyskland hade alls ej gått så långt; men under ledning av Gustav Schmoller kom vad som brukar kallas den yngre historiska skolan inom det ekonomiska studiet att utbyta studiet av teori mot insamling av obegränsade mängder historiskt material, särskilt sådant som var ägnat att ställa statens ekonomiska politik i medelpunkten. Ett stort antal tyska skriftserier, på sammanlagt åtskilliga hundratals band, gav offentlighet åt dess resultat. Hur fullständigt det teoretiskt orienterade studiet i praktiken hade övergivits framgår enklast av Schmollers egen sammanfattning av den ekonomiska forskningen, sådan han såg den, det i två stora band (1901 och 1904) utgivna arbetet *Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, som närmast var ett slags allmän sociologi, nästan utan försök att förklara de ekonomiska företeelsernas eget sammanhang. Om flertalet av dessa forskningar måste man tyvärr säga, att deras författare på grund av obekantskap med ekonomisk teori i stor utsträckning var ur stånd att ens ställa de verkliga ekonomiska frågorna på materialet. Efter det första världskriget har hela denna riktning i det stora hela försvunnit.

Andra länder hade att uppvisa blekare motsvarigheter till detta tyska förlopp. I England var det framför allt den oetiska prägeln på den klassiska teorien och dess antagna avoghet mot arbetarnas strävanden som framkallade försök att komplettera snarare än ersätta den; och även där ledde detta till ekonomisk-historiskt studium. Särskilt bör man i det sammanhanget nämna den vid unga år avlidne Arnold Toynbee, vilkens postumt utgivna arbete *Lectures on the Industrial Revolution of the Eighteenth Century in England* (1884) kom att ge detta numera ryktbara uttryck dess stora spridning. Det ekonomisk-historiska studiets grundläggare framför andra i England var emellertid William Cunningham, som i en rad upplagor utgav ett stort arbete i flera band över Englands eko-

nomiska utveckling, *The Growth of English Industry and Commerce* (1:a uppl 1882). Cunninghams orientering kom i verkligheten Schmollers ganska nära och innebar samma avvisande ståndpunkt gent emot ekonomisk teori som dennes, visserligen med den mycket viktiga skillnaden att Cunningham ej gjorde anspråk på att framställa hela den ekonomiska vetenskapen utan enbart den ekonomiska historien. Men bristen på intresse för att söka sig fram till det ekonomiskt relevanta i de studerade företeelserna var gemensam för båda. Också i England tillhör emellertid detta ett passerat stadium, och den ekonomiska teorien har där aldrig uppgivit traditionen från klassikernas metod, så starkt såväl teorien själv som framför allt slutsatserna än har ändrat karaktär.

Med detta har jag icke velat säga, att de vanliga historikerna skulle ha saknat intresse för studiet av ekonomisk historia. Men deras bidrag till den förblev länge sekundära i förhållande till dem som kom från de ekonomiska studiernas sida, och någon strävan att därmed lägga nya grundvalar för forskningen företrädde de icke förrän ganska sent, egentligen först med Karl Lamprecht mot 1800-talets slut. Man får likväl kanske därvid göra ett litet undantag för vårt eget land. Det hos oss gamla intresset för kameralhistorien från de vanliga historikernas sida förde redan omkring 1870 Hans Forssell in på ekonomisk-historiska studier, som för honom stod i närmaste samband med de kameralhistoriska; och hans insats blev den första stora – man kan säga den grundläggande – på den svenska ekonomiska historiens område. I övrigt var Forssell i likhet med åtskilliga andra tidiga svenska ekonomiska historiker utpräglad ekonomisk liberal, och från honom kom därför alldeles ingen opposition mot den klassiska ekonomiska teorien. På sådana områden höll Forssell till godo med den uttunnade form som de ekonomisk-liberala läroorna hade fått hos en lång rad franska popularisatorer, och hans stora vetenskapliga insats saknade i det stora hela förbindelse därmed.

Det ekonomiska historiestudiets användning

Till sist kan det vara lämpligt att sammanfatta de viktigaste bland de uppgifter som det ekonomiska historiestudiet har att fylla.

Av förflutna tiders historieskrivning och historieforskning är det ej mycket som icke har gått till det politiska förloppet; den som vill tänka efter har ej svårt att konstatera, hur nästan alla stora historieskrivare sedan antiken har haft denna orientering. Det kan ej vara någon överraskning efter det föregående, att detta också har gällt dem som velat tillämpa den materialistiska historieuppfattningen. Läget har emellertid ändrats under de två senaste generationerna, och detta icke blott i fråga om den ekonomiska historien. Flera andra grenar har börjat omhuldas flitigt, särskilt kanske föremålshistoriens olika former, litteraturhistorien, ortshistorien och personhistorien. En hel del av detta har emellertid bara varit små försöksövningar av dilettanter med gott om tid och därför just icke värt att nu uppehålla sig vid. I Sverige är läget för närvarande ganska oklart. Medan skolornas historieläroböcker och får man antaga – också skolundervisningen i historia har kommit att ta hänsyn till mycket annat än det politiska förloppet, förefaller den akademiska historieundervisningen ha ändrats betydligt mindre i den riktningen. I vad mån de stora historiska samlingsverken har tagit intryck av breddningen är också svårt att säga. Ännu *Sveriges historia till våra dagar* och *Norstedts Världshistoria* handlade i allt väsentligt endast om det politiska förloppet och avvek därvid i hög grad från samtidiga arbeten av motsvarande slag exempelvis i Frankrike; de nyare, visserligen mindre, svenska samlingsverken förefaller emellertid ha mycket mindre av denna svaghet. Men fortfarande återstår mycket att göra vid lösningen av den stora uppgiften att sammansmälta historiens olika sidor till en helhet, att undgå förvisningen av det icke politiska förloppet till oorganiskt vidhängda kapitel utan samband med de centrala.

Detta får på intet sätt läsas som ett yrkande på den ekonomiska historiens förläggning till sådana platser som historiens övriga sidor länge har fått intaga. Det är alltför självklart att ens behöva sägas, att det politiska förloppet har haft ofantlig betydelse för mänskligheten och att det bör behandlas i enlighet därmed. Det enda jag skulle vilja påyrka vore, att man på varje punkt sökte bilda sig en mening om det slag av faktorer som har spelat den viktigaste rollen och satte det i förgrunden, utan nå-

gon förutfattad mening om vad som är mer och vad som är mindre viktigt; jag skall strax peka på ett kriterium som kan ge en viss ledning i så måtto. Men till sist måste frågan om historiens inriktning vara och förbli subjektiv, annorlunda uttryckt: bestämd av en människas religion, av vad han eller hon anser vara viktigast i människolivet. Detta bör sättas i medelpunkten; vad som visserligen anses viktigt men likväl underordnat i förhållande till det första får anknytas därtill. På det sättet blir olika historiska totalframställningar olika orienterade, och det är bara bra.

Frågan blir så till sist, hur mycket sinne för olika sidor av människolivet som: den individuella historikern har. Om han efter mogen omprövning verkligen anser, att det viktigaste i människolivet har varit vad som övervägdes och beslutades i statsmännens och militärernas rådslag och utfördes i enlighet därmed, så gör han rätt i att låta den politiska sidan av förloppet dominera. Men för den stora mängd människor som känner på annat sätt blir en sådan historieuppfattning och historieskrivning otillfredsställande, de frestas därigenom att vända sig bort från historien, ty den skänker dem ej svar på de frågor som de önskar ställa. Francis Bacon sade, att forskningen skulle ”come home to men’s business and bosoms”; men den politiska historien kommer ej längre än till de politiskt handlandes business and bosoms. Särskilt kommer den ej att belysa den vanliga, enkla människans, de breda lagrens förändringar och det för dem bestämmande, ty i den politiska historien är sådant folk sällan mer än statister, fränsett de få fall då massrörelser plötsligt har fått politiskt inflytande; under långliga tider är den vanliga människan praktiskt taget borta från den politisk-historiska framställningen.

Nu förefaller det mig som om man t o m med en viss begränsad grad av objektivitet skulle kunna komma fram till en lösning av uppgiften att lämpligt fördela en historisk totalframställning på förloppets olika sidor. Ty om det är sant, så som jag förut har sagt, att historien främst är läran om de mänskliga samhällena under ”forvandlingens lov” så blir det avgörande för valet av behandlade ämnen frågan om vad som mest har bidragit att *förändra* tillståndet; man kan precisera detta därefter, att det avgörande blir vad som främst har bidragit till att skapa det slags män-

niskor och samhällen som vi nu känner. Om man anlägger detta kriterium, så är man mycket långt från att tillerkänna någon särskild sida av historien ett primat; då blir det olika sidor som under olika tider skall sättas i medelpunkten.

För det antika Greklands del kan det exempelvis bli den andliga frigörelsen, försöken att förstå den tillvaro vari människan är satt. Roms insats var klart politisk och knappast någonting annat, och den mynnade ut i något av det viktigaste i hela den västerländska historien, nämligen universalstaten, sedan fortsatt genom kyrkan och kejsardömet. De och särskilt den förra blev sedan det centrala i medeltidens historia; de halvbarbariska nationalstaternas roll var knappast ens sekundär i förhållande till kyrkans. Med 1500-talet fick däremot nationalstaterna sin plats, med det följande århundradet den västerländska kulturens utbredning över jordklotet, under 1700-talet den nya andliga frigörelsen och upplösningen av l'ancien régimes samhälle. Först med 1800-talet trädde de ekonomiska förändringarna fram i första ledet och ställde allt det andra i skuggan. Om man frågar vad som främst skilde en människa år 1800 från en år 1900, kan det svårligen vara något tvivel om att det var de ekonomiska villkoren med allt vad de har dragit med sig; exempelvis Tyska rikets grundläggning eller Rysslands expansion utövade ej tillnärmelsevis lika stor inverkan på människornas sinnen, levnadsvanor och hela tillvaro. Om man i analogi därmed frågar vad som skilde den medeltida människan från en rent tidsmässigt så mycket senare produkt som en människa från upplysningstiden, så var det åter endast i ganska begränsad grad förändringen i ekonomiska villkor. Med ledning av sådana synpunkter borde en historisk totalframställning enligt min mening kunna orienteras. Det hindrar naturligtvis icke, att också de under en viss tid sekundära krafter som under andra tider dominerade skall vara med helt igenom, fastän undanskjutna till den plats som motsvarade deras inflytande på förändringarna; perspektivet skulle gå förlorat, om man alldeles släppte dem ur sikte under någon period.

Med detta enkla försök till teckning av de olika lämpliga ingredienserna i en historisk totalframställning och deras inbördes avvägning har

den ekonomiska historiens roll inom det historiska studiet efter vad jag hoppas tillräckligt klargjorts. I själva verket råder det väl numera enighet om att den ekonomiska ingrediensen icke kan undvaras i en historisk framställning som åsyftar att skildra en "tid" eller ett generellt förlopp. Det som fattas är vanligen icke detta utan förmågan att se ekonomin i samband med de övriga verkande krafterna.

Förhållande till historiska och ekonomiska vetenskaper

Emellertid utgör infogningen av de ekonomiska momenten i en historisk totalframställning endast en del av frågan om den ekonomiska historiens ställning. Det har stått strid om den ekonomiska historiens studium som enbart en del av historiestudiet eller något annat vid sidan av detta. Jag kan icke på denna punkt, lika litet som på någon annan, ge mer än min egen uppfattning. Den går utan tvekan i riktning av att tillerkänna den ekonomiska historien en dubbel uppgift, eller om man så vill två fasader, av vilka den ena vetter emot historien och den andra mot ekonomin. I själva verket förefaller mig detta ganska oemotsägligt. Man bestrider icke kyrkohistoriens samband med teologien, rättshistoriens med juridiken; varför skulle då den ekonomiska historien sakna samband med studiet av de ekonomiska förhållandena som sådana?

I den mån man har lyckats komma fram till metoder för att klargöra de ekonomiska sammanhangen i nutiden, ligger det nästan i sakens natur, att samma slags metoder skall prövas i fråga om ekonomiska tillstånd i äldre tider; det finns ingen som helst anledning att antaga, att den nutida ekonomin skulle skilja sig så fundamentalt från alla andra tiders ekonomi, att man ingenting skulle kunna lära för det senare genom vetenskapliga metoder som gör tjänst i fråga om det förra. I några latinska teser av Geijer från juni 1819 lyder de två första: "I. Varje vetenskap behöver historien. II. Historien behöver varje vetenskap (*Quævis scientia historiam requirit. Historia quamvis scientiam requirit*)."

Det förefaller som den enda rimliga tankegången.

Sambandet med de ekonomiska studierna i allmänhet blir ej mindre påtagligt, om man ser problemet ur deras synpunkt och icke ur den eko-

nomiska historiens. Ingen bestrider numera de ekonomiska momentens plats i en historisk totalframställning; och i stort sett finns det analoga skäl för att bereda de historiska momenten plats i en ekonomisk totalframställning. Detta är emellertid ej på långt när lika erkänt. Det finns en hel riktning inom den nuvarande vanliga ekonomiska vetenskapen som ser enda räddningen i dess isolering, framför allt på grund av omöjligheten av att tillämpa matematiska metoder därförutan. Man kan därför ej utan vidare låta bli att motivera motsatt uppfattning, om man hyser den.

Det har redan förut här talats om den missledande abstraktion som kommer till stånd, om man sluter ögonen för att ekonomin ej är mer än en sida av samhället som helhet och ej kan fattas i sin verklighet utan att sambandet med de andra sidorna tas i betraktande. Men därtill kommer behovet av en rent historisk orientering. De vanliga ekonomiska studierna koncentreras i allmänhet till läget i ett visst läge eller – i fråga om de nu härskande tendenserna – snarare inom en enstaka konjunkturcykel. Det uppstår därigenom något av dagsländans inställning till verkligheten, en oförmåga av perspektiv som mycket lätt kan leda till djupgående felbedömning av de bestämmande krafterna.

Man har ett alldeles färskt exempel i mycket stor skala på vart detta kan leda i ett ekonomiskt arbete som enligt somligas mening har väckt lika stor uppmärksamhet som Adam Smiths gjorde för 175 år sedan och som utan minsta tvivel dominerar den ekonomiska diskussionen i en grad som saknar nyare motstycken, samtidigt med att det har fått tjäna till stöd för det senaste årtiondets ekonomiska politik i en mängd länder. Det är John Maynard Keynes (Lord Keynes) bok *General Theory of Employment, Interest and Money*, utgiven 1936 (svensk översättning, *Sysselsättningsproblemet*, 1945). Som titeln säger, vill Keynes där vindicera en ”allmän” teori, en ”kronisk tendens hela den mänskliga historien igenom”, utan något försök att visa dess faktiska tillvaro; vad han därvid gör gällande är en ständigt otillräcklig försörjning med pengar och ett sparande som var för stort att i det givna läget finna placering. Den historiska verkligheten såg i det stora hela ut på rakt motsatt sätt. För

Sveriges del kan det vara nog att hänvisa till en så riklig försörjning med pengar, att priserna i genomsnitt steg till det femtondubbla mellan 1730 och 1815, så att Sveriges blomstring borde överträffat alla andra länders, om penningtillgångens riklighet kunde göra det. Icke desto mindre är det sådana satser som har anammats av ledande politiker i olika länder. Hela konstruktionen utgår ifrån erfarenheterna i England under 1920- och i någon mån 1930-talen, som Keynes tydligen ansåg tillräckliga för att utgöra underlag för en "allmän" teori med giltighet för alla tider. Exemplet på verkan av brist på historiskt perspektiv förefaller alltså tillräckligt stort. Därmed har jag på intet sätt velat förneka, att Keynes bok innehåller många icke blott fångslande utan också tankeväckande idéer.

Det är givetvis alltid mycket svårt att förutsäga den sociala framtiden, ty ingen har ännu lyckats förutberäkna människornas handlingar på samma sätt som stjärnornas. Men vissa hållpunkter för sannolika antaganden kan man i alla fall få, om man är i tillfälle att följa förlopp under en lång följd av år; och det är däri som det ekonomisk-historiska och över huvud taget det social-historiska studiet har sin särskilda styrka. Ett tidlöst studium, sådant som det mesta ekonomiska blir utan samband med historien, löper mycket större risk att ej kunna skilja tillfälliga företeelser, krusningar på ytan, från varaktiga tendenser, från de djupa strömdragen. Också här kan Keynes fall vara av intresse, ty förloppet efter det andra världskrigets slut har gått i rakt motsatt riktning mot de tendenser som han utgick ifrån. I den mån den ekonomiska teorien kan formuleras som allmängiltig, så påverkas den visserligen icke därav; men t o m i detta fall är det nödvändigt att välja ut de ingredienser som passar på det förlopp som det gäller, och då måste man kunna bedöma dess sannolika karaktär. Men sedan kommer det till, att teorien nästan aldrig i verkligheten kan bli allmängiltig – ofta är den ej ens avsedd att vara det – och då är det desto mer påtagligt, att man behöver känna de verkliga eller sannolika förloppen för att kunna tillämpa den.

Också den farliga isolering från samhällsstudiets övriga delar som lurar på den teoretiskt ekonomiska forskningen motverkas av förbindelse med ekonomisk historia. Denna gör nämligen forskarna förtrogna med en

rikare värld än den som de sysslar med vid avskärmning av allt annat än ekonomisk teori. För en historisk behandling krävs oundgängligen kontakt med förloppets alla sidor, medan den teoretiska behandlingen tvärtom just består i abstraktion från annat än ett utvalt problemkomplex. Det bör emellertid i sanningens intresse tilläggas, att det ekonomiska studiet ur denna synpunkt också och kanske rent av i ännu högre grad skulle behöva kontakt med andra samhällsvetenskaper än ekonomisk historia, sådana som statskunskap, sociologi och socialpsykologi.

Här har jag nu närmast sett sambandet mellan ekonomisk historia och ekonomisk teori ur det senare ämnets synpunkt. Men förbindelsen i motsatt riktning, från ekonomisk teori till ekonomisk historia, är snarast ännu starkare, ty centrala delar av det ekonomisk-historiska förloppet kan ej med framgång studeras utan tillgång till eller kanske snarare förtrogenhet med den ekonomiska vetenskapens tankeapparat.

III. ELI HECKSCHER SOM EKONOMISK TEORETIKER

DEN ANDRA TEXTAVDELNINGEN innehåller Eli Heckschers huvudsakliga teoretiska bidrag. Hans rent teoretiska produktion var inte stor. Förutom de teoretiska anmärkningar som finns insprängda i hans empiriska produktion skrev han, utöver de fyra här omtryckta artiklarna, endast ett kapitel i *Svenska produktionsproblem* (Heckscher, 1918) om kooperativ som företagsform.

Den första teoretiska artikeln, "Växelkursens grundval vid pappersmyntfot", från 1916, utgör början till den kritik av Gustav Cassels köpkraftsparitetsteori som Heckscher sedermera skulle utveckla i sin analys av Sveriges penningväsende och penningpolitik tio år senare (Heckscher, 1926). Utgångspunkten är att en växel på 1 000 riksmark inte representerar samma realvärde i Stockholm och Berlin. Under guldmyntfot är den en fordran på en viss mängd guld, men vill man ha detta guld i Stockholm ådrar man sig en transportkostnad, eftersom guldet måste föras dit från Berlin. Växeln har alltså en minimikurs i Stockholm som ges av dess nominella belopp minus transportkostnaden. Detta kallar Heckscher för den nedre guldpunkten. Har man däremot pappersmyntfot kommer varor att fylla samma funktion som guldet under guldmyntfot. Växeln representerar en fordran på allmän köpkraft i Berlin, och det är varor som måste transporteras till Stockholm. Mot den nedre guldpunkten svarar en nedre *varupunkt*. Växelkursen fastställs inom en marginal som ges av nedre varupunktens distans från prispari, relationen mellan de bägge ländernas prisnivåer, och det är därför inte säkert att en nedgång av kursen på ett lands valuta under den nivå som ges av prispari motsvaras av en försämring av landets köpkraft, såvida inte nedgången är så stark att man hamnar under nedre varupunkten.

Med utgångspunkt från sitt resonemang om varupunkter kritiserar Heckscher Cassels idé att växelkursen mellan två länders valuta bestäms av relationen mellan deras prisnivåer. Cassel hade i en artikel i *Economic Journal* samma år, 1916 (Cassel, 1916), hävdad att eftersom värdet på ett lands valuta i ett annat land stod i proportion till valutans köpkraft i hemlandet, d v s i omvänd proportion till prisnivån, och på samma sätt i

direkt proportion till prisnivån i det andra landet, så bestämdes växelkursen av förhållandet mellan prisnivåerna. Heckscher kritiserar resone-mangtet. Cassel talar egentligen inte om något annat än prispari, inte om växelkursen, eftersom han försummar att ta hänsyn till varupunkterna. ”Växelkursens grundval vid pappersmyntfot” har länge varit försummad, men på senare tid uppmärksammas av den internationella forskning-en (*New Encyclopaedia Britannica*, 1988: 795, och Obstfeld & Taylor, 1997).

”Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen” är Eli Heckschers i särklass mest välkända artikel, den artikel som kom att bilda utgångs-punkt för den del av den moderna utrikeshandelsteorin som baseras på skillnader i faktorutrustning mellan länder. I artikeln tar han upp hur handel och tullar påverkar inkomstfördelningen inom ett land, vad som orsakar internationell handel: olika relativa faktorpriser och olika faktor-utrustning i olika länder. När handel mellan länder öppnas kommer i sin tur faktorpriserna att utjämnas mellan dessa länder. Heckschers bidrag skulle sedermera utvecklas av hans student Bertil Ohlin, i dennes licen-tiat- och doktorsavhandlingar och slutligen i den stora monografien *Inter-regional and International Trade* (Ohlin, 2002, 1924, 1933). Heckschers och Ohlins idéer kom slutligen att formaliseras i den modell med två län-der, två varor och två produktionsfaktorer som nutidens studenter möter i textböckerna, framför allt av Paul Samuelson (Stolper & Samuelson, 1941; Samuelson, 1948, 1949).

Den tredje teoretiska uppsatsen ”Verkan av för låg räntefot”, är från 1921. Utgångspunkten är Knut Wicksells (1936, 1966) kumulativa pro-cess. I sin analys av inflationen skilde Wicksell mellan låneräntan och den ”naturliga” räntan. Den senare är inget annat än avkastningen på ny-investeringarna. Så länge låneräntan ligger under den naturliga räntan lönar det sig att låna pengar för att investera. Kreditvolymen och pen-ningmängden ökar, efterfrågan på investeringsvaror ökar, sparandet minskar och priserna på både investerings- och konsumtionsvaror stiger. Denna process, hävdade Wicksell, var kumulativ och pågick så länge de båda räntesatserna skilde sig åt. I det fall låneräntan ligger över den na-

turliga räntan uppkommer däremot en nedåtgående kumulativ process, varigenom prisnivån pressas ned.¹

I sin artikel behandlar Heckscher den situation där låneräntan understiger den naturliga, därför att bankerna håller så låga räntor att efterfrågan på kredit överstiger utbudet, och frågar sig om detta verkligen kommer att leda till en *kumulativ* stegring av prisnivån, eller om det enbart kommer att skapa jämvikt mellan låneräntan och den naturliga räntan. Han skiljer på det fall där kreditgivningen helt och hållet går till företagarna och således ökar investeringsefterfrågan, och det fall där den går till konsumtion. I det förra fallet stiger det relativa priset på kapitalföremål, tills produktionen av dem ökar och driver ned den naturliga räntan. Ingen kumulativ process uppkommer. Går krediterna däremot till konsumtion ökar efterfrågan på konsumtionsvaror samtidigt som efterfrågan på investeringsvaror minskar. Det relativa priset på kapitalvaror sjunker, och med det produktionen av dem. Samtidigt minskar sparandet. Den naturliga räntan stiger. Processen blir i dubbel bemärkelse kumulativ. I det fall krediten går både till konsumtion och investeringar kvarstår den kumulativa verkan av konsumtionsökningen.

Den sista här reproducerade teoretiska artikeln av Heckscher bär titeln ”Intermittent fria nyttigheter”. Här diskuterar Heckscher hur en situation kan uppkomma där de fasta anläggningarna i en viss bransch uppvisar överskottskapacitet. De täcker hela efterfrågan på varan och mer därtill. Detta kan inträffa t ex när kapacitet byggts ut för att möta en förmodad framtida efterfrågeökning. I denna situation skulle priset pressas ned till den nivå där det bara täcker ersättningen till övriga produktionsfaktorer, men inte till de fasta anläggningarna, d v s de senare blir i praktiken en fri nyttighet, men bara under en övergångsperiod, tills efterfrågan hunnit i kapp. I praktiken hålls emellertid produktionen tillbaka eftersom marknadsformen inom branschen tenderar att vara monopol.

1. För en utförlig diskussion och kritik av Wicksells analys av den kumulativa processen se Uhr (1962), sid 224–246.

Heckscher tar också upp det fall där nyare, mer effektiva anläggningar konkurrerar med äldre. På ett sätt som förebådar Wilfred Salters analys från 1960, visar han hur olika årgångar av anläggningar kan rangordnas efter sina kostnader, och hur produktens pris kommer att sammanfalla med kostnaderna vid den minst effektiva anläggning som behövs för att möta efterfrågan.² Han diskuterar också hur, vid gemensam produktion av två eller flera varor, den del av anläggningen som används till bi-produkter kan bli en i det närmaste fri nyttighet, när efterfrågan på bi-produkterna inte är tillräckligt stark för att täcka mer än produkternas specialkostnader, medan anläggningens kostnader i sin helhet får bäras av huvudprodukten. Slutligen tar han upp fallet med kollektiva varor, som gatubelysning, vilka är fria så länge som de varar, men som blir knappa när de har tjänat ut och måste ersättas.

2. I en tidigare artikel om tullar och truster (Heckscher, 1913, omtryckt i Heckscher 1918) har Heckscher t o m det sk Salterdiagrammet.

REFERENSER

Cassel, Gustav (1916), "The Present Situation of the Foreign Exchanges", *Economic Journal*, vol 26.

Heckscher, Eli (1913), "Tullpolitik och trustväsen. Med anledning av förslaget om sockertullens sänkande", *Ekonomisk Tidskrift*, vol 15.

– (1918), *Svenska produktionsproblem*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

– (1926), "Peningväsende och penningpolitik från krigsutbrottet till den internationella guldmyntfotens återställelse 1914–1925", i Eli F Heckscher (red), *Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget*. 2 delar. Stockholm: PA Norstedt & Söners Förlag.

The New Encyclopaedia Britannica (1988), "Heckscher, Eli Filip." Chicago: Encyclopædia Britannica.

Obstfeld, Maurice & Taylor, Alan M (1997), "Nonlinear Aspects of Goods-Market Arbitrage and Adjustment : Heckscher's Commodity Points Revisited", *Journal of the Japanese and International Economies*, vol 11.

Ohlin, Bertil (1924), *Handelns teori*. Stockholm: Nordiska Bokhandeln.

– (1933), *Interregional and International Trade*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

– (2002), "The Theory of Interregional Exchange", i Ronald Findlay, Lars Jonung & Mats Lundahl (red), *Bertil Ohlin: A Centennial Celebration (1899–1999)*. Cambridge, MA & London: MIT Press.

Salter, W E G (1960), *Productivity and Technical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Samuelson, Paul A (1948), "International Trade and Equalisation of Factor Prices", *Economic Journal*, vol 58.

– (1949), "International Factor Price Equalisation Once Again", *Economic Journal*, vol 59.

Stolper, Wolfgang & Samuelson, Paul A (1941), "Protection and Real Wages", *Review of Economic Studies*, vol 19.

Uhr, Carl G (1962), *Economic Doctrines of Knut Wicksell*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Wicksell, Knut (1936), *Interest and Prices : A Study of the Causes Regulating the Value of Money*. London: Macmillan.

– (1966), *Föreläsningar i nationalekonomi II*, femte upplagan. Lund: Gleerups.

6. Växelkursens grundval vid pappersmyntfot¹

EN VÄXEL I STOCKHOLM på 1 000 Riksmark betyder under normala förhållanden en fordran på *guld* i Hamburg eller Berlin till den mängd, som innehålles i 1 000 tyska mark. Växelns värde måste då utgöra värdet av samma guld i Stockholm med avdrag resp tillägg av kostnaderna för guldets transport dit ifrån Berlin; nedre *guldpunkten* bestämmer alltså växelns minimikurs i Stockholm. Att växelns guldvärde \pm transportkostnaderna begränsar växelkursen uppåt och nedåt, beror, formellt taget, på guldets egenskap av enda slutliga internationella betalningsmedel och, realiter, på att – delvis av detta skäl och delvis på grund av guldets särskilt lätta transport – växelfordringen i Hamburg eller Berlin bekvämast indrages i guldform, om den över huvud skall behöva indragas och ej kan kvittas.

Det bör emellertid märkas, att i den mån andra ting för växelborge-nären är lika välkomna som guldet och samtidigt lättare att transportera, kommer gränsen för växelkursen att bestämmas av dessa andra tings transportkostnad i stf av guldets, eftersom växeln skapar en fordran icke blott på guld utan på *allmän köpkraft* i Hamburg eller Berlin. Ett närmare fullföljande av denna tankegång är överflödigt, emedan det ej berör det föreliggande problemet; men i förbigående kan sägas, att denna gräns inträder, så snart växelfordringarna vid guldmyntfot begagnas till sk placeringar i det land, varpå växeln är dragen, medan däremot en fordran på vanliga varor säkerligen ytterst sällan skapar en sådan gräns vid gemensam guldmyntfot, därför att varornas transport ställer sig dyrare än guldets.

Då guld icke längre kan fås, ändras emellertid situationen alldeles. Det uppstår då normalt en punkt, som efter analogi med guldpunkten lämp-

1. *Ekonomisk Tidskrift*, vol 18, 1916, sid 309–312.

ligen kan kallas *varupunkt*;² dess avstånd från pari bestäms av kostnaderna för transport av varorna till växelborgenärens ort. Med andra ord: även om prisnivån är densamma i de båda länderna eller orterna, eller korrektare: har samma relation som den hade vid gemensam (guld)myntfot, har växelkursen en marginal, som bestäms av varornas transportkostnader. Inom denna marginal gäller alldeles samma, välbekanta faktorer som vid gemensam guldmyntfot gäller mellan guldpunkterna, nämligen betalningsbalansens ställning eller relationen mellan tillgång och efterfrågan på växlar; och följaktligen behöver en nedgång under pari av växelkursen på ett pappersmyntfotsland icke innebära någon depreciation av dess valuta, d v s någon nedgång i dess inhemska köpkraft, så länge växelkursens nedgång icke överskrider nedre varupunkten. Pari är vid pappersmyntfot relationen mellan ländernas prisnivåer och kan för markerande härav lämpligen kallas *prispari*. En förskjutning i relationen mellan de två ländernas prisnivåer, d v s i detta sammanhang närmast en depreciation i pappersmyntfotslandets valuta, tar sig då uttryck i ett ändrat *prispari*.

Det blir sedan ett pragmatiskt, ofta ett statistiskt problem att fastställa *prispari* och *varupunkter*; vid frånvaro av guldhandel inom pappersmyntfotslandet är faktorerna omöjliga att särskilja genom direkt iakttagelse. Teoretiskt ligger saken emellertid klar. För ett land, som icke släpper ut några varor alls och inga värdepapper kan avyttra, skjuts varupunkten tämligen obegränsat bort från *prispari*; det blir då växelborgenärernas uppskattning av *placeringar* inom pappersmyntfotslandet, som bestämmer varupunkten. Det är detta fall som Goschen har i tankarna i sitt visserligen ej fullt klara exempel rörande växelkursen på pappersmyntfotslandet Ryssland vid avspärrad varuhandel under vintern; när varupunkten sålunda skjuts obegränsat ut, blir det verkligen blott tillgång och efterfrågan på växlar, som bestämmer deras pris.³ Men natur-

2. Varupunkterna är uppenbarligen två, en övre och en nedre, på samma sätt som guldpunkterna; men det förefaller tillräckligt att i detta sammanhang hålla sig till den nedre, den enda som från vårt lands synpunkt har intresse i det nuvarande läget.

3. *Läran om utländska växelkurser*, sv uppl (1892) sid. 95–96.

ligtvis är detta fall mycket ovanligt. Mer eller mindre närmar man sig emellertid fallet, om det, såsom nu under kriget, erbjuder stora svårigheter att få ut varor från pappersmyntfotslandet, i det att detta görs beroende av licenser o s v; varupunktens avstånd från prispari bestäms då av transportkostnaderna + det negativa värdet av dessa olägenheter. Ännu närmare kommer varupunkten till prispari, om blott varornas transportkostnader medverkar; avståndet bestäms då enbart av dessa. Slutligen är det tänkbart och t o m sannolikt, att varupunkten skjuts ytterligare närmare prispari, om pappersmyntfotslandet har värdepapper, som växelborgenärerna vill överta till deras i pappersmyntfotslandet gällande kurser, liksom då direkt kredit ges i en eller annan form.⁴

Det nu sagda torde kunna belysa hållbarheten i några vetenskapliga framställningar av växelkursen vid pappersmyntfot. Goschen syns mena det samma som här har sagts, ehuru hans tankegång, såsom redan antytts, ej framträder fullt genomarbetad; kanske kan den här ovan föreslagna terminologien också verka mer klargörande. Närmaste anledning till dessa rader är emellertid, fränsett sakens stora aktualitet, den – såvitt jag förstår – alltför simplifierade form prof Cassel givit problemet i sin helt korta uppsats i *Economic Journals* marshäfte för i år. Han säger där:⁵

If we consider two countries, A and B, with independent paper currencies, the money of A can have value in B only on the ground that it represents buying power, or more generally paying power, in A. The price in B of the money of A will, therefore, be broadly proportional to the buying power of the money of A and will consequently stay in inverse proportion to the general level of prices in A. Further, the price in B will, of course, tend to be proportional to the general level of prices in B. Thus the rate

4. Jfr doc Brismans föredrag "Valutafrågan" (Sveriges Allm. Exportförenings Publikationer, n:o 3, 1916) sid 20ff.

5. "The Present Situation of the Foreign Exchanges", *Economic Journal* 1916, sid 62.

of exchange between the two countries will be determined by the quotient between the general levels of prices in the two countries.

Invändningen mot denna framställning är, med ovanstående terminologi, att den anger prispari i stället för (varupunkter eller) växelkurs. Penningarna i A har värde i B på grund av en sådan köpkraft i A, *som är begagnelig i B*. Blott i den mån köpkraften i A kan skaffa en vara i B, får A:s penningar värde i B; och ju fullständigare A:s avspärrning är, dess större blir möjligheten av avvikelse från relationen mellan prisnivåerna, desto större avståndet mellan prispari och varupunkter.

Möjligen har prof Cassel uttryckt sig på det angivna sättet av brist på utrymme; men tagen efter orden syns han genom det citerade stycket uppställa sin på statistisk väg vunna slutsats om parallellismen mellan prisnivåer och växelkurser som en teoretisk nödvändighet, medan den på sin höjd är en teoretisk möjlighet, vars verklighet i det föreliggande läget måste bero på det statistiska bevisets hållbarhet och vars allmängiltighet över huvud taget icke kan bevisas.

Ganska intressant förefaller det också att med ledning av den angivna tankegången belysa den bekanta teori, som framlagts av Lexis, nämligen att pappersmyntet undergår en tvåfaldig depreciation, nämligen först ett disagio gentemot myntmetallen, som framträder i växelkursen men ej *kan* vara förenat med minskad köpkraft gent emot varorna inom landet (Lexis: nedgång i Aussenwert, Wagner; Entwertung), därpå en värde-minskning inom landet gent emot varorna (Lexis: nedgång i Binnenwert, Wagner: Wertverminderung).⁶ Lexis tankegång är, att om ett land vid övergången till pappersmyntfot har brist i betalningsbalansen, så kan denna ej utjämnas med guld utan endast med ökad export, och att detta kräver ett genom växelkursens fall framkallat prisfall i utlandet på landets exportvaror, utan motsvarande höjda produktionskostnader

6. Lexis, bla i art "Papiergeld" i *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, VI3 (1910), sid 988ff; Wagner bla i Schönbergs *Handbuch der politischen Oekonomie*, III, sid 606ff.

inom landet. Det riktiga i denna teori syns ligga inom ramen för det ovan framställda. En ogynnsam betalningsbalans kan vid ren (guld)myntfot icke föranleda ett starkare fall i växelkursen än till nedre guldpunkten; vid pappersmyntfot kan fallet däremot fortgå ända till nedre varupunkten, och detta fall i växelkursen är ett fall ej blott i förhållande till den gamla kursen utan även gent emot gällande prispari. Härmed uttrycks med en annan motivering Lexis mening, att växelkursen vid pappersmyntfot kan sjunka till en viss gräns utan någon nedgång i valutans värde gent emot varorna inom landet. Så till vida utgör det här sagda blott en bekräftelse från en något ändrad synpunkt på Lexis slutsatser. Men däremot kan man sätta frågetecken vid hans uppfattning, att pappersmyntets depreciation skall behöva *börja* med en ändring i "Aus-senwert". Det finns andra sätt att utjämna betalningsbalansen än vare sig genom guld eller genom uppdriven varuexport; också vid mer eller mindre ren guldmyntfot inträffar det långt ifrån alltid, sannolikt ej ens som regel, att en brist i betalningsbalansen föranleder guldutflöde, utan det vanliga torde få anses vara kreditoperationer av något slag; och samma sak kan gälla ett pappersmyntfotsland. Det riktiga i teorien är med andra ord, att marginalen mellan å ena sidan prisnivåernas relation och å den andra växelkursernas förskjutning från denna relation växer vid pappersmyntfot, på grund av varornas högre transportkostnad gent emot guld, alltså, med ovanstående terminologi, att varupunkterna befinna sig längre från prispari än guldpunkterna från växelpari.

7. Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen¹

NÄRMASTE ANLEDNING TILL EFTERFÖLJANDE SIDOR utgör ett omnämmande, som professor Wicksell för nästan jämnt ett år sedan hade vänligheten att ägna min bok *Svenska produktionsproblem* (i veckoskriften *Forum* 1919, nr 2 och 3). Den följande framställningen har i olika riktningar kunnat dra stor fördel av hans kritik, och detta ej enbart sådan den framträtt i den nämnda uppsatsen, fastän jag på en enstaka, viktig punkt åtminstone delvis kommit till annat resultat än han, såsom det följande skall visa. Emellertid är det ej min avsikt att här direkt anknyta till prof Wicksells uppsats, ty frågan syns mig vinna på att behandlas i mer allmängiltig form. Ämnets stora vikt i och för sig och den oförklarligt ringa uppmärksamhet som hittills ägnats det i den teoretiska litteraturen samverkar till att göra en på teoretisk grund byggd undersökning därav ovanligt välbehövlig och även lockande; det förefaller icke osannolikt, att man på denna väg betydligt fullständigare än hittills skett skulle kunna förklara den faktiska utrikeshandelns beskaffenhet och verkningar. Det följande kan dock ej ens i lyckligaste fall göra anspråk på annat än en första, rent teoretisk orientering, ty ämnet är ej blott svårt utan också mycket rikt. Om efterföljande skizz kunde stimulera andra till fortsatt undersökning av uppgiften, skulle den därför i eminent grad ha nått sitt mål, även om därvid skulle framgå, att jag i det ena eller andra stycket tagit miste, vilket ingalunda är uteslutet.

1. *Ekonomisk Tidskrift*, vol 21, 1919, sid 1–32.

I.

Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen sammanhänger på många sätt med dess verkan på den totala nationalinkomsten, och denna senare fråga kan därför ej alldeles förbigås. Å andra sidan finns det ingen anledning att sysselsätta sig därmed annat än i den mån det direkt sammanhänger med den egentliga uppgiften, och vad som sägs under denna första avdelning får därför ej fattas som annat än en grundval för vissa av slutsatserna i det följande, sålunda ej som en allsidig diskussion av problemet om utrikeshandelns sätt att påverka nationalinkomsten.

Gemensamma för *hela* den följande framställningen är därvid följande förutsättningar. Ändringar i själva produktionsfaktorernas karaktär ("dynamiska" ändringar) till följd av utrikeshandeln lämnas alldeles åsido, och likaledes de störande verkningar, som följer av själva omläggningens svårigheter. Vidare tas ingen hänsyn till den fördel ett särskilt land kan tänkas uppnå genom ett tullskydd, som ändrar relationen mellan tillgång och efterfrågan på en viss vara samt därigenom låter "utlänningen betala tullen" – helt eller delvis; detta är så fylligt diskuterat i litteraturen och så irrelevant för min uppgift, att det i likhet med det nyss nämnda betraktas som obefintligt. Penningvärdet uppfattas som konstant i betydelsen av att en viss penningenheter alltid motsvarar samma varumängd; så litet preciserad denna formulering än är, torde den vara tillräckligt exakt för sitt ändamål.

Däremot är det av större vikt att understryka de förutsättningar, som *icke* gäller hela den följande framställningen utan endast dess tidigare delar. De är i huvudsak två. Den ena är, att *värdevärdet betraktas som enhetlig*, dvs att nationalinkomsten mäts enligt den uppfattning, som gäller på marknaden, utan hänsyn till olikhet i subjektiv värdering olika individer emellan. Tydligt är det när man kommer in på inkomstfördelningen som denna premis måste släppas. Den andra förutsättningen är den som åtminstone i stort sett ligger till grund för utrikeshandelns teori, sådan den grundlagts av Ricardo och vanligen uppfattas, nämligen

att *mängden av produktionsfaktorer i ett land är given*. I detta hänseende skall alla de viktigaste möjligheterna i sinom tid undersökas.

Gör man till en början *alla* de här nämnda förutsättningarna – en mycket viktig reservation – så följer det av själva bytets natur, att det skapar *maximal behovstäckning eller nationalinkomst*. Ty bytet kommer ej till stånd eller förblir bestående annat än i den mån det tillskyndar de bytande personerna större vinst än som blev följden av dess frånvaro. Satsen är i full överensstämmelse med exempelvis Lists ståndpunkt, ty hans invändningar mot "skolans" lära bestod blott i hänsyn till de "dynamiska" faktorerna. Icke desto mindre må påståendet helt kort bevisas.

Om ett land ägnar sig åt att inom sig framställa varor av olika slag men möjlighet uppstår att förvärva fler eller färre bland dessa varor genom byte med andra länder, så finns ingen anledning för landet att lägga om sin ekonomiska verksamhet i denna riktning, med mindre den totala behovstäckningen (i förut angiven mening) därigenom ökas. Detta sker, om lagen för de "komparativa kostnaderna" föranleder det, d v s om ett visst behov lättare täcks på indirekt väg, genom framställning av en annan vara, för vilken man kan byta till sig den behövliga varan, än genom dennas tillverkning direkt. Med satsen om de komparativa kostnaderna är uppgiften helt och hållet löst. Om ett land lättare kan förvärva exempelvis spannmål (eller spannmål över en viss mängd) genom tillverkning över det egna behovet av exempelvis trämassa och följaktligen genom export därav än genom direkt spannmålsproduktion, så innebär detta, att landets givna mängd produktivkrafter genom att inriktas på det förra sättet ger mer för den egna konsumtionen *antingen* av spannmål, utan minskning av andra varor, *eller* av andra varor, utan minskning av spannmålen, *eller* av både spannmål och övriga varor. Ty om samma mängd produktivkrafter, som förut användes för (motsvarande) spannmålsodling, nu användes för den nya exporten, så fås mer spannmål för konsumtion än förut som resultat; och om folket åter ej vill ha mer spannmål än förut, blir produktivkrafter lediga för ökad produktion av annat, vartill produktivkraften ej förut räckte till; och slutligen vid ett mellanting mellan dessa två fall inträder någon ökning i

spannmålsmängden samtidigt med att någon del produktivkrafter blir ledig för ökad tillverkning av annat.

Det enda i detta sammanhang som borde föranleda någon som helst tvekan är det fall, då utrikeshandeln medför *minskning* i någon vara inom landet, på grund av ändrad riktning hos efterfrågan, sålunda exempelvis (i det förut framställda exemplet) ett sådant fall som att den förbilligade spannmålstillgången minskar konsumtionen av ett annat födoämne. Problemet i detta fall beror på, att man har någon svårighet att finna allmängiltiga hållpunkter för att mäta värdet av denna minskning, i förhållande till ökningen i de övriga varornas värde. Men en rent siffermässig mätning är i verkligheten här överflödigt. Ty då alla de förut angivna möjligheterna nödvändigt måste föreligga och nödvändigt måste medföra vinst, är den nu ifrågavarande utvägen otänkbar, för den händelse icke även den medför vinst; eljest skulle det vara en ekonomisk omöjlighet att begagna den. Fallet behöver sålunda icke vålla något bekymmer. Det är för övrigt ej svårt att visa, att alla de olika möjligheterna medför samma vinstökning för landet, om det genom bytet skapade värdeförhållandet varorna emellan läggs till grund.²

II

Vad det nu närmast gäller är ej verkan på nationalinkomsten som helhet utan på inkomstfördelningen och närmare bestämt på *de olika produktionsfaktorernas pris*.

Den sistnämnda formuleringen innebär, att uppgiften begränsas till den *ena* sidan av inkomstfördelningens problem, nämligen till frågan om

2. Se vidare fil kand F von Kochs uppsats "Om frihandels- och tullskyddsteorier", *Ekonomisk Tidskrift*, vol 21, 1919. Vad som mer än något annat bidragit att förvilla begreppen på denna punkt har varit ett särskilt av Sidgwick i hans *Principles of Political Economy* (Book III, Chap V, § 4, 2 uppl. London 1887, 496ff) framdraget exempel. Detta beror emellertid ej på att Sidgwicks framställning skulle vara oriktig, ty det är den ingalunda, utan det beror endast på att den är något opedagogisk, genom att indraga olika moment utan att ange vilket sammanhang vart och ett bland dem har med resultatet. Sidgwicks slutsats, att "the aggregate wealth of the persons living in this country may be reduced by the change", hänger i verkligheten helt och hållet på att han räknar med emigration (eller svält-död) av den undanträngda yrkesgruppen som verkan av omläggningen, vilket som regel ej beaktats av vare sig meningsfränder eller motståndare. Denna premis medför, att hans bevisföring faller utanför de hittills här ovan antagna förutsättningarna; från en synpunkt upptages den däremot på vederbörligt ställe i det följande.

den andel, som tillkommer enheterna av resp jord, kapital och arbetskraft. Den andra sidan, eller produktionsfaktorernas och den totala nationalinkomstens fördelning på olika individer, förbigås sålunda, av det skälet, att några mer allmängiltiga verkningar härpå knappast är att vänta av utrikeshandeln. Likväl presumeras i det följande i ett hänseende en särskild fördelning av produktionsfaktorerna på olika individer, den nämligen, att fördelningen *icke* är jämn och att följaktligen en ändring i produktionsfaktorernas relativa priser medför förskjutning i inkomstfördelningen individerna emellan. Denna förutsättning är ganska självklar i samhällen, som icke har fullständigt jämn fördelning av den totala inkomsten, men påpekas likväl av det skäl, att den mer eller mindre på klassisk grund byggda teorien för utrikeshandeln snarast utgår från motsatsen. Antagandet har här dock endast den mer formella betydelse, att man eljest skulle vara böjd att över huvud fränkänna det här behandlade problemet inverkan på den fråga som satts till rubrik för hela uppsatsen.

Vad det hela går ut på är nämligen som sagt att undersöka utrikeshandelns verkan på produktionsfaktorernas prisbildning, och det visar sig snart, att denna fråga leder in på några av de viktigaste bland utrikeshandelns teoretiska förutsättningar. Främst bland dess förutsättningar står *orsakerna till olikhet i komparativa kostnader* länderna emellan. Det är ganska egendomligt, att förutsättningarna för tillvaron av denna hörnsten i Ricardos ännu icke i minsta mån rubbade teori för utrikeshandeln varit föremål för så ringa uppmärksamhet som faktiskt varit fallet. Men som lätteligen inses, utgör produktionsfaktorernas prisbildning ett viktigt moment också i fråga om deras *rörlighet* länderna emellan, under förutsättning att man låter Ricardos premiss om frånvaro av dylik rörlighet falla. Det är emellertid den förra av dessa stora frågor, nämligen om orsakerna till olikhet i komparativa kostnader, som först måste undersökas.

Om man då först gör det tankeexperimentet, att två länder (eller alla länder) har samma relativa knapphet på produktionsfaktorer, så är det naturligaste antagandet, under förutsättning av lika rationell drift i båda länderna, att båda har samma teknik i alla produktionsgrenar. Det finns knappast mer än ett möjligt undantag härifrån, nämligen att olikhet i

marknadens storlek i de båda länderna kunde medföra en olikhet även i företagsenheteras storlek och därav kunde följa olikhet i teknik; denna möjlighet berörs längre fram. Lämnar man den nu åsido, så följer av den ursprungliga förutsättningen, samma relativa knapphet på produktionsfaktorerna, i förening med likhet i teknik, att länderna måste ha samma komparativa kostnader för alla varor. Ty då produktionsfaktorernas relativa priser ställer sig lika, finns inga substitutionsmöjligheter faktorerna emellan i det ena landet som saknas i det andra; och då produktionsfaktorerna sålunda ingår i samma proportion i samma varor i båda länderna samt betingar samma relativa priser, är alla möjligheter till olikhet i komparativa kostnader uteslutna. Någon handel mellan länderna kan då ej uppstå.³ Om man betecknar priset för en (godtyckligt vald enhet av var och en bland de tre produktionsfaktorerna jord, kapital och arbetskraft med bokstäverna resp j , k , a , och antar värdeförhållandet mellan dem exempelvis till $j = k = a$, så visar det sig omedelbart, att en viss mängd produktivkrafter kommer att ge samma resultat för vardera landet, vare sig de appliceras på att framställa en vara direkt eller på att byta till sig den från det andra landet i utbyte mot egna varor. Om t ex en vara kräver $j + k + a$ och en annan vara kräver $j + 10k + 20a$, allt i båda länderna, samt den nämnda proportionen $j = k = a$ råder i båda länderna, så måste uppenbarligen de två varornas värden i *båda* länderna förhålla sig till varandra som 3:31. Slutsatsen, att bytet då medför varken vinst eller förlust, förutsätter dock frånvaro av transportkostnader; där sådana förekommer, gäller satsen om omöjligheten av handelns uppkomst uppenbarligen *a fortiori*, emedan den nya handeln i så fall skulle medföra direkt förlust.⁴

En förutsättning för olikhet i komparativa kostnader och därmed för uppkomst av internationellt byte är alltså olika relativ knapphet på

3. Det följande skall däremot visa, att handel länderna emellan mycket väl kan *existera* oberoende härav och att tillvaron av en dylik handel rent av kan leda till denna överensstämmelse i komparativa kostnader.

4. I förbigående må påpekas, att med transportkostnader i fråga om inverkan på utrikeshandeln alltid måste menas högre transportkostnader än de som förekommer till en viss marknad från en inhemsk produktionsort. Det motsvarar därför i många fall just verkligheten att icke räkna med inverkan av transportkostnader på utrikeshandeln.

produktionsfaktorerna i de bytande länderna. Men det fordras ännu en förutsättning, nämligen att produktionsfaktorerna ingår i olika proportion i olika varor. Även om det relativa värdet på produktionsfaktorerna i det ena landet är t ex $j = k = a$ och i det andra landet t ex $2j = k = 3a$, så blir det likväl olikhet i komparativa kostnader först då dessa produktionsfaktorer spelar olika relativt stor roll i olika varor. Därför utan blir nämligen priset på den ena varan i förhållande till priset på den andra fortfarande detsamma i båda länderna.

Förutsättning för uppkomsten av internationellt byte är alltså såväl *olika relativ knapphet, dvs olika relativt pris, på produktionsfaktorer i de bytande länderna som olika proportion mellan produktionsfaktorerna i olika varor*. Den senare förutsättningens tillvaro är utan vidare given och behöver så till vida ej utvecklas närmare; men man får dock ej förbise, att dess frånvaro mycket väl skulle kunna förklara, varför särskilda varor ej är föremål för byte mellan länder. Den förra förutsättningens till- och frånvaro måste däremot vara av fundamental betydelse för utrikeshandeln. Dock bör det understrykas, att med en särskild produktionsfaktor här liksom annorstädes i denna undersökning ej menas blott jord, kapital och arbetskraft tagna som helhet var för sig, utan alla olika kvaliteter av dem, och att produktionsfaktorernas antal sålunda är nästan obegränsat. Ett för viss odling särskilt lämpat slag av jord, liksom en befolkning med särskild begåvning eller yrkesskicklighet, i det ena landet, vilket saknas i det andra, framkallar sålunda internationellt byte lika väl som disproportion i den kvantitativa fördelningen av jord eller arbetskraft ”i allmänhet”. Endast om kapitalet, det onyanserade sparandet gäller här som eljest, att några kvalitetsskillnader ej kommer i fråga. Men vad som särskilt behöver hållas i minnet, snart sagt i fråga om varje punkt i det följande, är att när priset på samma produktionsfaktor i olika länder jämförs, därmed menas priset på *samma kvalitet* av produktionsfaktorn. Frågan om orsaken till att exempelvis en dugligare arbetare i ett land har högre lön än en mindre duglig i ett annat land kräver knappast någon längre diskussion; men det är egendomligt, hur lätt man omedvetet glider över på detta slags frågeställning i handelspolitiska resonemang.

III

När man nu skall undersöka konsekvenserna härav i fråga om utrikes-handelns inverkan på produktionsfaktorernas prisbildning, så är det nödvändigt att hålla fast vid hur det internationella bytet till sin grund arbetar.

Därvid kan man efter behag utgå från vare sig import eller export, utan att detta inverkar på resultatet, så länge de två antagas uppväga varandra. Utgår man från exporten, så finner man, att den medför minskning i den mängd krafter, som står till förfogande åt produktionen för inhemsk avsättning, nämligen minskning i fråga om *de* produktivkrafter, som tagits i anspråk för exportvarornas tillverkning. Å andra sidan framkallar den import, som utgör betalningen för exporten, ökad tillgång för produktion med inhemsk avsättning i fråga om de produktivkrafter, som förut tagits i anspråk för att täcka behov av det slag importen nu täcker.⁵ Följaktligen skapar utrikeshandeln å ena sidan ökad, å andra sidan minskad knapphet på olika produktionsfaktorer.

Frågan är uppenbarligen nu, huruvida denna ökning och minskning i knapphet tillsammans skapar jämvikt eller icke – riktigare uttryckt om den gamla jämvikten härigenom förskjutes eller icke.

För att få svar på denna avgörande fråga kan man först utgå från, att den inom landet producerade vara, som ersättes av importvaran, är av samma slag som denna, dvs att *ingen substitution mellan olika varuslag äger rum genom utrikeshandeln* utan endast substitution av en inom landet producerad genom en i utlandet producerad vara av *samma* slag. I så fall har man att bygga på slutsatserna ur föregående avdelning. Det måste råda skillnad i komparativa kostnader mellan import- och exportvaror i de två länderna, och detta implicerar enligt avd. II här ovan skillnad i den relativa mängden av de produktionsfaktorer, som ingår i dessa två varor; då nu importvaran är av samma slag som den inom landet pro-

5. Det behöver knappast förklaras, att med export och import menas alla tjänster som görs till resp av utlandet. Nödvändigare är däremot påpekningen, att de olika fallen av kreditgivning och annat tillhandahållande av realkapital till och från utlandet lämnas åsido i den grundläggande diskussionen.

ducerade vara den ersätter, så följer härav, att de produktivkrafter, vilkas knapphet ökas genom exporten, måste vara andra än de vilkas knapphet minskas genom importen. En förskjutning i produktionsfaktorernas relativa knapphet inträder följaktligen under den här gjorda förutsättningen, att substitution mellan olika varuslag icke inträder.

Det är emellertid nödvändigt, att en i tysthet gjord premis här dras fram i ljuset, så mycket hellre, som den faktiskt kan modifiera resultatet. Denna premis är *samma teknik för tillverkning av samma vara* i olika länder. To m om det råder samma relativa priser på produktionsfaktorerna i de bytande länderna, är emellertid brist på överensstämmelse i teknik en möjlighet på grund av olikhet i företagens storlek, såsom redan förut (sid 154) påpekats. Men det är av mycket större intresse att utgå från det läge, som eljest är den nödvändiga förutsättningen för uppkomst av internationellt byte, nämligen olikhet i produktionsfaktorernas relativa priser länderna emellan. Ty då skapar möjligheten av *substitution produktionsfaktorerna emellan* också möjlighet samt i en mängd fall rent av sannolikhet för olikhet i teknik länderna emellan. Och i så fall tar importvaran (tex maskiner) i sitt eget produktionsland produktionsfaktorerna i anspråk enligt en annan relativ norm än samma vara gör, när den tillverkas i importlandet. Det är då tänkbart, ehuru alltid en tillfällighet, att importvaran (maskiner) kommer att frigöra produktivkrafter i importlandet i exakt samma proportion som exporten (tex av vävnader) från detta land tar nya produktivkrafter i anspråk, och i så fall medför utrikeshandeln alltså ingen som helst förskjutning i produktionsfaktorernas relativa knapphet i vad som nu kallats importlandet men däremot väl i det andra landet. Likväl fordras härtill ytterligare två viktiga förutsättningar, nämligen att substitutionsmöjligheten a) tekniskt icke (i samma grad) föreligger i fråga om den andra varan i samma land, b) ekonomiskt icke i samma grad föreligger i fråga om samma vara i det andra landet. Kan substitutionen utsträckas *på någotdera av* dessa sätt, kommer möjligheten till byte på nu ifrågavarande basis att försvinna.

Det nu antydda sammanhanget är kanske ej i sig självt invecklat, men

blir likväl klarare, om man belyser det med ett enkelt sifferexempel. Antag alltså, att vävnader och maskiner kan framställas med samma relativa uppoffring av produktivkrafter, per (godtyckligt vald) enhet exempelvis $j + 2k + 3a$. Antag vidare, att produktionsfaktorernas relativa priser är: i "importlandet" eller "landet" (L) $j = k = 2a$, i "utlandet" (U) $2j = k = 3a$; för att göra räkningen enklare kan man bestämma ett pris även i resp länders valuta, t ex k i (L) = 1 p, i (U) = 3 q, samt j och a naturligtvis i enlighet med sina relationer till k . I landet (L) kommer de båda fabrikaten då att kosta per enhet sinsemellan samma penningbelopp $4 \frac{1}{2}$ p, i (U) likaledes sinsemellan samma penningbelopp $10 \frac{1}{2}$ q. Nu måste man ytterligare anta, att i fråga om det ena fabrikatet, t ex maskiner, men ej i fråga om det andra, vävnader, ett utbyte av kapital mot arbetskraft är eller blir möjligt, t ex enligt normen en kapitalenhet mot två arbetsenheter. Tydligt lönar sig detta i (U); och om man antar, att halva kapitalbehovet i maskinproduktionen här kan utbytas, blir produktionskostnaden för maskiner i (U) $j + k + 5a = 9 \frac{1}{2}$ q, mot $10 \frac{1}{2}$ q förut.⁶ Då vävnaderna åter behåller sitt gamla pris $10 \frac{1}{2}$ q, är förhållandet mellan dessa alltså förskjutet till $9 \frac{1}{2} : 10 \frac{1}{2}$. Vore motsvarande substitution möjlig även för vävnaderna, förblev däremot de komparativa kostnaderna tydligt oförändrade. I landet (L) skulle substitution icke löna sig i någondera riktningen med de här valda siffrorna, men med andra siffror (t ex $j = k = a$ som relativt pris på produktionsfaktorerna i L) skulle substitution i motsatt riktning mot i (U), sålunda utbyte av arbetskraft mot kapital, löna sig enligt den angivna normen, om den vore tekniskt möjlig; och i så fall kunde samma förskjutning i maskinernas pris gentemot vävnadernas uppstå i (L) som i (U). Men antar man frånvaro av substitution både i fråga om vävnader i (U) och i fråga om maskiner i (L), så uppstår tydligt enligt lagen för de komparativa kostnaderna en export av maskiner från (U) till (L) och av vävnader från (L) till (U). Och detta byte ändrar ej produktionsfaktorernas relativa priser i (L) men väl i (U). "Landet" (L) upphör helt eller delvis att tillverka ma-

6. Substitutionen kommer givetvis att höja arbetskraftens och sänka kapitalets pris samt därigenom förskjuta de siffermässiga resultaten, men det förefaller ändamålslost här ytterligare indraga denna faktor.

skiner, men de produktivkrafter, som härigenom frigörs, har *samma* inbördes relation som de som tas i anspråk av landets nya textlexport. "Utlandet" (U) upphör helt eller delvis att tillverka vävnader, men härigenom frigörs i det valda exemplet mer k och mindre a än som tas i anspråk av den nya maskinexporten. Alltså påverkas inkomstfördelningen i det senare landet men ej i det förra.

För den händelse ovanstående framställning är riktig, erbjuder den ett ganska egendomligt exempel på hur pass svårberäknelig utrikeshandelns verkningar kan tänkas bli. Däremot finner läsaren sannolikt förutsättningarna mycket konstruerade och slutsatsen därför av mindre intresse. Det förra är i varje fall min uppfattning, med hänsyn till flertalet av premisserna men kanske särskilt på grund av den grundläggande, att produktionsfaktorerna måste ingå med samma relativa storlek i import- och exportvaran, vilket aldrig kan vara annat än en ren slump. Det osannolika i antagandet sträcker sig alltså även till den först antydda möjligheten, olikhet i teknik på grund av olikhet i företagsenheterens storlek.

Men därav kan man enligt min mening ej föränledas att fränkänna själva granskningen allt intresse utan på visst sätt tvärtom, ty dess uppgift har varit att föra ett slags negativt bevis. Visar sig det diskuterade fallet vara av underordnad betydelse och är bevisföringen här ovan i övrigt bindande, så har i själva verket ett ganska viktigt resultat nåtts, nämligen att utrikeshandeln vid den förut givna premisen i det alldeles övervägande antalet fall *kommer* att skapa en ny inkomstfördelning.

Emellertid måste vi återkalla premisen i minnet och övergå till att se, om en ändring däri drar några konsekvenser efter sig i fråga om det föreliggande problemet. Premisen var, att någon substitution mellan olika varuslag icke blev en följd av utrikeshandeln. Frågan är nu: blir inkomstfördelningen oberörd av det internationella bytet, om i stället *mot-satsen* antages, sålunda att en importvara ersätter en *annan*, förut inom landet framställd vara?

Ja, det är möjligt och dessutom avgjort sannolikare än under den förra premisen, men blir ej heller i detta fall det vanliga resultatet, åtminstone i längden. Att saken kan vara möjlig även utan så pass abstrusa för-

utsättningar som de nyss diskuterade, framgår utan vidare av att det är en annan vara, vars produktion upphör eller inskränks, än den vara som importerats. Det är ej längre fråga om att en import av bomullsvävnader ersätter en inhemsk produktion av bomullsvävnader; den ersätter kanske en inhemsk produktion av yllevävnader.⁷ Därmed öppnas tydligen långt fler möjligheter. Ty i fråga om importvaran vet vi, att den måste ta de olika produktionsfaktorerna i anspråk efter en annan relativ norm än fallet är med exportvaran (tex maskiner) och att följaktligen, med det enstaka, nyss diskuterade undantaget, de produktivkrafter som frigörs genom importen står i ett annat kvantitetsförhållande till varandra än de, som exporten tar i anspråk. Är det nu en annan vara än importvaran (bomullsvävnader), vars produktion upphör genom utrikeshandeln, så ligger det ingenting otänkbart i att denna upphörda produktion (av ylle) disponerat jord, kapital och arbetskraft i samma proportion som den nya exportproduktionen (maskiner).

Som omedelbar verkan av det nya bytet får landet utan tvivel ett överskott av de produktivkrafter, som är bundna i den nu helt eller delvis överflödiga näringen; och till följd härav är det ej ens osannolikt, att landet helt enkelt exporterar den nu obehövligen mängden av den vara, som förut avsattes på den inhemska marknaden. Man kan exempelvis tänka sig ett folk utan internationellt byte, vilket helt och hållet varit hänvisat till ylle men nu sättes i tillfälle att klä sig i bomull; det är då ej osannolikt, att den fåra vel som förut möjliggjort ullproduktionen nu föranleder ullexport.

Men en helt annan fråga är, om man bör antaga, att ett dylikt tillstånd skall bli bestående vare sig i identiskt denna form eller så att andra exportnäringsupptas med samma prägel som fåra veln i fråga om relativ ställning för produktionsfaktorerna. För att så skall bli fallet, måste läget vara, att landet har övernormal tillgång på just de produktionsfaktorer, vilka främst kom till användning inom den nu utträngda näringen, och

7. Det följande (sid 168) skall visa, att importen ej i bokstavlig mening behöver ersätta någon inhemsk produktion alls, d v s, ej behöver göra någon sådan överflöd; men för att ej onödigtvis försvåra behandlingen lämnas denna möjlighet här åsido.

detta är möjligt men långt ifrån säkert samt knappast sannolikt. Generellt uttryckt: det var genom ett särskilt slag av *efterfrågan* – nämligen den inhemska efterfrågan, som berodde på frånvaron av internationellt byte – användningen av produktionsfaktorerna bragtes att ta sin gamla riktning och fick sina gamla relativa priser; sannolikheten talar då för, att den nya och ändrade efterfrågan skall ändra produktionsfaktorernas relativa knapphet och relativa priser. Det är sålunda fullt tänkbart, att det särskilda slaget av efterfrågan framtvang en produktionsriktning, som rent av ledde till extraordinär knapphet på vissa produktionsfaktorer. I exemplet med ullproduktionen får det sålunda anses sannolikare, att fåraveln framkallats av behovet efter en textil råvara och särskilt efter just *denna* textilråvara (liksom eventuellt av behov efter kött och skinn) än att man valt att klä sig i ylle därför att man hade så ovanligt goda färbeten. Och även om den senare synpunkten inverkat på valet mellan tex ylle och linne – vilket säkerligen endast i mycket begränsad grad varit fallet – så visar det endast, att man vid själva valet av textilråvara låtit leda sig av landets förutsättningar för olika näringsgrenar, men naturligtvis ej i minsta mån, att man vid internationellt byte har större fördel av att hålla får än tex att smälta järn eller såga virke. Och det är överväganden av det sistnämnda slaget som blir avgörande för valet av den exportnäring som skall betala den nya importen.

Det återstår då endast att se på de genom det internationella bytet *fri-gjorda* produktivkrafterna. Sådana skapas i regel genom bytet, ty den vinst, utan vilken bytet ej blir verklighet, utgör vanligen dessa produktivkrafterns direkta eller indirekta avkastning. Det gäller om inriktningen av dessa krafter liksom över huvud taget om förskjutningen i det ekonomiska livet som följd av ändrade relativa priser på produktionsfaktorerna, att de i någon mån tjäna att motverka prisförskjutningen. Förskjutningens uppgift och verkan är just att öka efterfrågan på de mindre knappa och minska den på de mer knappa produktionsfaktorerna. Men hela denna nya inriktning av det ekonomiska livet har just prisförskjutningen till förutsättning och upphäver den alltså icke.

Om den här framlagda tankegången är riktig, har man följaktligen att

räkna med ändringar i inkomstfördelningen som *normal* verkan av det internationella bytets uppkomst och utveckling eller inskränkning.

IV

Det är alltså nu klart, att utrikeshandeln påverkar inkomstfördelningen. Nästa fråga blir då, i vilken riktning och till vilken gräns detta sker eller kan ske.

Därvid måste man från början inse det osannolika i att det internationella bytet skulle förskjuta inkomstfördelningen i alla länder och under alla förhållanden i samma riktning, över lag tex höja kapitalräntan och sänka arbetslönen eller tvärtom. Som allt byte måste också det internationella under de flesta förutsättningar verka i motsatt riktning på de båda motsatta sidorna, ehuru alltid så att vinst uppstår för båda; och en allmän glidning åt ett bestämt håll är därför en mycket avlägsen möjlighet. Vad det nu gäller är i stället, om, under vilka förutsättningar, i vilken mening och i vilken grad utrikeshandeln *utjämnar produktionsfaktorernas knapphet och pris länderna emellan*; det är tydligen fråga om dess tendens att skapa likartade ekonomiska förutsättningar för olika länder.

Som gemensam förutsättning tages därvid, att ett land övergår från avspärrning i fråga om varubyte till fritt internationellt byte av varor. I övrigt måste däremot undersökningen föras på olika linjer, nämligen allt efter de premisser man väljer i fråga om *produktionsfaktorernas* internationella rörlighet. Ricardo utgick härvid som bekant ifrån fullständig orörlighet, ända därhän att Edgeworth i sin bekanta uppsats om utrikeshandelns teori i *Economic Journal* 1894 kunde säga, att "international trade" inom nationalekonomien *betyder* byte vid orörliga produktionsfaktorer. Det är ej min mening att i detta sammanhang diskutera premisens överensstämmelse eller oöverensstämmelse med verkligheten. Den växlar givetvis i hög grad under olika förhållanden; men i allmänhet är premissen delvis giltig och delvis ogiltig – såvitt jag kan se, i allmänhet partiellt giltig för kapital och än mer för arbetskraft samt naturligtvis obegränsat giltig för "jord", d v s naturtillgångar. Såväl dess plats inom dok-

trinen som dess ställning i verkligheten gör det emellertid till en ganska given sak, att dess konsekvenser för det här uppställda problemet måste undersökas. Men lika givet är, att man måste förfara på samma sätt med dess motsats, full internationell rörlighet hos produktionsfaktorerna.

Till en början antages då *orörlighet hos produktionsfaktorerna* i fråga om flyttning mellan de bytande länderna. I diskussionens första stadium kompletteras denna förutsättning därjämte med en annan närliggande, nämligen att *produktionsfaktorernas kvantiteter över huvud är givna* inom varje land, så att ej heller den inhemska tillgången av dem påverkas av deras pris, m a o att ”marknadpris” råder på produktionsfaktorerna.

För att få klarhet i frågan om utjämning i produktionsfaktorernas prisbildning länderna emellan under dessa premisser måste man gå tillbaka till förutsättningen för uppkomst av internationellt byte, nämligen olikhet i komparativa kostnader och dess grund, olika relativ knapphet på produktionsfaktorerna i de bytande länderna. Det föregående har visat, att en dylik olika relativ knapphet är en nödvändig förutsättning för uppkomsten av internationellt byte och att detta också är fallet med olika proportion av produktionsfaktorer i olika varor. Om det senare tills vidare tages för givet, blir frågan: är olikheten i relativa priser på produktionsfaktorer icke blott en nödvändig utan därjämte en *tillräcklig* förutsättning för uppkomsten av internationellt byte? M a o: leder, under det nyss gjorda antagandet om olika proportion av produktionsfaktorer i olika varor, *all* olikhet i relativa priser på produktionsfaktorerna till byte?

Så besvärligt det än är för läsaren med ständigt nya premisser, måste då ytterligare ett moment inskjutas, emedan det har fundamental betydelse för resultatet, nämligen den redan förut behandlade frågan om inverkan av överensstämmelse i *teknik* eller motsatsen, länderna emellan. Till en början antages *överensstämmelse* i detta hänseende.

Det visar sig lätt, att under denna förutsättning den uppställda frågan, huruvida all olikhet i produktionsfaktorernas relativa priser leder till byte, måste besvaras jakande. Varje olikhet i produktionsfaktorernas relativa priser måste nämligen göra det lönande att byta till sig en vara, som kräver relativt mer av en relativt knapp produktionsfaktor, emot en an-

nan vara, där i stället en relativt mindre knapp produktionsfaktor spelar en större roll. Verkan härav kan under samma förutsättning som hittills icke bli mer än en: *utjämning av produktionsfaktorernas relativa knapphet länderna emellan*. Bytet fortgår, så länge relationen mellan produktionsfaktorernas knapphet icke blivit densamma i de bytande länderna; då full utjämning nåtts, kvarstår naturligtvis det redan uppkomna bytet, som är utjämnings förutsättning, men någon utsträckning därav är icke längre möjlig – det har hunnit till målet. Häri ligger, att olikhet i komparativa kostnader länderna emellan visserligen *framkallar* byte, dvs är nödvändig för dess *uppkomst*, men däremot *icke* är förutsättning för ett *redan bestående* byte utan tvärtom är dömd att försvinna genom bytets fortgång. Olikheten i komparativa kostnader, dvs i produktionsfaktorernas relativa priser, upphäver alltså sig själv, och väl att märka *oberoende av* rörlighet hos produktionsfaktorerna länderna emellan, om blott tekniken är densamma i de bytande länderna. Innan konsekvenserna härav och begränsningen häri belysas, må saken illustreras med ett enkelt exempel.

Antag att byte mellan "landet" (L) och "utlandet" (U) har tagit sin början och lett till en *partiell* utjämning av produktionsfaktorernas relativa priser, t ex på följande sätt:

1) utgångsläge:	(L) $j = k = a = 1$ p.
	(U) $j = 3 \quad k = 4 \quad a = 3$ q.
2) efter en tids byte:	(L) $j = 1 \quad 1/2 \quad k = 2 \quad a = 1$ p.
	(U) $j = 2 \quad k = 3 \quad a = 3$ q.

Antag vidare (utan substitutionsmöjlighet i fråga om produktionsfaktorerna inbördes) två varor, t ex kött och maskiner, med resp produktionskostnader per (godtyckligt vald) enhet: $j + k + a$ resp $j + 3k + 4a$. Tydligt framställer (L) kött, emedan denna produktion kräver relativt mindre av de i (L) relativt knappare k och a , medan (U) av omvänd anledning framställer maskiner. Genom att (L) helt eller delvis befrias från maskinfabrikation, minskas dess relativa knapphet på k och a , medan

däremot den relativa knappheten på dessa produktionsfaktorer ökas i (U), genom att detta land å sin sida koncentrerar sig på samma fabrikation. Följden blir läget 2) här ovan. Men fortfarande lönar sig bytet länderna emellan; en uträkning vid det under 2) angivna priset på produktionsfaktorerna visar, att (L) har intresse därav, så länge det kan få en maskinenhet för (högst) $2 \frac{4}{13}$ (omkr 2,31) enheter kött, medan (U) har intresse därav, så länge det kan byta till sig (lägst) $2 \frac{1}{11}$ (omkr. 2,09) enheter kött mot en maskinenhet. Bytet fortgår därför och därmed utjämningen produktionsfaktorernas relativa priser, tills denna utjämning blivit fullständig. Om efterfrågan på de ursprungliga varorna upphör, innan denna gräns nåtts, ändras inget i resultatet, så länge det finns andra varor, som likaledes tar produktionsfaktorerna i anspråk i sinsemellan olika proportion.

Däremot ligger det formellt sett en begränsning i just de sistnämnda orden. Ty i den mån produktionsfaktorerna ingår i *samma* proportion i olika varor, kan olikheten i produktionsfaktorernas relativa knapphet vara hur stor som helst utan att framkalla byte och följaktligen utan att utjämnas. Som redan sagts, blir det alltså varor med olika proportion för produktionsfaktorerna som kommer att ombestyras utjämningen, och ett hinder för dess tillkomst genom att produktionsfaktorerna ingår i samma proportion i olika varor är nästan otänkbart.

Den begränsning i fråga om utjämning, som ligger i transportkostnader och andra hinder för bytet, behöver åter nätt och jämt påpekas.

Vid våra hittillsvarande förutsättningar – i allo fix tillgång på produktionsfaktorerna i varje särskilt land samt överensstämmelse i teknik länderna emellan – framgår det alltså, att (med obetydliga reservationer) utjämning av produktionsfaktorernas *relativa* priser blir den slutliga verkan av bytet, m a o att förhållandet mellan jordränta, kapitalränta och arbetslön (för likartade kvaliteter av produktionsfaktorerna) blir detsamma i de bytande länderna. Då inställer sig omedelbart frågan, om denna utjämning också blir *absolut*, ej enbart relativ, alltså huruvida jordränta, kapitalränta och arbetslön (för likartade kvaliteter av produktionsfaktorerna) därjämte få samma *höjd* i de bytande länderna. Detta framgår icke

av den hittills framställda bevisföringen, men det blir icke desto mindre oundgängligen fallet på grund av bytets natur.

Den allmängiltiga förklaringen kan möjligen formuleras så: då en viss produktionsfaktor, t ex jord, i ett land (L) exporterar sin produkt, t ex vete, måste den, vid jämvikt, i utbyte få lika mycket av det andra landets (U) produkter, t ex vävnader, som samma produktionsfaktor, jord, inom detta andra land får för samma produkt, och vice versa. Ty vetekonsumenterna i vardera landet kommer att betala lika mycket för vetet, vare sig det är inhemskt eller utländskt, och detsamma är förhållandet med köparna av vävnader; priset på det ena landets exportvete och det andra landets inhemska vete blir alltså detsamma, och likaså i fråga om vävnader. Men uppenbarligen måste också ett lands exporterade och dess inom landet avsatta vara av samma slag betinga samma pris, och då är alltså såväl vetepriserna som priserna på vävnader lika höga i båda länderna – alltid frånsett transportkostnader. Det viktiga är emellertid den slutsats, som ytterligare följer av det nu sagda, självklara förhållandet. Denna nya slutsats är, att också produktionsfaktorernas priser vid överensstämmelse i teknik måste bli lika höga, när deras produkter är det. Ty då en viss vara i båda länderna motsvarar $j + k + a$, en annan likaledes i båda länderna $j + 3k + 4a$, en tredje $j + 1/2k + 15a$, o s v, o s v, och dessa priser för varje särskild vara är lika höga i båda länderna, så är det oundgängligt, att också j , k och a måste vart för sig ha samma värde i båda länderna.

Men detta hänger helt och hållet på premissen om överensstämmelse i teknik mellan länderna, och det är först genom en närmare granskning av innebörden i denna premis som räckvidden av den i sig själv ganska oväntade slutsatsen blir klar.

En likartad och given teknik betyder uppenbarligen, att substitution produktionsfaktorerna emellan icke kan äga rum i det ena landet utan samma ändring i det andra. Nu vet vi ju, att bytet förskjuter produktionsfaktorernas knapphet i motsatta riktningar i vardera av de bytande länderna; och om substitution kunde komma i fråga, skulle den tydligen likaledes gå i motsatta riktningar i vardera landet, d v s leda till olikhet i

teknik. Nu antages detta *icke* ske; bytet antages *icke* ha till följd, att den nu mer än förr knappa produktionsfaktorn delvis ersättes med den nu mindre än förr knappa. Redan detta är ganska anmärkningsvärt, men fortsättningen blir det på sätt och vis ännu mer. Ty om bytet tränger tillbaka en näring och utvidgar en annan, så beror det på, att produktionsfaktorerna är till finnandes i *olika* proportion i dessa två näringar; och om substitution då är utesluten, blir en del av en eller flera produktionsfaktorer överflödiga, men kan likväl *ex hypothesi* ej strömma ut. För att ta ett exempel: om den näring som trängs tillbaka har proportionen $j : 3k : 4a$, men den näring som utvidgas har proportionen $j : k : a$, så måste en del av k och a bli överflödiga.

Den naturligaste lösningen i en dylik situation är, att produktionen över huvud taget ej ändras genom bytet utan endast konsumtionen; då bli tydligen aldrig några produktionsfaktorer lediga. För att belysa detta kan man tänka på ett fall med ungefärlig motsvarighet i verkligheten hos Förenta staterna omkring förra århundradets mitt. Landet har riklig tillgång på vetejord, knapp tillgång på arbetskraft (t ex i textilindustrin), och exempelvis två enheter vete motsvarar, före det internationella bytets början, i värde en enhet vävnader. Detta antages betyda, att värdeförhållandet mellan produktionsfaktorerna är $j = 1/2 a$; kapitalet lämnas för enkelhetens skull ur räkningen. Ett internationellt byte uppstår nu, med den påföljd, att vävnadspriset och därmed arbetslönen sjunker – för att "imagine a strong case" – till hälften, vilket antages betyda, att relationen mellan produktionsfaktorernas pris blir $j = a$. Hälften av det vete, som jordägarna förut fick betala för sina landsmäns textilvaror, blir då ledig för export och är vad som betalas för den ökade tillgång på vävnader som uppstår. Såväl den ena gruppen som den andra producerar sålunda det samma som förut, men hälften av det vete textilarbetarna förut konsumerade utbytes nu mot vävnader åt jordägarna.

Vad som särskilt behöver understrykas i detta fall är, att den enorma omvälvning som här fingerats kunnat ske *utan att någon del av den inhemska produktionen blivit överflödig*. Här är det som förutsättningen om överensstämmelse i fråga om kvalitet för produktionsfaktorerna i alla län-

der kanske blir viktigast att hålla i minnet. Det finns ej minsta anledning, varför ej de amerikanska vävarna skulle fortsätta med sitt arbete i samma utsträckning som förut, då de *ex hypothesi* arbetar lika bra som vävare i utlandet. Anledningen till det höga relativa priset på vävnader före bytet var, fortfarande *ex hypothesi*, ej amerikanarnas olämplighet för vävnadsyrket utan disproportionen mellan jord och arbetskraft i landet. När bytet upphävt verkan av denna disproportion, genom att ge den amerikanska jorden tillfälle att underhålla en lika stor del av jordens befolkning som motsvarande mängd jord av samma kvalitet i andra länder, nedgår den amerikanska arbetskraftens pris till samma nivå som andra länders arbetskraft av samma kvalitet, och den blir därmed också – på samma sätt som den amerikanska jorden – fullt jämställd med sina utländska motsvarigheter. Någon skillnad på ”rika” och ”fattiga” länder i fråga om priset på varje *enhet av* sinsemellan kvalitativt lika produktionsfaktorer kommer sålunda ej i fråga; skillnaden mellan dem kommer att bestå enbart i den större eller mindre *mängden av* de särskilda produktionsfaktorerna (eller kvaliteterna) och alltså i deras olika stora *samlade* värde.

Under de förutsättningar som nu sysselsätter oss, närmare bestämt vid lika teknik i de olika länderna, förloras alltså ingenting vare sig för det särskilda landet eller för ”världshushållningen” genom att produktionsfaktorerna stannar där de är. Detta är förklaringen till deras överensstämmande absoluta pris i olika länder, vilket – inom parentes sagt – tydligen medför, att någon flyttning mellan länderna ej skulle skapa vinst för de flyttande, även om produktionsfaktorernas rörlighet i och för sig antogs kunna gå för sig utan något hinder. Alla olika slag av produktion förläggs helt enkelt till de platser, där de för produktionen behövliga produktionsfaktorerna finns; varje enhet av varje särskild produktionsfaktor får på sin lott att försörja lika stor del av efterfrågan från jordens befolkning som varje annan enhet av samma produktionsfaktor, alldeles oberoende av var dessa olika enheter är förlagda. Det hela är mycket likt den populära ekonomiska liberalismens idealtillstånd, vad Carlyle med sitt etsande hån kallade *the bagman's millennium*, provryttarens tusenåriga rike; men det behöver just därför särskilt understrykas, att det ej är

onationellt i något hänseende utan tvärtom förenligt med oförändrad placering av alla produktionsfaktorer. Man skulle kunna kalla detta tillstånd med ett vackrare namn för det *harmoniska* jämviktsläget.

Emellertid inser man lätt nog, att ett sådant läge är otänkbart som allmängiltigt. Dess allmängiltighet skulle nämligen innebära, att befolkningens fördelning över jordklotet saknade ekonomisk betydelse och att omflyttning av (rätt fattade) ekonomiska motiv följaktligen vore utesluten. Det gäller då att se, var begränsningen för den hittills lämnade framställningen går.

Man finner utan alltför stor svårighet, att det är vid gränsen för premissen om *lika teknik* i de olika länderna, m a o på den punkt där *substitution* mellan produktionsfaktorerna blir möjlig eller önskvärd. På denna punkt är läget nämligen sådant, att man har mer av en produktionsfaktor och mindre av en annan än som vore behövt för den ekonomiskt förmånligaste kombinationen av dem i olika produktionsgrenar. Följden blir då, att man så långt som möjligt ersätter en mera knapp produktionsfaktor med en mindre knapp. Detta upphäver *delvis* verkan av såväl den i och för sig olämpliga proportionen mellan produktionsfaktorernas kvantiteter inom landet som deras motsvarande, med världspriserna *icke* överensstämmande relativa priser; men eftersom just dessa proportioner och priser är substitutionens nödvändiga förutsättningar, är det som vanligt uteslutet, att den skulle kunna helt utjämna dem. Är substitution tekniskt omöjlig, fastän ekonomiskt indicerad, blir den i riklig mängd befintliga produktionsfaktorn icke fullt tagen i anspråk, och då blir disproportionen uppenbarligen ännu större. Det är lägen av dessa slag som förklarar stora delar av världens faktiska näringsliv, och sammanhanget blir säkert tydligare genom att anknytas till ett konkret tillstånd.

Man kan då exempelvis tänka på Förenta staterna vid tiden för den stora europeiska invandringens början, men nu i närmare anslutning till verkligheten än i framställningens föregående del. Landet hade en enorm rikedom på god åkerjord men en mycket obetydlig folkmängd. När bytet med Europa möjliggjordes i större skala genom förbättrade kommunika-

tioner, så låg det därför i sakens natur, att en export av produkter med stort behov av jord skulle bytas mot en import av produkter med stort behov av arbetskraft. Men landets arbetskraft var *till den grad* knapp, att den ej ens räckte till för uppodling av all jord som med fördel kunnat brukas för veteexport till Europa; och även i den mån uppodling skedde, var det med hjälp av vidsträckt substitution av jord för arbetskraft – med starkt extensiv drift, för att nyttja de vanliga uttrycken. Som följd därav stod jordräntan lågt och arbetslönen högt i Amerika, jämfört med förhållandet i den övriga världen, och detta förhållande kunde bytet enbart *icke* utjämna. Priset på alla de olika produkterna måste visserligen alltid, fränsett transportkostnader, ställa sig lika i alla länder till följd av bytet. Men då nu, väl att märka, *olika* kvantiteter av de särskilda produktionsfaktorerna ingå i produktionen av *samma* vara i Europa och i Amerika, så är det ej blott möjligt utan rent av nödvändigt, att *produktionsfaktorernas relativa och absoluta priser blir olika i stället för lika i de bytande länderna*. Lika givet som det är, att överensstämmelse i teknik vid fritt byte skapar samma pris på produktionsfaktorerna i de bytande länderna, lika givet är det, att olikhet i teknik skapar motsatsen.

Emigrationen till Amerika blir då en lätt förklarlig sak, så snart man tänker sig rörlighet hos produktionsfaktorerna, varom mer i sinom tid. Vad som här behöver betonas är, att *utan* den ändring i förhållandet mellan produktionsfaktorernas kvantiteter, som skulle följa antingen av inflyttning eller av en inhemsk folkökning, utjämning *icke* i någon riktning äger rum och därför heller *icke* den bästa användningen av produktionskrafterna över jorden som helhet. Naturtillgångarna måste inom landet vara åtföljda av *minst* så mycket arbetskraft, att den tillåter en sådan proportion mellan dessa produktionsfaktorer inom de av bytet indicerade näringarna, som motsvarar det "normala", dvs världsläget; eljest blir resultatet för världshushållningen sämre än det skulle bli vid en annan lokal fördelning av produktionsfaktorerna; och då har icke heller produktionsfaktorerna funnit den för dem själva förmånligaste placeringen. På motsvarande sätt måste arbetskraften i ett land av motsatt typ (t ex England) ha vid sin sida naturtillgångar i tillräcklig omfattning för

att icke där skall behöva försiggå en analog substitution av naturtillgångar med arbetskraft, vilken där skulle sänka resultatet av samma anledning och *ex analogia* ge anledning till arbetskraftens utflyttning, om den tänks som rörlig. Vad som nu har sagts om jord (eller naturtillgångar) och i synnerhet om arbetskraft, gäller givetvis också om kapital.

Det "harmoniska" jämviktsläget, vilket som vi vet är motsatsen till det nu senast behandlade, kräver med andra ord, att varje land skall ha tillräckligt av sin – i förhållande till världsläget – *mest knappa* produktionsfaktor för att tillåta denna att ingå i de av bytet bestämda näringsgrenarna i samma proportion som fallet är i andra länder.

Egendomligt nog tänker man sig ofta saken nästan alldeles omkastad. Man föreställer sig att bytet, genom att öka efterfrågan på den inom ett land från början *rikligt* förekommande produktionsfaktorn, skall göra den i landet från början *knappa* produktionsfaktorn mer eller mindre *överflödig* och sålunda framkalla dess emigration eller utrotning, om detta kan gå för sig. Tanken är sålunda, om vi håller oss till vårt exempel, att den ökade efterfrågan på amerikanskt vete och därmed amerikansk jord skulle göra amerikansk arbetskraft överflödig. Att bytet i detta läge kommer att sänka den amerikanska arbetskraftens relativa pris är visserligen en given sak, men däremot är det en meningslöshet att tänka sig arbetskraften därigenom överflödigjord. När dess pris, arbetslönen, sjunkit i paritet med världsläget, är arbetarna lika "konkurrensdugliga" som förut; och någon möjlighet för en ökad efterfrågan på jord att sänka arbetskraftens pris under världspriset – sålunda att göra den från början *alltför knappa* arbetskraften *mindre* knapp än i andra länder – föreligger tydligen icke. Ty bytet skulle då ha passerat sitt jämviktsläge och nödgas återgå dit; i vårt exempel skulle en dylik nedpressning av de amerikanska textilarbetarnas löner omedelbart framkalla en export av textilvaror, ty dessas pris skulle då också ha sjunkit under världspriset, och därigenom skulle arbetslönen igen stiga till det internationella normalläget. Nej, det är som sagt den *motsatta* disproportionen som hindrar internationell utjämning av produktionsfaktorernas pris vid orörliga produktionsfaktorer.

Det är alltså en alltför stor *knapphet* på arbetskraft (i Amerika) som

hindrar lika stor relativ användning av arbetskraften inom veteproduktionen i Amerika som i Europa och därför även i Amerika hindrar arbetslönen att sjunka lika lågt samt jordräntan att stiga lika högt som i Europa – allt under förutsättning av orörliga produktionsfaktorer.

V

Det återstår nu närmast att se, i vad mån resultatet i föregående avdelning ändras, om man räknar enbart med orörlighet men icke med en given tillgång av produktionsfaktorerna inom ett land, alltså när *produktionsfaktorernas elasticitet* eller *priskänslighet* tas i betraktande. I fråga om jorden är all priskänslighet naturligtvis utesluten, och det kan därför här endast gälla kapital (sparande) och arbetskraft (närmast = folkmängd).

Om man utgår från samma elasticitet uppåt och nedåt, så inträder ingen ändring i de totala kvantiteterna av olika produktionsfaktorer i världen som helhet, emedan den höjning av t ex kapitalräntan, som i ett redan förut kapitalrikt land stimulerar sparandet, i det kapitalfattiga landet motsvaras av en höjning i t ex arbetslönen och en därmed parallell sänkning i kapitalräntan samt följaktligen proportionell nedgång i sparandet. Att kombinationer kan tänkas, där dessa olika faktorer ej jämnt uppväger varandra, ligger i sakens natur, men det lönar sig knappast att spekulera däröver, åtminstone *in abstracto*.

Däremot pekar just det nu angivna på vad som *är* den nya premissens nya och vid första påseende ganska paradoxala resultat, nämligen att *öka den relativa olikheten i tillgång på produktionsfaktorer i olika länder*. Visserligen gäller detta blott i fråga om utrikeshandelns tendens i och för sig samt kan motverkas ej blott genom en av utrikeshandeln skapad ändring i folkens läggning utan även genom verkningarna av den höjning i nationalinkomst, som blir utrikeshandelns verkan. Men bortser man från dylika, i olika fall olika verkande moment, torde satsen ha sin giltighet. Ett särskilt sparkraftigt folk, t ex det franska, befrias genom bytet från en del av de för spararna själva oförmånliga verkningarna av sitt stora sparande och stimuleras genom den högre räntefoten till ännu större

sparande än förut, medan ett mindre sparkraftigt folk, sådant som det svenska, frestas till ännu större slösaktighet än förut, när det internationella bytet sänker räntefoten. På samma sätt medför bytet i fråga om folkökningen, att arbetslönen ej sjunker lika starkt i länder med (stor) folkmängdstillväxt och ej stiger lika starkt i länder med stationär eller regressiv befolkning som fallet skulle vara utan byte. Närmare besett är detta, under förutsättning av priskänslighet hos produktionsfaktorerna, endast en naturlig följd av bytets egenskap att utjämna knappheten mellan de bytande enheterna. En dylik utjämning måste nämligen då också medföra, att den reaktion i fråga om ökad eller minskad tillgång, som knapphetens ökning eller minskning skapar, i motsvarande grad försvagas. Förutsättningen är naturligtvis härvid liksom i det föregående, att produktionsfaktorernas internationella rörlighet saknas.

VI

Vi har nu kommit därhän, att den senast nämnda förutsättningen definitivt kan släppas och *full rörlighet hos produktionsfaktorerna* tas till utgångspunkt.

Verkan härav är i sin principiella del mycket enkel: fränsett transportkostnader *allmängiltig överensstämmelse* mellan produktionsfaktorernas absoluta priser över hela jorden. Det ligger i sakens natur, att man härmed är alldeles utanför Ricardos schema; utrikeshandelns teori i detta ords hävdvunna mening har lämnats åsido, och man har att jämföra samma varors priser eller produktionskostnader i olika länder, ej längre olika varors priser i samma land. Varje avvikelse från överensstämmelsen i absoluta priser skulle vid full rörlighet hos produktionsfaktorerna omedelbart framkalla deras förflyttning, och genom denna skulle en rubbad överensstämmelse ständigt återställas. Som följd härav skulle produktionsfaktorerna fördela sig i noggrant förhållande till behovet av produkterna, så att detta behov skulle reglera även produktionsfaktorernas lokalisering.

Så enkelt detta kan förefalla och även på visst sätt är, saknar det icke alldeles komplikationer. Till en början är det därvid kanske bäst att sat-

sen om produktionsfaktorernas fulla rörlighet efter orden, ehuru den i verkligheten är en omöjlighet inom ramen av mänsklighetens nuvarande naturförutsättningar. Den måste nämligen betyda rörlighet hos *alla* produktionsfaktorerna, även naturtillgångarna. Vid denna premis kommer produktionen att fördela sig över jordklotet i proportion till människors böjelse att bosätta sig i olika delar därav. Allt byte av varor skulle upphöra, då produktionsfaktorerna alltid skulle söka sig till de platser där produkterna behövdes. Detta inom ramen för mänsklighetens hittillsvarande erfarenhet omöjliga tillstånd har här medtagits ej blott som belysning av vad produktionsfaktorernas fulla rörlighet måste betyda utan även som en ganska nyttig utgångspunkt för svaret på den i praktiskt politiskt hänseende viktigaste frågan inom ramen för diskussionens nuvarande stadium.

Denna fråga är: vad bör göras, om man önskar *bevara mer av en fullt rörlig produktionsfaktor* inom ett land än som skulle bli fallet under de nu antagna förutsättningarna? Svaret är tydligen: att öka efterfrågan inom landet på (produkterna av) denna produktionsfaktor. Förutsatt att man icke kan göra landet i och för sig mer eftersökt som boningsort, kan det endast ske genom att öka produktionen inom landet av varor, som tar den ifrågavarande produktionsfaktorn i mer än proportionell grad i anspråk – m a o genom *tullskydd* eller annat hinder för tillförsel (eller premie för utförsel) av dylika varor. Produktionsfaktorns pris måste vara detsamma i alla länder, men genom att öka efterfrågan eller knappheten därpå inom landet kan man skapa ökad inströmning resp minskad utströmning därav.

Detta är ofrånkomligt, men tänker man sig närmare in i saken, ter det sig likväl högst egendomligt, och i verkligheten är härmed också blott en del av sammanhanget framställt. För enkelhetens skull kan beviset föras på grundval av att ökad mängd av produktionsfaktorn indragits i landet.

Om man emellertid till en början ser bort från inströmningen av den nya kvantiteten av ifrågavarande produktionsfaktor och alltså tar orörlighet hos produktionsfaktorerna till utgångspunkt, så följer av bevisföringen i avd. I här ovan, att nationalinkomsten som helhet *minskas*. Då

tullskyddet på den därav skyddade produktionsfaktorn under de här antagna förutsättningarna samtidigt måste höjas *över* det gamla, med världsmedeltalet överensstämmande priset, så faller denna dubbla börda – ett höjt pris vid minskad nationalinkomst – på de *övriga* produktionsfaktorerna. När sedan det högre priset på den skyddade produktionsfaktorn lockar in nya mängder därav, så sjunker visserligen dess pris ånyo till världsmedeltalets nivå, men *dels* upphäver detta till ingen del den minskning i nationalinkomst, som faller på de förut existerande produktionsfaktorerna, *dels* kommer den nya kvantiteten av den skyddade produktionsfaktorn tydligen att ge mindre avkastning än som motsvarar dess världspris; ty om den gav lika mycket som detta, skulle den tydligen ha kommit in i landet utan att ha behövt ditlockas genom tullskydd. Då likväl världsmedeltalets pris måste betalas på *hela* kvantiteten av den skyddade produktionsfaktorn, finns ingen annan möjlighet än att hela marginalen måste betalas av det övriga näringslivet, dvs av de *övriga* produktionsfaktorernas bärare. Och då även dessa produktionsfaktorer betraktas som fullt rörliga, kommer de å sin sida att strömma ut, dvs *ökningen av en produktionsfaktors kvantitet inom ett land kommer att minska kvantiteten av de övriga produktionsfaktorerna inom landet*.⁸

Emellertid är det av långt större intresse att se, hur allt detta avlöper, om man tar hänsyn till det faktiska förhållandet, att naturtillgångarna utgör en *orörlig* produktionsfaktor vid sidan av de rörliga. Vid fritt varubyte leder detta tydligen till att de rörliga produktionsfaktorerna fördelar sig på sådant sätt över världen, som åstadkommer den i varje särskilt fall mest givande kombinationen av den orörliga produktionsfaktorn med de rörliga. Någon enhetlighet i fråga om proportionen mellan produktionsfaktorernas kvantiteter föreligger icke i detta fall, utöver det tautologiska faktum, att totalresultatet av det ekonomiska livet i världen blir störst genom den mest ekonomiska fördelning av produktionsfaktorerna, som är möjlig vid orörlighet hos en eller flera bland dem.

8. Ett sifferexempel nedan sid 181–182 belyser även det nu sagda. – I denna avdelning har jag för enkelhetens skull bortsett från de ändringar i andra länder, som följer av produktionsfaktorernas omflyttning, men de är tydligen reciproka.

Nästan lika viktigt är det att undersöka, hur ett hinder för fritt varu-byte, t ex tullskydd, verkar vid tillvaro av såväl rörliga som orörliga produktionsfaktorer. Det är lätt gjort. Medan i förra fallet, vid rörlighet hos alla produktionsfaktorerna, en ökning i tillgången på en av produktionsfaktorerna utan sänkning i dess pris måste leda till en utströmning av de andra produktionsfaktorerna, emedan deras pris sjunker under världsmedeltalet, så inträffar detta nu *icke* i fråga om den orörliga bland dessa andra produktionsfaktorer, d v s ökningen av den första produktionsfaktorn kan helt och hållet ske på dennas *bekostnad*. Särskilt är detta fallet, om tillgången på denna produktionsfaktor är absolut given även inåt, d v s så att den ej kan ökas eller minskas under prisets inverkan, såsom fallet just är med naturtillgångarna. Summan är alltså, att *såväl kapital som arbetskraft även vid full rörlighet skulle kunna ökas i ett land utan sänkning i deras pris, genom ett tullskydd som betalades av jordräntan*. Detta är förmodligen det starkaste argument för varaktigt tullskydd, som över huvud taget kan förebringas; huruvida det är tillräckligt starkt är en annan fråga, vartill jag återkommer i avdelning VIII. Även i den mån man vill anse det bindande, inses emellertid utan vidare, att det endast kan gälla tullskydd för produkter, som kräver mer än proportionell mängd arbetskraft och kapital, medan det talar med alldeles särskild styrka mot ett skydd för näringar, som i högre grad tar naturtillgångar i anspråk.

Kvintessensen av denna och föregående avdelning kan sägas vara följande:

Det fria varuutbytet enbart garanterar under vissa förhållanden *lika*, under andra förhållanden *olika* relativa och absoluta priser på produktionsfaktorerna i olika länder;

produktionsfaktorernas rörlighet enbart garanterar *alltid lika* priser på produktionsfaktorerna i olika länder, men däremot *icke* proportionalitet mellan produktionsfaktorernas kvantiteter;

båda tillsammans åstadkommer därjämte *proportionalitet* mellan kvantiteterna.

VII

Det kan möjligen bidra till klarhet i saken, om två framstående nationalekonomers bidrag till den föreliggande frågan nu ses i ljuset av vad som här har framställts.

Sidgwicks redan förut (sid 152 not 2) omtalade yttrande är det ena av dessa, och för verba formalia kan jag därvid hänvisa till ett fullständigt citat i översättning, i F von Kochs cit uppsats (sid 17 not 2); mitt exempel under det "harmoniska jämviktsläget" i avd IV (sid 169 ovan) är till stor del kalkerat på Sidgwicks. Sålunda antager han, att en tredjedel av spannmålsproduktionen i ett starkt tullskyddat land A säljes till industribefolkningen, men att genom tullskyddets avskaffande fabriksvaror kan importeras från landet B i utbyte mot spannmålen, till halva kostnaden mot den förra inhemska produktionen, och att dylika varor därefter konsumeras till samma totala penningbelopp som förut. Sidgwick frågar (kursiv av mig): "Vad ska då de arbetare, *som ändringen försatt ur arbete*, ta sig för? Det som under de givna omständigheterna förefaller naturligast är att de skulle emigrera och utföra det arbete, som behövs i de utvidgade fabriker i landet B eller i den nyuppkomna handeln mellan A och B" o s v.

Så naket som Sidgwick här formulerat sitt problem är svaret, att det icke föreligger bevis för att industriarbetare i A över huvud *blir* försatta ur arbete. Detta hänger helt och hållet på, om man antar orörliga eller rörliga produktionsfaktorer under tullskyddets tid. I det förra fallet, vid *rörliga* produktionsfaktorer, kommer det högre priset på industriprodukterna i A att bero på arbetskraftens övernormala och jordens undernormala knapphet i landet. Med utjämning av dessa förhållanden sjunker de inhemska fabriksarbetarnas löner ned till de utländska arbetarnas, och de blir då i allo lika väl skickade att täcka sina landsmäns behov av fabriksvaror som fallet är med deras utländska yrkesbröder; vad som kommer in genom bytet blir då endast *ökningen* i landets konsumtion av industriprodukter, motsvarigheten till den (i vete uttryckta) nedgången i de inhemska industriarbetarnas löner. Fallet är då konstruerat i noggrann

överensstämmelse med avd. IV här ovan. Jag har utgått ifrån, att industriarbetarna i landet A är lika dugliga som i B. Men skulle motsatsen vara fallet, kommer emigration tydligen lika litet i fråga, ty då skulle de ej kunna påräkna högre löner i B.

Emellertid får det väl anses sannolikast, att Sidgwick icke tänkt sig dessa förutsättningar utan – i strid med Ricardo och hans skola – *rörliga* produktionsfaktorer allt ifrån början, och då är hans ståndpunkt riktig. Ty då måste arbetslönerna i landet A från början ha hållit sig på världsmedeltalets nivå, varken över eller under; vad tullskyddet då har medfört är en större folkmängd i landet än eljest varit möjlig, på bekostnad av jordräntan. När tullskyddet upphör, stiger då jordräntan i landet, och den genom skyddet kvarhållna ökningen i folkmängd strömmar ut – allt i enlighet med avd VI här ovan. Vad man kan förebrå Sidgwick är alltså på sin höjd det vanliga: att ej ha klargjort premisserna.

Det andra yttrandet är professor Wicksells och förekommer i veckoskriften *Forum* (årg 1919, nr 2, sid 17) i den förut omtalade granskningen av mitt arbete *Svenska produktionsproblem*. Själva kärnpunkten kan lämpligen återges ordagrant (med originalets understrykningar):

Antag, att priset på järnmalm och trävirke, i jämförelse med priset på förädlade industrivaror och livsmedel, skulle stiga så högt, att det för våra gruvägare och jordägare lönade sig bäst att endast utskeppa råmalm samt oarbete eller föga bearbetade trävaror, ja t o m att låta skog växa på alla åkrar och ängar. Så länge en dylik tendens endast i mindre mån framträtt, vilket redan nu kan sägas vara fallet, kan den – ehuru, märk väl, under trycket av sjunkande löner! – ännu kompenseras genom ett intensivare utnyttjande av den bästa åkerjorden och till äventyrs av några alltjämt kvarlevande industrigrenar. Skulle den åter i högre grad göra sig gällande, måste ju vid fri konkurrens större delen av befolkningen utvandra eller på annat sätt förminska sitt antal. För *världsekonomin* såsom helhet

betraktad vore detta givetvis en stor fördel; världsekonomiskt sett kan ingenting vara förmånligare än att de trakter av jorden, som bäst lämpar sig för råämnesproduktion, också bli så använda, även om deras folkmängd därigenom blir i motsvarande mån *gles*: för svenska folket såsom nation betraktat ställer sig saken något annorlunda.

I den mån prof Wicksell härmed endast velat säga, att en utveckling sådan som den av honom skisserade skulle sänka arbetslönen, är jag alldeles av hans mening och erkänner öppet, att åtskilliga vändningar i min bok lämnar rum för grundade anmärkningar från denna synpunkt. Men däremot förhåller det sig, såvitt jag kan se, annorlunda med möjligheten till emigration. Prof Wicksells fall avviker nämligen från Sidgwicks i det från denna synpunkt viktiga hänseendet, att han utgår från en universell, alla länder omfattande förskjutning, medan Sidgwick behandlar verkan av ett upphävt tullskydd i ett särskilt land.

Om prof Wicksell utgår från såväl fritt byte av varorna som rörliga produktionsfaktorer från början, vilket väl får tagas för givet, så står alla produktionsfaktorerers priser i Sverige, likaledes från början, vid världsmedeltalet. Därpå inträder en ökad knapphet på råvaror i utlandet och därmed oundgängligen höjd utländsk markränta etc, samt sänkt utländsk arbetslön. Sverige har då lägre markränta men högre arbetslön än utlandet samt får följaktligen en ökad export av råvaror samt import av (t ex) industriprodukter. Detta medför *samma* förskjutning av produktionsfaktorernas priser i Sverige som i utlandet; och sedan den genomförs, växer bytet ej vidare. Men då är resultatet också jämvikt, och någon anledning till emigration föreligger icke, eftersom arbetslönen ej är högre i utlandet än i Sverige.⁹ Ökad efterfrågan på ett lands naturprodukter

9. I förbigående må ett påstående i min nyss omtalade bok (sid 141) förklaras, om vilket prof Wicksell yttrar att det är "föga logiskt", nämligen att industriens koncentration kan leda till emigration, trots att den ej berövar folket arbetstillfällen. Vad jag tänker på som emigrationsanledning är därvid emellertid blott själva rubbningen – att arbetarna emigrerar hellre än att söker sig nya arbetstillfällen inom landet i ett annat yrke eller på en annan plats – och då ligger det ingenting ologiskt däri; men däremot medges villigt, att tankegången borde ha uttryckts tydligare.

leder alltså i och för sig icke till lägre pris på arbetskraften inom än utom landet; och då den icke gör det, finns uppenbarligen icke heller någon anledning för arbetskraften att emigrera.

I själva verket kan man gå ännu längre och påstå, att den ifrågavarande utvecklingen under rimliga förutsättningar kommer att leda till *immigration* i stället för emigration, naturligtvis vid full rörlighet hos arbetskraften i båda riktningarna. Ingen betvivlar väl, att detta blir fallet vid en teknisk uppfinning, som ökar efterfrågan på en inom ett land särskilt riklig naturprodukt, sådan som kali eller fosforrik malm. Även i detta fall stiger visserligen dess pris och därmed motsvarande del av ”jordräntan”; men samtidigt attraheras arbetskraft för dess tillgodogörande. Och alldeles samma utveckling måste inträda, om motsvarande ökning i efterfrågan beror av annan anledning, även om denna anledning är minskad tillgång på samma naturprodukt i andra länder. Visserligen råder det den stora skillnaden mellan de båda fallen, att den allmänna ekonomiska nivån i världen som helhet höjs i förra fallet och sänks i det senare; men det *särskilda land*, som har ovanligt mycket av den – i båda fallen – mer än förr knappa naturprodukten, kommer i båda fallen att få ökad relativ betydelse i världshushållningen genom förändringen och därför även större behov av arbetskraft. Endast i fall av *absolut* ”sällsynt-het”, ej blott på naturförutsättningarna utan även på produkterna, kan detta förhållande ändras, sålunda i fråga om exempelvis avlidna mästa-res verk, diamanter eller guld under förutsättning att mer därav ej kan ut-vinnas och annat dylikt. Men detta är ju ej blott alldeles utanför det ifrågavarande fallets ram utan också i sig självt utan nämnvärt intresse. Och ej ens i dylika fall skulle verkan bli emigration utan enbart frånvaro av immigration.

Om denna kritik av prof Wicksells yttrande håller streck, är det ingen jag mer har att tacka därför än honom själv; ty det är genom den kritik han å sin sida velat ägna mina försök som jag satts i stånd att åtminstone i någon mån genomtänka dessa hittills föga utforskade sidor av utri-keshandelns sammanhang.

VIII

Som avslutning på det hela kan nu tråden från uppsatsens första avdelning återknytas. Sålunda skall nu undersökas, vad det fria internationella bytet under olika förutsättningar garanterar i fråga om *nationalinkomsten*.

Resultatet av avd I var, att det fria bytet under förutsättning av fix tillgång på produktionsfaktorer skapar maximal total nationalinkomst, vilket naturligtvis under samma förutsättning är maximal medelinkomst per invånare. Frågan är nu närmast, i vad mån detta står sig, också om man räknar med *föränderlig tillgång på vissa av men ej alla bland produktionsfaktorerna*. Det visar sig snart, att läget då blir något mer invecklat.

Vad först beträffar den *totala* nationalinkomsten, behöver det ej närmare klargöras, efter vad som redan har sagts, att en ökning däri genom tullskydd är teoretiskt tänkbar. Resultatet kan tänkas uppnått genom premiering av en rörlig produktionsfaktor, vare sig arbetskraft eller kapital, och därmed ökning i tillgången därpå, på bekostnad av den orörliga produktionsfaktorn, jorden.

Mindre enkelt är svaret i fråga om *medelinkomsten pr invånare*; här måste man skilja på kapitalpremierande och arbetskraftspremierande åtgärder. Det förra slaget av åtgärder skulle kunna öka även nationalinkomsten per invånare, alltid förutsatt att premien bärs av en orörlig produktionsfaktor; det senare skulle oundgängligen minska medelinkomsten, av det enkla skälet, att det ökar divisorn mer än dividenden. Däremot kan arbetslönen lika litet som kapitalräntan, båda per enhet, i stort sett vare sig ökas eller minskas under förutsättning av full rörlighet hos arbetskraften, resp kapitalet.¹⁰

Ehuru detta långt ifrån är svårfattligt, må det belysas med ett enkelt exempel, som också förtydligar motsvarande tankegång i en föregående avdelning (sid 175). Beteckna godtyckligt valda enheter av jord och ka-

10. Jfr dock ovan sid 175 not 9. Det bör kanske för säkerhets skull tilläggas, att hänsyn även här endast tas till "statiska" förhållanden, i den meningen, att någon ändring i företagsamhet, arbetsintensitet osv genom folk-mängdens förändringar ej förutsätts.

pital med resp J och K samt varje arbetare med A, och antag ett land med 1 000 J, 1 000 K och 1 000 A. Den totala arbetarebefolkningen är 5 000 personer, d v s fem per verksam arbetare, medan jordägare- och kapitalistklasserna sammanlagda utgöra 500 och den totala befolkningen alltså är 5 500 personer. Ehuru det skapar en enormt ojämn inkomstfördelning, antas för enkelhetens skull produktionsfaktorernas pris till $j = k = a = 10$ p och nationalinkomsten följaktligen till $1\,000 j + 1\,000 k + 1\,000 a = 30\,000$ p. Medelinkomsten per invånare blir 5,46 p. Tullskyddet antas till en början sänka nationalinkomsten med 2 000 p till 28 000 p; men det framkallar därpå en ökning av *kapitalet*, som exempelvis kan sättas till fördubbling därav (utan motsvarande ökning av kapitalisternas antal). Varje nyförvärvad K antas öka nationalinkomsten med 8 p, sålunda till 36 000 p. Då priset på k och a måste vara oförändrat och premieringen helt täckas genom en sänkning av priset på j , så blir läget: $1\,000 j + 2\,000 k + 1\,000 a = 36\,000$ p; $k = a = 10$ p, $j = 6$ p; medelinkomsten per invånare $36\,000:5\,500 = 6,55$ p, mot 5,46 före tullskyddet, sålunda ökning. Tänker man sig åter premieringen ägnad åt *arbetskraften* med motsvarande verkan, så blir resultatet visserligen ånyo en ökning i den totala nationalinkomsten till 36 000 p, men denna skall nu fördelas på 10 500 i st f på 5 500 personer, och medelinkomsten per invånare sjunker nu under utgångsläget, till 3,43 p. Att resultatet – fränsett sitt omfång – blir ofrånkomligt, beror på att den nytillkomna befolkningen *ex hypothesi* ökar nationalinkomsten i mindre än proportionell grad. På samma sätt ökar visserligen det nytillkomna kapitalet likaledes nationalinkomsten i mindre än proportionell grad, men skillnaden är, att mätaren i detta fall ej är den ökade faktorn själv utan en annan, oförändrad faktor, nämligen befolkningen. Den relativa kapitalräntan liksom arbetslönen per arbetare är som synes densamma i alla de olika fallen. Detta krävs av förutsättningen, rörlighet hos produktionsfaktorn, men det kräver uppenbarligen i sin tur, att jordräntan skall kunna tåla hela den härför erforderliga reduceringen utan att bli negativ.

Att det internationella varubytet ej i och för sig garanterar något i fråga om *inkomstfördelningens* större eller mindre jämnhet, vare sig mellan

bärarna av de olika produktionsfaktorerna eller mellan produktionsfaktorerna som helhet, framgår av allt det föregående och enklast av sammanfattningen i avd VI; i detta fall uppnås intet resultat i någon bestämd riktning ens vid orörliga produktionsfaktorer. Men det torde ej vara nödvändigt att upprepa dessa slutsatser, utöver en enstaka påpekning. Maximal arbetsinkomst, vare sig per enhet av arbetskraften eller *in toto*, följer icke under någon förutsättning oundgängligt av frihandel vid orörliga produktionsfaktorer. Vid rörlighet hos arbetskraften är enhetspriset däremot så till vida givet, att det måste bli lika i alla länder; en premiering av arbetskraften i ett land kommer åter i detta fall att öka arbetslönernas absoluta och relativa *total*belopp i landet, ehuru på bekostnad av medelinkomsten per invånare.

Den frågan kan då omöjligt förbigås, om man i dessa resultat kan finna några skäl *för* eller *emot* frihandel. Den föregående undersökningen lämpar sig så till vida ganska illa som ensam grundval för ett svar på en dylik fråga, som förutsättningarna hela tiden hållits mycket abstrakta; och då den nu till sist upptas, är det närmast för att avvisa slutsatser, som lätt kunna dras av en läsare utan blick för problemställningens begränsning. Det förefaller mig likväl, som om ett otvetydigt och bindande svar på frågan kunde ges i ganska få ord.

Detta svar är, att tullskydd och andra hinder för internationellt byte är principiellt sett *oförnuftiga medel* för mål, som i och för sig ingalunda kunna kallas oförnuftiga, och detta vare sig man räknar med rörliga eller med orörliga produktionsfaktorer. Alla de i föreliggande uppsats upptagna momenten gå ju tillbaka till ändringar i inkomstfördelningen, ehuru dessa ändringar vid rörlighet hos några bland produktionsfaktorerna resulterar i ändringar även hos den totala nationalinkomsten och nationalinkomsten per invånare. Önskar man nu undgå den inkomstfördelning, som frihandeln skapar, och i stället nå en annan, som antingen höjer arbetslönen eller ökar folkmängden, så kan den nås på nationalekonomiskt förmånligare vägar än genom begränsningar i det internationella bytet och närmast på *skattevägen*. Särskilt bör man därvid tänka på den möjlighet att nå målet, som vid internationell rörlighet hos kapi-

tal och arbetskraft erbjudes av *jordvärdebeskattningen*. Den avgörande fördelen hos dylika åtgärder framför tullskydd är, att de icke i något hänseende medföra de ekonomiska förluster för landet, i form av ändrad produktionsriktning och minskat internationellt varubyte, som oundgängligen följer av effektivt tullskydd. Vid orörliga produktionsfaktorer medför tullskyddet sänkning i såväl total nationalinkomst som medelinkomst per invånare, medan en beskattning lämnar såväl det ena som det andra orört. Vid rörliga produktionsfaktorer blir verkan av tullskydd likaledes minskning i avkastningen hos de redan inom landet befintliga produktionsfaktorerna, medan beskattningen liksom i förra fallet lämnar deras avkastning oförändrad. Den i detta senare fall nytillkomna mängden av en eller flera produktionsfaktorer inom landet får visserligen under *båda* förutsättningarna sin avkastning minskad, relativt icke blott till de förut inom landet befintliga av samma slag utan – vad värre är – även i jämförelse med deras avkastning vid föregående placering i andra länder; och en förlust för mänskligheten som helhet är därför ofrånkomlig vid all dylik överflyttning av produktionsfaktorer från ett land till ett annat. Men även den ”världsekonomiska” förlusten blir mindre vid t ex jordvärdebeskattning än vid tullskydd; och för *det särskilda landet* blir vinsten på det förstnämnda sättet den högsta möjliga.

Man skulle kunna sammanfatta den praktiskt ekonomiska tesen på följande sätt. Frihandeln kan tänkas erbjuda betänkligheter från inkomstfördelningens synpunkt vid en rent gammalliberal regim, sålunda just inom en samhällsordning av det slag som sett den födas, och i synnerhet vid proportionell och uteslutande på inkomsten byggd beskattning. I samhällen, som är beredda att genom näringspolitiska åtgärder påverka inkomstfördelningen, är den däremot överlägsen varje annan ordning för utrikeshandeln, emedan den bereder *möjlighet* till maximal behovstäckning, i vilken betydelse detta ord än tages – en möjlighet, var till motsvarighet saknas under varje annat handelspolitiskt system.

8. Verkan av för låg räntefot.¹

DEN VETENSKAPSMAN, som vår festskrift har till uppgift att hedra, torde få anses som skaparen av den moderna teorien för sambandet mellan räntefot och penningvärde samt därmed av den enda hittills nådda utgångspunkten för konjunkturväxlingarnas teori. Huvudstommen i denna professor Wicksells tankebyggnad, sådan den i sin mest genomförda form föreligger i andra häftet av *Teoretisk nationalekonomi*, förefaller orubblig och har också kommit att ingå i vetenskapliga framställningar, som eljest tagit relativt litet intryck av hans resultat.

Emellertid finns det *en* punkt i teorien, där en dylik enighet icke ännu kan anses uppnådd, nämligen i den frågan, om den felaktiga räntefoten verkar *kumulativt* till penningvärdets sänkning, resp höjning, eller om räntefotens ursprungliga felaktighet leder till en ändring på kapitalmarknaden, som gör att vad som från början var oriktigt till sist blir rätt. Till prof Wicksells ståndpunkt, som innebär det förra, har prof Davidson åtminstone vid ett tillfälle, såvitt jag förstår, givit sin oreserverade anslutning, medan prof Cassel åter företrätt en motsatt uppfattning. De följande sidorna är ett försök till principiell lösning av denna tvistefråga och därmed även ett litet bidrag till konjunkturteorien, som förefaller oskiljaktig från frågan om penningvärdet. Å andra sidan skall det visa sig, att förklaringen skulle kräva kännedom om det faktiska läget på åtskilliga svåråtkomliga punkter och att en rent teoretisk lösning, också om den är principiellt riktig, ej är i stånd att ge en entydig förklaring av verkligheten. Det skall sålunda visas, att båda teorierna innehåller berättigade moment under olika faktiska förutsättningar, men också att det svårligen låter sig säga med full bestämdhet, vilketdera momentet som ger utslaget i den konkreta verkligheten. Såvitt jag kunnat finna, lider de olika, var i sitt slag värdefulla framställningarna gemensamt av att ej klargöra de

1. *Ekonomisk Tidskrift*, vol 23, 1921, sid 49–56.

vågar, varpå de komma till sina resultat, och det förefaller därför lyckligast att upptaga diskussionen från början, utan direkt anslutning till vad som redan framförts i frågan.

För enkelhetens skull tas endast hänsyn till den ena av räntefotens två möjliga missvisningar, nämligen den för låga räntefoten; men såvitt man kan se erbjuder det ingen betänklighet att direkt tillämpa resultaten också på verkan av en för hög räntefot.

Det gäller alltså nu att undersöka vad som inträffar i det ekonomiska livet, om bankerna vid oförändrad kreditefterfrågan inför (resp vid ökning i kreditefterfrågan vidhåller) en så låg räntefot, att efterfrågan på kredit blir större än tillgången. För att få en enkel siffermässig utgångspunkt sätts penningmängden före denna händelse till 2 000 enheter, varav hälften går till efterfrågan på kapitalföremål och den andra hälften till konsumtionsmedel, medan den för låga räntefoten därefter framkallar en ökning av penningmängden med 1 000 enheter.

En av verkningarna härav och den som i vår tid mest låtit tala om sig är, att *innehavare av penningfordringar* och vissa andra grupper därigenom ser sin realinkomst delvis konfiskerad, och det förefaller som prof Wicksell ansett den felaktiga räntefotens verkan på kapitalmarknaden ligga just i detta resultat.² Med största sannolikhet hör det också till problemet, men trots detta förefaller det mig i den teoretiska klarhetens intresse avgjort fördelaktigast att till en början *eliminera hela verkan på inkomstfördelningen* – givetvis med undantag av den minskning i kapitalisternas inkomst, som direkt ligger i den sänkta räntefoten. Förmodligen låter detta antagande, om inkomstfördelningens oberördhet vid en ändring av penningvärdet, som en paradox, och det måste betonas, att det utgör en ren, ”för bevisets skull” gjord hjälpföreställning, som sedan också skall släppas. Å andra sidan torde man utan alltför stor svårighet inse, hur värdefullt det är att till en början göra detta antagande, när man vill

2. ”Om en plötslig, stark prisstegring har inträffat, så är det otvivelaktigt, att personer med fasta inkomster tvingas att inskränka sin konsumtion, vilket är likbetydande med real kapitalbildning och alltså i sin mån skulle sänka jämväl den reala räntan. Under normala förhållanden torde dock en sådan reaktion endast kunna ha en sekundär betydelse.” Wicksell i *Ekon Tidskr.* 1919 sid 221, ävensom tidigare i allt väsentligt likartat i *Teoretisk nationalekonomi I*: 2, 2 uppl. sid 202f.

undersöka, om den felaktiga räntefoten själv – sålunda ej blott penningvärdets förändringar – utövar någon verkan på kapitalmarknaden. Mer i förbigående må också påpekas, att förutsättningen icke ligger alldeles utanför möjligheternas eller ens verkligheternas område. Man kan nämligen tänka sig skulder och löner stipulerade i en ”multiple standard” eller i någon annan, av det inhemska penningvärdets växlingar oberörd, stabil värdemätare, i äldre tid t ex fint silver eller hamburger banko, varvid förutsättningen, såvitt jag kan se, ej ens behöver begränsas till äldre, vid tiden för penningvärdets försämring redan ingångna transaktioner.³

Om man nu antar, att den nya kreditgivningen helt och hållet tillfaller *företagarna* och av dem nyttjas för att *efterfråga kapitalföremål* – en förutsättning, varmed det följande står och faller – så blir verkan härav en monetär efterfrågan på dessa föremål, vilken stiger från 1 000 till 2 000 penningenheter, medan den monetära efterfrågan på konsumtionsmedel förblir alldeles oberörd, d v s fortfarande utgör 1 000 penningenheter. Man får då det anmärkningsvärda resultatet, att den allmänna – eller, bättre uttryckt, genomsnittliga – prisnivån stiger med 50 % eller lika mycket som penningmängden, men på sådant sätt, att varumängdens ena hälft, kapitalföremålen, fördubblas i pris, medan den andra hälften, konsumtionsmedlen, bevarar sin prisnivå oförändrad. I detta läge får alla företagarna (eller efterfrågarna på kapitalföremål) tillsammans ej mer realkapital än förut, utan tack vare den för låga räntefoten matas de av bankerna dels med det redan befintliga sparandet (realkapitalet), dels med papper. Detta är den situation prof Davidson framställt⁴; och omedelbart efter kreditökningen är ingen annan verkan möjlig. Men det bör från början göras klart, att företagarna då ej blott får betala kapitalföremålen med högre pris än förut; utan prisstegringen på

3. Även om den nya krediten ges i denna form, synes nämligen den för låga räntefoten såsom sådan leda till alla de verkningar det nu gäller, trots att gäldenärerna ej befrias från något av sin skuld.

4. ”Då dessa tillskott av köpkraft skulle i och för de nya vinstmöjligheternas utnyttjande inriktas på förvärv av realkapitalnyttigheter och arbetskrafter, men tillgången på dessa förblivit oförändrad, skulle det uppstå en skarp konkurrens om dem... Följden blir, att priserna på dessa nyttigheter och på arbetskrafter stiger, till dess de nått den höjd, att det trots den sänkta låneräntan ej blir räntabelt att utnyttja nyssnämnda mindre vinstmöjligheter.” Davidson i *Ekon Tidskr.* 1915 sid 95.

dessa måste vara *större* än penningmängdens totala ökning eller den genomsnittliga prisstegringen – i det här givna exemplet dubbelt så stor.

Det inses då lätt, att detta läge ej kan bli bestående. Tillgången på realkapital är nämligen blott över helt korta perioder given; så snart produktionen därav hinner påverkas, blir den en funktion av priset. Disproportionen mellan kapitalföremålets och konsumtionsmedlets pris måste man framkalla en produktionsomläggning i riktning av de förra; och att så faktiskt sker under högkonjunkturer, utgör en ganska oavvislig slutsats ur det väl bearbetade statistiska material prof Cassel sammanfört i, 4:e boken av sin *Theoretische Socialökonomie*. Företagarna-kredittagarna får då faktiskt lika mycket ökat sparande till sitt förfogande som motsvarar denna ökning i produktionen av realkapital, vilket ju är samma sak. Så har jag också uppfattat prof Cassels framställning.⁵

Det anmärkningsvärda i förloppet är emellertid, att detta sker *utan att rubba inkomstfördelningen*, sålunda utan att någon särskild samhällsklass därigenom får släppa till något av sin inkomst. Den förskjutning som den nya kreditgivningen skapar mellan efterfrågan på realkapital och efterfrågan på konsumtionsmedel drar helt enkelt produktivkrafter från de proportionsvis mindre till de proportionsvis mer efterfrågade föremålen och tvingar därmed hela samhället till ett ökat sparande. ”Tvångsparande” kan man mycket väl kalla detta, så till vida som det innebär en framtvängad minskning i efterfrågan på konsumtionsmedel; men uttrycket blir oriktigt, för den händelse däri inläggs en föreställning om konfiskation av någon samhällsklass inkomst eller förmögenhet. Alla får lika stor del av nationalinkomsten och nationalförmögenheten som förut, men mindre inkomst och mer förmögenhet än förr.

Saken blir kanske än klarare, om man fullföljer prisutvecklingen under detta andra stadium. Den ökade tillgången på realkapital och motsvarande minskning på konsumtionsmedel, båda följer av att produktivkrafter dragits från tillverkningen av konsumtionsmedel, tjänar till att

5. ”Wird der Zinsfuß auf dem Markt zu niedrig gehalten, so muss dieser Fehler in einer solchen Richtung der Produktion, die mehr festes Kapital in Anspruch nimmt, also in einer relativ gesteigerten Kapitalproduktion, zutage treten.” Cassel, *Theoretische Sozialökonomie* sid 380.

sänka kapitalföremålets och höja konsumtionsmedlets pris i förhållande till första stadiet. Detta fortgår tills produktionsapparaten omlagts därefter, att priserna på kapitalföremål och konsumtionsmedel ånyo befinner sig i jämvikt, vilket blir fallet, när produktionen omlagts med full hänsyn till att efterfrågan genom den större krediten eller lägre räntefoten mer än förut inriktats på kapitalföremålen. I exemplet skulle jämvikten inträda, när kapitalföremålen vuxit från hälften till två tredjedelar av nationalinkomsten.

När det här sagts, att detta blir utan följder för inkomstfördelningen, så är hela förloppet emellertid starkt stiliserat. En hel del förmögenhetsrubbningsinträder sannolikt genom att tex prisstegringen på kapitalföremålen tillfaller vissa individer och det följande prisfallet på samma föremål drabbar andra individer; men detta slags rubbningar har ej här tagits i betraktande utan blott förhållandet mellan de olika, på bestämt ekonomiskt sätt karakteriserade samhällsgrupperna; och deras inbördes förhållande är detsamma vid omvälvningens början som vid dess slut.

Någon anledning till fortsatt ökning i penningmängden vid den oförändrade lägre räntan föreligger tydligen icke, sedan jämvikt uppnåtts; och i likhet med prof Cassel kommer jag alltså på detta stadium av diskussionen till det resultatet, att någon kumulativ verkan av räntesänkningen då heller icke inträder, vid nu givna förutsättningar.

Men dessa förutsättningar måste å andra sidan noga beaktas, och detta är så mycket svårare, som en av dem helt enkelt underförstås. Till en början gäller det dock att närmare betrakta en tydligt här ovan framhållen förutsättning, nämligen att den nya krediten tillfaller företagare eller efterfrågare av realkapital. Så snart detta moment överges, faller hela tankebyggnaden, ty dess innebörd är helt enkelt, att de nya kredittagarna genom sin ökade efterfrågan på realkapital framkallar ökning i tillgången därpå. Det är alltså ej i minsta mån penningmängdens ökning i och för sig utan den ökade kreditgivningen åt efterfrågarna av realkapital som tjänar att hejda sin egen rubbningsverkan. Men ej nog härmed. I den mån den ökade kreditgivningen tjänar andra ändamål än kapitalistisk produktion, icke blott uteblir denna verkan utan förbytes rent av i

sin motsats. En för låg räntefot på *konsumtionskrediten* ökar icke-spararnas inkomst och därmed efterfrågan på konsumtionsmedel. Därigenom överförs produktivkrafter *från* framställningen av kapitalföremål *till* framställningen av konsumtionsmedel. Resultatet blir ej blott en kumulativ verkan av den för låga räntefoten i riktning av penningvärdets sänkning, utan en så att säga *dubbelt* kumulativ verkan, genom att sparandet direkt minskas, samtidigt med att den totala kreditefterfrågan ökas. Om man till sist tänker sig en så beskaffad kreditgivning (utöver jämviktsläget), att den lika fördelar sig på produktions- och konsumtionskredit, så skulle man få den ”enkelt” kumulativa verkan, som torde motsvara prof Wicksells konstruktion av problemet. Så snart över huvud taget någon ökning i konsumtionskrediten inträder till följd av den för låga räntefoten, blir emellertid den felaktiga räntefotens verkan i någon mån kumulativ; och då inträder alltså icke automatisk övergång till ett nytt jämviktsläge.

Å andra sidan är ett par andra här förbigångna faktorer ägnade att öka kapitalbildningen och däribland naturligtvis främst den konfiskation av gammalt sparande eller dess avkastning, som hittills tänkts bort men som i 99 fall av 100 blir den faktiska verkan av penningvärdets fall, alldeles oberoende av de orsaker detta må ha. Konfiskationen *kan* leda till ökning i sparande och innebär då ett oemotsägligt och flagrant tvångssparande, med sparandets frukter åt dem som icke spara – ”kapitalistisk bolsjevism”, enligt prof Davidsons ypperliga terminologi. I den mån just företagarna är låntagare sedan gammalt, blir det dem som detta bortstulna sparande tillfaller; och i detta fall, i motsats till det föregående, kommer den nya krediten ej ens under första stadiet att innebära en blott nominell ökning i kapitaltillgången; obligationsinnehavarna kommer nämligen då genast att få släppa till medlen för ökad kapitalbildning. I synnerhet när man bortser från det faktum, att företagarna själva är gamla låntagare, är en utdelning av de konfiskerade beloppen även på andra samhällsklasser och närmast arbetarna tänkbar, för att icke säga sannolik, och då är det så till vida knappast anledning att anse förloppet resultera i ökad kapitalbildning. I det ekonomiska system vi känner förefaller det sanno-

likaste vara, att penningvärdets försämring som sådan genom konfiskation leder till tvångssparande men icke med hela det belopp som frånrövats innehavarna av fasta penningfordringar.

Det skulle föra alltför långt att här undersöka verkan på sparandet av de övriga konjunkturföreteelserna, som endast mer indirekt sammanhänger med den för låga räntefoten. Den ökning i produktionens totalkvantitet, som vanligen antas inträda under högkonjunkturen till följd av minskad arbetslöshet och övertidsarbete, kommer sannolikt – om den är verklig – att skapa ännu ett nytt bidrag till kapitalbildningens ökning och sålunda till att förekomma den för låga räntefotens kumulativa inverkan på penningvärdet.

Det kunde alltså förefalla, som om man i stort sett hade att räkna med dessa moment som avgörande och därför med en automatisk utjämning av rubbningarna på basis av en lägre räntefot än den gamla. Men denna slutsats skulle bygga på förbiseende av en enligt min mening alldeles grundläggande faktor, som helt och hållet utesluts ur den föregående framställningen men som på ett ställe framhållits av prof Wicksell, nämligen räntefotens inverkan på det *normala* och i strängaste mening *frivilliga* sparandet. Allt det föregående bygger med ett ord på, att detta slags sparande förblir oberört av de många förändringarna och närmast av räntefotens nedgång. Om i stället det äkta och normala sparandet *minskas* genom den för låga räntefoten, så kan denna förändring i obegränsad mån uppväga eller överväga det nya, mer eller mindre framtvingna sparandet och resultatet bli en kumulativ stegring av prisnivån genom den för låga räntefoten. Därmed löses också den skenbara paradox, som kunde anses ligga i den förut utvecklade tankegången och som skulle bestå i att sparandet blev ökat både vid höjd och vid sänkt räntefot. Dessa två led hänför sig nämligen till två skilda antaganden om hur det i strängaste mening frivilliga sparandet påverkas av sitt pris, m a o om kapitalräntan är ”marknadspris” eller ”normalpris”. Blott i det senare fallet ökas (det frivilliga) sparandet vid höjd räntefot; blott i det förra fallet kan man däremot säkert säga, att sparandet ökas vid sänkt eller rättare undernormal räntefot. Om man i stället för dessa varandra uteslutande alter-

nativ gör det – visserligen enligt min mening godtyckliga – enhetliga antagandet, att sparandet har olika karaktär, olika elasticitet eller priskänslighet, vid olika absolut höjd på räntefoten, så kommer det ena påståendet att gälla vid *en* siffermässig räntefot och det andra vid en annan.

Bland de många moment, som enligt min mening gör det sannolikt, att kapitalräntan är ett normalpris och det frivilliga sparandet alltså påverkas av dess höjd, må i detta sammanhang endast påpekas själva konjunkturväxlingarna och närmast *kriserna*. Om ett jämviktsläge av sig självt skulle inträda vid den för låga räntefoten, så förefaller anledning till kris över huvud aldrig behöva uppstå, eftersom ingen *rubbning* i näringslivet till sist blir resultatet utan blott en rent *dynamisk* förskjutning i riktning av mer kapitalistisk produktion, större produktionsapparat för samhället än den ursprungliga. Särskilt har det ej kunnat bli mig klart, hur prof Cassel kunnat förena sin uppfattning (å ena sidan) om den från början för låga räntefotens förmåga att automatiskt göra sig själv normal med (å andra sidan) sin konjunkturteori, som helt enkelt är sparandets otillräcklighet för att tillgodose den av räntefotens alltför låga nivå vållade ökningen i kapitalefterfrågan.⁶ Vore den för låga räntefoten verkligen i stånd att göra sig själv normal, kunde det nämligen aldrig bli tal om någon ”överskattning av kapitalistens förmåga att ställa sparmedel i tillräcklig mängd till förfogande”. Man syns därför trots allt ej komma ifrån det resultatet av de många varandra korsande krafterna, att den för låga räntefoten *icke* förmår göra sig själv normal, och då är också denna räntefots kumulativa verkan given. En dylik slutsats förefaller utan vidare följa av satsen, att högkonjunkturen och närmast krisen är en verkan av för liten tillgång på sparande i förhållande till efterfrågan, ja, de två påståendena är nära nog identiska.

Däremot vill jag gärna medge en egendomlig punkt i den här givna

6. ”Die typische moderne Hochkonjunktur bedeutet keine Überproduktion, keine Überschätzung der Nachfrage der Konsumenten oder des Bedürfnisses der Gesellschaft an den Diensten des festen Kapitals, wohl aber eine Überschätzung des Kapitalangebots, also der Menge der Sparmittel, die zur Übernahme des produzierten Realkapitals zur Verfügung steht.” På denna spärrade sats följer omedelbart den icke spärrade: ”Was überschätzt wird, ist die Fähigkeit der Kapitalisten, Sparmittel in genügender Menge zur Verfügung zu stellen.” Cassel, *Theoretische Sozialökonomie* sid 556.

förklaringen till detta sammanhang, nämligen så till vida som det skulle förutsätta en nedgång i det frivilliga sparandet under högkonjunkturen, då räntefoten nästan alltid befinner sig i stigande. Det är också långt ifrån min mening att påstå, att saken förhåller sig på detta sätt, men alldeles otänkbart är det dock icke. Jag skall i detta hänseende nöja mig med att påminna om Irving Fishers välkända förklaring, att räntefoten vid fallande penningvärde innefattar en amorteringskvot; tänker man på detta, är det långt ifrån givet, att låneräntan, rätt beräknad, ens håller sig uppe på sin gamla nivå under högkonjunkturer.

9. Intermittent fria nyttigheter¹

Under ovanstående, kanske något ovanliga titel är det min avsikt att från en gemensam och grundläggande synpunkt belysa några av det nuvarande näringslivets mest omtalade problem, nämligen ”tilltagande avkastning”, förenad eller gemensam tillgång och offentlig hushållning.²

I sin allmänt vedertagna form har den teoretiska nationalekonomien till förutsättning nyttigheter som icke är fria, m a o knapphet på medlen för behovstäckningen eller, med ännu en tredje formulering, en efterfrågan som överstiger tillgången så länge intet görs för att beskära den. Emellertid gäller det här liksom i allmänhet i tillvaron, att gränsen icke på långt när är så klar och otvetydig som teorien skulle kräva, och i nu föreliggande fall visar det sig, som jag redan antytt, att några huvudmoment i det moderna ekonomiska livet får sin avgörande prägel just genom egenskapen att tillhöra ett mellanting mellan fria och icke fria nyttigheter. Det är då endast naturligt, att teorien skall ha haft svårt att komma till rätta med dem, och det förefaller som om uppgiftens behandling skulle vinna på en klarare föreställning om dess verkliga karaktär från synpunkten av den teoretiska ekonomiens grundläggande distinktion.

Varaktigt fria nyttigheter måste i varje samhälle som har någon likhet med vårt nuvarande med mycket få undantag höra till naturtillgångarnas kategori, emedan alla andra föremål tager i anspråk de icke fria produktionsfaktorerna arbetskraft eller (och) kapital.³ Luften i nära nog alla dess former (även t ex den viktiga industriella råvaran luftkväve), under vissa

1. *Ekonomisk Tidskrift*, vol 26, 1924, sid 41–54.

2. Uttrycket ”tilltagande avkastning” är här genomgående satt inom citationstecken, och jag är alldeles ense med prof Bagge i hans uppsats *Den avtagande och den tilltagande avkastningens lagar* (*Ekonomisk Tidskrift* 1920) om missbruket av denna term. Hans uppsats behandlar det ifrågasvarande problemet långt utförligare än som här kan ske, fastän från en annan utgångspunkt, och jag begagnar tillfället att eftertryckligt hänvisa läsaren dit.

3. Likställda med fria naturtillgångar från denna synpunkt är i verkligheten arbetskraft och kapital när de används för nöjes skull, och en stor del av världens litteratur och konst kan därför anses framställd med fria produktivkrafter.

perioder och i vissa former vatten, skog, skogsbär m m, hör dit. Med dem befattar teorien sig följlaktligen icke alls, och lika litet är detta fallet med själva det ekonomiska livet, nämligen så länge de är fria eller icke knappa. Så snart detta förhållande upphör, får däremot det teoretiska systemet lika väl som den ekonomiska verksamheten sin tillämpning på dem, t ex på skogsbär eller fiskevatten, när de ej räcker till att motsvara all efterfrågan.

Föremål som framställts med hjälp av knappa produktionsfaktorer tillhöra däremot en annan kategori. Normalt taget måste de utan vidare också själva bli knappa, icke fria; men undantagslöst gäller detta icke. Det kan tänkas och inträffar alltid i ett mindre antal fall, att produktionsfaktorerna fått en förfelad användning, med påföljd att produkterna icke täcker ett behov som är stort nog att ta dem i fullt anspråk, ens när det obegränsat får göra sig gällande. Det är huvudsakligen föremål med uppgift att tillgodose andliga behov som hör hit, t ex böcker och konstverk, kanske också ibland omoderna prydnadsföremål av olika slag; däremot är behovet av medel för de fysiska eller primitiva behovens täckning vanligen så starkt i förhållande till tillgången, att de sällan faller inom denna kategori. Emellertid kan det också förekomma att nyttigheter hör hit som alls icke ha någon felaktig applicering av produktivkrafterna att tacka för sin tillvaro, nämligen emedan de förlorat sin nyttighetsverkan utan att därför fysiskt ha förstörts eller ens förändrats, t ex ej blott lästa tidningar utan också mycket av det som fyller våra sop- eller avskrädeshögar.

Allt detta är dock från det stora ekonomiska livets synpunkt av mycket underordnat intresse, och det skulle ej alls ha tagits under behandling, om det icke visade vägen till företeelser av helt annan ekonomisk räckvidd. Till denna grupp av föremål, som icke är knappa i trots av att de framställts med knappa produktionsfaktorer, hör nämligen till en början över ganska långa tidsspän en stor del av själva *produktionsapparaten*, de fasta anläggningarna, ehuru förhållandet ej här faller lika lätt i ögonen som i förra fallet. Förutsättningen måste vara, att anläggningarna räcker till för att utan inskränkning täcka hela efterfrågan på produkterna, ock-

så när denna icke avskräcks genom att tvingas till betalning av något pris alls. Deras outhärlighet för produktionen tillförsäkrar dem lika litet ett pris som luftkvävetvets outhärlighet för framställningen av norgesalpeter så gör. Den nu använda formuleringen inbjuder emellertid till missförstånd. Det är nämligen så gott som aldrig produkten av *ett* produktionsmedel som efterfrågas, utan det gäller produkten av ett flertal bland dem i inbördes samverkan; och därför innebär det nu uppställda kriteriet icke att produkten skall tillhandahållas gratis utan i stället att dess pris skall motsvara ersättning enbart åt de *övriga* produktivkrafterna. Om detta är fallet, måste den förstnämnda produktivkraften, nämligen själva anläggningen, anses som en fri nytthet, trots att den framställs med icke fria produktionsfaktorer.

Ett sådant läge kan ha många olika orsaker. Det kan bero på felkalkyl, och man är då helt enkelt tillbaka vid samma fall som just behandlats i avseende på färdiga produkter men som i fråga om produktionsapparaten har helt annan ekonomisk räckvidd; därmed likartat är att anläggningen kan ha varit avsedd för en situation som upphört före anläggningen själv. Men långt större intresse har de orsaker som består i ofrånkomliga egenskaper hos den ekonomiska verksamheten. Viktigast bland dessa är två: ojämnhet i "belastningskurvan", d v s rytmiskt eller oregelbundet växlande efterfrågan på den produkt anläggningen åstadkommer, samt hänsyn till ett förutsett, framtida läge. Det sistnämnda är emellertid i behov av förklaring. Ty det innebär uppenbarligen, att anläggningen hålls i reserv för framtida bruk, och så till vida har förhållandet på de färdiga produkternas område sin motsvarighet i lagerhållning; men lagerhållning skapar ej fria nyttigheter. Man kan då fråga sig, varför detta skall vara fallet med anläggningar som byggs för att tillgodose framtida behov. Svaret måste till en början bli, att dylika anläggningar icke alls i verkligheten blir fria i *den* meningen, att de själva skulle vara värdelösa, d v s sakna kapitalvärde. Men en annan fråga är, om detta kapitalvärde också i nutiden kommer att bestämma eller ens påverka priset på de vid anläggningen framställda produkterna; och det är högst tvivelaktigt. Vad är då anledningen till att produktionsapparaten kan komma att verka

som en mer eller mindre fri nyttighet, när den är skapad för framtida bruk, medan den upplagrade produkten icke kommer i motsvarande läge? Anledningen är, att den senare delvis *hålls tillbaka* från utbud i nutiden i avvaktan på framtida efterfrågan; blott genom att så sker är det över huvud taget möjligt att låta den utbjudas i framtiden. Så förhåller det sig däremot mycket sällan med en anläggning. Den kan sannolikt till stor del göra tjänst i *både* nutid *och* framtid och blir kanske ej ens väsentligt bättre i framtiden genom att icke tas i anspråk i nutiden. I så fall kan den emellertid, i motsats till lagrade varor, komma att verka som en fri nyttighet i nutiden, dvs trycka ned produktpriset till en nivå där det endast obetydligt överstiger vad som motsvarar ersättning åt de övriga produktionsfaktorerna.

Det är endast naturligt, att under tider av stark ekonomisk utveckling, dvs av tilltagande avsättningsmöjlighet för en mängd produkter, en tendens skall finnas att bygga ut anläggningarna över det föreliggande behovet. Och denna tendens skärpes i hög grad av det numera ideligen ventilerade förhållandet, att större produktionsenheter medför minskad kostnad per produktenhet; när sedan också denna senare företeelse själv befinner sig i tillväxt, måste tendensen bli ännu starkare.

Vad det nu gäller är emellertid ej företeelsen själv utan dess samband med egenskapen av fri nyttighet. Om anläggningarnas storlek är tillräcklig eller mer än tillräcklig att tillgodose varubehovet vid ett produktpris som icke innefattar (nämnvärd) förräntning av anläggningskapitalet, så kommer det att våra oekonomiskt – i nationalekonomisk lika mycket som i privatekonomisk mening – att tillämpa ett pris som avskräcker någon efterfrågan så beskaffad att den täcker kostnaden för de övriga produktionsfaktorerna. Prisets uppgift är att tjäna som stoppsignal för efterfrågan, och om efterfrågan skall fortsätta, får därför intet pris vara i vägen. Detta är den inom järnvägsekonomin numera välkända satsen "to charge what the traffic will bear", vars innebörd är att ta emot all trafik som är villig att betala sina specialkostnader. Om anläggningarna är till den grad stort tilltagna, att kapaciteten ej blir fullt tagen i anspråk ens vid detta pris, måste en del stå oanvänd, men i alla andra fall måste

det, åtminstone principiellt sett, skapas en prisbildning som tillåter kapacitetens fulla användning.

Detta sammanhang ses vanligen under den "tilltagande avkastningens" synvinkel, men frågan är om man därigenom får någon tillfredsställande förklaring på företeelserna. För att lämna en förklaring på denna väg måste man postulera ett visst totalpris på anläggningen, vilket skall förräntas och amorteras genom produktpriset; det ligger under denna förutsättning i sakens natur, att produkternas enhetspris (under i övrigt lika förhållanden), måste sjunka, ju fler exemplar som kan framställas vid samma anläggning. Men det är en fullkomligt godtycklig och i föreliggande fall t o m oriktig föreställning, att anläggningen över huvud har något pris i denna mening; att den krävt vissa kostnader för sin tillkomst bevisar i detta hänseende ingenting alls. Anläggningen är en fri nyttighet, och ett mindre antal produkter framställda med dess hjälp har, varken högre eller lägre enhetspris än ett större antal, med mindre framställningen skulle ta i anspråk olika proportioner av de *övriga*, icke fria produktionsfaktorerna i de olika fallen, vilket ej har någonting med det nu föreliggande problemet att skaffa. Lika litet som produktionskostnaderna under denna förutsättning är sjunkande vid ökad produktion, lika litet bestämmes priset av några "genomsnittliga" produktionskostnader, om därmed menas kostnaden för förräntning av det i anläggningen investerade kapitalet i förening med kostnaderna för övriga produktionsfaktorer. En sådan prisbildning skulle komma att avskräcka en både nationalekonomiskt och privatekonomiskt lönande efterfrågan och kan alltså ej på något sätt motiveras under nu gjorda förutsättningar.

Problemet är dock ingalunda slutbehandlat därmed, men innan det fullföljs, kan det vara anledning att fråga, hur det då kommer sig att så många anläggningar icke fullt tagas i anspråk. Enligt vad som nu sagts, kunde det ej väntas ske i andra fall än då en produktion som tog kapaciteten fullt i anspråk skulle sänka priset *under* den punkt där de övriga, knappa produktionsfaktorerna får sin marknadsbestämda ersättning. Det är möjligt, att verkligheten också är så beskaffad, men företeelsens stora utbredning synes dock tala för att många företag underlåter att pro-

ducera fullt, hellre än att pressa priset ned *till* den nu angivna punkten. Frågan blir då, vilken anledning man kan finna till ett sådant handlings-sätt.

Hittills har tankegångens förutsättning varit fri konkurrens, men den vanligaste orsaken till att anläggningar ej fullt tas i anspråk är efter all sannolikhet monopol eller åtminstone av en tendens som verkar såsom monopol utan att direkt vara det. Monopolpriset förutsätter som bekant alltid produktionsbegränsning, och det är därför en given sak, att ett monopol i sådana fall som de nu föreliggande måste komma att begränsa produktionen i en grad som möjliggör större eller mindre förräntning av anläggningskapitalet, dvs lämnar en del av produktionskapaciteten oanvänd (eventuellt genom att driva några anläggningar fullt och ned-lägga de övriga). Det paradoxala är, att även om resultatet ej skulle bli ett högre pris än ett som normalt förräntade kapitalet, så vore det i så fall lika fullt, ett monopolpris, ty utan monopol skulle kapitalet under nu gjorda förutsättningar ej ge någon eller åtminstone ej normal avkastning. Det vanliga talet, att kartell- och trustsammanslutningar ofta ej leda till monopolpris utan blott till att avskaffa "den fria konkurrensens överdrifter", åsyftar sannolikt i verkligheten just detta, och är i så fall felaktigt till båda sina delar; ty strängt taget förelåg på det tidigare stadiet inga som helst överdrifter, medan resultatet av sammanslutningen faktiskt blev ett monopolpris.

Som redan antytts kan det emellertid tänkas och blir sannolikt ej sällan fallet, att samma resultat också nås utan monopolbildningar i egentlig mening, enbart genom ett slags mer eller mindre rättvisande självbevarelseinstinkt från de sins emellan konkurrerande producenterna. Det avgörande skulle i så fall vara hänsyn till framtiden, ovillighet att "förstöra marknaden", dvs att tillämpa ett pris som ej i längden kunde fortfara men som eventuellt blev svårt att få höjt, sedan det en gång kommit till stånd. Svårigheten att genomföra dylika planer utan sammanslutning är som bekant risken av att fler eller färre bland konkurrenterna handlar annorlunda och därigenom fyller den lucka de första lämnat öppen, med påföljd att priset ej kan hållas på den avsedda höjden men de återhåll-

samma producenterna icke desto mindre får nöja sig med lika liten avsättning som om priset blivit höjt. Spränger en dylik tendens de individuella strävandena att begränsa utbudet, ligger försöket till en verklig monopolbildning mycket nära till hands; om det också lyckas, beror som man vet på många olika orsaker, som det ej finns anledning att här beröra.

Om ett verkligt monopol kommer till stånd och blir tillräckligt starkt, blir den fördelaktigaste prisbildningsformen emellertid icke det enhetliga priset enligt "the law of indifference". Den blir i stället det *differentierade* priset, som sörjer för kapitalets förräntning – icke genom att avskräcka någon som helst efterfrågan av den styrka att de knappa produktionsfaktorernas kostnader därmed ersätts, utan – genom att debitera ett högre pris enbart för efterfrågans starkare delar och sålunda beröva dem deras konsument- eller köparränta. Det är omöjligt att komma till rätta med det moderna produktionsättets mest karakteristiska drag utan att räkna med dessa moment, som i sin ordning bygger på marginalprincipens allmänna herravälde inom det ekonomiska livet.

Emellertid ligger det i sakens natur, att hela den nu framställda karaktären av fria nyttigheter hos föremål som framställts med hjälp av knappa produktionsfaktorer måste vara övergående. Också de inledningsvis (sid 196) behandlade färdiga produkter som framställts på detta sätt hemfaller förr eller senare åt förgängelsen, och knappa produktivkrafter tas ej i anspråk en gång till för att framställa dylika fria produkter. Detta är på sätt och vis i ännu högre grad fallet med de icke knappa anläggningarna, fastän det från en annan sida sett icke på samma sätt gäller om dem.

Att produktionsanläggningarna på samma sätt som produkterna småningom övergår till knappa är allra tydligast i de fall då efterfrågan småningom "växer i" den från början för stort tilltagna produktionsapparaten; det betyder ju att de motiv som föranlett apparatens stora omfattning kommit att motsvara verkligheten. Men också i den mån så icke sker, gäller det tydligen om produktionsanläggningarna liksom om produkterna, att de däri bundna krafterna successivt frigörs, utan att nyinvesteringar sker i samma form, och apparaten alltså krymper ihop tills

den nått den punkt, där knappheten ånyo inträder. Så till vida är det uppenbart, att nyttigheterna blott intermittent är fria; och sedan de upphört att vara det, träder prisbildningen regelrätt i funktion; för att hållas uppe på en nivå som skapar jämvikt mellan tillgång och efterfrågan måste produktpriset numera också förränta anläggningsskapitalet, icke blott ersätta de övriga, redan förut knappa produktionsfaktorerna. Hur förloppet härvid konkret ter sig, kan ej sägas en gång för alla. När kapaciteten börjar tas fullt i anspråk, kommer priset sannolikt raskt att gå i höjden; och det hänger på beräkningarna av framtiden, om nya utvidgningar skall fördröjas tills räntabiliteten blivit normal eller rent av övernormal eller tvärtom ännu ej nått upp till det normala; konjunkturväxlingarnas betydelse är här påtaglig. Men i princip är jämviktsläget återinfört.

Likväl finns det trots allt fortfarande en mycket allvarlig hake i jämviktssystemet, nämligen för den händelse *ständig* orsak föreligger att göra anläggningarna större än som motsvarar ögonblickets behov. Ty de blir då ständigt på nytt antingen helt fria eller åtminstone så pass rikliga, att deras fulla förräntning ej kan ingå i prisbildningens jämviktssystem. På nytt är detta läge visserligen tillfälligt och kommer att röra sig emot ett nytt jämviktsläge. Men under förutsättning av en fortsatt utveckling i samma riktning – ständigt ökad avsättningsmöjlighet för de produkter anläggningarna framställer, liksom ökad fördel genom tillväxt i anläggningarnas storlek – blir *bristen* på knapphet, anläggningarnas egenskap av mer eller mindre *fria* nyttigheter den prägel som kommer att gälla under den ojämförligt större delen av tiden. Knappheten och den därmed följande normala prisbildningen gör sig visserligen ständigt gällande som *potentiell* faktor, men den når ej aktualitet mer än under kortare övergångstider mellan tillkomsten av de nya block varav anläggningensheterna är sammansatta.

En helt annan fråga är, i vad mån den nu antydda utvecklingen också kan tänkas fortfara under någon större del av mänsklighetens utveckling; men det skulle leda alldeles för långt att nu inlåta sig på en diskussion därav. Blott så mycket må antydningssvis sägas, att detta a priori förefaller osannolikt – es ist dafür gesorgt, dass die Bäume nicht in den Himmel

wachsen – och att ej få tecken redan börjar tyda på att gränsen blivit nådd eller överskridits. En konkret behandling av problemet måste fördjupa sig i dessa företeelser. Det är allmänt känt och för övrigt redan antytt, att man i så fall också och icke mindre måste sätta tendensen att göra anläggningarna större än som motsvarar stundens behov i samband med konjunkturväxlingarna.

Förutsättningen har hittills varit tillvaron av sins emellan likvärdiga produktionsenheter eller anläggningar, alla så beskaffade att de är intermitterent fria nyttigheter. Vad som kanske vanligast går under namn av ”tilltagande avkastning” är emellertid ett annat läge än detta, nämligen den samtidiga förekomsten av större och mindre anläggningar vid varandras sida, bland vilka blott de största motsvarar det ekonomiska optimum. Denna företeelse erbjuder föga nytt från den synpunkt det här gäller men sammanhänger i andra hänseenden så nära med den hittills behandlade, att den ej aldeles kan förbigås i detta sammanhang.

Själva företeelsens orsaker kan därvid emellertid behandlas mycket kort. Det kräver nämligen knappast någon vidlyftig bevisning att den förening av olika produktivkrafter som en anläggning utgör kan bli mer eller mindre fördelaktig eller ekonomisk. Och lika litet kräver det något särskilt bevis, att bland mindre fördelaktiga kombinationer eller anläggningar kan befinna sig sådana som är *under* en viss storlek, att man *en* anledning till att produktivkrafterna ej kommer till sin bästa nytta kan vara själva litenheten hos den enhet vari de sammanförts. Men med dessa enkla ord är själva principen i verkligheten fullt uttömmande nationalekonomiskt förklarad. Om det förhåller sig så som nu har sagts, blir problemet därför ganska enkelt för ett nationalekonomiskt betraktelsesätt. Ty själva utgångspunkten för ett sådant måste vara, att tillgängliga produktivkrafter får sin bästa användning, nämligen den bästa användning som mänsklighetens läge och mänsklighetens insikter i det givna ögonblicket tillåter. Det kan stå kvar en hel mängd anläggningar från tidpunkter då dessa insikter var mindre än de sedan blivit, och anledningen till hela problemets stora aktualitet i nutiden är, åtminstone främst, helt enkelt att teknik och organisation drivit upp anläggningar-

nas (och företagens) optimum till en allt högre punkt på storleksskalan. Därigenom har nämligen en mycket väsentlig del av samhällets produktionsutrustning redan på grund av anläggningarnas litenhet kommit att falla *under* optimum; men den samtidiga tillvaron av större och mindre anläggningar och företag vid sidan av varandra verkar icke i något hänseende annorlunda än den som följer av att en hel del anläggningar av *andra* orsaker faller under optimum, t ex på grund av föråldrad teknisk utrustning eller olämplig personorganisation. Det gäller med andra ord icke ett med företagsstorleken särskilt förenat problem utan är blott ett uttryck för att vissa delar av produktionsapparaten i ett progressivt samhälle alltid kommer att stå kvar på en övergiven ståndpunkt.

På prisbildningen saknar anläggningarna under optimum vid fullt fri konkurrens allt inflytande, ty varje försök från deras sida att göra gällande ett pris som täcker deras produktionskostnader måste framkalla en övermäktig konkurrens från de optimala anläggningarnas sida, varigenom utrensningen av det äldre tillståndets kvarlevor påskyndas och verksamheten alltmer fullständigt övergår till de från det dåvarande lägets synpunkt bästa anläggningarna. De under-optimala anläggningarna ha visserligen betydelse genom sin tillvaro, så länge den ersättning som inom dem måste betalas till övriga produktionsfaktorer icke uppgår till mer än de totala produktionskostnaderna inom optimala anläggningar; ty alla anläggningar kommer då att producera till det sistnämnda priset, och det uppstår ej nya anläggningar för att täcka den del av efterfrågan som de gamla kan tillgodose. Men tydligen bereder detta de senare intet inflytande på priset.

I vad som nu sagts ligger givetvis icke, att de optimala anläggningarna sins emellan alla behöver vara lika effektiva. Produktions- och avsättningsförhållanden kan hindra att den i och för sig fördelaktigaste storleken blir rådande för dem alla, liksom samma slags förhållanden kan göra det omöjligt för dem att dra nytta av alla teknikens framsteg; men så länge läget motsvarar kravet på bästa möjliga angämliga produktivkrafter föranleder detta icke, att de konkurreras ut, ty en överföring av deras verksamhet till de bättre situerade företagen kommer i så fall att för

tillökningen i dessas produktion innebära (minst) lika höga kostnader som förut rådde i de ogynnsammare ställda företagen. Produktpriset kommer enligt prisbildningens vanliga lagar att bestämmas av kostnaderna vid den minst fördelaktiga bland *behövliga* produktionsenheter eller anläggningar, och de mer fördelaktigt ställda enheterna kommer enligt samma lagar i åtnjutande av sin differentialvinst, jord- och kvasi-ränta eller med ett ord producentränta.

En särskild prisbildningsteori för dessa fall behövs endast i den mån den totala efterfrågans ökning kommer att höja anläggningsstorleken optimum eller bringa de ogynnsammare ställda anläggningarna närmare det gamla optimum, varav ingendera möjligheten är på något sätt given. Detta torde vara den tredje betydelse, som uttrycket ”tilltagande avkastning” brukar få sig tilldelad. I dessa mer eller mindre *dynamiska* fall blir verkan av en större efterfrågan, t ex genom ökad folkmängd, icke försämrad utan förbättrad behovstäckning, vilket innebär, att teknik och organisation får sin uppgift underlättad genom att få större behov att tillgodose. Som alla dynamiska fall är dessa svåra att inordna i den vanliga ekonomiska teorien. Denna får i allmänhet nöja sig med att förklara dels sammanhangen utifrån ett givet läge, dels den ställning som tillkommer kvarlevor från ett tidigare läge; lagarna för själva förskjutningen är strängt taget historiska utvecklingslagar och därför grundväsentligt skilda från vad vi vanligen menar med ekonomiska lagar. Allra minst gör man utvecklingslagarna rättvisa genom den grova samt i grund och botten meningslösa konstruktion som innebär att ökning av efterfrågans storlek i sig själv leder till förbättrad teknik och organisation.

Anläggningar som härstammar från en tidigare ekonomisk ordning och därför är under-optimala blir fria nyttigheter under den redan antydda förutsättningen, att den ersättning som inom dem måste betalas till de övriga produktionsfaktorerna uppgår till hela det i det givna läget möjliga produktpriset; men något nytt moment tillför denna fråga icke diskussionen. Intermittent fria är dessa nyttigheter endast i den mening, att de småningom komma att upphöra och då icke blir avlösta av andra anläggningar av samma beskaffenhet.

Det blir icke någon väsentlig förändring i de nu framställda tankegångarna, om man övergår till fall av sammansatt produktion eller, som det vanligen kallas inom nationalekonomien, förenad eller gemensam tillgång. Skillnaden blir egentligen den, att en brist på knapphet i detta fall kan inställa sig för en del av produktionsapparaten – i detta fall ingår ofta häri också använda råvaror – även om en annan del och huvuddelen är fullt tagen i anspråk. Det är nämligen nu fråga om verkningar av anläggningen som ej *kan* tillgodogöras genom det slag av (huvud)produktion anläggningen närmast är satt att tjäna; och även om alla krafter som kan tjäna denna är fullt sysselsatta, kvarstår likväl en obegagnad del av det hela. Denna obegagnade del kan vara alldeles onyttig, det gäller då ”avfall” av produktionen, och avfallens egenskap av fri nyttighet (om ej rent av negativ nyttighet, dvs ”skadlighet”) ger sig själv. Men den kan också så till vida vara nyttig, att därmed kan framställas varor som täcker människors behov, s k biprodukter. I detta senare fall *behöver* den för huvudändamålet oanvändbara delen av produktionsapparaten visserligen icke vara fri, men den *kan* vara det, om nämligen efterfrågan på biprodukterna icke är stark nog att bära ett pris som täcker (nämnvärt) mer än deras specialkostnader, utan att skäras ned i en grad som hindrar produktionsapparaten att komma till full användning. På sätt och vis kan man i detta fall tala om en icke blott intermitterant utan varaktigt brist på knapphet hos den ifrågavarande delen av produktionsapparaten, ty under obegränsad tid kan huvudproduktens pris komma att (så gott som) ensam förränta hela den gemensamma produktionsapparaten, och biproduktens pris (så gott som) enbart täcka sina specialkostnader. Detta har sin fulla analogi i tidsdimension vid den redan förut (sid 197) antydda ojämnheten i ”belastningskurvan”, där en produktion som tar anläggningen i anspråk under tider, då den icke eljest är fullt upptagen, in infinitum kan undgå att (nämnvärt) bidra till anläggningens förräntning.

Detta är dock enbart problemets enklaste form, därför att man betraktar verksamheten som helt och hållet byggd på en huvudprodukt och det eventuella bidrag till de gemensamma kostnaderna som kan komma från en försäljning av biprodukter såsom ett opåräknat tillskott. Både

principiellt och inom det mesta av faktisk industri och transport är emellertid verkliga läget, att ett större eller mindre antal varor ingår som mer eller mindre likställda uppgifter för anläggningen och att man alltså ej med fördel kan tala om huvudprodukt och biprodukt. Man är därmed strängt taget ännu närmare de tidigare behandlade problemen än i det nyss framställda, förenklade fallet. Så länge anläggningen betraktas som given, gäller då om varje produktionsgren för sig liksom om alla tillsammans, att den del av anläggningen som de tar i anspråk kan vara fri, d v s de olika produktpriserna måste hållas så låga, att de icke avskräcker någon; efterfrågan som täcker enbart specialkostnaderna, om efterfrågan vid ett högre pris skulle bli mindre än att produktionsapparaten helt kunde tas i anspråk. Men i den mån anläggningen tar slut, d v s nykapitalinvestering i samma slags verksamhet kommer i fråga, återinträder knappheten, vilket betyder att nyttigheterna även i detta fall endast intermittent är fria; över längre perioder måste alla de olika produkternas sammanlagda pris täcka kostnaderna för anläggningen som helhet.

Det på sitt sätt intressantaste men också mest förbisedda området för mer eller mindre intermittent fria nyttigheter gäller sådana fall, där *den minsta enhet som kan komma i fråga räcker för hur stor efterfrågan som helst*. De renodlade fallen av denna typ är de egendomligaste av alla, ty här förefaller frånvaron av knapphet vid första påseendet obegränsad, trots att föremålen framställts med knappa produktionsfaktorer; och de hithörande fallens praktiska betydelse är mycket avsevärd, fastän man kanske ej vore böjd att tro det. Till dem kommer emellertid en ännu större grupp, där konsumtionen på ena eller andra sättet småningom når gränsen för föremålets nyttighetsverkan och knapphet på dem alltså inträder.

De renodlade fallen bero på att föremålets nyttighetsverkan är *kollektiv* i stället för individuell och att följaktligen det antal som kommer i åtnjutande av föremålet icke påverkar vare sig dess kostnad eller dess livslängd. Ett gott exempel är gatubelysningen. Den kan göras bättre eller sämre och sålunda dra större eller mindre kostnader, men alldeles oavsett härav räcker den för hur många gatuvandrare som helst och lika länge

vare sig de är många eller få. På samma sätt kan åtgärder till skydd för ett område mot utifrån kommande skador, både smittosamma sjukdomar och utländska angrepp, göras bättre eller sämre, men alltid utan att det antal människor som därigenom skyddas har någon inverkan på kostnaden. Det är meningslöst att, såsom ibland sker, kalla den behovstäckning som i dessa fall skapas för ”passiv” konsumtion; den är lika aktiv som att avnjuta en konsert eller en teaterföreställning, men fundamentalt skild därifrån genom olikheten i prisbildningskaraktär; det enda avgörande momentet är, att nyttigheten räcker till för en obegränsad efterfrågan.

Tydligen blir följden av ett dylikt läge som vanligt, att prisbildningen alldeles saknar uppgift som avskräckningsmedel mot för stor efterfrågan och att varje åtgärd som begränsar efterfrågan på det en gång skapade behovstäckningsmedlet medför ett försämrat nationalekonomiskt resultat. Detta är anledningen till att privatekonomisk verksamhet i dylika fall är nästan utesluten och att alltså den offentliga hushållningen här har ett av sina mest självskrivna områden. Visserligen betyder detta icke, att en prissättning på de ifrågavarande föremålen är omöjlig; det vore icke mer omöjligt att tvinga folk till betalning av en avgift för att ur husen få komma ut på gatan än att låta dem betala väg- eller bropengar för att njuta fördel av andra trafikleder – men det vore ur alla synpunkter orimligt förlustbringande.

Då blir frågan: är detta alltså ett exempel på en *varaktigt* fri nyttighet, skapad av knappa produktionsfaktorer? Svaret är: ja, så länge den varar; men den har icke själv obegränsad varaktighet. Knappheten inträder i dessa fall endast och allenast, när föremålet skall komma till, ersättas eller utvidgas. Då måste det också prövas, om dess nytta motsvarar de avsedda uppoffringarna; sedan dessa kommit till stånd, är och förblir den fria nyttigheten en ofrånkomlig verklighet.

Den större gruppen mindre renodlade fall av samma typ har ej denna karaktär av kollektiv behovstäckning, utan de föremål som faller inom den måste åtnjutas individuellt. Att de likväl tillhöra typen beror i allmänhet på att efterfrågan av någon anledning ofrånkomligen är starkt begränsad. Ett gott exempel erbjuder föremål som tillgodoser exklusiva

behov, t ex av konstnjudning eller vetenskaplig forskning. Det rent vetenskapliga bokförråd, som t ex Kungl Biblioteket anskaffar, katalogiserar, förvarar och tillhandahåller åt forskare, kan vara mer eller mindre fullständigt och dra större eller mindre kostnader. Men sådant det är, är det åtminstone i fråga om många vetenskapsgrenar tillräckligt för alla forskare som önskar ta det i anspråk; ty om biblioteket skall skaffa en bok kan det ej ske i mindre än ett exemplar, och ett exemplar täcker ofta all efterfrågan som överhuvud taget existerar. På samma sätt i fråga om många konstsamlingar; ett exemplar av föremålen är ofta tillräckligt för all möjlig efterfrågan.

Likväl är sammanhanget aldrig i dessa fall lika renodlat som vid kollektiv konsumtion. Ty för det första och principiellt viktigaste finns det alltid en möjlighet att efterfrågan kan komma att stiga, och då inträder i dessa fall knapphet, vilket däremot som vi sett icke är fallet vid kollektiv behovstäckning. Redan om många strängt vetenskapliga arbeten gäller det, att efterfrågan är större än att kunna tillgodoses genom ett enda exemplar, och när man kommer till populärvetenskaplig litteratur ökas behovet därav tydligen i hög grad genom ökad efterfrågan, såsom t ex stads- och folkbibliotek enklast visar. För det andra gör sig nyttigheternas frihet över huvud taget icke gällande över hela linjen. Vissa tider är Nationalmuseum utan tvivel föremål för fler besök än som lämpligen kan finna plats, d v s knapphet har inträtt, och detsamma gör sig gällande i fråga om Kungl Bibliotekets läsesal. Men ännu viktigare är, att *somliga* bland dessa institutioners kostnader ingalunda har ett minimum som kan tillgodose efterfrågans maximum; allt vad expeditjonsarbete heter måste oundgängligen växla med låne- eller besöksfrekvensen. Därför är det också långt ifrån givet, att vetenskapliga bibliotek och museer som helhet skall behandlas som fria nyttigheter. Detta medför faktiskt uppoffringar för samhället utöver vad dessa anstalters egentliga uppgift kräver, och t ex i fråga om Kungl Biblioteket borde det allvarligt övervägas, om det nuvarande, fria tillträdet även för dem som där söker en värmestuga eller önskar läsa följetongerna i gamla tidningsårgångar icke borde ersättas med en prövning av de särskilda fallen, såsom sker vid

många av utlandets stora bibliotek. Att det då icke blev fråga om att låta priset begränsa efterfrågan utan i stället att ”ransonera”, dvs verkställa begränsningen med tvång, ändrar ingenting i den tankegång som här fullföljs.

I andra fall ligger tyngdpunkten på tillgångssidan, i det att de ifrågavarande enheterna antingen nödvändigt eller på grund av praxis tilltagits så stora, att de räcker för all ifrågakommande efterfrågan. Att göra en på grund av sakens natur måttligt begagnad landsväg så smal, att där ej finns utrymme för all trafik som kunde komma i fråga, var sannolikt omöjligt före automobilernas tid, och även gatornas trottoarer torde i allmänhet räcka till för alla som vill trampa dem. Men likväl ligger knapphetsmöjligheten i några av dessa fall betydligt närmare än i de nyss behandlade. För landsvägarna innebär nämligen redan slitningen en dylik knapphet, emedan vägen därigenom även vid gles men något så när tung körtrafik tar slut fortare än därförutan; och motortrafiken har icke blott i hög grad skärpt detta förhållande utan dessutom i stor utsträckning gjort också själva vägutrymmet allt annat än rikligt. På gatutrottoarerna inverkar dessa faktorer däremot litet eller intet, och på flertalet gator bevarar trottoarerna därför sin frihet. Men i stället är gatornas körbanor numera i högsta grad knappa i fråga om både utrymme och hållbarhet. En verklig prisbildning på trafiklederna blir därför alltmer oavvislig, såsom alltid är fallet vid aktuell knapphet. Därmed menas, att ersättning i den ena eller andra formen skall ske i förhållande till användning av föremålet, så att all efterfrågan som icke är villig eller förmögen att betala vad den kostar hålls på avstånd. Man är därmed borta från de fria nyttigheternas område och har kommit tillbaka till det ekonomiska livets normala förutsättningar. En helt annan fråga, som det icke finns någon anledning att här undersöka, är den om formen för den ifrågavarande prisbildningen, där som bekant svårigheten består i att finna betalningsformer som icke i likhet med de gamla väg- eller bompengarna minskar föremålets lämplighet för dess ändamål.

Man måste noga skilja den nu ifrågavarande, som hämsko på efterfrågan verkande prisbildningen från en beskattning som utgår oberoende av

om efterfrågan äger rum eller icke och som följaktligen icke kan avskräcka från för stor användning av föremålet, alldeles oavsett hur hög den är. Den senare åtgärden har sin mycket stora betydelse för den grupp av föremål det här närmast har gällt att behandla, nämligen de med knappa produktionsmedel framställda men likväl intermittent fria nyttigheterna, närmast dem bland dessa som mer eller mindre tillhör den offentliga hushållningen – allt så länge de förblir fria nyttigheter. Minsta medlets lag, uppgiften att rätt fördela de knappa produktivkrafterna, blir här ej effektiv annat än när den ifrågavarande produktionsapparaten kommer till stånd, förnyas eller utvidgas; efter och mellan dessa tidpunkter måste efterfrågan släppas lös, men det hindrar ej att det allmänna som anläggningens ägare har skäl att på den verkliga skattevägen träffa dem som närmast drar nytta av föremålet. Hela denna uppgift erbjuder ytterligt stora svårigheter, kanske särskilt just på grund av växlingen mellan knapphet och icke knapphet hos föremålen; men här är ej platsen att söka framlägga en plan till lösning av de praktiska svårigheterna, utan uppgiften har enbart varit att visa de teoretiska sammanhang som utgör grunden till det hela.

IV. UTVECKLINGEN AV HECKSCHERS METODOLOGISKA POSITION

ANTOLOGINS TREDJE TEXTDEL syftar till att ge ytterligare belysning av Eli Heckschers metodologiska position, såväl före manifestet som efter, och därmed även ge en fördjupad bild av hur den försköts. Hans skrivelser mellan 1920 och 1936 är starkt påverkade av det genombrott han gjorde inom den ekonomiska teorin. Detta ledde honom till metodologiska deklARATIONER som starkare hävdade vikten av teori än han senare skulle föra fram. Detta redovisas i avsnittets tre första artiklar. De två sista artiklarna visar hur Heckscher efter manifestet hade ambitionen att etablera ekonomisk historia som självständig disciplin med särskild udd mot det allmänna historieämnet och hur detta avspeglas i hans metodologiska positionsangivelser.

Artikeln ”Ekonomi och historia” från 1922 har fått stor uppmärksamhet, inte minst på grund av de märgfulla formuleringar Heckscher här ger av den kluvenhet som uppenbarligen vid denna tid drabbade honom när han stod inför uppgiften att ta itu med sin ”egentliga uppgift” (Henriksson, 1991) och då skulle praktisera det recept han anammat från Ashley 1904 – att samtidigt vara både nationalekonom och ekonomisk historiker.

Anledningen till Heckschers vända var att han inte längre var nationalekonom i den gamla klassiska skolans efterföljd som han varit 1904 (Henriksson, 1990). Han hade nu blivit en fullfjädrad neoklassisk teoretiker. Den ekonomiska historien hade för Heckscher 1922 förlorat det objekt han angivit 1904: det ekonomiska livets utveckling. Den statiska ekonomiska teorin utpekade inte längre det konkreta ekonomiska livet som nationalekonomins objekt, utan lyfte i stället fram det ekonomiska systemet som *en* sida, en aspekt, av samhällshelheten. Detta system var en abstraktion utan de jordiska förankringar som en ekonomisk historiker behövde om han, i enlighet med 1904 års recept, skulle förklara utvecklingen av nationalekonomins objekt över tiden. Om det var teorin som skulle peka ut frågeställningarna skulle den ekonomiske historikern nu stå utan konkret studieobjekt.

Med tanke på den kris som anammandet av den neoklassiska nationalekonomin innebar för Heckschers metodologiska position som eko-

nomhistoriker, är det inte att förundras över att han sökte efter utvägar i många olika riktningar. Vid 1920-talets början närde han förhoppningar om att inom dynamisk teori hitta det objekt som den statiska teorin berövat ekonomisk historia. Den idé som föresvävade honom var att kunna lägga upp ett teorilager från vars hyllor den ekonomiske historikern kunde ta vad han behövde för att lösa uppgiften att förklara den ekonomiska utvecklingen. Denna tanke tycks han dock snart ha slagit ur hågen. Man finner den inte i hans färdiga text från 1922.

Heckscher hade funnit en annan lösning. Utifrån prövningen av den ekonomiska teorins generella giltighet hade hans slutsats blivit att det enda universella var det ekonomiska problemet – knappheten. Men den behandling av detta problem som den neoklassiska teorin gav var trots allt inte allmängiltig. I det historiska utvecklingsförloppet var marknads-samhället, med dess i grunden monetära maskineri som den neoklassiska teorin förutsatte, enbart en sen slutfas. I det sekulära perspektivet hade det ekonomiska problemet främst lösts med institutionella mekanismer av social och politisk karaktär. Heckscher kom senare att betrakta denna långa period som den ekonomiska historiens förhistoria. Den ekonomiska teorin var giltig bara i den utsträckning en företeelse kunde anses vara kausalt betingad av knapphet. Att det var mycket som därigenom inte primärt kom under luppen belyses av det intresse med vilket Heckscher försökte följa upp sin idé om ”intermittent fria nyttigheter”.

Heckscher såg två vägar ut ur dilemmat. Den ena bestod i att det anpassningsmaskineri som var nationalekonomernas specifika studieobjekt inte behövde ses som helt abstrakt och instrumentellt utan var ett verkligt samhällsfenomen. Det ekonomiska livet hade en konkret kärna förankrad i sociala processer. Den andra utvägen bestod i att formellt acceptera den neoklassiska teorins abstrakta uppfattning om det ekonomiska systemet, men att ta detta systems parametrar eller, som Heckscher kallade dem, dess premisser, som den ekonomiska historiens explanandum – det som måste förklaras. Genom ett studium av dessa parametrars utveckling över tiden skulle ekonomhistorikern genomföra den uppgift Heckscher formulerade 1904: att förklara den ekonomiska utvecklingen.

De två efterföljande artiklarna, ”En plädering för teori i ekonomisk historia”, från 1929, och ”Den ekonomiska historiens aspekter”, från 1933, är nyöversatta till svenska. De visar hur Heckscher praktiskt försökte lösa det problem han formulerade 1922, och hur han följde upp det tankeuppdrag som särskilt Bruno Hildebrands stadiekonception bjudit på. Heckschers plädering var ett föredrag som han höll vid det internationella historikermötet i Oslo 1928. Genom att det publicerades i det ekonomisk-historiska bihanget till *Economic Journal* fick det viss internationell uppmärksamhet, vilken sedan ytterligare befästes genom Heckschers framskjutna ställning sedan *Merkantilismen* 1935 hade utkommit i engelsk översättning (Heckscher, 1935).

Heckschers plädering från 1929 ger rent innehållsmässigt inte så mycket nytt i förhållande till artikeln från 1922. Den är snarast att betrakta som en något programmatisk summering inför det internationella vetenskapssamhället av den metodologiska position som han hade utvecklat sedan 1904. ”Den ekonomiska historiens aspekter” tillför betydligt mer. Här får vi de första trevande formuleringarna till det budskap som Heckscher senare presenterade i sitt manifest och slutligen i reviderad version avlämnade i sitt slutliga bidrag 1951. Men i den första fasen på väg mot manifestet fanns det en hel del som sedan kom att tas bort, och det fanns också en hel del att lägga till.

Artikeln låter sig inte kort refereras. Läsaren kan bara rekommenderas att läsa texten med den extra uppmärksamhet som det snåriga innehållet kräver. Två kommentarer är dock på sin plats. Den första gäller Heckschers diskussion av periodiseringsproblemet i den historiska framställningen. Han försvarar här det som för en systematisk samhällsvetare framstår som historikernas något principiösa ad hoc-attityd. Heckscher ser periodiseringsproblemet helt enligt den klassiska retorikens grundregler, vilket innebär att det är narrationens behov av kommunikations-effektivitet som avgör och inte den substantiella vetenskapliga upptäckten eller argumentet. Således kommer en historiker inte att indela det historiska förloppet konsistent efter ett valt kriterium. Han kan i stället sägas hoppa mellan olika stadiescheman.

Mot detta har Heckscher ingen kritik. Tvärtom legitimeras detta periodiseringsgrepp logiskt av den position han kom fram till som konvertit till den neoklassiska ekonomiska teorin. 1933 var det inte längre möjligt för Heckscher att, som 1904, studera det ekonomiska livet isolerat som en del av den större samhällshelheten. Ekonomin utgjorde en *aspekt* av den historiska helheten, och den kunde inte på ett meningsfullt sätt brytas ut ur denna. Analysen av den ekonomiska utvecklingen måste därför kompletteras med andra infallsvinklar: sociologiska, politiska, psykologiska eller ideologiska. Antalet möjliga angreppssätt begränsades i praktiken av de olika vetenskapliga diskurser som vuxit fram inom olika samhällsvetenskapliga discipliner ofta med dålig kontakt sinsemellan. Icke desto mindre måste en historiker vid rekonstruktionen av det förflutna följa de kausala länkarna över tiden in i dessa olika dimensioner. Han måste i varje analysfas vara beredd att anlägga den vinkling som klarast blottlägger det kausala sammanhanget. Rent praktiskt måste han därmed alltid försöka se historiska företeelser ur mer än ett perspektiv – för att finna det bästa.

Det var för att han följde denna princip som Heckscher stannade för att just den ekonomiska vinklingen var den som bäst klargjorde kausaliteten i den moderna samhällsutvecklingen. Samma princip legitimerade enligt Heckscher dock inte att den industriella revolutionen kunde conceptualiseras med den marxistiska teorins begreppsapparat som en av faserna i kapitalismens utveckling. Den marxistiska begreppsapparatens schematisering av det historiska förloppet betraktade Heckscher som just den ensidiga typ av determinism som hans egen ansats sökte undvika.

Den andra punkten som bör lyftas fram är att Heckscher, efter att ha räddat åtminstone kärnan av det ekonomiska livet som den nationalekonomiska vetenskapens objekt och därmed ha återskänt till den ekonomiska historien något av dess förlorade objekt, även accepterade nationalekonomins användning av modeller. Den ekonomiska teorin kan klargöra den interdependens som finns i det konkreta ekonomiska livet i fråga om prisbildningen på och mellan varu- och faktormarknaderna, samt den resursallokering och inkomstfördelning som prisbildningen le-

der fram till. Heckscher kom att acceptera indelningen i efterfrågesida och utbudssida som grundläggande. Utifrån denna indelning kunde där- efter de olika bakomliggande kausalfaktorerna spåras. Men detta accep- terande av en i grunden Marshalliansk modell var bara ett uttryck för Heckschers instrumentala relativism. Heckscher var öppen för att det i princip kunde finnas en konceptuellt annorlunda modellering av samma verklighet med bättre förmåga att frilägga kausala samband.

Heckscher diskuterar således i sin artikel från 1933 det ekonomisk- historiska arbetsprogrammet med utgångspunkt från den dåvarande allmänt accepterade nationalekonomiska konceptualiseringen av verklig- heten. Detta skulle han senare bli mer försiktig med. Han säger i mani- festet att även om den ekonomiska teorin är central och kanske rent av oundgänglig när det gäller att fixera frågeställningarna, så innebär detta inte att man ”ständigt måste komma dragande” med den formella eko- nomiska teorins terminologi. 1951 håller han fast vid detta, men i för- söket att undvika fackspråkets hantering av modelltekniska feedback- mekanismer, tvingas han uttrycka dessa i språkliga substitutionsformer som medför att läsaren lätt missar den metodologiska poängen.

De två följande artiklarna skrev Heckscher efter manifestet. De ger en fördjupad förståelse av hur Heckscher nådde fram till sin ”slutliga” stånd- punkt 1951. I ”Objektivitet och subjektivitet i historieforskningen” från 1948, tar han upp det han kallade det subjektiva momentet, d v s den ideo- logiska faktorn som central kausal länk i den historiska totalprocessen.

Heckscher hade med tiden alltmera börjat nysta i denna tråd. Han kom, i arbetet på den andra delen av *Sveriges ekonomiska historia* (Heck- scher, 1949a, 1949b), alltmer att fokusera på den statistiska metoden som ett grepp för att komma åt den ekonomiska utvecklingen. 1700- talets rikare källmaterial erbjöd bättre möjligheter att arbeta statistiskt än äldre perioders. Samtidigt skapade den rikare informationen metodolo- giska problem som Heckscher tidigare inte uppmärksammat fullt ut. 1904 hade han, av källkritiska skäl, ställt sig negativ till den typ av sta- tistik som aktörerna i det historiska förloppet själva hade levererat, men denna syn kom han att modifiera i den mån som den statistiska bilden

kunde säkerställas källkritiskt, vilket allt mer blev fallet när han närmade sig modern tid.

Den stora fördelen med att ta fram en statistisk bild var att denna mötte det centrala kravet på objektivitet som gällde för all vetenskaplig forskning. Framför allt erbjöd den statistiska metoden bättre möjligheter att belysa den historiska totalprocessens kausalsamband och deras utveckling över tiden. Enligt Heckscher var detta huvuduppgiften för historisk forskning. Med statistik kunde man följa *tex* befolkningsutvecklingen och andra utomekonomiska sidor av det historiska förloppet, vilka det var nödvändigt för ekonomhistorikern att ta upp, därför att den rent ekonomiska sidan av förloppet, enligt Heckschers syn, framhövd så sent som i manifestet, inte uppvisade någon sådan egen kausal endogenitet.

Statistik kunde emellertid inte tillfredsställande täcka alla viktiga endogeniteter i det historiska förloppet. Inte minst den ideologiska faktorn var svår att mäta objektivt. Den fråga Heckscher ställde 1948 var således hur forskaren skall kunna få ett objektivt grepp om den historiska utvecklingens subjektiva moment, det som i senare fransk forskning kommit att uppmärksammas som mentalitetsfaktorn. Heckschers svar kan här kort sammanfattas med att den ideologiska faktorn främst är åtkomlig genom det som Weber och andra tyska historiker i en historieidealistisk tradition kallat "införstående" (*Verstehen*). Vissa formuleringar hos Heckscher pekar fram mot behovet att beakta den sida av ideologifaktorn som sk psykohistoriker ser som en kulturforms "kollektiva undermedvetna", eller i varje fall som den sida av människors verklighetsupplevelse vilken ännu inte lagts under det socialt uppodlade språket.

När Heckscher fått grepp om det subjektiva momentet innefattande såväl världsuppfattning som livssyn, eller som Heckscher själv benämnde det, religionsfaktorn, var steget inte långt till att se detta moment inte enbart som en del av den ideologiska sidan, utan som en del av *alla* sidor av den historiska processen. Han öppnade därmed porten för det han skulle ge uttryck för 1951, nämligen att även den ekonomiska sidan kunde innehålla endogena kausala länkar som både drev på och styrde det historiska förloppet.

Med Heckschers syn på svårigheten att statistiskt komma åt det subjektiva momentet i det historiska förloppet följde att han kom att lägga särskild vikt vid historikerns rent personliga förmåga att med sin andliga radar upptäcka en periods tidsanda. En sådan förmåga var för Heckscher nödvändig för att en historiker skulle kunna uppfatta ett historiskt skeende med den överblick och det djupseende som krävdes för att nå fram till en historisk syntes.

Det Heckscher 1948 hade funnit som historiens kanske enda verkligt endogena led var den så kallade finala orsakskategorin, den som betonade att människors motiv och intentioner styrde deras handlingar. Detta teleologiska kausalitetsbegrepp, som samhällsvetare haft svårt att ta till sig i sin positivistiska naturvetenskaplighet p g a dess metafysiska biton, blev för Heckscher uppenbarligen en legitimering av hans syn på det andliga som bärare av det historiska förloppets "frihetsgrader". Som sekulariserad jude var Heckscher inte religiös i konfessionell mening. Därför är hans slutdeklaration i uppsatsen extra intressant: "Om jag till sist skall lyfta mig till högre rymder, så ser jag i det vetenskapliga sanningssökandet självt en religion, med samma anspråk på oreserverad underkastelse som någon annan."

Artikeln "Om historiska misstag och deras behandling" från 1951, tillkom som en uppföljning av den dialog Heckscher förde med historikerna vid denna tid. Den skepsis mot överdriven akribi som där kommer fram kan kanske läsas som uttryck för Heckschers animositet mot det han vid något tillfälle benämnde "filologernas terror". Men i stort måste den polemiska udden i denna artikel anses vara ett inlägg från Hjärnelärjungen Heckscher, riktad mot den andra huvudlinjen inom svensk historieforskning, den så kallade Weibullskolan. Det centrala i Heckschers kritik var åsikten att den strävan efter felfrihet som vilade på källkritiken inte fick stå i vägen för synteser, hypoteser och nykonstruktioner. Emellertid kan artikeln också ses som en Heckschers *apologia pro vita sua* där han, i diskussionen av de normer utifrån vilka historisk forskning borde bedömas, således talade även i egen sak.

Heckscher står 1951 fast vid samma stränga akribikrav som han ställ-

de sig bakom redan 1904. Men han varnar för att göra detta krav till allenarådande vid bedömningen av en historikers produkt. En sådan ensidighet i bedömningen kunde leda till att historikerna avstod från att diskutera de tolkningsalternativ som alltid väcktes när faktaredovisningen inte lett fram till det som vid plädering inför en juridisk domstol kallas teknisk bevisning. Den faktapositivistiska hållning som var karakteristisk för den strängt källkritiska Weibullskolan, som vid denna tid alltmer framträdde som det Heckscherska paradigmet huvudmotståndare i den svenska akademiska historikervärlden, innebar visserligen en hälsosam bortrensning av tolkningar med svag underbyggnad i fakta. Men Heckscher vill snarast se mer av tesdrivande forskning, och det viktigaste kravet var då att de hypotetiska resonemangens premisser klart redovisades.

Heckscher reagerade givetvis starkt mot Weibullska tillrättavisanden mot historisk "spekulation" och formuleringar som "Gissningar – vad tjänen I till?" (Weibull 1954: 196). Sådana bidrog till att hålla tillbaka viljan till djärva tolkningar särskilt av övergripande historiska sammanhang. Medan ensidigt källkritisk historieforskning kunde skingra de mytologiska dimmor som vilade över slaget vid Lützen, låg tjockan fortfarande tung över svensk ekonomisk historia där, före Heckscher, ännu ingen översikt fanns. Heckscher vände sig sålunda mot den Weibullska skolans stränga källkritiska syn som i sin mest extrema variant innebar en nedvärdering av all historisk syntes.

I sitt ställningstagande mot Weibullianerna formulerade Heckscher sin egen syn på hur historiska synteser bör läggas upp och bedömas. Sådana kan inte åstadkommas utan hypoteser, och måste därför alltid vara mer eller mindre föregripande. Den behandling Sveriges ekonomiska historia tidigare inte fått, men som Heckscher nu gav den, var enligt honom själv i hög grad en sådan föregripande syntes.

Den syntes som Heckscher förespråkade var inte "historistisk" utan "presentistisk". Han förnekade aldrig vikten av att försöka komma åt ett historiskt sammanhang under dess egen "stjärnehimmel", men underströk alltid svårigheten att från en historieforskarens titthål kunna se

mycket av det som fanns under denna himmel. Han hävdade att det främst var nuets behov av syntes som legitimerade historikers arkeologiska grävande i det förflutnas lämningar och därvid gjorde det förflutnas soptippar minst lika intressanta som dess tempel. I den historiske arkivforskarens plikt, att söka belysa det som Leopold von Ranke kallade "wie es eigentlich gewesen", låg för Heckscher att den med facit försedde historikern med nuet som slagruta skulle ge just en kontextualiserande bild av vad som varit – en bild som definitionsmässigt inte var tillgänglig för de historiska aktörerna, vare sig *ex post* eller *ex ante*.

Detta krav sammanföll väl med Heckschers principiella presentism vilken, som vi tidigare framhållit, innebar att en historisk syntes aldrig kunde ses som något slutgiltigt utan ständigt måste revideras i ljuset av nuets nödvändigtvis eftersläpande, men dock hela tiden framåtskridande, facit över vad som varit.

REFERENSER

Heckscher, Eli F (1935), *Mercantilism*. London: George Allen & Unwin.

– (1949a), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra delen. Det moderna Sveriges grundläggning. Första halvbandet*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

– (1949b), *Sveriges moderna historia från Gustav Vasa. Andra delen. Det moderna Sveriges grundläggning. Andra halvbandet*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Henriksson, Rolf G H (1990), 'Eli Heckscher', i Christina Jonung & Ann-Charlotte Ståhlberg (red), *Ekonomporträtt : Svenska ekonomer under 300 år*. Stockholm: SNS Förlag.

– (1991), 'Eli F. Heckscher : The Economic Historian as Economist', i Bo Sandelin (red), *The History of Swedish Economic Thought*. London och New York: Routledge.

Weibull, Curt (1954), "Historisk forskning och Tåget över Bält". *Scandia*, vol 22.

10. Ekonomi och historia¹

I

DET LIGGER NÄRA TILL HANDS att tänka sig den ekonomiska historien som något sidoordnat med de andra slagen av forskningsområden för utvecklingen av särskilda sidor i människolivet, t ex litteratur-, konst-, religions- och krigshistoria. Men saken förhåller sig ej i verkligheten på det sättet, det ekonomiska är icke ett särskilt mänskligt verksamhetsområde utan en *sida* av nästan *allt* mänskligt liv. Långt ifrån att vara sidoordnat med de andra mänskliga livsyttringarna är det ekonomiska ett drag hos både litteratur, konst, religion, krig och övriga slag av verksamhet, och utvecklingen av det ekonomiska kan då ej heller avskiljas från de andra slagen av historia såsom ett med dem sidoordnat område.

Till en början innebär detta, att ekonomien ej har det minsta att göra med själva föremålet för eller syftet med mänsklig verksamhet; de mest upphöjda mål, sådana som människans frälsning i andlig eller lekamlig måtto, har en ekonomisk sida lika väl som de mest jordbundna uppgifter. Intet kan därför anses mer misslyckat än att kalla en riktning som vill framhålla det ekonomiska inslagets betydelse i utvecklingen ”materialistisk historieuppfattning”. Ludwig Feuerbachs beryktade sats, ”der Mensch ist was er isst”, har sålunda ej samband med den specifikt ekonomiska sidan av livet; den uttrycker i stället en materialistisk eller närmare bestämt näringsfysiologisk förklaring av människan, alldeles på samma sätt som en på människors vanor i fråga om kroppsvård byggd förklaring av historien skulle utgöra en hygienisk historieuppfattning och en som lade hälsotillståndet till grund vore en medicinsk historieuppfattning. Ekonomiskt skulle intet av detta vara, i högre grad än en förklaring som sökte nyckeln till utvecklingens gåta exempelvis i kyrkobyggnader eller försvarsorganisation.

1. Ur *Ekonomi och historia*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1922, sid 11–50.

Närmare till hands kunde det då ligga att söka det ekonomiska i den mänskliga verksamheten själv, i stället för i dess föremål, och sålunda tänka sig den ekonomiska historien ägnad åt människornas yrkesverksamhet genom tiderna. Också detta vore emellertid ett misstag. Verksamheten som sådan är icke en ekonomisk utan en teknisk fråga, detta ord taget i sin vidsträcktaste mening; och lika litet som någon kunde komma på den idén att se något specifikt ekonomiskt i det sätt varpå man under olika tider skriver vers eller målar tavlor, har man rätt att uppfatta sättet för jordens skötsel eller för råvarornas förvandling till användbara föremål såsom tillvarons ekonomiska sida. Därför är också den maskinella drifvens inverkan på människorna en teknisk och icke en ekonomisk fråga, *principiellt* likställd med verkan av impressionism eller dysmorfism. En industriell metod och en konstruktning tillgodoser olika mänskliga uppgifter, den förra som regel materiella behov, den senare konstbehovet, men det ändrar ej i och för sig deras förhållande till ekonomien.

I stället ligger ekonomien i *sambandet* mellan de två sidorna av människolivet, å ena sidan vad man önskar uppnå och å den andra sidan vilka medel man har för att uppnå det. Den ekonomiska vetenskapen betecknar dessa två sidor med de kanske något för begränsade uttrycken ”efterfrågan” och ”tillgång” samt ser sin uppgift i att förklara förhållandet dem emellan. *Sättet att täcka* efterfrågan av alla slag, *anpassningsuppgiften* mellan mål och medel är vad det gäller, medan målen alldeles särskilt, men i grund och botten också medlen, ligger utanför det ekonomiska livets område. Om människorna bör sätta sitt materiella välbefinnande framför sin själs frälsning är en fråga som aldrig kan besvaras från ekonomiska utgångspunkter, och lika litet låter sig detta göra med den frågan, om riklig tillgång på bostad, på kläder eller på mat är att föredraga, eller om vegetabilisk näring är lämpligare än animalisk, rågbröd än vetebröd. Och liksom alltså efterfrågan (eller de bakom denna liggande mänskliga behoven) undandraget sig ett bedömande från ekonomisk synpunkt, är detsamma fallet med tillgången. Om åttatimmarsdagen i och för sig är lämplig kan ej vara en rent ekonomisk fråga, men väl det förhållande mellan tillgång och efterfrågan som den åstadkommer.

Ingen som klargjort för sig ekonomiens innebörd kunde därför komma på den idé som förfäktas av en tysk filosof, nämligen att samhället skulle "tredelas" och en av dess delar omfatta ekonomin. Denna kommer in i all samhällets liksom i all den enskilda människans verksamhet; ingen välgörenhet, ingen religionsform, ingen försvars- eller förvaltningsorganisation kan komma till stånd utan att man samtidigt sörjer för anpassning av medlen till de mål som därvid uppställas. Å andra sidan ligger häri, att så gott som ingenting är *uteslutande* ekonomiskt. Finanser har tex sin ekonomiska sida i anpassningen mellan mål och medel, varjämte medlen (beskattning o s v) här i sin ordning har ekonomiska återverkningar; men vid sidan därav har finanserna en annan och i sista hand utslagsgivande sida, nämligen de offentliga utgifterna själva, den statsverksamhet det gäller att tillgodose.

Det kan närmast lätt visas, varför anpassningsuppgiften i hög grad trycker sin prägel på hela människolivet, varför alla handlingar i hög grad påverkas av nödvändigheten att sörja för medel för de uppställda målen. Orsaken är vad man kallat knappheten, medlens *otillräcklighet* i förhållande till alla de mål man skulle önska tillgodose. Om och när så icke är fallet, föreligger tydligen ingen anpassningsuppgift alls, då uppstår intet problem i fråga om att rätt disponera medlen för målen.

I detta enkla sammanhang har ekonomin sin utgångspunkt. Ekonomi, som också etymologiskt betyder *bushållning*, *οἰκονομία*, innebär att rätt fördela knappa tillgångar, d v s på det sätt att de täcka mänskliga behov så långt som möjligt. Detta är vad som kallas den ekonomiska principen eller *minsta medlets lag*: att uppnå det bästa resultatet med en viss uppoffring eller ett visst resultat med minsta uppoffring. Det är den ekonomiska vetenskapens utgångspunkt. Vad som ligger bakom minsta medlets lag, denna i viss mån formala sats, med andra ord vilka behov människorna har, hur de värdesätta olika slags uppoffringar o s v, hör i verkligheten ej till ekonomin – under inga förhållanden direkt och blott delvis indirekt; det beror av religiösa, etiska, politiska och alla möjliga andra sociala faktorer, men ej i och för sig av de ekonomiska.

Man är nu bättre i stånd att se vad den ekonomiska historien är: un-

dersökningen av hur behovstäckningens problem i vidsträcktaste mening lösts genom tiderna. Det är därför allt annat än lyckligt, när särskilt den vida kände tyske forskaren Werner Sombart begagnar ordet ”behovstäckningsekonomi” (Bedarfsdeckungswirtschaft) som uttryck för ett särskilt slag av ekonomisk organisation; ty de två led varav ordet skapats betyder samma sak, och till följd härav är också *all* ekonomi ett system för behovstäckning.²

Vad som framför allt behöver understrykas i fråga om ekonomiens utgångspunkt, knappheten, är i detta sammanhang dess enkelhet och allmängiltighet. Ingen betvivlar väl ett ögonblick, att tillgångarna varit knappa i förhållande till behoven i äldre tider lika väl som nu, ja på många områden i äldre tider ännu mycket mer än nu; men då följer också omedelbart den viktiga slutsatsen, att det alltid på ett eller annat sätt måste ha sörjts för deras fördelning och därmed att ekonomiens och den ekonomiska vetenskapens utgångspunkt historiskt sett är mer eller mindre *allmängiltig*.

Det egendomliga och strängt taget svårförklarliga är nu, att en hel stor tankebyggnad, vad man kallar den ekonomiska vetenskapens teori eller den teoretiska ekonomien, har kunnat byggas på en så enkel, allmängiltig och nästan självklar sats som knappheten eller anpassningsbehovet. Det är detta som givit den ekonomiska vetenskapen dess egendomligt abstrakta, halvt matematiska prägel, varom den står ganska ensam bland själs-, kultur- eller samhällsvetenskaperna. Den utgår från så elementära mänskliga karaktärsdrag, att slutsatserna ofta bevara sin giltighet under mycket olikartade yttre förhållanden. Därför blir uppgiften i stor utsträckning icke att fastställa tillvaron av dessa mänskliga egenskaper, ty de faller till stor del av sig själva, utan i stället att klart genomtänka de slutsatser i fråga om anpassningens maskineri, vartill egenskaperna föranleder; och dessa slutsatser är så långt ifrån självklara, att de tvärt om ständigt på nytt väcker förvåning och motsägelse hos flertalet människor samt ställa de största anspråk på forskarnas tankeförmåga.

2. Vad Sombart tänker på är ett system som har till uppgift att blott skaffa yrkesutövarna deras bärning, i motsats till att bereda dem vinst – en mycket tvivelaktig distinktion.

Å andra sidan blir de senare leden i det ekonomiska tänkandet mindre allmängiltiga än det första ledet. Att de knappa tillgångarna på något sätt måste ha fördelats är, med andra ord, allmängiltigt; men *på vad sätt* är en fråga som kan besvaras olika. Dessa svar, de följande leden i det ekonomiska tänkandet, utgå i stigande grad från mänskliga egenskaper som tillhöra särskilda kulturperioder eller kulturkretsar och – vilket djupare sett är samma sak – tillämpas på samhällsföreteelser, som äro frukter av en mängd politiska, sociala, religiösa och andra mänskliga krafter, samt förlora därför i betydelse, när flera eller färre bland dessa drag fattas.

Den ojämförligt viktigaste slutsatsen ur minsta medlets lag och över huvud taget den viktigaste delen av nationalekonomiens teori, näst dess grundval, är läran om *prisbildningen*. Nödvändigheten att på något sätt fördela de knappa tillgångarna leder till att man åsätter dem ett pris, som avskräcker de mindre ivriga eller får dessa att åtminstone sänka sina krav på förrådet, samt därigenom begränsar efterfrågan i förhållande till det förråd som finns, d v s sörjer för dess fördelning. Samtidigt medför priset i en mycket stor del av fallen, att människornas ansträngningar fördelas på det rätta sättet, d v s inriktas på att öka de befintliga förråden av olika förnödenheter i den mån det är ont om dem, d v s i den mån deras pris är högt. Allt detta och en mängd annat, som därav följer, åstadkommer alltså prisbildningen; men likväl innebär det icke, att prisbildningen är nödvändig, d v s att den alltid har funnits och alltid kommer att finnas. Icke blott i tanken utan också i verkligheten förekommer samhällen, som till större eller mindre del fungerar utan prisbildning, därför att man sörjer för tillgångarnas fördelning och efterfrågans begränsning på andra vägar. Vår egen generation har ett alldeles färskt och ytterst intressant exempel därpå i ransoneringen. I den mån ransoneringen kom till effektiv tillämpning, begränsades nämligen därigenom människors efterfrågan tvångsvis, fördelningen av förråden skedde genom påbud, och prisbildningen hade därmed förlorat sin huvuduppgift – om till gagn eller skada hör ej hit. Det enda man varken kan upptäcka i verkliga livet eller ens tänka sig är att den *uppgift* som vanligen tillgodoses genom prisbildningen skulle förbli olöst.

Detta slags problem hör till de vanligaste bland dem man möter inom den ekonomiska historien, emedan den är fylld av försök att med tvång från samhällets sida ändra det resultat som prisbildningen skulle ha skapat om den överlämnats åt sig själv. Vad det då framför allt gäller är att ej tappa bort det ekonomiska problemet, knapphetsproblemet. Mest renodlade får man vanligen dessa fall, när det gäller löne- och pristaxor, sådana som funnits icke blott sedan kejsar Diokletianus beryktade påbud år 301 eKr utan to m långt dessförinnan. Det ligger intet teoretiskt omöjligt i att dylika taxor skulle ha varit effektiva samt att löner och priser för särskilda tjänster och varor hållit sig konstanta trots ändring (tex ökning) i knappheten, trots att mängden arbetare eller varor tex minskats eller efterfrågan på dem ökats. Arbetarnas och säljarnas villighet att underordna sig dylika påbud beror av många faktorer, den makt som stod bakom påbudet, den laglydnad som utmärkte dessa klasser o s v.

Men vad det gäller att i första rummet förklara, och vad teorien i första hand skall hjälpa till att klargöra, är intet av allt detta utan sakens – ekonomiskt sett – positiva sida, detta: *hur skapades jämvikt* mellan tillgång och efterfrågan, hur begränsades efterfrågan så, att den ej blev större än den minskade tillgången, om ej priset fick fullgöra denna funktion? Ett typiskt fall härav erbjuder digerdöden exempelvis i England; den medförde stark minskning i tillgång på lantarbetare, men dess tendens till lönestegring sökte man besegra genom lönetaxor. Många forskare anser, att detta också delvis lyckades, och möjligheten härav kan ej a priori avvisas på teoretiska grunder. Men den fråga det skulle ha ålegat forskarna att ställa på materialet är den: hur hindrades då godsägarna att konkurrera om den arbetskraft, som var erkänt mindre än den de ansåg sig behöva, hur fördelades denna otillräckliga arbetskraft mellan sina olika, sammanlagt för stora uppgifter? Något mer allmängiltigt än denna problemställning kan väl svårligen tänkas. Det är möjligt, att andra medel än lönestegring då skulle visa sig ha kommit till användning, och den rent elementära ekonomiska teorien har i så fall gjort gagn genom att leda undersökningarna in på frågan, vari dessa medel skulle ha bestått. Men kan man ej göra sannolikt, att sådana medel kommit till använd-

ning, lär man ej undgå slutsatsen, att lönerna, alla lönetaxor och all laglydnad till trots, faktiskt höjts i realiteten lika mycket som om ingen lagstiftning förekommit, om också kanske ej i form av ökad betalning i penningar.³

Något analogt gäller om det bland historiker vanliga sättet att anse ett ekonomiskt läge förklarar helt enkelt genom hänvisning till *traditionens* makt. Vare sig traditionen känns förpliktande eller icke, måste en viss ekonomisk situation vara möjlig, och det kan traditionen ensam aldrig åstadkomma. Det är tänkbart, att vanan att åtnöjas med en traditionell lön har avhållit t ex dagsverkarna från att höja sina löneanspråk, liksom motsvarande tradition i fråga om arrendeavgifternas höjd kan ha hindrat godsägarna från att pressa upp fordringarna på arrendatorerna. Men det är redan långt mer osannolikt än detta, att vare sig de ena eller de andra skulle ha avböjt anbud om högre betalning än den vanliga, i fall sådana framställts, och det senare måste i stor utsträckning ha varit fallet. Tänker man sig emellertid alla parter moraliskt bundna vid de traditionella beloppen, trots att dessa ej längre skapade jämvikt mellan tillgång och efterfrågan, så skulle en allmän disproportion inom verksamheten ha blivit resultatet. Somliga jordbrukare skulle ha nöjt sig med färre lantarbetare än de med fördel kunnat sysselsätta, ty enda sättet att få tillräcklig arbetsstyrka skulle ha varit att erbjuda större fördelar (därför ej nödvändigt högre penninglön) än den traditionella; och av motsvarande skäl skulle andra jordbrukare ha fått behålla proportionsvis mer arbetskraft än som motsvarade den nytta deras egendomar kunde göra. På samma sätt i fråga om arrendena; mindre dugliga arrendatorer skulle ha blivit sittande, om de dugligare av hänsyn till traditionen skulle känt sig hindrade att bjuda högre arrendeavgifter. Sålunda är det väl möjligt – om än redan under tidigare förhållanden ofta osannolikt – att traditionen hindrat prisbildningen från att fungera; men man måste i så fall fullfölja tankegången och undersöka, hur tillgången (i exemplet: tillgången på lantarbetare resp arrendegårdar) i så fall blev fördelad.

3. En livlig och intressant sammanställning av den vanliga diskussionen om denna lönepolitik kan man finna hos G Brodnitz, *Englische Wirtschaftsgeschichte I* (Jena 1918), sid 75–81.

Ett exempel på hur man kommer på villovägar genom att förbise prisbildningens betydelse återfinnes i en nyligen publicerad redogörelse för den antika prispolitiken.⁴ Det uppges där ha rått spannmålsbrist i Aten vid ett tillfälle (år 387 fKr), och det är i ett dylikt läge minst av allt överraskande att priserna steg, då efterfrågan var oförändrad men tillgången hade minskats. I stället har som yttersta orsak till prisstegringen anförts något helt annat, nämligen en lag i Aten, som förbjöd stadens köpmän större inköp från importörerna än ett visst belopp åt gången. I verkligheten skulle konsumenterna emellertid ha fått betala alldeles samma priser för sin spannmål oavsett detta påbud, vars verkan på sin höjd kan ha varit att överflytta vinsten av den ofrånkomliga prisstegringen från de lokala köpmännen till importörerna.

Från sin lära om prisbildningen kommer den moderna ekonomiska teorien till sin principiella förklaring av det stora flertalet ekonomiska problem: arbetslön, kapitalränta samt priset på naturtillgångarna och deras avkastning ("jordränta"), ävensom inkomstfördelningen i samhället. Det är egentligen blott *en* komplex av grundläggande ekonomiska företeelser som ej i allmänhet förklaras ut ifrån prisbildningen, nämligen lagarna för det vari alla priser mäts: penningen. Visserligen möter det intet hinder att även här lägga prisbildningens lagar till grund: är penningmängden stor, så har människorna en stor, i penningar uttryckt köpkraft, och följaktligen inträder då en stor, likaledes i penningar uttryckt, efterfrågan, varav följer att de i penningar uttryckta priserna allmänt stiger; tvärt om blir förhållandet vid liten penningmängd. Vanligen formulerar man visserligen icke saken så, utan ger sin framställning den sk kvantitetsteoriens form, d v s lägger till grund förhållandet mellan penningmängd och varumängd. I sak innebär detta emellertid blott att säga direkt vad den nyss angivna formuleringen uttryckte indirekt. Mer fylligt kommer penningsteoriens grundval då att lyda: den *allmänna* prisnivån, varornas genomsnittliga pris – som är det omvända (inverterade) uttrycket för penningens köpkraft eller penningvärdet – beror av penningarnas mängd

4. Martin P:n Nilsson, "Dyrtyd och dyrtidsorganisation i forntiden" (*Statsvetenskaplig Tidskrift* 1919, sid 8f). Härtill min kritik: "Nationalekonomien och 'dyrtiden' i antiken" (samma tidskrift o år, sid 328f).

multiplicerad med det antal gånger varje penningstycke går i byte (den sk omloppshastigheten), i förhållande till den mängd varor och prestationer som därigenom omsättes. Om möjligt ännu viktigare och svårare är penningteorien slutligen, i den mån den framhåller såväl skillnaden som sammanhanget mellan allmänna bytesmedlet ”penningen” och det i penningar uttryckta ”sparandet” eller ”kapitalet”, som utgör förutsättningen för all ekonomisk verksamhet som arbetar för framtiden.

Det ligger i sakens natur, att behovet av insikt i de teoretiska sammanhangen är särskilt stort, när man kommer in på penningväsendets område, som på visst sätt är den ekonomiska teoriens allra heligaste och där å andra sidan de populära missförstånden av ålder kanske varit allra störst. Även med allt erkännande åt den positiva insats merkantilismen har gjort kan man aldrig rättvisligen förbise, att den även i sin mest förädlade form, såsom hos Locke, hade till förutsättning en missuppfattning av penningens innebörd – en missuppfattning som ej klarlades förän långt in på 1700-talet av Hume. I nyare tid är historikernas misstag kanske vanligast förknippade med förbiseende av själva penningvärdets innebörd. Sålunda förväxlar eller sammanblandar den framstående klassiske arkeologen prof Martin P:n Nilsson i en uppsats, som redan citerats i en föregående not, ständigt den fullständigt obegränsade allmänna prisstegring, som beror av penningväsendets försämring, dvs av ökad penningmängd, med den som regel till vissa varor begränsade prisstegring, som utgår från varusidan.⁵ Det förbises sålunda ständigt, av historiker liksom av deltagare i nutidens ekonomiska debatter, att en genom penningmängdens ökning vållad ”dyrtid” ej med någon rimlighet kan väntas övervunnen genom ökad produktion av varor, eftersom den ej har sin orsak i varubrist. Men detta är blott ett exempel bland otaliga på betydelsen av kännedom om penningteorien för den ekonomiske historikern. Så t ex är det en vanlig missuppfattning, varåt också prof Nilsson skattar, att priserna först då kan stiga genom försämrat penningväsende, när det börjat gå upp för folk att penningen försämrats. Samtidens insikt

5. I prof Nilssons senare utgivna bok, *Den romerska kejsartiden* (Sthlm, Norstedt, 1921, närmast 3:e boken, 3:e kap) har spåren härav dock till stor del bortarbetats.

i vad som sker är i detta fall en betydelselös eller åtminstone obehövlig förutsättning; själva den ökade penningmängd, som försämringen medför, ökar nämligen den i penningar uttryckta ”köpkraften” och framkallar därför prisstegringen – om ej andra, motverkande krafter samtidigt är i rörelse.

Dessa antydningar kan sammanfattas därhän, att man under alla förhållanden måste söka klargöra för sig, hur ett visst, antaget sammanhang är *ekonomiskt möjligt*. Om man exempelvis vill göra sannolikt, att ett land vid en viss tidpunkt haft överskott i import eller export, så bör den närmaste uppgiften vara att undersöka, ej hur detta verkat, utan just hur det varit möjligt. Ty ingen exporterar i normala fall utan att få något för de exporterade varorna, och ingen importerar utan att få lämna motprestation; det första problemet att lösa är alltså, i vilken form saldot utgick, hur ”betalningsbalansen” utjämnades.

Möjligen får man det intrycket av vad som nu sagts, att den ekonomiska historien skall behandlas som en stor exempelsamling för de ekonomiska teorierna. Så till vida är detta också fallet, som den ekonomiska vetenskapen verkligen i stor utsträckning har behov av århundradens eller årtusendens samlade erfarenhetsmaterial, och ingen bör förtänka denna vetenskap, om den på detta sätt söker verifiera sina teorier. En sådan verifikation får emellertid under inga förhållanden ta den populära formen av ett ”post hoc, ergo propter hoc” – efter detta, alltså på grund av detta; ty sambandet mellan orsak och verkan på det ekonomiska området är sällan vad det vid första påseendet förefaller. Dessutom begränsas möjligheterna att lära av det förflutna ofta i sorgligt hög grad av den ofrånkomliga ovissheten om vad som faktiskt förekommit på det ekonomiska området i äldre tider, och då blir läget i viss mån omkastat: det blir i stället teorien som får tas till hjälp för att förklara den historiska utvecklingen. Men någon verklig skillnad råder ej mellan dessa båda sätt att studera sammanhangen, ty teori och erfarenhet måste alltid till sist bringas i överensstämmelse med varandra. Flera av de följande uppsatserna i denna samling strävar mot detta mål på särskilda punkter.

Å andra sidan är det en stor fara att betrakta den ekonomiska histori-

en enbart ur synpunkten av material för jämförelse med de teorier som avser att förklara de nutida ekonomiska sammanhangen, ty det måste i stor utsträckning vara ett *annat* slags teori som skall förklara äldre tiders förhållanden än den som gäller för nutiden. Den ekonomiska teori, som utbildats företrädesvis under det senaste halvtannat århundradet, utgår från en hel rad förutsättningar såväl i fråga om samhällsorganisation – rättssäkerhet, regelbundna transportmöjligheter, noteringar, marknadsorganisation etc – som i fråga om själsläggning – förmåga att räkna, att skaffa sig upplysningar, att tillvarataga sina intressen osv – som ingalunda alltid förekommit i äldre tider eller ens alltid förekomma i nutiden. Redan i fråga om aktuella problem har man därför att noga se upp med, om det aktuella fallet företer de drag som utgöra resonemangets förutsättning; världskrigets ekonomi har varit det senaste stora exemplet härpå. Men ju längre tillbaka i tiden man kommer, desto farligare är det att blint gå löst på uppgifterna med den doktrin man har, utan att ha undersökt, om och i vad mån förutsättningarna för deras giltighet träffa in.

Delvis är den ekonomiska historien, just på grund av dessa synpunkter, en framställning av hur det slag av ekonomiskt liv blivit verklighet som utmärker nutiden och som gjorts till föremål för dess teoretiska forskning. Den som framför andra inriktat sitt arbete på att framställa just "den moderna ekonomiska människans utvecklingshistoria" är den förut nämnde Sombart, och han har gjort mycket för att få fram de många motsatserna mellan förr och nu i ekonomisk motivskala eller psykologi. Då dessa motsatser äro så stora som de faktiskt är, går det tydligen ej heller att utan prövning av de särskilda fallen hämta exempel från äldre tider som bidrag till moderna problem. Man måste i varje ögonblick söka klargöra för sig, om de slutsatser man vant sig att dra bygger på förutsättningar, som var till finnandes också i dessa tider eller icke. Det gäller med ett ord att noga hålla reda på sina premisser. Och detta är ingalunda alltid en enkel sak, i synnerhet som de ekonomiska teoretikerna ofta försummar att klargöra för sina läsare samt ibland tom för sig själva, på vilka premisser de i verkligheten bygger sina slutsatser – en hel

del av den tidigare, sk klassiska nationalekonomiens ofta överklagade doktrinarism bottnade just däri.

Den fråga det nu gäller, den ekonomiska teoriens allmänna tillämplighet, har givit anledning till ändlösa diskussioner. Den tyska historiska skolan inom nationalekonomien, och därvid i synnerhet den sk yngre historiska skolan med den nyligen avlidne Gustav Schmoller i spetsen, kom därvid till att (från och med 1800-talets sista fjärdedel) mer eller mindre fullständigt kasta all ekonomisk teori över bord och ersätta den med en ren hopsamling och upplagring av ekonomiska fakta. Det var den upplysningsfilosofiska grundvalen för den klassiska engelska teorien som drev denna riktningens målmän att nästan söka göra sig urarva i fråga om alla tidigare försök till principiell förklaring av de ekonomiska sammanhangen, och ganska få vetenskapsmän på området även utanför Tyskland har hållit sig helt fria från inverkan av dessa tendenser. I vissa hänseenden har också riktningen åtminstone i sin äldre form otvivelaktigt gjort nytta, nämligen genom att öppna ögonen för den klassiska ekonomiska teoriens begränsning; men likväl torde man nu efter femtio år ha lov att säga, att få stora och dyrbara vetenskapliga riktningar åstadkommit mindre i positiv riktning för sin egentliga uppgift. Vad som sammanförts är nämligen knappast i nämnvärd mån byggnadsstenar för en helhetsuppfattning utan i stället en nära nog oanvändbar hop av isolerade fakta, på sin höjd sammanhållna av de olika forskarnas – visserligen ofta mycket sympatiska – förutfattade meningar på det politiska eller sociala livets områden. Anpassningsuppgiftens ofrånkomlighet förlorades därigenom till stor del ur sikte, och man nöjde sig med att förklara hur det ena och andra *borde* vara, i stället för att klargöra hur det måste eller kunde vara.

Detta gäller ej blott det surrogat för en på nutiden användbar ekonomisk teori som man trott sig kunna finna genom hopsamling av faktiska upplysningar; även den ekonomiska utvecklingen och äldre tiders ekonomiska förhållanden förblev till stor del en sluten bok, när man ej visste vad man skulle fråga om eller hur man skulle begagna vad man fått veta. Redan för nära trettio år sedan (1893) myntade den stridbare Lujó Bren-

tano, som dock i mycket stod denna riktning nära, namnet ”Begeisterung-verbrämte Archivauszüge” på en produktion som trots sig vara nationalekonomisk eller ekonomisk-historisk endast därför att den, under uttryck av beundran för allt statsingripande, okritiskt återgav blott vad urkunderna direkt råkade ha att förmäla.⁶

För att komma ur denna svårighet, utan att likväl acceptera den allmänna teorien såsom giltig för äldre tider, föll då en annan och kanske rikare begåvad tysk forskare, Karl Bücher, på den idén att tänka sig ett särskilt ekonomiskt system som giltigt för varje särskild tid; denna uppfattning ligger i huvudsak till grund för hans ungefär trettio år gamla, mycket fängslande och fortfarande läsvärda bok *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, som utkommer i ständigt nya upplagor. Det är emellertid svårt att se något framsteg i denna Büchers grunduppfattning; den förefaller nämligen lika opsykologisk som ohistorisk, eftersom den för sin riktighet skulle förutsätta, att ett visst slags samhälle och ett visst slags människa uppstår *med ens*. Bücher måste därför också röra sig med schematiska tillstånd, som avlöser varandra, och uttryckligen avvisar all hänsyn till ”övergångsperioder”, trots att *alla* tider för ett äkta historiskt betraktelsesätt är övergångsperioder. Ty i verkligheten står ingenting någonsin stilla, utan allt förändrar sig kontinuerligt, så att karaktären aldrig är fullt densamma ett år som året förut men heller aldrig fullt olikartad ett århundrade eller ens ett årtusende mot århundradet eller årtusendet förut.

I stället förefaller det rätta vara att behandla den ekonomiska teorien som vad den är, bunden vid en mängd tysta eller uttalade förutsättningar, och att ändra slutsatserna med dessa förutsättnings förändring. En stor hjälp i detta mödosamma arbete har man däri, att det mest grundläggande, nämligen knappheten, anpassningsuppgiften, nödvändigheten att skapa jämvikt mellan tillgång och efterfrågan – vilket uttryck man föredrar – är i allt väsentligt allmängiltigt; och att *se det ekonomiska problemet* i företeelserna, att *tänka nationalekonomiskt*, är i första rummet just

6. ”Über den grundherrlichen Charakter des hausindustriellen Leinengewerbes in Schlesien” (*Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, I, 1893, sid 322).

att anlägga denna synpunkt samt så till vida något allmängiltigt. I övrigt gäller förutsättningarna, såsom vi redan sett, endast för begränsade tidrymder, och vissa moment i den vanliga teorien är ej ens i dag fullt tillämpliga på andra än de ekonomiskt mest framskridna samhällena, medan andra tvärt om är på väg att förlora sin tillämplighet genom monopoliseringens framsteg. Men intet kan vittna om mindre insikt i vetenskapens sammanhang än att tro en teori som helhet vara oanvändbar därför att något, likgiltigt vad, i den omgivande verkligheten har ändrat sig. Av samma anledning skulle man då kasta geometrien som helhet över bord, därför att den nyare forskningen visat möjligheten av en sk utomeuklideisk geometri, inom vilken Euklides sk parallellaxiom icke gäller.

Ibland, förefaller det, utgår den här kritiserade tankegången mer eller mindre omedvetet från den föreställningen, att man ej kan tillämpa den moderna ekonomiska teorien på tider då den ej var skapad. Det barocka i en sådan uppfattning faller väl emellertid genast i ögonen. Lika gärna kunde man anse sig förhindrad att använda logaritmer för behandling av sifferuppgifter, som är äldre än 1600-talet, därför att logaritmerna på deras tid ej var uppfunna. Man skulle tro, att den som menade något sådant uppfattade de ekonomiska "lagarna" som rättsliga föreskrifter, vilka det vore orättvist att ge retroaktiv kraft.

Vid lösning av uppgiften att ställa ekonomiska frågor på de historiska företeelserna har knappast någon inlagt så stora förtjänster som Sombart. Hans huvudarbete *Der moderne Kapitalismus*, som till sin förra del 1916/17 utkommit i en ny upplaga (vilken i verkligheten är en ny bok, på mer än 2 000 sidor), erbjuder visserligen i problemställningar och därvid kanske främst i teoretiskt hänseende så otroligt stora blottor, att få böcker måste läsas med samma aldrig vilande kritik.

Men trots detta kan man sätta i fråga, om boken ej hör till den ekonomiska historiens hälsosammaste arbeten, nämligen så länge den endast faller i händerna på verkligt kritiska läsare, ty den tvingar var och en bland dem att tänka över fakta just i deras egenskap av ekonomiska problem. För att nämna blott ett enda exempel: Sombarts egen förklaring av stadsväsendets uppkomst lämnar mycket övrigt att önska, men han sät-

ter fingret på en huvudsvaghet i de vanliga förklaringarna, när han framhåller orimligheten av föreställningen om stadsgrundningar genom maktbud mitt ute i en obebodd trakt – ty varmed skulle de arma stadsborna då livnära sig?

Givetvis krävs det emellertid att vara rustad till att ej blott uppställa frågor utan också besvara de frågor man uppställer, och detta går svåriligen utan att ha förvärvat förtrogenhet med ekonomisk teori. Men långvariga och omfattande litteraturstudier är knappast vad som här är huvudsaken, utan den består i tankens inträning på det ekonomiska i problemen. Med rätta har det sagts, att få vetenskaper ställer sådana anspråk på läsarens självverksamhet som nationalekonomien; men just därför blir också denna självverksamhet det primära, litteraturläsningen det sekundära. Finns blott den allmänna träningen, blir det en jämförelsevis enkel sak att hämta råd ur speciallitteraturen i fråga om problem som ligger vid sidan av de centrala. Men däremot måste man avråda historiker, som vill bereda sig för ekonomiskt historiska uppgifter, från att söka förvärva förtrogenhet med de nationalekonomiska tankegångarna genom populära skrifter. Det är tvärt om endast genom att ge sig på svårfattligare arbeten, vilka för in i tankegångens centrala delar, som över huvud något står att vinna. Men sådana saknas icke.

Givetvis är nationalekonomien även i sina bästa representanters händer långt ifrån en färdig vetenskap, och dess brister kan ibland vara hindersamma också för dess användning i ekonomisk-historiska syften. Det förefaller dock icke som om den ekonomiska teoriens oftast överklagade ofullkomligheter, sådana som obekantskapen med konjunkturväxlingarnas orsaker, skulle vara vad som egentligen vållar svårighet vid ekonomisk-historiska studier. Viktigare är därvid kanske vad som mindre ofta berörs, nämligen de ekonomiska studiernas *statiska* karaktär, deras inriktning på uppgiften att förklara ekonomiska jämviktslägen samt den däremot svarande likgiltigheten för de dynamiska frågorna eller de företeelser som framträda vid varaktiga förskjutningar i det ekonomiska läget. [...]

2

Den som känner något till historiens metod inser utan vidare, hur olikartat det nu skildrade sättet att nå till resultat på de ekonomiska studiernas område skall vara från den historiska metoden. Det är då en svag tröst, att historia och nationalekonomi båda är samhällsvetenskaper, båda ha människoandens skapelser till föremål och båda därför ytterst bygga på psykologi – att det ekonomiska ej är något utvärtes, materiellt eller tekniskt utan i stället något inre eller mänskligt, nämligen behovsräckning. Ty trots detta får den ekonomiska vetenskapens metod ett abstrakt drag, som trots all djupare olikhet närmar den särskilt till matematikens och de på matematiken byggda naturvetenskapernas, fysikens (mekanikens) och astronomiens. Orsaken härtill ligger i vad som förut framställt: att det ekonomiska bygger på så enkla psykiska sammanhang, att huvuduppgiften ofta består i att dra de rätta slutsatserna därur. Den klyfta, som i metodiskt hänseende skiljer det ekonomiska tänkandet från det historiska, är därmed utan vidare given men förtjänar dock belysas närmare.

Det är en ganska mödosam uppgift både att åskådliggöra – och framför allt att teoretiskt förklara, varför de slutsatser, som nationalekonomin kommer till ur sina avgjort enkla premisser, skall vara så svåra att fatta utan särskild träning, utan att hjärnan direkt upparbetats till ekonomiskt förstånd. Det vore värt undersökning av en psykolog, som samtidigt behärskade den ekonomiska teorien, vad som gör den normala, endast med sitt oskolade förstånd arbetande människan nära nog immun emot ekonomisk uppfattning, ja, föranleder henne att på en mängd punkter instinktivt komma till slutsatser, som är raka motsatsen av de rätta. En av anledningarna är sannolikt, att problemen icke blott är svåra utan samtidigt ofta ser mycket enkla ut och därför har alldeles särskilt lätt att leda den oerfarne på villospår. Då det nu förhåller sig så, inser man emellertid utan vidare, att utsikterna till en riktig tolkning av samhällsutvecklingens ekonomiska sida ej skall vara stora för en historiker utan nationalekonomisk träning.

Alla dylika problem söker nationalekonomen klargöra för sig och andra genom en diskussion under mer eller mindre förenklade förutsättningar, med närmare eller fjärrare anslutning till den starkt sammanatta verkligheten. Risker ligger därvid främst i att de under givna förutsättningar riktiga slutsatserna bli otillämpliga på det faktiska läget, utan att nationalekonomen tillräckligt beaktar skillnaden. Hans frestelse är sålunda att förenkla problemen för mycket, att ej dra in under sin betraktelse tillräckligt många av det faktiska livets faktorer, att ej verifiera sina teoretiska resultat ens i de fall då detta kan ske. Särskilt frestas han lätt att förbise eller bagatellisera verkan av individualföreteelser, sådana som en patriotisk offervillighet eller ovanlig altruism, ej därför att deras verkan är omöjlig att indraga i betraktelserna – ty det är ingalunda fallet – utan blott därför att tillvaron förefaller honom enklare än den är. To m en sådan faktor som stora ändringar i penningvärdet kan det hända en i lugnare och mindre revolutionerande tider än vår uppvuxen nationalekonom att lämna ur räkningen.

En historiker, särskilt när han ej specialiserat sig på någon särskild sida av samhällslivet utan är verklig allmän historiker, går, i starkaste motsats härtill, med sin första tanke till den oerhörda mångsidigheten i utvecklingen, hans strävan är att få med så många inverkan faktorer som möjligt, för att därigenom nå en syntetisk förklaring av tillvaron i dess konkreta mångfald. Historikern har alltså ingen tanke på att avsiktligt utsluta ur sin betraktelse något som faktiskt har förelegat, utan han gör det blott av nödtvång, i den mån hans grepp eller hans kunskaper ej förmår omspänna allt. Därför renodlar han det minsta möjliga, abstraherar och deducerar så vitt möjligt icke alls.⁷ Medan nationalekonomen på ett mycket tidigt stadium börjar använda sitt sönderdelande logiska sinne, strävar historikern i det längsta att bygga upp en totalbild på grundval av så mycket och så mångsidigt faktiskt material som möjligt, med hjälp av sitt konstruktiva sinne, sin förmåga att fatta helheten. Macaulay är icke idealhistorikern, men det ligger något i hans egen förklaring till sin för-

7. Det bör kanske påpekas, att frågan om hur visshet uppnås om själva de yttre fakta, vad som plägar kallas historisk (käll-)kritik, alls ej tas i betraktande i detta sammanhang.

måga som historieskrivare, nämligen att han var ”incessantly castle-building”, ständigt sökte att med hjälp av sin fantasi sammanföra sitt stora vetande till byggnader, helheter. Som typen för en historiker från föreliggande synpunkt kunde man mycket väl peka på den moderna historiska vetenskapens skapare Ranke, men hellre skulle jag dock vilja nämna en oss i tid och rum närmare stående forskare: Hjärne. Vare sig man tänker på hans Karl XII-studier, på hans behandling av franska revolutionen och Napoleon eller på hans framställning av sambandet mellan stat och kyrka, blir totalintrycket av hans metod strävandet att visa den oändliga mångfalden av de faktorer som samverkat till att skapa den obrutna helhet samhällsutvecklingen utgör; och svårigheten att sammanhålla och till en helhet sammanföra så många skilda utvecklingskedjor är vad som i första rummet ställer krav också på hans läsare.

Hur exakt en historiker än arbetar i fråga om fastställande av själva fakta, ligger det nästan oundgängligen något subjektivt i det urval av orsaker han framlägger och framför allt i den relativa vikt han tillmäter var och en bland dem. Just därför att tillvaron ej upplöses i sina ingredienser utan tas som en helhet, just emedan ingen del av dess innebörd renodlas, är det till stor del omöjligt att bindande bevisa den roll de olika faktorerna ha spelat. Ty detta skulle ha krävt en undersökning av utvecklingens gång under förutsättning av olika kombinationer av de olika faktorernas till- och frånvaro, något som är oförenligt med historikerns sätt att arbeta, även om det i och för sig vore möjligt, vilket sällan är fallet. Följden av detta läge är emellertid, att historieforskningen i viss mån alltid måste upptas på nytt av varje ny generation, alldeles oberoende av om nya objektiva fakta kommit i dagen, nämligen av det skäl att varje generation genom sin egen samhällserfarenhet antingen har fått blicken öppnad för nya orsaker till utvecklingen eller åtminstone har kommit till en omvärdering av de olika orsakernas relativa betydelse. Exempelvis just en sådan disciplin som den ekonomiska historien, eller kanske riktigare uppfattningen om de ekonomiska faktorernas betydelse för samhällsutvecklingen, har för sin uppkomst att tacka nya föreställningar om vårt eget samhälles drivande krafter.

Vad som nu har sagts är så långt ifrån att vilja nedsätta vare sig det historiska studiet eller dess idkare, att det snarare betyder motsatsen. Till största delen är den osäkerhet historiens metod innebär nödvändig, den är det pris man får betala för att äga en vetenskap som verkligen söker förstå det hela som den helhet det är, om vars resultat det icke gäller: dann hat er die Teile in seiner Hand, fehlt leider nur das geistige Band. Ingen analytisk metod kan rekonstruera tillvaron i hela dess brokiga mångfald, därtill fordras en metod sådan som den historiska, med utrymme för de särskilda vetenskapsmännens individuella uppfattning. Och detta gäller ej blott om den egentliga, så att säga centrala historien, den som söker förstå utvecklingen som en helhet; i högre eller lägre grad gäller det också historien om utvecklingens särskilda sidor. Tillvaron förekommer ej i vattentäta skott utan alla dess olika delar påverkar varandra, inom dem alla verka otaliga krafter. Några av dem tillåter kanske en objektiv mätning i fråga om styrka och verkningsgrad, men sannolikt betydligt fler måste även specialhistorikern uppskatta mer eller mindre enligt sin subjektiva föreställning, förutsatt att han verkligen ser sin uppgift i att förklara själva den faktiska utvecklingen.

Det är då ej underligt, att den ekonomiska historien skall erbjuda särskilt stora svårigheter. Å ena sidan bör den som ägnar sig däråt vara förtrogen med den teoretiska ekonomiens abstrakta metod och vana att resonera utifrån förenklade förutsättningar, ty därförutan är det ej stor utsikt att han skall kunna urskilja sammanhangen mellan orsak och verkan inom äldre tiders ekonomiska liv men däremot stor fara att han skall missförstå dessa sammanhang. Men å andra sidan måste han också ha historikerns syntetiska förmåga och sinne för tillvarons mångfald, hans känsla för den obrutna helheten i utvecklingen. Det är små utsikter, att så olikartade, ja, t o m motsatta egenskaper skall vara förenade hos samma person, och det är knappast möjligt att i denna stund nämna någon enda som lyckats skapa harmoni emellan båda. Det övervägande flertalet bland dem som tagit upp ekonomiskt-historiska forskningar har i verkligheten varit främmande för ekonomisk teori; som framgår av det föregående gäller detta framför allt den tyska sk yngre historiska skolan

inom nationalekonomien. Men från den ekonomiska historiens synpunkt har resultaten snarast som regel blivit ännu mindre tillfredsställande i de jämförelsevis fåtaliga fall, då nationalekonomer utan historisk utbildning och läggning sökt konstruera utvecklingssammanhang; den klassiska riktningen inom den ekonomiska vetenskapen har här visserligen ej många men ganska avskräckande exempel att uppvisa.⁸ Och likväl är detta ej allt. Ty ej ens forskare som startar med en dubbel utbildning och som alltså under i övrigt lika förhållanden borde ha största utsikten att lyckas, går fria från följderna av denna djupt liggande motsats. De kan nämligen aldrig undgå att känna, hur de båda sidorna i deras vetenskapliga varelse skär sig, hur de slits mellan behovet av å ena sidan abstraherande teoretiska analyser, som ej gör verkligheten rättvisa, och å andra sidan en syntetisk framställning, som lämnar det principiella orsakssammanhanget dunkelt och oförklarat.

Följden av dessa svårigheter kan utan vidare avläsas i den hithörande historiska litteraturen. Redan de rena *beskrivningarna* på ekonomiska tillstånd och företeelser lider av att den som gjort dem ej vetat vad han ville veta. För senare perioder är ekonomiska fakta nästan oräkneliga, och ett urval bland dem blir nästan en slump, så länge man ej klargjort för sig vad som har betydelse. Men detta är alltid en "teoretisk" fråga, det förutsätter kännedom om hur det ekonomiska livet fungerar. Även då de betydelsefulla fakta meddelas, föreligger dessutom risken att man av samma skäl försummar att insätta dem i det sammanhang som tillåter en riktig tolkning av deras innebörd.

I detta sammanhang bör kanske också ett ord sägas om den ekonomiska historiens förhållande till vad som plägar kallas *kulturhistoria*. Detta vackra ord skulle väl enligt bokstaven innebära syntesen av all historisk forskning, men vad jag nu åsyftar är ej något dylikt utan den disciplin som vanligen går under kulturhistoriens namn, forskningen om det dagliga livets förhållanden i äldre tider. Dess faktiska material sammanfaller i stor utsträckning med den ekonomiska historiens, men två

8. Ett ovanligt exempel på vad teoretiskt skarpsinne kan åstadkomma i fråga om ekonomisk-historiska problem erbjuder å andra sidan en uppsats av prof Davidson om Riksbanken under 1600-talet (*Ekonomisk Tidskrift* 1919).

discipliner som ställer mer olikartade frågor på samma material förefaller svåra att tänka sig. Kulturhistorien – som skild från exempelvis konsthistorien – förefaller åtminstone ofta begränsa sin uppgift till att lägga fram de intressanta gamla sakerna till beskådande, medan den ekonomiska historien söker förklara utvecklingens sammanhang ur en bestämd synpunkt, synpunkten av mänsklighetens behovstäckning. Ehuru detta naturligtvis ej i och för sig utgör någon kritik av kulturhistoriens metod från dess egna utgångspunkter, är det därför ett beklagligt faktum, att den ekonomiska historien ofta har alltför litet att lära av den förra disciplinens framlagda material och ännu mindre av dess slutsatser.

När man övergår från beskrivningar av ekonomiska tillstånd till framställningar av själva *utvecklingen*, ökas behovet av nationalekonomiska insikter uppenbarligen i hög grad. Man kan svårigen komma ifrån, att de större översikterna av den ekonomiska utvecklingen med mycket få undantag verkställts utan starkare blick för verkliga ekonomiska sammanhang och därför dels blivit betydligt oorganiska, dels i stor utsträckning undgått att förklara vad det borde varit deras väsentliga uppgift att klargöra, och dels slutligen ofta verkat direkt missledande.

Det vanligaste är dock kanske en annan, ganska karakteristisk förskjutning av de ekonomiskt historiska studierna. På grund av de ifrågasvarande forskarnas inträning på politiska, institutionella och i egentlig mening sociala förhållanden komma många av dem nämligen i verkligheten att hålla på med *något helt annat* än de *tror sig göra*, i det att de taga författnings-, institutions- och socialhistorien för ekonomisk historia. Den kanske främste bland de nu levande i denna stora skara, Georg von Below, är härvid ett mycket belysande exempel. I sin stora bok, *Der deutsche Staat des Mittelalters* (1914), framhåller han liksom i tidigare framställningar på goda grunder de historiska studiernas behov av precision och klarhet i föreställningarna, men den häpnadsväckande slutsatsen lyder, att det behövligen följaktligen är *juridiska* begrepp – medan den tanken ej ens tycks ha fallit honom in, att det är *nationalekonomisk* tankereda som behövs för ekonomiska studier. Detta blir dock fullt förklarligt när man ser, hur pass undantagslöst han själv bedriver institu-

tionshistoria i den tron att det är ekonomisk historia. I det nyss nämnda arbetet ägnas sålunda ett kapitel, som enligt sin titel skall handla om den tyska författningens ekonomiska förutsättningar, nästan helt och hållet åt befolkningens juridisk-sociala status, graden av dess personliga frihet eller bundenhet; och detsamma gäller om Belows med rätta högt skattade studier över skråväsendets historia, frågan om hantverksämbetenas uppkomst ur gårdsrättsliga korporationer av ofria o s.v. Dylig institutionshistoria är i bästa fall ett viktigt förarbete till den ekonomiska historien men behöver ej vara ens det: sålunda har Sombart sannolikt rätt i att lantarbetarnas och hantverkarnas ekonomiska ställning och funktioner var sig tämligen lika oberoende av skiljaktigheter i deras socialrättsliga status.

Otvivelaktigt finns samma slags svårigheter som de flesta bland de nu skildrade även för andra specialhistoriska discipliner än den ekonomiska. Vilken roll de där spelar tillkommer det endast dessas egna representanter att yttra sig om, men åtminstone a priori är det svårt att i fråga om dem tänka sig fullt lika starka motsatser mellan den vanliga historiens och fackhistoriens krav som i det nu föreliggande fallet. Ty då national-ekonomien obestriddligen är den bland kultur- eller samhällsvetenskaperna, som har mest av naturvetenskapernas studiemetoder, så måste olikheten mot historieforskningens arbetsätt där också framträda starkast.

Om man trots allt skall våga sig på en parallell med ett område som man mycket litet behärskar, ligger en jämförelse med rättshistorien nära till hands. Det är då uppenbart, att rättshistorikern förmår ställa helt andra frågor på materialet än den vanlige historikern och kan följa utvecklingskedjor som är denne alldeles främmande; han har ett system av begreppsbestämningar, som bringar helt annan reda i vetandet än eljest vore möjligt. Men trots detta arbetar han i fråga om sammanhangen mellan orsak och verkan, så vitt jag förstår, ej med andra slags hjälpmedel än vilken annan historiker som helst. På samma sätt som denne kan han visa sannolikheten eller osannolikheten t ex av ett visst antagande om representationsidéns rötter eller om uppkomsten av den medeltida gästrättens processuella bestämmelser ur den gamla germanska främlingsrätten, nämligen genom sin kännedom om de fakta det gäller och

deras observerade sammanhang. Men han har ej behov av och ej heller tillfälle till någon "teoretisk", d v s abstraherande och *allmängiltig* behandling av problemen, han skulle sannolikt avböja att lämna något som helst bidrag till ett svar på motsvarande frågor inom en kulturkrets, som vore honom främmande. När den ekonomiske historikern ställs inför sådana frågor som exempelvis den huruvida den höga räntefoten framkallats av penningbrist, eller om en sk ogynnsam handelsbalans varit orsaken till ekonomisk misär, så är det däremot just en teoretisk analys han först och främst verkställer; han säger åtskilligt om saken även oavsett de individuellt historiska former varunder den uppträder. För ett definitivt resultat är kännedomen om dessa konkreta förhållanden vanligen outhärlig, men det hindrar ej, att slutsatsen delvis vunnits med metoder, som fundamentalt avviker från dem som tillämpas i flertalet historiska discipliner.

Av de teoretiska slutsatsernas betydelse för tolkning av ekonomiskt historiska sammanhang följer, att nationalekonomerna vanligen har på en gång större och mindre anspråk på *bevisning* än historiker, i det att de i stor utsträckning bygga på inre kriterier. Å ena sidan är de nämligen av detta skäl mindre nogräknade på yttre belägg eller samtida uppgifter om ett sammanhang, de anser sig ofta kunna konstatera det därförutan; och å andra sidan kunna de av samma skäl komma att underkänna även de mest allmänt omfattade meningar av samtida iakttagare. I fråga om *slutsatser* gäller detta i all synnerhet, ty en lång och sorglig erfarenhet har lärt dem, hur litet bevänt det är med sådana på det ekonomiska området, när den som drar dem ej skolat sin hjärna till att följa ekonomiska sammanhang. Det finns därför sällan någon tvekan om att underkänna dylika slutsatser vid en mer påtaglig oöverensstämmelse med teoriens resultat. Ingen nationalekonom kunde sålunda dela exempelvis den i vissa hänseenden utmärkte engelske ekonomiske historikern Cunninghams respektfulla förvåning över 1500-talets enhälliga mening om den allmänna prisstegringen som monopolisternas verk⁹, ty dels ligger denna uppfattning

9. *The Growth of English Industry and Commerce during the Early and Middle Ages* § 155 (4 uppl sid 544 not).

mycket nära till hands, såsom våra egna erfarenheter visat, dels är saken i sig själv högst osannolik, dels slutligen finns en alldeles naturlig förklaring i den stora ökningen av ädla metaller. Detsamma gäller otaliga merkantilistiska författares bevis för arbetslöshet inom alla näringar som verkan av utländsk konkurrens; utrikeshandelns teori visar, att den utländska konkurrensen leder till en omläggning av den ekonomiska verksamheten, däremot frånsatt själva övergångstiden ej till allmän arbetslöshet.

Men nationalekonomen är nog böjd att gå längre än så, nämligen att för det andra dra själva de omvittnade *yttre fakta* i tvivelsmål, framför allt deras allmängiltighet men i stor utsträckning även själva individualiakttagelserna, när dessa ej stämmer med vad man känner om det ekonomiska livet. Ett dylikt medvetande om en högre insikt, som tillåter forskaren att välja och vraka bland samtida vittnesbörd, har obestriddligen sina stora faror och förutsätter en mycket klar insikt om de premisser varpå man byggt sina slutsatser; men det är i själva verket en ofrånkomlig nödvändighet. Vad som skiljer detta slags källkritik från den som varje historiker övar är enbart, att de principiella sammanhangen här ej är lika lättfattliga som vanligt. Ingen historiker accepterar ett påstående som strider mot naturlagarna, även om det är fullt lika mycket omvittnat som många tveklöst godtagna upplysningar; för att tala med historikerna Langlois och Seignobos erkänner ej en historiker djävulens uppträdande, fastän det finns få historiska fakta som bestyrks av ett så stort antal sinesmellan oberoende ögonvittnen.¹⁰ Det är blott en tillämpning härav, när nationalekonomerna i både positiv och negativ riktning sätter sig över ”källornas vittnesbörd”.

Medan deras källkritik sålunda ofta kan förefalla och ibland även faktiskt kan vara betänkligt slapp i dessa hänseenden, är deras slutsatser i andra hänseenden långt försiktigare än flertalet historikers, nämligen när det gäller att fastställa särskilda faktorerens andel i ett resultat av många samverkande krafter. Vilket resultat den ifrågavarande faktorn ensam för

10. *Introduction aux études historiques* (Paris 1898), sid 177f.

sig skulle ha medfört i ett ”tillstånd av ekonomisk jämvikt”, kan ofta fastställas med full bestämdhet, och därför kan det också ofta sägas, i vilken riktning den påverkat utvecklingen, även om denna är mycket sammanfatt; men i fråga om de olika faktorernas andel i resultatet under denna senare förutsättning kan det i vanliga fall knappast falla en nationalekonom in att uttala en bestämd mening. En sådan skulle därför sannolikt ej ha fällt exempelvis JA Fridericias anmärkning, att navigationsaktens betydelse för Englands ekonomiska utveckling ”ännu” är mycket omtvistad¹¹, ty han känner sig ganska övertygad, att en på bindande bevisning grundad slutsats i en dylik fråga är nästan omöjlig att uppnå ej blott nu utan också i framtiden. Jag har redan antytt, att den ekonomiske historikern, trots detta, lika litet som någon annan historiker kan undgå att ta ståndpunkt till ett sådant problem, om ej på annat sätt så genom det utrymme han i sin framställning bereder de olika faktorerna; men det är särskild anledning för honom att markera det starkt subjektiva moment som ett svar på sådana frågor måste innefatta.

3

Det är alltså många svårigheter som sambandet mellan ekonomi och historia har att övervinna, och det kan därför vara lämpligt att som avslutning taga en överblick av frågan varför det sambandet över huvud behövs, vilken nytta historikerna och nationalekonomerna kan ha av ekonomisk historia.

I fråga om historikerna ligger svaret på den frågan i öppen dag för nutidens människor, och det är kanske rent av viktigare att varna för överskattning av det ekonomiska momentet i historien än att framhålla dess betydelse. Viktigare t o m än båda dessa synpunkter är möjligen att, såsom här redan skett, framhålla själva innebörden i det ekonomiska, emot de många missförstånd det ständigt föranleder.

Medlens otillräcklighet har alltid och allestädes till den grad tryckt sin

11. *Det syttende og attende Aarhundrede* (Kbhvn 1910–11), sid 132 not.

prägel på människors handlande, att all framställning av den mänskliga utvecklingen blir betänkligt ofullständig därförutan; hur samhället ordnats från synpunkten av sin behovstäckning måste alltid ha varit ett huvudmoment i dess organisation. Men å andra sidan följer härav ingalunda, att all historia bestämts av ekonomiska moment. Detta måste alltid vara mer eller mindre en filosofisk fråga, och bindande bevisning är därvid som regel omöjlig att förebringa; men däremot är det ej svårt att visa på viktiga moment, där andra än ekonomiska faktorer förefalla ha betytt långt mer än de ekonomiska. Några exempel förtjänar nämnas.

Ingen som studerat medeltidens historia torde vara i okunnighet om att den västeuropeiska kulturkretsen då utgjorde en mycket starkare enhet än efter reformationen och nationalstaternas konsolidering. Orsaken är lätt att finna: arvet från den romerska universalmonarkien i förening med en härskande universalreligion, båda förkroppsligade i den medeltida kyrkan, som företedde långt starkare sammanhållning än de mer eller mindre ofullgångna territoriella staterna. Likväl var de medeltida ekonomiska förhållandena, med hinder för samfärdsel och handel till både lands och sjöss, långt mindre ägnade att skapa sammanhållning än fallet blev efter de geografiska upptäckterna och handelns utveckling mot medeltidens slut. Här har alltså de ekonomiska krafterna varit ur stånd att hindra ett resultat, som politiska och religiösa krafter befördrat. Ofta finner man också, hur samhällsföreteelser på andra områden återverkar på det ekonomiska livet fullt lika mycket som detta på de förra: korstågen, kyrkan, upplysningstidens frihetsidéer, skråväsendets korporationsanda – det sistnämnda enligt exempelvis. en tysk och en engelsk forskares uppfattning i så hög grad, att storindustri och storhandel skulle ha spelat en viktig roll redan under medeltiden, om ej skråväsendet hade varit, och att den industriella revolutionen å andra sidan ej kunde ha blivit verklighet i England, om ej den medeltida organisationen där tidigast fått försvinna.¹² Visserligen torde det icke vara möjligt att bindande bevisa, att icke

12. Below, *Probleme der Wirtschaftsgeschichte* (Tübingen 1920), sid 598 not. G Unwin, *The Gilds and Companies of London* (London 1908), sid 328.

de ifrågavarande faktorerna – korstågen, kyrkan etc etc – i sin ordning helt och hållet var en skapelse av ekonomiska faktorer, men lika litet kan det bevisas att så varit fallet, och det må väl sägas bära den stora osannolikhetens kännemärke.

Särskilt viktigt förefaller det vara att minnas, att *klassmotsatserna* ej med någon rimlighet helt och hållet kan förklaras ur ekonomiska orsaker. Den historiefilosofiska uppfattning av nutidens sociala motsatser, som har Marx till sitt upphov och som kanske redan gått flertalet i blodet, söker förklaringen till den moderna arbetarfrågan och de moderna klasstriderna i att kroppsarbetarna icke längre, såsom under medeltiden, med tilltagande levnadsålder bliva sina egna; av denna ”skilsmässa från produktionsmedlen” skulle följa det ofrånkomliga motsatsförhållandet mellan arbetsgivare (falskeligen kallade ”kapitalister”) och arbetare samt därmed hela vår tids sociala oro, som alltså skulle ligga i det moderna produktionssättets natur. Nu alldeles frånsatt om detta verkligen med rätta kan kallas en ekonomisk och icke en teknisk orsak, samt till en början även frånsatt om äldre tiders ekonomiska organisation därvid är rätt uppfattad, måste man bestrida, att de ifrågavarande faktorerna skulle vara i stånd att restlöst förklara sammanhanget. Antikens och särskilt senantikens produktionssätt med slavar och ofria arbetare beredde uppenbarligen oändligt mycket mindre möjligheter för uppryckning inom yrket än nutidens system-berövade arbetarna, i den mån de var slavar, i ojämförligt högre grad tillgången till produktionsmedlen; och likväl ledde ej slaveriet i antiken till något tillnärmelsevis likartat med nutidens arbetarfråga. Denna förutsätter sålunda i verkligheten något annat vid sidan av en särskild produktionsmetod, nämligen en särskild uppskattning av *människovärdet*, vilken framför allt antiken men också långt senare tider saknade. I själva verket har västerlandet under större delen av sin moderna historia känt arbetarskaror, som ej rimligtvis kunde påräkna att rycka upp till självständiga yrkesutövare – tänk exempelvis på den svenska brukshanteringen sedan 1600-talet – utan att likväl någon arbetarfråga i modern mening uppstått. De två marxistiska satserna ”all historia är klasstridernas historia” och ”det materiella livets produktions-

sätt betingar den sociala, politiska och andliga livsprocessen” har därför i verkligheten intet nödvändigt inbördes sammanhang, alldeles oavsett det tvivelaktiga i deras riktighet var för sig.

Nu har jag i det senast sagda avsiktligt underlåtit att använda uttrycket ”den materialistiska historieuppfattningen”, för att icke onödigtvis väcka strid om innebörden av detta mångtydiga uttryck. Utan tvivel kan däri inläggas något rimligare än uppfattningen att det ekonomiska är så att säga det grundämne varav hela den mänskliga utvecklingen uppbyggs. Man kan i stället mena, att utvecklingen icke bestämmas av, utan blott finner sin *begränsning* i, de resurser den har till sitt förfogande, vilket givetvis är både riktigt och viktigt; möjligen är detta också vad Marx har menat. I så fall försvinner emellertid utan vidare sambandet mellan de ekonomiska förutsättningarna och själva produktionssättet, ty det senare beror ej särskilt av förhållandet mellan mål och medel utan närmast av teknikens ståndpunkt; det kan ej förklaras enbart eller ens överbärande ur mängden av tillgängliga resurser utan är en följd av hur man *förstått att nyttja* resurserna.

Om möjligt än viktigare är, att man ej från begränsningen i tillgängliga resurser kan sluta till någonting som helst i fråga om den omfattning vari ett särskilt ändamål tillgodoses. En tid med mycket knappa totala resurser, sådan som exempelvis medeltiden, kan därför mycket väl komma att offra långt mer exempelvis på religiösa ändamål än en annan tid med långt större möjligheter, helt enkelt därför att den förra periodens ”behov” av katedraler, kloster, påvemakt o s v, var ojämförligt större än den senare periodens. Att andra behov än de religiösa då i *dubbel* måtto måste träda tillbaka under den tidigare ordningen, är en viktig slutsats, som just bekräftar att det ekonomiska, anpassningen mellan mål och medel, aldrig kan vara eller ha varit det som ger utslaget inom människolivet. Det grundläggande kan ej sökas annat än i vad människorna anser sig behöva, eller – med ett större ord – i deras *ideal*.

När man söker förklara det ekonomiska momentets betydelse i historien, så har man alltså att stanna vid den uppgift som tillhör ett (andligt) maskineri, en samhällsorganisation, för realisering av mål som nåtts på

helt andra vägar. Ekonomin har alltså obevekligen en tjänande uppgift, men inom denna gräns kanske den viktigaste bland alla.

Detta alltså om den ekonomiska historiens betydelse för historikern. Dess betydelse för nationalekonomen är ej lika gripbar men kanske i grund och botten lika stor. Det är nämligen på den ekonomiska historiens väg som nationalekonomen lättast kommer i kontakt med de allmänt sociala sammanhangen, med samhällsförhållandena som helhet, samt därigenom räddas från de yrkessjukdomar som följer av hans vetenskaps starka begränsning och abstrakta natur. Det är historiens syntetiska prägel, i motsats till nationalekonomiens analytiska, som här kommer till nytta. Särskilt har den ekonomiska historien ovanligt goda förutsättningar att ge nationalekonomerna ledtrådar i fråga om den mycket viktiga sociala faktor som heter människors *uppfattning* om de ekonomiska sammanhangen och den ekonomiska *politik* samhällena på grund härav – ej bör men – kunna väntas bedriva. Sedan tillkommer de två, mycket skilda moment som redan behandlats i det föregående: det ena omöjligheten att förstå nutiden utan att veta hur den uppkommit och det andra möjligheten att kontrollera de teoretiska resultaten med hjälp av den historiska erfarenheten. [...]

11. En plädering för teori i ekonomisk historia¹

Översättning av "A Plea for Theory in Economic History",
Economic History, vol 1 (A Supplement to the *Economic Journal*),
1929, sid 525–534.

Till svenska av Lars Ahlström

KONTROVERSER NÄR DET GÄLLER METOD är nästan alltid ofruktbara. Men det kan icke desto mindre vara på sin plats att för ett ögonblick erinra sig den häftiga dispyt om de relativa fördelarna beträffande historisk respektive teoretisk behandling av ekonomiska fenomen som, i synnerhet i Tyskland, blossade upp under de sista tjugofem åren av föregående århundrade. Som vi vet ville Berlinskolan under ledning av Gustav Schmoller, delvis av principiella skäl men framför allt av praktiska, överge det teoretiska angreppssättet som då hade dominerat fältet under minst ett decennium och i stället studera en uppsättning fakta från olika tidsåldrar utan några förutfattade uppfattningar om vad man skulle komma att lära sig av dem.

Dessa mödosamma och omfattande ansträngningar har givit upphov till förvånansvärt få bidrag till vår förståelse av ekonomins verkningssätt. För att belägga detta kan det här räcka med att peka på de komplexa problemen i krigstids- och efterkrigsekonomin. Man hade kunnat förvänta sig att dessa problem skulle ha varit särskilt lockande för forskare ur den så kallade historiska skolan, eftersom dessa ekonomier i så hög utsträckning påverkades av sociala och politiska fenomen. Men faktum är att i stort sett alla akademiska studier om dessa tidsperioder har varit texter av teoretiskt tränade ekonomer, som applicerat sina teoretiska insikter på de aktuella frågorna. Den naturliga konsekvensen av detta har blivit att det

1. Presenterad inför the International Historical Congress i Oslo i augusti 1928, med få ändringar.

teoretiska synsättet återigen har kommit att dominera i den ekonomiska forskningen, inte bara i Amerika, Storbritannien, Skandinavien, Holland och andra länder som aldrig hade övergivit det, utan även i Tyskland.

Det skulle här vara lätt att dra slutsatsen att detta helt enkelt pekar på en klyfta, en naturlig och nödvändig åtskillnad mellan nationalekonomi och ekonomisk historia. Detta verkar också vara en tämligen utbredd uppfattning. Uppenbarligen finns det en hel del som talar för det, om man utgår ifrån att ekonomisk historia innebär studiet av orsakerna till den ekonomiska utvecklingen, studiet av anledningarna till förändringar i samhället, ekonomiska såväl som andra. Även på detta område finns det emellertid en hel del att lära av ekonomisk teori, vilket denna text indirekt kommer att visa. Att studera ekonomisk utveckling är icke desto mindre någonting helt annat än att studera en specifik ekonomisk situation. Man måste göra tillägget att synen på den sociala utvecklingen som underkastad historiska lagar hittills har visat sig ha föga värde. I detta avseende har det icke-teoretiska synsättet på historien ej förlorat någon mark, något man inte får glömma bort i sammanhanget.

Men det är en helt annan sak när det gäller förklaringar av faktiska ekonomiska fenomen, d v s sådana som anses existera vid ett givet tillfälle. Att hävda att helt andra metoder bör användas när man analyserar ekonomiska förlopp i forna tider än dem som används för problem i dagens samhälle, är sannerligen inte tillrådligt utan tydliga bevis. Det skulle antingen innebära att de ekonomiska villkoren i forna tider i grunden skiljer sig från dagens, eller att ekonomisk teori har skapats enbart med avseende på de mer eller mindre kortlivade förhållanden som präglar dagens samhälle. När det gäller det föregående antagandet kan man fråga sig vilken nytta man över huvud taget skulle ha av att studera ekonomisk historia. Om det senare vore fallet skulle det tyda på att den ekonomiska teorins begrepp är otillfredsställande snäva. Om båda dessa antaganden däremot är felaktiga – vilket faktiskt är fallet som vi fortsättningsvis kommer att få se – är det svårt att inte dra slutsatsen att ekonomisk teori kan vara av värde för förståelsen av ekonomiska fenomen på alla stadier av den samhällsliga utvecklingen. Det är därför nödvändigt

att förkasta tanken att ekonomisk teori respektive ekonomisk historia skulle hänföras till olika stadier i den mänskliga utvecklingen. Båda två är av grundläggande vikt för att förstå alla perioder i historien, inklusive den nuvarande.

Denna relation mellan teori och historia är inte något som bara berör ämnet nationalekonomi. Det är tvärtom nödvändigt i historiska studier att hela tiden bygga vidare på sådant som man kommit fram till när det gäller den allmänna karaktären hos de fenomen som man studerar. Ett parallellt exempel, som ligger så långt från nationalekonomi som möjligt, finner vi i krigshistoriska studier, där man alltid har ansett att det behövs kunskaper såväl om strategi som om taktik. Alexanders, Hannibals, Caesars, Karl XII:s och Napoleons slag och fälttåg liksom berättelserna om olika sjöslag har under olika perioder studerats enligt samma linjer som man gör i dag. Och denna grundläggande enighet i behandlingen av krigsföring har framkommit trots det faktum att krig på många sätt har revolutionerats genom att man fått tillgång till krut och ånga.

Vad gäller nationalekonomi är denna nödvändiga enighet beträffande problemställningen, oavsett tid och rum, avsevärt större än vad gäller krig. Det är här om någonstans en fråga om *nécessités permanentes*, eftersom själva grunden för ekonomisk verksamhet och följaktligen även för ekonomisk teori är praktiskt taget universell och allomfattande, nämligen tvånget att "få det att gå ihop". Ekonomin är inte en särskild gren eller del av samhällslivet, som folk ofta tror, utan är en aspekt av nästan alla mänskliga aktiviteter eller dessa aktiviteter sedda ur en specifik synvinkel. Beteckningen "ekonomi" och den därifrån härledda vetenskapen, nationalekonomi, illustrerar träffande vad det handlar om. Det grekiska ordet *οἰκονομία*, hushållning, förutsätter otillräckliga resurser; utan en sådan otillräcklighet skulle det inte föreligga något behov av hushållning. Att samhällets resurser inte räcker för att tillfredsställa den totala mängden av önskemål som framställs och behov som uttrycks, den "knapphet" på varor och tjänster, är upphovet till det mesta av det vi kallar ekonomi. Det grundläggande begreppet inom ekonomisk teori är, i enlighet med detta, relationen mellan framställda önskemål och de resurser som finns

för att tillfredsställa dem, mellan tillgång och efterfrågan. Ur detta uppkommer nödvändigheten att anpassa efterfrågan efter den tillgängliga mängden av varor och tjänster liksom försöken att styra dessa varor och tjänster till de kanaler som bäst förmodas tillfredsställa den typ av behov som uppstår. Det som på så sätt kommer olika grupper och enskilda individer till del utgör deras inkomst. I den utsträckning man uppnår resultatet genom byte eller handel, uppstår en ny och särdeles viktig uppsättning problem, särskilt beträffande pengar. De olika synsätt som finns vad gäller samspelet mellan alla dessa komplicerade faktorer utgör ekonomiska uppfattningar eller idéer.

Vi har nu klargjort varför ekonomiska problemställningar måste vara *i grunden* de samma i alla tidsåldrar. Om varor och tjänster är otillräckliga för att tillfredsställa alla människans önskemål i dagsläget, är det rimligt att förvänta sig att så även var fallet under tidigare perioder, när tillgången på dem var mycket mindre och människan inte hade lärt sig en tiondel av det hon i dag vet om sin förmåga att göra sina ansträngningar ändamålsenliga. Det är sant att de behov som människor i praktiken upplevde var mycket mindre förr, och att det därmed inte är alldeles självklart att bristen eller knappheten var lika påtaglig. Det räcker att fastslå att knappheten existerade, och att det inte hade förelegat några ekonomiska problem om det inte hade varit så.

Å andra sidan kan lösningarna på det grundläggande problemet i ekonomisk verksamhet, anpassningen mellan tillgång och efterfrågan, skilja sig oerhört mycket och har också gjort så. Även viktiga begrepp i ekonomisk teori som vill förklara dagens förhållanden kommer därför att behöva förkastas när det gäller perioder långt tillbaka i historien. Så är till exempel prissystemet, som i dag i vissa kretsar ses som den ekonomiska doktrinen viktiga och mest centrala del, ofta utan mening när det gäller tidigare perioder, eftersom priser – i alla fall enbart priser – inte var den mekanism som skapade jämvikt mellan tillgång och efterfrågan. Men även om andra medel användes i stället, påverkar detta inte det faktum att anpassningen måste ha ägt rum, och man måste då studera det som kännetecknar denna process med utgångspunkt från allmänna

ekonomiska teorier. För de flesta perioder av känd ekonomisk historia är emellertid de nödvändiga förändringarna i vanlig teori inte av fundamental betydelse. I synnerhet på det monetära fältet, som på ett sätt utgör den ekonomiska teorins favoritlekplats och som på samma gång har dragit till sig lejonparten av all uppmärksamhet från ekonomhistoriker under omkring tjugofem århundraden, finns det få problem som allmänt vedertagen teori inte kan bringa viss klarhet i.

Bland annat den berömde tyske akademikern Bücher har hävdad, att de särdrag som präglat den ekonomiska verksamheten under olika tids-epoker kräver en specifik uppsättning ekonomiska begrepp för varje enskild period, en för "hushållets ekonomi", en annan för "stadshushållning" och en tredje för "folkshushållning". Men det är svårt att se fördelarna med en så pass tillkrånglad procedur. Precis som när det gäller människans tillvaro i allmänhet, "förvandlas" inte ekonomisk verksamhet plötsligt från en perfekt konsistent uppsättning relationer till en annan, utan förändringen sker tvärtom i en oavbruten tids- och rums-mässig utvecklingskedja, aldrig exakt densamma från år till år, från en plats till en annan. Att lättvindigt sätta upp bestämda gränser mellan olika perioder är därför i sig mycket olyckligt och bör inte göras om det inte är absolut nödvändigt. Och så är inte alls fallet när det gäller ekonomisk teori. Ty även om en teori sätts upp enbart med avseende på moderna förhållanden, bör den inte begränsas till någon särskild uppsättning av omständigheter. Om teorin grundas på abstrakta och följaktligen teoretiska förutsättningar, måste dessa modifieras än i den ena och än i den andra riktningen när teorin tillämpas, för att de skall vara relevanta för verkliga förhållanden. Det finns inget som helst skäl att överge denna metod när man skall studera förhållanden under tidigare epoker. Det kan finnas en gradskillnad, men helt klart ingen karaktärsässig divergens, mellan hur man behandlar dagens ekonomiska problem och hur man borde behandla ekonomiska problem från äldre tider.

När vi nu kommer in på en mer konkret diskussion om vad ekonomisk teori kan åstadkomma för ekonomisk historia, kommer vi att

märka att detta i hög grad beror på hur historikerna ser på sin uppgift. Det är inte ovanligt att historiker anser att de har gjort allt som kan förväntas av dem när de, genom hjälpvetenskaper och historisk kritik, har fastställt fakta och framlagt dem. Om man företräder det synsättet, vars rimlighet jag inte tar upp i detta sammanhang, är den ekonomiska teorins användbarhet nödvändigtvis begränsad, eftersom teori inte kan ersätta historisk kritik. Men ekonomisk teori kan tillföra mycket, även när det gäller den här typen av problem; för teori kan i många fall göra det sannolikt att föregivna fakta existerar eller inte existerar. Det kan framstå som riskabelt för en ekonom i dag, som lever så långt efter den studerade perioden, att påstå sig besitta sådan överlägsen kunskap. Men ekonomen vet hur svårt det är att observera ekonomiska fakta samt vilken typ av misstag man vanligtvis gör, och faktum är att historikern kan göra samma iakttagelse i andra fall. För att citera herrar Langlois och Seignobos som i sin välkända bok *Introduction aux études historiques* hävdar att ”det historiskt sett finns mycket säkrare bevis för djävulens existens än för Peisistratos – det finns inte ett enda samtida vittnesmål från någon som sett Peisistratos, men tusentals ”ögonvittnen” som påstår sig ha sett djävulen ... Likväl tvekar vi inte att förkasta djävulen och godta Peisistratos existens.”

Men utan tvekan ökar betydelsen av ekonomisk teori avsevärt när historikerna förmår komma längre i sitt arbete än till att enbart konstatera externa fakta; dess viktigaste användningsområden är nämligen *urvalet* av fakta och *förklaringen* av dem.

När det gäller urvalet av fakta är det anmärkningsvärt att en mycket stor del, kanske till och med större delen, av det som vanligtvis kallas ekonomisk historia är någonting helt annat, som exempelvis social, juridisk, politisk och annan institutionell historia eller, å andra sidan, teknisk historia. En numismatisk studie är någonting helt annat än en studie av hur pengar används i ekonomisk verksamhet. Bankernas, järnets, skeppsbyggandets eller jordbrukets historia kan vara helt icke-ekonomisk, om den inte handlar om den roll dessa olika aktiviteter spelar i förhållande till efterfrågan, om studien inte handlar om deras

samverkan med andra faktorer i den ekonomiska verksamheten. Ty, som jag redan har påpekat, är ekonomi inte beroende av någon särskild uppsättning externa fakta, utan av en bestämd aspekt av nästan all mänsklig verksamhet. Följaktligen är, till exempel, ett socialistiskt partis historia inte nödvändigtvis mer ekonomisk än ett konservativt partis. Klasskampens historia, som Marx såg som den sanna meningen med all historia, är inte nödvändigtvis ett problem som rör ekonomisk historia, eftersom klassmotsättningar kan ha många andra skäl utöver de ekonomiska. Och Feuerbachs notoriska uttalande, *der Mensch ist was er isst*, ”människan är vad hon äter”, är inte en ekonomisk utan en fysiologisk föreställning om historien.

Det kanske är ännu viktigare att påpeka att institutioners juridiska och sociala roll skiljer sig från deras ekonomiska. Ett mycket talande exempel på bristen på tydlighet när det gäller denna fråga är forskningen om uppkomsten av städer under tidig medeltid. Det har nämligen vanligtvis setts som betecknande för en stad att det är en plats med någon form av privilegium, ett visst system av lagar, en viss form av administration. Men faktum är att en stad i ekonomiskt avseende – i varje ekonomiskt avseende – kan ha saknat alla dessa juridiska och institutionella kännetecken, och å andra sidan kan det ha funnits hundratals platser som hade dessa kännetecken utan att i ekonomiskt avseende skilja sig på något nämnvärt sätt från resten av landet. Forskare, som inte till fullo har blivit på det klara med dessa distinktioner, har förletts att diskutera stadsprivilegier som om de hade någonting med själva uppkomsten av städer att göra, även om dessa privilegier skulle ha visat sig vara tämligen otillräckliga för att försörja invånarna.

På samma sätt har man diskuterat hantverkets, av herresätena betingade eller feodala (*hofrechtliche*), uppkomst och hantverkarnas juridiska ställning som fenomen hemmahörande i den ekonomiska historien, trots att de kan ha varit utan större betydelse för den medeltida industriella verksamhetens ekonomiska beskaffenhet, och i varje fall bara indirekt haft med den att göra. Denna ständiga ovilja att skilja mellan ekonomisk och juridisk eller institutionell historia har inneburit en tämligen allvar-

lig begränsning vad gäller värdet för ekonomisk historia av viktiga bidrag från den välkände tyske vetenskapsmannen von Below. Hans studier är med några få undantag institutionella och oftast inte ekonomiska, även när han själv anser dem vara det. På samma sätt är det med sir Paul Vinogradoff som för några år sedan klagade på en ny bok om medeltidens ekonomiska historia för att den inte innehöll mer juridisk historia än den gjorde. Det självklara svaret är att det juridiska inte hade något där att göra.

Självfallet ska detta inte på minsta sätt tolkas som en nedvärdering av de icke-ekonomiska sidorna av historien. Den enda avsikten är att påpeka att ekonomisk historia har ett distinkt avgränsat eget syfte, som inte kan fullföljas om det hela tiden skjuts åt sidan för syften som hör till andra grenar av historieämnet.

Det är helt naturligt att denna risk föreligger, eftersom ekonomisk historia har ett syfte och ett material som vanligtvis är mindre påtagliga än de som finns på andra områden. Hur man präglar mynt, smälter järn eller sår korn är konkreta problem, som sannerligen inte alltid är lätta att lösa, men som likväl är högst påtagliga. Lagar och institutioner har inte samma konkreta natur som tekniska processer, men de är inte desto mindre vanligtvis inbakade i vad som *ad hoc* produceras, de har satts på pränt och så vidare. Men samtidigt som ekonomiska fakta alltid är subjektiva, mänskliga eller psykologiska på samma sätt som institutionerna, har det vanligtvis aldrig fallit någon in att sätta dem på pränt. De utgör länken mellan tillgång, som till viss del är konkret (varor) och till viss del inte är det (tjänster), och efterfrågan, som inte är det minsta konkret. Dessa samband blir synliggjorda genom priser, inkomster och så vidare, som alla är företeelser som inte har någon generellt accepterad utformning och som dessutom är synnerligen svåra att beskriva i sin helhet. Man kan därför befara att risken är stor att ämnet ekonomisk historia, som man har förväntat sig så mycket av, inte kommer att kunna genomföra sin uppgift om man inte kan skapa en tydlig beskrivning av vad ämnet verkligen innebär, d v s vilken typ av fakta det måste arbeta med.

Så långt om urvalet av fakta. När det gäller tolkningen av dess fakta är

det ännu viktigare att använda sig av ekonomisk teori. Några exempel, som har valts mer eller mindre slumpvis, bör räcka.

Ett problem, som är gemensamt för de flesta av de perioder vi känner till i historien – och som jag har skrivit om på svenska vid olika tillfällen och hoppas kunna återvända till – är inställningen till det önskvärda i att det råder ”överflöd” eller ”knapphet” på varor i ett land, om man ”älskar” eller ”fruktar” dem. I huvudsak kan man konstatera att den förra inställningen, varukärleken, som har en tendens att främja import och hämma export, dominerade under perioder av naturahushållning, eftersom vem som helst kunde inse att man under dessa villkor inte hade någonting att tjäna på att göra sig av med mycket och få lite tillbaka. Men penningens införande komplicerade samtidigt de ekonomiska relationerna i en utsträckning som kanske överträffade allt annat, trots den enorma betydelse den hade för förenklingen av handelsutbytet, samtidigt som det dolde det faktum att den verkliga orsaken att göra sig av med varor var att man själv behövde andra varor i utbyte – inte pengar. Följden blev uppkomsten av merkantilismen, som denna inriktning och politik vanligen kallas, men penningen har överlevt merkantilismen och är fortfarande en maktfaktor i världen.

Dessa båda idériktningar, naturahushållning och penninghushållning, behöver mycket mer ekonomisk analys än de vanligtvis får av historiker. Pengar är ett redskap för utbyte, och det första man då måste fråga sig är om, eller snarare i hur hög grad, byte verkligen äger rum. Det här är den grundläggande frågan. Om byte faktiskt sker, kommer sekundärfrågan att bli om det är fråga om ett direkt byte, dvs ett byte av varor och tjänster mot andra varor och tjänster, eller ett indirekt byte, där man använder sig av en specifik typ av vara, vilken ingen av parterna vill ha, som ett mellanled till de varor de faktiskt är ute efter. I det senare fallet, indirekt byte, finns det också två mycket viktiga fall att skilja mellan, ett där alla tänkbara typer av vanliga varor används som mellanled, och ett där en specifik vara fungerar som ett allmänt accepterat mellanled. Det är endast det senare fallet som handlar om penningekonomi. Naturahushållning är ett koncept som inbegriper både byteshandel (direkt byte)

och indirekt byte med hjälp av diverse vanliga varor – medan icke-byte å sin sida ligger utanför båda dessa begrepp. Alla dessa typer av ekonomi är historiskt betydelsefulla, och det är lätt att hitta exempel på dem från olika stadier av människans utveckling – i 1500-talets Sverige använde man sig t ex av indirekt byte utan pengar. Men utan teoretisk skolning är den som studerar ekonomisk historia inte ens i stånd att upptäcka problemet.

Ett annat exempel är när man under åren efter första världskriget gjorde försök att sprida ljus över det sena Romarrikets ekonomiska historia genom att peka på den periodens ”knapphet” och ”höga priser” som en parallell till de problem som förekom under åren 1914–1918. Detta ansågs t o m vara ett av de viktigaste skälen till den forntida civilisationens nedgång och fall. Men hela detta resonemang blev värdelöst genom att man inte kunde skilja mellan den ökning av den allmänna prisnivån, som nästan alltid beror på ändringar i monetära betingelser, och ökningarna av enskilda priser på viktiga varor som mat, vars tillgång hade minskat. Tidigare försök att förklara samma fenomen, den forntida civilisationens nedgång, hade präglats av en ännu större brist på ekonomisk insikt. Den kanske mest förbluffande förklaringen var åsikten att det som förstörde allt vad som byggts upp under århundraden var det intressanta faktum att kejsardömet blev för stort för att idka utrikeshandel – som om handeln förlorade sin funktion bara för att båda parter tillhörde samma stat! Simpla missförstånd av mer eller mindre merkantilistisk karaktär tillhörde de vanligaste i ekonomisk historia.

Ett ofta återkommande problem är konsekvenserna av ingrepp i prisbildningen, och än mer i lönebildningen. Om man kommer fram till att exempelvis lönetaxor, vilka som system har tillämpats i tusentals år, har sänkt eller höjt arbetarnas löner jämfört med tidigare, får man inte göra halt där utan bör tvärtom försöka ta reda på hur ett sådant system har kunnat uppstå. Eftersom man får anta att tillgången och efterfrågan på arbetskraft inte påverkades av fluktuerande löner, är det sannerligen anmärkningsvärt att priset kunde förändras. Om man tar det mest kända av dessa exempel, de åtgärder som vidtogs för att hindra arbetare att dra

fördel av digerdöden under mitten av trettonhundratalet: Hur hindrades i detta fall bönderna från att konkurrera om tillgången på arbetskraft som hade minskat som resultat av farsoten? Innan man har analyserat detta har inte någon verklig förklaring givits. Eller ta det parallella fallet med "sedvanearenden". Om jordägarna verkligen var eller kände sig tvungna att inte höja arrendena ens när efterfrågan på arrenderad jord till gällande arrende översteg tillgången, hur bar man sig då åt för att välja mellan alla som ville hyra en fastighet som bara en kunde få tillgång till? Att i dessa fall hänvisa till lagstiftning eller sedvänja är meningslöst, eftersom det ekonomiska problemet fortfarande måste lösas.

Låt oss ta ett annat fall, ett som handlar om effekten på handelsbalansen av en eller annan åtgärd som resulterar i ett överskott av import eller export. Det viktiga är vad handelsresultatet avspeglar – på vilket sätt importöverskottet åstadkoms eller betaldes, eller hur betalningen för exportöverskottet gick till, kanske genom ett flöde av ädelmetaller, kanske genom förändrade rutiner för skeppstransporter eller andra tjänster, eller genom internationella krediter. Själva förändringen i handelsbalansen säger oss ingenting om ekonomiska relationer.

Det är helt riktigt att vår kunskap om fakta ofta är alltför ofullständig för att det skall vara möjligt att ge ett klart svar på vilken den verkliga ekonomiska betydelsen av det inträffade är. Men även i det fallet får man inte nöja sig med så kallade fakta som i sig är meningslösa. Det gäller att hitta den verkliga förklaring som fakta pekar mot, och man kommer ofta att finna all önskvärd kunskap i tillgängliga källor, om man bara ställer de rätta frågorna. Det är när frågorna inte ställs som problemen normalt uppstår. Utan hjälp av ekonomisk teori saknar ekonomhistoriker vanligtvis det som kallas den "heuristiska principen", *das heuristische Prinzip*.

Som jag redan har påpekat är det när det gäller monetära problem i ekonomisk historia som ekonomisk teori kan vara till störst nytta. Lyckligtvis kan man tillägga att man också har använt ekonomisk teori här i större utsträckning än på andra områden. Men det finns fortfarande mycket övrigt att önska. Det är kanske fallet i ännu högre grad när det

gäller förhållandet mellan pengar och kapital, ett problem som har mött stora svårigheter i alla tider. En särskild varning är i mitt tycke befogad mot ett ohämmat användande av begreppet ”kapitalism” – *das Wort das sich immer zur rechten Zeit einstellt, wo volkswirtschaftliche Begriffe fehlen*, för att använda en berömd fras ur Goetes *Faust*. Därmed är det självfallet inte sagt att ordet ”kapitalism” inte skulle kunna användas i en rationell och precis mening, utan bara att det alltför ofta har tillgripits för att dölja förvirrade idéer.

Om utrymmet hade medgett, hade det varit lockande att bringa ytterligare klarhet i hur ekonomisk teori kan användas i historiens tjänst. Men jag hoppas att jag har lyckats framföra min tes, att ingen ekonomisk historieforskning värd namnet är möjlig utan dess hjälp.

12. Den ekonomiska historiens aspekter

Översättning av "The Aspects of Economic History", i *Economic Essays in Honour of Gustav Cassel*. London: George Allen & Unwin, 1933, sid 705–720.

Till svenska av Lars Ahlström

UNDER DE SENASTE ÅREN har man noterat ett nyvaknat intresse för en bättre behandling av ämnet ekonomisk historia och för relationen mellan ekonomisk historia och ekonomisk teori. Det har blivit mer och mer uppenbart att den historiska och teoretiska behandlingen av ekonomiska fenomen inte är ömsesidigt uteslutande metoder, utan att man tvärtom behöver teori för att förstå ekonomisk utveckling, och historia för att kunna använda teori på rätt typ av premisser.

Ett av de många problem som denna nya insikt borde tillämpas på är uppdelningen av eller avgränsningarna inom ekonomisk historia. Antalet böcker och artiklar i ämnet är, om något, redan alltför stort och det finns inget att vinna på att varje nytt bidrag samlar egna anhängare. Därför skall jag avstå från att recensera det som redan har sagts i ämnet och i stället bara i stora drag skissera vad som tidigare sagts samt visa på en ansats, som jag redan tidigare har utarbetat mer detaljerat på svenska för några år sedan.¹

I

Det bör redan från början klart fastställas att dessa avgränsningar inte existerar i verkligheten. De är konstruktioner som forskarna själva har tänkt ut, och som bör ses som hjälpmedel, ett sätt att få grepp om ämnet,

1. Den ekonomiska historiens aspekter (*Historisk Tidskrift*, vol L, Stockholm, 1930, sid 1–85).

och de är nödvändiga helt enkelt eftersom det mänskliga intellektet har svårt att få total överblick över ett komplicerat händelseförlopp eller krångliga samband, om de inte delas upp i olika sektioner. I dessa fall vet man inte om konstruktionen fungerar förrän man har prövat dem; inga avgränsningar är bättre eller sämre än andra, så länge som de hjälper oss att förstå vad som verkligen har hänt. Men vissa av de här metoderna kan vara förvirrande och kan grunda sig på missuppfattningar om vad de kan åstadkomma, och därför är det inte oviktigt att ta reda på hur de är utformade.

Historia uppfattas emellertid normalt som någonting som ”utvecklas” med tiden, så att det som kommer först är nödvändigt för att förklara det som kommer efter. En systematisk studie av ekonomiska fenomen som de ter sig under olika tidsperioder men utan hänsyn till kronologisk ordning – med oöverträffad skicklighet presenterad av Max Weber i hans postuma föreläsningar vars engelska titel var *General Economic History* – är strängt taget inte någon ekonomisk historia alls, utan ekonomisk sociologi. Om vi håller oss till ekonomisk historia är de avgränsningar i ämnet som ligger närmast till hands av samma typ som används inom andra delar av historieämnet, dvs kronologiska sektioner, uppdelade efter sådana kännetecken som historikern anser vara av största vikt för utvecklingen av det samhälle han studerar. Det skulle aldrig falla en historiker in att han, i sitt val av ”perioder” – ett ord som inom historieämnet används på ett sätt som avsevärt skiljer sig från hur man tillämpar det i ekonomisk teori – borde styras av samma uppsättning kriterier i varje enskilt fall; periodindelningen skulle sålunda bli fullkomligt icke-teoretisk. Han skulle t ex kunna bestämma att den grekiska kulturens uppgång och blomstring skulle utgöra en period; de hellenistiska imperierna en andra; framväxten av det romerska riket en tredje; påvedömetts storhetstid en fjärde eller femte; följderna av de stora förändringarna som följde i spåren av 1700-talets politiska och ekonomiska revolutioner ytterligare en och så vidare. Det finns ingen *principium divisionis* här, förutom den kronologiska.

På samma sätt kan man dela upp ekonomisk historia i kronologiska

perioder. Om detta är vad som avses med kraven på att man bör använda "ekonomiska typer" (*Wirtschaftsstile*) eller "ekonomiska system" (*Wirtschaftssysteme*), behöver vi inte bekymra oss om här. Det man anser vara kännetecknande för den ekonomiska verksamheten under en kronologiskt avgränsad period kommer då att användas som kriterium för perioden i fråga; och om det är ett gott val som hjälper oss att förstå de relationer och villkor som faktiskt existerade, visar det att metoden är berättigad. Men i detta fall, precis som i de exempel i allmän historia som vi nyss begrundade, blir det nödvändigt att ändra betraktelsesätt från en period till en annan. I ett fall kan urvalet grundas på förändringar i arbetarnas ställning, i ett annat på bytessystemet, i ett tredje på kapitalanvändningen. Man får inte göra antagandet att de olika faktorerna i den ekonomiska verksamheten alltid återfinns tillsammans i samma relativa form, så att t ex naturhushållning alltid finns antingen där arbetare äger sina egna produktionsmedel eller där det motsatta förhållandet råder, där kapitalanvändningen är stor eller liten, där omfattande eller nästan ingen användning av krediter äger rum etc. Nästan alla kombinationer är möjliga, även om alla inte är troliga, och fastän var och en av de ingående faktorerna uppvisar olika kännetecken allteftersom de påverkas av förekomsten av andra faktorer, är ingen specifik typ av en del begränsad till en specifik typ av en annan del.

Om vi utgår från att det förhåller sig så, är det inte så lyckat att använda sig av "ekonomiska stadier" (*Wirtschaftsstufen*), eftersom de vanligen brukar användas för att beskriva både hur en enskild faktor i ekonomin utvecklas och det som kännetecknar utvecklingen under en kronologisk följd av år. Om det vi just har konstaterat är sant, är det under alla förhållanden olyckligt, eftersom perioder kan te sig olika med olika synsätt även om de inte uppvisar några skillnader med avseende på de faktorer som används som *principium divisionis*. Även om man håller sig till det bästa av alla dessa system av "stadier", nämligen Bruno Hildebrands, som skiljer mellan naturhushållning och penninghushållning, är det synnerligen opraktiskt att i en enda period klumpa ihop alla de viktiga förändringar som har inträffat sedan penninghushållningen bör-

jade dominera den ekonomiska verksamheten i vårt samhälle. Det kan till och med hända att en skillnad som är avgörande under en viss period blir mer eller mindre irrelevant under andra perioder, och, för det tredje, att villkor som rådde under vissa tidigare perioder när det gäller den aktuella faktorn åter blir aktuella utan att de principer som i andra avseenden dominerade under dessa tidigare perioder åter kommer till heders. Ett annat exempel hämtat från samma system av ekonomiska stadier beskriver hur man i vissa länder efter första världskriget återgick till naturhushållning, men det berodde inte alls på att den ekonomiska situationen på något sätt liknade den som rådde under tidig medeltid, eftersom orsakerna till att naturhushållningen bredde ut sig var helt olika under de två perioderna.

Den enda möjliga lösningen verkar vara att särskilja ”perioder” som kan användas för att belysa karakteristiska drag under en given kronologisk sektion av historien å ena sidan, och förändringar som hänger ihop med en speciell ekonomisk faktor eller del av den ekonomiska verksamheten å andra sidan. Det är den senare inriktningen som jag skulle vilja ge beteckningen användning av ”aspekter” i ekonomisk verksamhet, d v s att undersöka hur de ekonomiska villkoren genom tiderna utvecklas genom att varje enskild sida av ekonomin belyses separat. Det är helt klart att vi, i detta fall, inte kan skapa oss någon fullständig bild av den ekonomiska verksamheten under en given period, men om aspekterna är väl valda kan vi kanske ändå få större insikter i innebörden av ekonomiska förändringar, än om vi samlar ihop alla förändringar under en följd av år och ger den namnet ”system” eller ”stil”. Det är mer korrekt att säga att båda metoderna är nödvändiga för att nå full insikt om faktiska förändringar och att de, förutom att användas var för sig, kan kombineras på många olika sätt.

Det är också tämligen klart att man, när man använder sig av ”aspekter” av ekonomisk verksamhet, måste skilja ut delar ur en sammanbunden helhet, vilket är fallet med alla typer av uppdelningar. Den här uppdelningen kan man knappast bortse ifrån när det gäller ”aspekter”, eftersom termen i sig betyder att ett ämne skärskådas ur en specifik syn-

vinkel, vilket har till följd att det inte går att se helheten. Behovet av metoden är lika stort som behovet av ekonomisk teori, och användningen måste följa samma linjer som ett ekonomisk-teoretiskt system. Eftersom dessa system är synnerligen diversifierade, är det möjligt att nalkas det aktuella ämnet från många olika utgångspunkter som aldrig kan leda helt fel även om någon av dem kan vara lämpligare än de övriga. Metoden som helhet uppvisar många likheter med den praxis som en gång var allmänt förekommande, där man presenterade historiska studier över de olika delarna i det ekonomiska systemet som en introduktion till den teoretiska undersökningen. Den fråga man då ställer sig är om detta verkligen leder till att man får fram någonting av värde. Även om det utrymme som jag har till mitt förfogande gör det nödvändigt att begränsa mig till, eller åtminstone inte avvika för mycket från, ämnets huvudpunkter, hoppas jag kunna visa hur metoden skall användas.

Som utgångspunkt väljer jag ett ekonomisk-teoretiskt system, som är upplagt enligt välkända principer. Om vi börjar med själva den ekonomiska verksamheten, får vi först prissystemet, därefter bytet och till slut penningen. Slutligen behöver vi två förutsättningar för ekonomisk verksamhet, nämligen tillgång och efterfrågan. Tillgångssidan utgörs av produktionsfaktorerna eller agenterna, nämligen *naturen*, d v s landet och råvarorna, *människorna*, d v s befolkningen och arbetskraften, *kapitalet*, d v s den faktor som människan skapar, samt slutligen *affärsorganisationen*, som är intimt förknippad med kapitalet. När det å andra sidan gäller efterfrågan är det svårt att sätta upp underavdelningar; den måste betraktas som en helhet. Låt oss kort titta på dessa kategorier, sedda som aspekter av ekonomisk historia.

II

Den första frågan när det gäller prissystemet är om det över huvud taget existerar. Det är riktigt att grunden för prissystemet, d v s de otillräckliga möjligheterna att tillfredsställa människans önskningar, har existerat i alla samhällen vi känner till. Men det är annorlunda med överbyggna-

den, ett prissystem som skapar likhet mellan utbud och efterfrågan. Under många hundra år har efterfrågan, helt eller delvis, begränsats i förhållande till tillgången med hjälp av andra metoder än priser; av olika skäl har priserna hållits alltför låga för att begränsa efterfrågan så mycket att jämvikt skapats. "Sedvanepriiser" av olika slag, tex traditionella arrenden, har vanligtvis varit av den typen. Lagstiftning mot ocker har precis som rådande etiska grundsatser givit upphov till utlåning utan ränta eller i alla fall till räntenivåer under jämviktsnivån, vilket resulterat i en alltför stor efterfrågan som man då tvingats begränsa på andra sätt. Prisregleringar inom skråsystemet, som i sig innebar en begränsning av tillgången, måste ha haft samma effekt. Slutligen bör även maximipriiser på andra områden ha framtvingat en begränsning av efterfrågan på varor med andra metoder, något som är välkänt genom erfarenheterna från världskriget. Trots den väldiga mängd material som har samlats om de yttre händelserna på det här området, känner jag inte till en enda undersökning om hur ekonomin fungerade under dessa omständigheter. Detta exempel är, enligt min mening, mer än tillräckligt för att visa hur mycket kunskap om den ekonomiska historien som står att vinna om man anlägger teoretiska aspekter på den.

När vi nu kommer in på perioder och förhållanden där effektiva pris-system har varit i funktion, är det olika typer av priser som är det intressanta. De främsta frågorna här är, för det första, hur utbrett det "enhetliga priset", eller dess motsats, prisdiskriminering, var, och för det andra, konkurrenspriser eller monopolpriser. Vad gäller det första av dessa problem, avsåg den välkända medeltida marknadsregleringen som fortsatte långt in på artonhundratalet, att säkerställa enhetliga priser genom att koncentrera handeln till marknadsplatserna, men hur framgångsrik denna politik var kan ifrågasättas, eftersom många starka faktorer vid den tiden verkade i motsatt riktning. Den viktigaste av dessa var monopolens utbredning. Det finns inte många exempel som lika tydligt demonstrerar de bristande teoretiska insikterna bland ekonomiska historiker som den behandling som monopolens historia fått. Det verkar vara en allmänt utbredd uppfattning att monopol är en skapelse av "kapita-

lismen”, vad än det så missbrukade ordet kan tänkas betyda, medan det grundläggande villkoret för uppkomsten av monopol, eller begränsning av produktionen, sällan har funnit en mer konsistent form än i skråväsendet, den företeelse som var mest karakteristisk för den ”förkapitalistiska” eran. Endast genom att studera skråväsendets inflytande på pris-systemet kan vi få veta något grundläggande om hur skråväsendet påverkade den ekonomiska verksamheten, till skillnad från dess många andra effekter. Ett sådant arbete är långt ifrån enkelt, och vi kommer säkerligen att för alltid få leva i okunnighet om mycket av det vi skulle vilja veta, men det är inget skäl att undvika att utforska våra källor när det gäller fakta som är nödvändiga för att vi ska nå de ekonomiska sambandens innersta kärna.

I redovisningen av dessa exempel på vad prisaspekten kan berätta för oss när det gäller ekonomisk historia, har jag anlagt ett statistiskt perspektiv, genom att redovisa de karakteristiska dragen i den ekonomiska verksamheten vid en given tidpunkt. Den dynamiska aspekten, som har att göra med faktorer som har förändrat en viss typ av ekonomiska samband till en annan, är kanske ännu svårare och viktigare. Eftersom ekonomisk teori i sig i större utsträckning har att göra med statiska än dynamiska tillstånd, kan man inte förvänta sig att den ska vara lika användbar för sådana ändamål som att förklara den ekonomiska verksamhetens karaktär vid ett givet tillfälle – men den är ändå oumbärlig i båda fallen.

Vi lämnar nu prissystemet och övergår till handeln. Vi måste självfallet utgå från frågan om handel över huvud taget äger rum. Om ingen handel förekommer innebär det att man är självförsörjande. I egentlig mening ligger egenhushållning helt utanför den verkliga historien – eftersom den förutsätter en Robinson (utan sin Fredag); för redan inom det enskilda hushållet äger ett byte av varor och tjänster rum. Om vi emellertid betraktar hushållet som basenheten i samhället, upptäcker vi den ”slutna hushållsekonomin” som Karl Bücher gjorde till det första av sina ”ekonomiska stadier”. Det är inte alls klart att han insåg begränsningarna i sitt begrepp, som bara omfattade bytesaspekten i stället för att vara en del av ett allmänt system av ekonomiska samband. I övrigt kan

det inte finnas några invändningar mot att använda denna kategori som förklaring till huvuddelen av den ekonomiska verksamheten. Men man bör hålla i minnet att det var självförsörjning och inte handel som tillämpades av majoriteten av folket i majoriteten av Europas länder långt in på artonhundratalet, så tanken att den begränsades till den tidiga medeltiden är felaktig.

I den mån handel äger rum, har vi den viktiga distinktionen mellan direkt handel, även kallat byteshandel, och indirekt handel. Skillnaden består i förekomsten eller avsaknaden av en tredje handelsvara, som blir ett mellanled mellan den vara som ges och den som tas emot. Indirekt handel har i sin tur två tydliga kategorier, där skiljelinjen är om mellanvaran är en vara som alla andra eller om den tvärtom är ett allmänt accepterat betalningsmedel, d v s pengar. Indirekt byte utan pengar innebär två (eller fler) på varandra följande led av bytestransaktioner, när den produkt som skall säljas byts mot en annan som *inte* är den önskade och därför måste säljas igen i utbyte mot den produkt som den ursprungliga säljaren från början ville ha. Uppkomsten av ett allmänt verktyg för handel förändrar allt det här och skapar penningekonomin. Som motsats till penningekonomin placerade Bruno Hildebrand det han kallade naturhushållning, vilket inkluderar alla de tre stadierna, d v s egenhushållning eller avsaknad av handel, direkt handel eller byteshandel och indirekt byte utan användande av något allmänt vedertaget bytesmedel. Avsaknaden eller förekomsten av pengar som ett allmänt bytesmedel är av så grundläggande betydelse att denna ansats framstår som extremt fruktbar och därmed i högsta grad berättigad. Det säger sig självt att penninghushållningen i sin tur måste delas upp i ett antal underordnade avdelningar.²

I detta sammanhang vill jag säga några ord om systemet av ”ekonomiska stadier” som det utformades av Karl Bücher och Gustav Schmoller. Det är antagligen grundat på en uppfattning om handelns utveckling

2. Jag har gjort grundligare studier av dessa frågor i några andra artiklar nämligen ”Natural- und Geldwirtschaft in der Geschichte” (*Vierteljahrsschr f Soz u Wirtsch-gesch*, vol xxiii 1930 sid 454–467) och ”Natural and Money Economy as Illustrated from Swedish History in the Sixteenth Century” (*Journal of Economic and Business History*, III, 1930–1931, sid 1–29).

men verkar inte särskilt lyckligt. Jag avser serierna ”det slutna hushållets ekonomi”, ”stadshushållning”, ”territorialhushållning” (Schmollers ursprungliga bidrag), ”folkhushållning” och ”världshushållning”. Grundtanken verkar vara det avstånd som varorna tillryggalägger från producent till konsument; men en sådan rörelse kan endast med stora svårigheter delas upp i distinkta kategorier, eftersom den är kontinuerlig. Låt oss betrakta en modern europeisk stad. Dess bröd produceras inom stadens gränser – ”stadshushållningen”. Tegel kanske kommer från ett angränsande område – ”territorialhushållningen”. Textilier, maskiner osv kanske kommer från andra delar av landet, från platser som ligger olika långt bort – diverse fall av ”folkhushållningen”. Kaffe, kryddor, gummi etc kommer från utlandet, även här från platser som ligger olika långt bort – dvs ”världshushållningen”. Jag hävdar att man inte vinner någonting genom den här typen av konstlade distinktioner, och den troliga förklaringen till att de någonsin har skapats ligger i det vanliga misstaget att betrakta målen för ekonomisk politik som ekonomiska realiteter.³

III

När vi lämnar prissystemet och handeln ger vi oss ut på den ändlösa ocean som kallas tillgångsförutsättningar, och här finns det mycket färre relevanta observationer om hur de skall behandlas. Jag vill bara ta upp ett par saker för att belysa min ståndpunkt.

Naturen som producent lämpar sig mindre än andra producenter för historisk analys, eftersom den har förändrats mycket lite under historisk tid, dvs sedan de första kända samhällena i människans historia. Historiskt sett är det viktiga med naturen människans förhållningssätt till den. Detta innebär, i föreliggande sammanhang, först och främst utveckling-

3. Namnet ”stadshushållning” är olyckligt även oavsett detta. Det används för att beskriva ett samhälle där den stora majoriteten av invånarna bodde utanför staden. Och dessutom måste de *ex hypothesi* ha bott så. Eftersom folket i staden var beroende av matleveranser utifrån fanns det bara två alternativ för dem, antingen att inlemma ett större lantbruksområde inom sina politiska gränser, för att tillhandahålla mat, eller att importera från andra länder; och det andra alternativet hade förändrat ”stadshushållningen” till en ”världshushållning”.

en av tekniskt kunnande, och dess historia är inte bara en möjlig utan även en synnerligen givande aspekt av ekonomisk historia. Det är få faktorer som är mer dynamiska, som har gjort mer för att förändra den existerande ordningen, och i forskningen om ekonomisk historia bör en mycket stor del av uppmärksamheten ägnas åt denna aspekt. Till att börja med stämmer detta väl överens med de studier av förändringar i människans attityd till sin omgivning som en av den ”moderna kapitalismens” viktigaste rötter, vilken påbörjades av Max Weber och fortsattes av Werner Sombart och dessutom av en rad mindre kända forskare. Trots att vissa av dessa forskares föreställningar naturligtvis var överdrivna eller rent av felaktiga utgör de några av de bästa bidragen till ekonomisk historia som hittills har publicerats.

Nästa produktionsfaktor är människan själv, som är både producent av och mål för den ekonomiska verksamheten. Ur båda dessa synvinklar är det först och främst befolkningen som skall studeras, och hur viktigt detta är för den ekonomiska historieforskningen kan inte nog betonas. Här finns dock många svårigheter. En av dem är bristen på pålitliga data om de flesta länder från tiden fram till artonhundratalet, men i denna korta studie måste jag motvilligt avstå från att diskutera möjligheterna att få fram den information man behöver för att kunna dra några slutsatser. Även bortsett från detta är det emellertid svårt att använda befolkningshistorik som grund för ekonomisk historia för längre perioder, eftersom den, så långt vi kan bedöma, inte uppvisar några påtagliga trender tidigare än artonhundratalet. Om jag har rätt i min tolkning, var födelsetalen ungefär desamma under hundratals år ända fram till de senaste 150 åren, vilket ledde till regelbundna vågor av överbefolkning, d v s extremt varierande dödstal, men bara relativt små ihållande trender uppåt eller nedåt. Detta skulle innebära att Malthus överbefolkningstes är riktig med avseende på de förhållanden som rådde före hans egen tid, helt utan hänsyn till om den går att applicera på senare perioder. Men det är ändå möjligt att den här tesen är felaktig, och om man kan finna pålitligt material som kan verifiera eller kullkasta den, är det självfallet av största vikt för vår kunskap om den ekonomiska historien.

Antingen Malthus tes har relevans för större delen av mänsklighetens historia eller ej, är det möjligt att studera de faktorer som påverkar befolkningsökningar och -minskningar. När det gäller artonhundratalet visar både tillgängliga källor och förändringar i rådande villkor att det är ett problem av allra största intresse, men även för tiden dessförinnan finns det en hel del material, även om det inte finns några numeriska data. Man skulle kanske kunna undersöka vad som gjordes för att förhindra en ökning i födelsetalen eller för att bli av med oönskad avkomma eller, om inget av detta inträffade eller var tillräckligt för att förhindra överbefolkning, hur Malthus "positiva", d v s repressiva, hinder fungerade. Förhållandet mellan den "preventiva" kontrollen – i vidaste bemärkelse – och folkets uppslutning kring rådande levnadsstandard eller försök att höja den borde studeras. Vidare är förändringar i hygien av största betydelse i detta sammanhang. Allt detta handlar om befolkningen som konsumenter, men det demografiska inflytandet på produktionskapaciteten är också av största vikt, i synnerhet i kombination med studier av rådande sedvänjor vad gäller arbetsfördelningen mellan män och kvinnor, den ålder vid vilken barnen sattes i arbete, arbetstiderna o s v. Detta är välkända ämnen, men de bör studeras som en del av den ekonomiska verksamheten, och som en förklaring till den.

Om vi härnäst bortser från den mer eller mindre demografiska sidan av den mänskliga faktorn i produktionen, hittar vi de viktigaste problemen i den aspekt som vanligtvis kallas arbetets och lönernas historia. Få delar av den ekonomiska historien har studerats med sådan iver, och ofta med stor framgång, men många underavdelningar har försumrats eller behandlats på ett sätt som inte visar på deras betydelse för den ekonomiska verksamheten.

Det sistnämnda är fallet vad gäller arbetarnas frihet eller livegenskap. Som Sombart redan har påpekat har de flesta som studerar medeltidens livegenskap underlåtit att notera om det förelåg någon märkbar ekonomisk skillnad mellan fria och ofria arbetare. Deras utgångspunkt har varit juridisk och social, inte i egentlig mening ekonomisk. Ur ekonomisk synvinkel är frihet och livegenskap först och främst intressanta på grund

av det inflytande de haft på arbetskraftens rörlighet, både mellan platser och mellan yrken. Denna extremt betydelsefulla faktor påverkades dock av många andra faktorer förutom förekomsten av livegenskap och dess motsats, kanske mer än någonting annat av hur fattigvårdslagarna var utformade. En helt annan situation uppstår emellertid om verkligt slaveri skulle uppkomma, eftersom det vanligtvis innebar en mycket speciell form av arbetsorganisation, vilket – i viss utsträckning – var fallet såväl under antiken som i vissa av de amerikanska kolonierna. Så vitt jag vet saknar vi fortfarande en systematisk studie av slaveriets historia ur en ekonomisk synvinkel, men en sådan skulle tillföra en mycket betydelsefull aspekt i ekonomisk historia och flytta fram positionerna vad gäller att förklara utvecklingen i antikens Grekland och Rom, såväl som den i de nordamerikanska Sydstaterna, eftersom dess – negativa – dynamiska betydelse antagligen har varit mycket stor.

När vi nu kommer fram till problemet med den fria arbetskraften, hamnar vi mitt i striden mellan olika skolor, och det är omöjligt att göra ämnet rättvisa i bara några få meningar. Några grundläggande resultat verkar emellertid vara för handen och de har emellanåt fått mindre uppmärksamhet än de förtjänar.

Det är ett välkänt faktum att Karl Marx betonade betydelsen av frågan om arbetaren äger sina produktionsmedel, självfallet med undantag för hans egen arbetskraft, vilket var den viktigaste av dem. Hur intressant detta synsätt än må vara, får jag en känsla av att ett annat synsätt har hamnat alltför mycket i bakgrunden, och det är arbetarens anknytning till marknaden. Arbetaren kan hålla kontakt med marknaden vare sig han arbetar för okända köpare eller på beställning, och oavsett om konsumenten är hans kund eller bara en mellanhand. Trots att det krävs större kommersiell förmåga för att arbeta för en okänd köpare, kan skillnaden knappast vara avgörande, vilket framgår av de jämförelsevis obetydliga skillnader som emellanåt föreligger mellan olika moderna affärskoncerner av det ena eller det andra slaget. Men själva kravet att komma in på marknaden, dvs att arbeta för mer än en köpare, måste ha satt medeltidens hantverkare på hårda prov. Frågan är, hur han bar sig åt. Det

gängse svaret brukar vara att efterfrågan i de små städerna och deras omedelbara grannskap var mycket stabil. Men detta verkar tveksamt, när man beaktar förekomsten av krig, sjukdomar och svält. I mina ögon verkar det som om inflytandet från skråna, vilka fungerade som de moderna kartellerna, måste ha betytt en hel del, och att källorna på denna punkt bör konsulteras med större skärpa än man tidigare har gjort. Hur som helst var kontakten med marknaden det viktiga. Detta blir extra tydligt om man begrundar ett exempel på de ”arbetare” som i dag förmodligen är de bäst betalda av alla, närmare bestämt de mest framgångsrika bland domstolsadvokaterna (barristers) i de anglosaxiska länderna vars inkomster ibland kan mäta sig med äkta miljonärers. Som bekant är de strängt förhindrade att närma sig den slutgiltige köparen, d v s klienten, som informeras av ”mellanhänder” i form av juridiska ombud (solicitors), och det är en självklarhet att de måste arbeta ”i enlighet med beställningen”. Förklaringen till deras höga inkomster kan bara ligga i deras kontakt med ”marknaden”, med andra ord att de är kända av alla som har behov av deras tjänster.

När detta förändras och arbetaren bara kan vända sig till en enda köpare förändras hans position i grunden, även om han fortfarande äger sina egna produktionsmedel. Det är sant att han även i detta fall skulle vara beroende av köparens, köpmannens, kapital, åtminstone om denne förskotterar betalningen för den färdiga produkten, tills den har nåtts och betalats av den slutgiltige köparen. Men detta understryker bara att bedömningen att den avgörande faktorn inte är vem som äger de materiella produktionsmedlen, eftersom det hela tiden var arbetaren själv.

När produktionsmedlen blev alltför dyrbara för att kunna ägas av varje enskild arbetare – i många industrigrenar, som den ”tunga” metallindustrin, kom detta stadium tidigt – hade man kunnat tänka sig att kopplingen till marknaden av nödvändighet skulle avbrytas. Men en dylik slutledning står sig inte. Det är mycket troligt att oberoende hantverkare fanns kvar långt efter det att de blivit tvungna att använda utrustning långt utöver vad de hade råd med, i synnerhet när det gällde spinnerier, stampar och annan utrustning i textilindustrin. Lösningen verkar ha

legat i stadens olika institutioner och de skrån som ägde fabrikerna och ställde dem till hantverkarnas förfogande. Detta förutsatte antagligen en begränsning av antalet hantverkare och det är ett välkänt faktum att *numerus clausus* tidigt blev en viktig del av skråsystemet. Förutom denna anordning, som borde studeras mer än man hittills gjort, fanns det andra sätt att upprätthålla kontakten med marknaden, även om äganderätten till den råvara man handlade med låg kvar hos köparen, vilket samtida exempel som skradderier visar. En och samma hantverkare kunde bearbeta material som tillhörde olika köpare. Men när arbetsredskapen inte kunde kontrolleras av hantverkaren och inte ägdes av en oberoende organisation, som staden eller skrået, klipptes hans kontakt med marknaden slutligen av, och i så fall sammanfaller Marx slutsatser med dem som här framläggs.

IV

I ovanstående stycken har vi redan berört det som rent generellt har betraktats som en del av problemet med den ”moderna kapitalismens” uppkomst. Det bör emellertid påpekas att det inte är meningsfullt att förknippa ordet ”kapitalism” med ett virrvarr av lösryckta förmodanden, från ”profithungerns” uppkomst till arbetarens försvinnande från marknaden. Det enda förnuftiga sättet att använda ordet verkar vara att förknippa det med kapital, i den mening som alla ekonomiska teoretiker värda namnet använder det. Det är en självklarhet att kapital i och med detta inte kan likställas med pengar, en tanke som vederlades av David Hume för upp emot tvåhundra år sedan. Ingen människa med förnuftet i behåll skulle hävda att fabriker och järnvägar är byggda av guld eller silver eller sedlar, och om man inte förnekar att skapande av produktionsmedel kräver kapital, är det omöjligt att likställa kapital med pengar. Antagligen avser de historiker som sysslar med ”modern kapitalism” inte att jämföra de två orden, men i så fall är deras uttalanden ofta olyckliga. Det finns sannerligen en hel del att göra innan sammandrabbningarna mellan ekonomisk teori och ekonomisk historia på detta fält kan blåsas av.

Om vi betraktar kapital som detsamma som anordningar som skall tillfredsställa framtida behov, har det funnits lika länge som människans historia, fast dess betydelse har varierat avsevärt under olika epoker. I primitiva kulturer ligger det ett större värde i att lägga upp lager, att samla på sig olika saker för förbrukning, än det finns i de jämförelsevis enkla arbetsverktygen. Även vissa större byggnadskonstruktioner var ibland viktiga i detta avseende. Allt detta krävde besparingar, d v s att man avsatte delar av den årliga produktionen till konsumtion för arbetare som inte bidrog till den, eller som vid en senare tidpunkt ville kunna konsumera utan att då behöva anstränga sig. Också i detta avseende är sparandet lika gammalt som människan. Det finns dock inte särdeles mycket att vinna på att lägga ned mängder av arbete på mycket primitiva förhållanden, men situationen under t ex medeltiden är av stort intresse. Den blygsamma roll som produktionsapparaten spelade när det gällde att skapa en efterfrågan på sparmedel – bland orsakerna till detta står avsaknaden av en utbyggd järnindustri i första ledet – kunde kanske ha förväntats ge upphov till ett omfattande överskott på sparande, eftersom industrin i modern tid är den viktigaste konsumenten av besparingar. Men konsumtionskredit var antagligen jämförelsevis utbredd under medeltiden, och ännu viktigare är att sparandet säkerligen var mycket litet. Detta kan inte förklaras med att inkomsterna generellt var ungefär lika stora, eftersom de flesta fakta pekar på att denna jämlikhet är en myt. Den verkliga förklaringen verkar snarare vara att de rika på den tiden inte var den sparapparat som de har blivit i modern tid. Skillnaderna i konsumtion och utgifter mellan rika och fattiga var med andra ord, generellt sett, oändligt mycket större förr i tiden. Följaktligen måste sparandet ha utförts av människor som var mycket fattigare än de stora jordägarna, d v s av personer med en social ställning som var lägre än deras inkomster, och deras sparförmåga tillät dem inte att lägga undan några större summor. Att sparandet var ytterst magert avspeglas i de otroliga räntesatser som man ofta tvingades att betala, 2–3 % per månad, och till och med 40–100 % per år. Detta verkar belysa det felaktiga i åsikten att det var svårt att finna en marknad för sparmedlen.

Den första viktiga ökningen i efterfrågan på sparande kom från sjöfarten, från korstågen och framåt och i ännu högre grad efter de stora upptäckterna av Amerika och den nya vägen till Indien. Den ”väntetid” som var nödvändig för att överbrygga gapet mellan färdigställandet av den tekniska produkten och den slutgiltiga försäljningen ökade avsevärt på grund av detta, och även kostnaden för själva handeln ökade, dock mer av politiska skäl i de europeiska kolonierna utanför Europa än av rent handelsmässiga skäl. I alla händelser uppstod en ny efterfrågan på sparande. Detta hade ett djupgående inflytande på affärlivets organisation, för det första genom att ge upphov till privata företag bland Italiens och Hansans handelsmän, och därefter till bolag med gemensamt kapital och samtidigt ”perpetual succession and a common seal”, som vanligtvis kallades aktiebolag. Men man bör också nämna att behovet av kapital, och i än högre grad behovet av varaktigt eller permanent kapital vad gäller dessa handelsbolag kan vara grovt överskattat. Handel kräver i allmänhet förhållandevis lite kapital jämfört med modern industri, och behovet av varaktigt kapital är ännu mindre. Beviset för detta finner man i det faktum att aktiebolagen inte lade sig till med ett stabilt företagskapital förrän senare, trots att deras bolagsordningar gav dem möjlighet att göra så redan från början. Det är på intet sätt otroligt att den ökning av efterfrågan på sparkapital för konsumtionsändamål som kom från de ständigt krigförande europeiska regeringarna hade större betydelse än den som kom från handeln över oceanerna.

Den relativt lilla omfattningen av de nya formerna av kapitalanvändning bör hållas i minnet när man begrundar den mycket omdiskuterade frågan om sparandets orsaker. Den avgörande perioden verkar vara femton- och sextonhundredatalen, och inte senmedeltiden, eftersom en märkbar ökning av efterfrågan antagligen inte visade sig före de stora upptäckterna runt 1500. När det gäller denna period verkar den enda viktiga gruppen vara handelsmännen, och antagligen inte några få mycket rika människor, utan snarare alla de vanliga handelsmän som ägnade sig åt ett tämligen omfattande sparande. Uppfattningen att aktierna i exempelvis det engelska Ostindiska kompaniet till största delen ägdes av några få

rika köpmän har visat sig vara felaktig. Den största aktieägaren under sextonhundralets andra hälft ägde mindre än 5 % av aktierna, och 223 personer ägde mer än 1 000 pund var. Hovet och adeln snyltade oftast på sina förbindelser men bidrog själva med ytterst lite kapital.

I vilken utsträckning monetära förhållanden bidrog till den ökande betydelsen av kapital är en svår fråga. Penningekonomin underlättade, på det här området precis som på alla andra, i hög grad bytet och uppkomsten av en marknad, men detta kom jämförelsevis tidigt. Man kan inte hävda att det stora inflödet av ädla metaller efter upptäckten av Amerika var ett nödvändigt villkor vare sig för penninghushållningens utbredning eller för det ökande sparandet. Utan det hade expansionen av penninghushållningen medfört ett prisfall, men det hade knappast hindrat en sådan utveckling. Nu blev resultatet en ordentlig prisökning i stället, och de förtjänster som många handelsmän gjorde på detta kan ha använts till ett ökat sparande. Men detta är inte självklart, och även om det hade varit ett erkänt faktum, kan det ha varit jämförelsevis obetydligt. Det finns större anledning att betona de fluktuerande prisernas inflytande på spekulatören. Framväxten och utvecklingen av fondbörsen kan ha påverkats av denna faktor, som i sin tur var en reaktion på investeringar. Det finns emellertid fortfarande all orsak att varna för överdrifter när det gäller penningens inflytande på bestående förändringar i samhällets ekonomiska struktur.

De grundläggande förändringarna i kapitalets historia kom inte förrän stora mängder av sparkapital krävdes för produktionen av realkapital, d v s innan produktionen av konsumtionsvaror kunde börja. Detta innebär nämligen en påtaglig ökning av de ekonomiska aktiviteterna med inriktning på framtida konsumtion. Den grundläggande förutsättningen för detta var utvecklingen av järnindustrin, som borde behandlas som en central del i forskningen om kapitalets historia. I en jämförelse kan textilindustrin i bästa fall inta en andraplats. Det finns alla skäl att gå tillbaka till sjuttonhundralet som det viktigaste i kapitalets historia, i ljuset av att uttrycket den "industriella revolutionen" är så legitimt som en dylik etikett någonsin kan bli. Under artonhundralet fortsatte den

enorma expansionen av samma företeelser, men man noterade också en enorm ökning i användandet av sparkapital för ett annat ändamål, som inte hade haft någon större betydelse tidigare, nämligen skapandet av investeringar i framför allt varaktiga produktionsföremål, i form av linjer och ledningar för telegraf, järnväg, vatten, gas, elektricitet och så vidare.

Dessa välkända fakta omnämns bara för att illustrera hur man måste handskas med den ofta upprepade historien om skapelsen av den moderna ekonomin, om det luddiga begreppet ”kapitalism” skall kunna ersättas genom en konsekvent användning av kapitalaspekten i dess egentliga bemärkelse. Det kan självfallet inte finnas några invändningar mot att man döper den ekonomiska perioden från, låt oss säga, femton- eller sjuttonhundralet och framåt, till den moderna kapitalismens tidevarv, om frasen inte ges någon annan innebörd än att kapitalets betydelse var dess mest framträdande drag. Men man måste då klargöra att perioden även innehöll en hel rad andra nya företeelser, som inte kan sorteras in under rubriken kapitalism, trots att de tillhör en period som domineras av kapitalismens utbredning. I varje fall får kapitalaspekten inte förväxlas med andra delar av den ekonomiska verksamheten när den appliceras på ekonomisk historia.

Slutligen kommer vi fram till efterfrågan som en aspekt av ekonomisk historia. Man kan hävda att den inbegriper alla människans målsättningar då de alla härleds från människans efterfrågan på varor och tjänster. Hur det kommer sig att människan har börjat efterfråga en viss sak och slutat efterfråga en annan kan bara förklaras om man granskar människans tankar genom tiderna. Ur ekonomisk-historisk synvinkel är kanske det mest intressanta problemet i det här sammanhanget hur människans arbete har påverkat hennes mål och utsikter, och som alla känner till är ett av försöken att lösa det här problemet det så kallade materialistiska konceptet i världshistorien, fast kanske inte det mest lyckade. Förutom detta storslagna tema dyker det emellertid upp många andra allmänna problem. Ett av de mest fascinerande är den ökande differentieringen av människors behov, något som man med lätthet kan demonstrera med hjälp av tillgängliga källor. Ett annat ämne av samma

karaktär är den ökade demokratiseringen av efterfrågan, som innebär att den efterfrågan som kommer från massorna betyder allt mer i jämförelse med den som kommer från de rika. Det dominerande kännetecknet hos modern industri är massproduktion för masskonsumtion, medan industrin tidigare främst var inriktad på lyxkonsumtion.

Qui trop embrasse mal étreint. Det är otvivelaktigt så att den just avslutade texten innehåller tankar och infall om alltför många och alltför omfattande ämnen, som inte i något fall har utretts tillräckligt. Avsikten med denna artikel har dock bara varit att visa på en infallsvinkel till ämnet ekonomisk historia, och detta kunde inte åstadkommas utan exempel på sådana resultat som metoden kan åstadkomma. Det är ingenting som är mer ofruktbart än kontroverser om metoder, om inte de förordade eller kritiserade metoderna skärskådas med utgångspunkt från vad de kan åstadkomma.

13. Objektivitet och subjektivitet i historieforskningen¹

DET KAN EJ RÅDA MER än en mening om religionens enorma roll i historien. Ej ens en anhängare av den materialistiska historieuppfattningen, som på ett eller annat sätt vill härleda allt skeende från produktionsförhållandena, bestrider att dessa antagna slutliga faktorer i sin ordning skapar religiösa föreställningar och organisationer, som utgör några av de viktigaste omedelbara drivkrafterna för människors handlande. Vad som sålunda gäller om denna flygel kan ännu mindre tänkas bort hos dem som tillerkänner andliga faktorer en självständig plats i händelseförloppet. Religionen som objekt för historisk forskning ger därför sig själv, också om meningarna naturligtvis starkt kan gå isär både om de religiösa faktorernas räckvidd och om det välkomna i deras verkningar.

En fundamentalt annan fråga är emellertid, om religionen har att utgöra en förutsättning för *historieforskarens* arbete. Det behöver väl ej utvecklas närmare, att man kan tillmäta religionen inflytande på det faktiska förloppet utan att själv lägga religiösa synpunkter på samma förlopp. Det finns ju över huvud taget ganska få mänskliga föreställningar som ej har påverkat historien, men naturligtvis kan historikern ej göra dem alla till sina egna. Han övergår ej till en ptolemeisk världsförklaring, därför att den tid han sysslar med omfattade en sådan. Så förhåller det sig över hela linjen.

Svaret på den enda fråga som här behandlas, nämligen om forskarens personliga religion som ingrediens i hans forskning, måste till en början bero på vad man vill använda historien till. Det är ej blott ett faktum, utan ett faktum som ej kan eller ens bör försvinna, att historievetandet tjänar människorna till deras uppbyggelse, påverkar deras uppfattning

1. I Georg Landberg m fl, *Historia och religion : några uppsatser omkring ett ständigt kulturproblem*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Förlag, 1948, sid 24–36.

och deras handlingar – att det, med ett mindre vackert uttryck, har propagandavärde. En historieforskning som vill tjäna patriotismen talar, om *gesta Dei per Francos*, landets stora och ärofulla minnen, eller framhåller de avskräckande följderna av Anjala- eller Sveaborgs-förräderiet. På motsvarande sätt måste en historiker som vill skapa känsla för religionen göra på sitt område.

Vad det här gäller är emellertid något annat, nämligen hur det förhåller sig med en forskare som vill göra historia till föremål för ett rent vetenskapligt studium. Det vetenskapliga studiets innebörd består, såvitt jag inser, i att söka komma till resultat av mer än subjektiv giltighet, att nå fram till något som måste erkännas som riktigt av var och en som kan tänka och pröva. En sådan forskare arbetar oavslutligt på att ej blott redovisa sina egna värdepremisser utan, vad mer är, att undandra så mycket som möjligt från inflytande av *alla* värdepremisser. Hans religion liksom hans patriotism blir då något som i största möjliga grad hindras från att påverka hans resultat, hans strävan måste bli att göra resultaten sådana att de ej kan avvisas av någon kunnig, intelligent och ärlig iakttagare från vilket land eller religiöst läger som helst. Det må ligga något ofrånkomligt i att en katolsk och en protestantisk historiker skriver oförenliga framställningar av reformationen, liksom att engelska och franska historiker bli ur stånd att enas om innebörden i revolutions- och Napoleon-tidens politik; men så långt detta sker, är man utanför historieforskningen som vetenskap. Historievetenskapsmannen måste sträva efter att, så långt det på något sätt låter sig göra, flytta det objektiva vetandets gränspålar över på mark som förut har tillhört de subjektiva föreställningarnas område. Så som jag ser problemet, gäller det därför icke huruvida detta är önskvärt, utan i hur hög grad det är möjligt.

Strängt taget skulle det behövas en fullständig behandling av den historiska källkritikens problem för att komma till ett uttömmande svar på den frågan. Här kan naturligtvis ingenting därmed jämförligt finna plats. Lättast och mest framgångsrikt har detta arbete varit i fråga om att fastställa de yttre fakta och i fråga om dem på textkritikens område. Paleografien, tolkningen av själva den yttre formen av urkunderna, och

diplomatiken i trängre mening, tolkningen av skriftens uppställning och vändningar, liksom den historiska filologien, kännedomen om ordens grammatik och valör, kan nu i en mängd fall fastställa karaktären av en text; många förfalskningar har objektivt kunnat fastställas, och misstankar om förfalskningar har i andra fall lika objektivt kunnat avvisas. Mindre säkra men i alla fall ofta ganska oemotsägliga är slutsatserna om källornas proveniens och inbördes beroende. Här är mycket undandraget de subjektiva föreställningarna.

Den stora svårigheten ligger ej på detta område utan i syntesen, i den roll man vill tillmäta de olika, i sig själva fastställbara fakta. Det gäller nu närmast, hur stor del av detta arbete som kan undandragas subjektiviteten. Detta beror i ganska hög grad på hur väl man förmår klargöra för sig själv och sina läsare vad det är man åsyftar med sin framställning.

Delvis är denna lösning naturligtvis enbart logiskt-formell; den innebär att flytta över så mycket som möjligt av subjektiviteten i premisserna, ävensom att omsorgsfullt redovisa och precisera dem. Men redan detta utgör efter vad jag förstår ett stort framsteg i objektivitet. Läsaren kan då utan vidare ta ståndpunkt till framställningen; han kan säga, att den icke intresserar honom, därför att hans egna premisser är helt andra och forskarens är honom likgiltiga; men om han en gång har fattat intresse för forskarens problemställning och subjektiva premisser, så kan han sedan följa honom som en pålitlig vägvisare. Naturligtvis är detta ingenting för historieforskningen specifikt utan giltigt för allt äkta vetenskapligt sanningssökande; men det kanske har försummats mer inom historieforskningen än på de flesta områden. Det följande skall bli några exempel på hur man under dessa förutsättningar enligt mitt förstånd kan nå mer eller mindre objektiva resultat.

Om man vill orientera sin framställning efter den roll de olika företeelserna har spelat i den gripbara, yttre verkligheten, vill se deras relativa "betydelse" däri, är en sådan behandling fullt genomförbar. Man har då att tillämpa de metoder som sedan länge utarbetats för att studera ett samhälles villkor eller, mer allmänt uttryckt, för massiakttagelser av alla slag, med andra ord statistik. Jag vet ej om det ens behöver sägas, att ta-

let om värdelösheten av sådana metoder kommer från den kompakta okunnigheten, att sålunda metoderna i en mängd fall är outhärliga för att nå relativ visshet och att de ej missbrukas och ännu mindre behöva missbrukas av någon ärlig forskare. Det finns naturligtvis många fall då de ej förmår leda fram till säkra resultat, och andra där det kan vara svårt att välja mellan olika möjligheter. Sådant hör tyvärr till det mänskliga vetandets villkor. Också i fråga om tider med mycket litet av systematiska massiakttagelser kan man faktiskt och bevisligt nå höga grader av visshet, genom att forskaren själv samlar massiakttagelserna ur de källor som därvid står till buds. *Exakt* visshet når man visserligen endast rent undantagsvis på denna väg; den hör ej till de statistiska undersökningarnas uppgift, och detsamma gäller alltså också studier av nutiden. Men detta betyder i de flesta fall ytterst litet, det viktiga är att lära känna de olika företeelsernas storleksordning, icke det exakta antal fall då de förelåg. Man kan tex oemotsägligt visa, hur liten roll Frihetstidens med alla medel gynnade manufakturer spelade för folkets försörjning med både varor och sysselsättning; och omvänt kan man konstatera jordbrukets allt överskuggande roll i alla äldre tider, trots att det länge åtnjöt mycket litet av maktägarnas intresse och ännu mindre av deras ynnest. Också om det ännu återstår och kanske alltid kommer att återstå olösta frågor inom komplexet ”Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid”, har en bearbetning av massiakttagelser ställt utanför diskussion många punkter som förut var föremål för subjektiva slutsatser inom detta mycket känslolpåverkade område. O s v. Om synteserna gäller ämnen av detta slag, kan de sålunda i stor utsträckning göras rent objektivt.

Men subjektivt måste det naturligtvis avgöras, om det är sådant man vill ägna sin uppmärksamhet; och särdeles många, förmodligen flertalet, vill veta något annat om historien. Uppgiften för en objektiv behandling försvåras utan tvivel då, vilket till en början gör det mycket önskvärt att så långt som möjligt hålla fast vid den numeriska, på massiakttagelser grundade metoden. Men det är långt ifrån fallet, att framställningar av annan typ helt och hållet skulle sakna stödet av objektiv behandling. Vad en klass, en person eller en institution i andlig måtto har gjort för sam-

tid och eftervärld måste vara något helt annat än deras yttre storleksordning. Är detta vad man vill veta, blir det därför nödvändigt att gå andra vägar. Man kan undersöka hur det har reagerats för de företeelser det gäller, vilken roll de har spelat i brev, dagböcker, poesi, romaner, broschyrer och debatter. Utan tvivel står man här inför stora svårigheter, kanske framför allt i fråga om de breda, länge illiterata lagrens föreställningsvärld. De påverkades utan minsta tvivel främst av sina prästers förkunelse, som därför också kräver alldeles särskild uppmärksamhet; religionens praktiska inflytande låg främst på detta område. Närmast gäller det därvid de medvetna inflytelserna. De omedvetna kan emellertid studeras på motsvarande sätt, genom att man iakttar reminiscenser och ordvändningar av många slag, också om ovissheten givetvis är betydligt större i detta hänseende.

Situationen ändras ej, om en forskare orienterar sin framställning efter någon av honom godtyckligt vald riktpunkt. Har denna bara en gång klargjorts och det framför allt har gjorts klart, hur mycket eller litet riktpunkten betydde för de handlande människorna, så kan objektiviteten vara lika stor som i de föregående fallen. En läsare kan säga, att ämnet icke intresserar honom eller att det enligt hans mening ”betydde” föga för det faktiska förloppet; men resultatet kan trots detta fastställas fullt objektivt. Så kan man på detta sätt studera t ex frihetens roll i historien, om man först har gjort fullt klart vad man lägger in i ordet frihet: tanke- och yttrandefrihet, religionsfrihet, folkstyre, fri konkurrens etc – varvid visserligen också dessa senare uttryck kan vara i behov av att förtydligas.

De flesta människor, ja, kanske alla, begär emellertid ett svar av historieforskningen som ställer sig långt svårare och där framför allt objektiviteten är mycket svårare att uppnå. Man söker nämligen en teckning av det ”historiska totalförloppet”, framställningar av vissa tider, eller hela mänsklighetens bana genom tiderna, där allt skall vara med i förhållande till sin ”betydelse”. I princip är det en uppgift som icke kan lösas objektivt, lösningen måste i detta fall bli beroende av vad som i en människas ögon är livsavgörande – om man så vill, av hennes religion. Man kan sätta i medelpunkten för exempelvis Frihetstidens historia de veten-

skapliga insatserna, riksdagsformernas utbildning, utländska makters kamp om landet, korruptionen, pietismen, folkets levnadsvillkor, järnhanteringen, skiftesreformen och hundra andra sidor, utan att något av behandlingssätten kan förklaras vara riktigt eller oriktigt. För att komma längre måste man försöka göra klart för sig vad man menar med ett historiskt totalförlopp.

Utan tvivel kan man då välja en innebörd som icke blott är subjektiv i sig själv – det är strängt taget varje innebörd därav – utan som också svårligen kan behandlas objektivt. Men det förefaller mig mycket viktigare att peka på den motsatta möjligheten. Den synes mig innefatta ett val som redan i sig självt har ett stort mått av objektivitet, som utgör en minst sagt plausibel tolkning av vad ”historia” är och som därvid icke i något hänseende påverkas av forskarens sympatier eller antipatier.

Den frågeställning jag syftar på gäller hur människorna har *ändrats* genom tiderna, hur de har varit underkastade ”förvandlingens lov”. Genom att studera människornas prägel från den ena perioden eller tidpunkten till den andra kan man komma långt i fråga om objektiv insikt på den vägen, och det förefaller mig över huvud taget som om den lämpade sig ovanligt väl för att läggas till grund, för en syntetisk behandling av historien. Att meningarna ofta måste gå isär och att det kan vara särskilt svårt att studera förändringarna i fråga om de breda lagren är givet men påverkar varken uppgiftens vikt eller dess objektiva karaktär.

Mer i förbigående må påpekas, att en sådan behandling av historien utesluter att alltid och allestädes skjuta samma faktorer eller samma sidor av människolivet i förgrunden. Religiösa, politiska, sociala, ekonomiska, tekniska och många andra faktorer måste tilldelas plats i förhållande till sin inverkan på människornas förändringar; det kommer då utan minsta tvivel att visa sig, hur felaktigt varje antagande om en ständig och allestädes närvarande dominans för någon av dem är. Redan detta skulle innebära ett stort framsteg över nio tiondelar av den hittills vanliga historieskrivningen, som just i detta hänseende har varit oerhört påverkad av olika älsklingsidéer hos forskarna.

Det skall visst medges, att man icke därigenom är fri från det subjek-

tiva moment som ligger i att några vill lägga huvudvikten vid exempelvis människorna som samhällsvarelser, medan andra kanske frågar hur de individuella personligheterna i sitt inre liv i det ena eller andra hänseendet har ändrats. Jag vill ej alls göra gällande, att vi helt och hållet undgår subjektiviteten på den nu föreslagna vägen, enbart att vi undgår den bättre än på de flesta andra vägar.

Till sist kommer frågan om förändringarnas orsaker, säkert den svåraste av alla. Jag är alldeles för litet filosof för att våga avgöra, hur den moderna behandlingen av själva orsaksbegreppet påverkar detta problem; jag måste tala som ren praktiker i så måtto. Och då måste jag säga, att hur en viss faktor har verkat i ett givet förlopp i princip endast kan fastställas genom att undersöka, hur förloppet skulle ha varit vid frånvaro av faktorn. I vanliga fall, fastän visst icke i alla, saknar man empiriskt material för att avgöra det; i ej alltför få fall kan man med ganska stor visshetsgrad också utan ett sådant material sluta till sammanhanget; men i en mängd fall, kanske de flesta, blir avgörandet i hög grad subjektivt, beroende av forskarens medvetna eller omedvetna syn på tillvaron. När det förhåller sig så, blir det emellertid helt enkelt ett trängande behov att rädda så mycket som möjligt åt det vetenskapliga sanningsökandet, och jag skall med ett par exempel visa att uppgiften långt ifrån alltid är olöslig.

Bästa vägen erbjuder den komparativa metoden, när den är framkomlig. Lättast går det i fråga om begränsade faktorer, som ej står i samhällslivets medelpunkt, därför att sådana är lättast att isolera. Har man t ex två länder med i det väsentliga samma villkor på ett visst undersökt område men med en bestämd skiljaktighet i förlopp, så bör inverkan från denna skiljaktighet i lyckliga fall så gott som oemotsägligt kunna avläsas ur resultatet. Ett gott exempel inom ett sådant begränsat område erbjuder det ekonomiska förloppet under det stora prisfallet efter det första världskriget i Sverige och Finland. I Sverige eftersträvades och uppnåddes en återgång till valutans gamla guldvärde, samtidigt med att prisfallet och arbetslösheten blev stora; i Finland fick valutans internationella värde obehindrat sjunka, och man hade varken prisfall eller arbetslöshet. Av

större intresse är emellertid ett exempel på långt mer centrala sammanhang. Alla känner skillnaderna i förlopp för England och fastlandet, hur fastlandsstaterna under medeltiden och för övrigt långt fram i tiden miste sin statliga enhet, föll sönder i hertigdömen, grevskap och städer, med avgränsningar sinsemellan, men samtidigt hur individens frihet och självstyrelsen kom att dominera den engelska utvecklingen och utrotas på fastlandet. Alldeles oavsett om man eljest är böjd för att tillerkänna andliga eller materiella krafter huvudrollen eller tex hänföra allting till statens roll, borde det vara uppenbart att Englands från fastlandets skilda geografiska konfiguration måste ha medverkat i dubbel måtto. De långa och sönderskurna kusterna skapade vida bättre förutsättningar för sammanhållning genom sjökommunikationernas i äldre tid enorma företräde framför landförbindelserna, medan samtidigt havet utgjorde ett skydd emot krig, som hindrade militärmakten från att spela samma roll som på fastlandet.

Men det kan enligt min mening icke råda något tvivel om att möjligheterna för objektiva resultat är mycket mindre i fråga om orsakssammanhangen än inom någon annan sida av historieforskningen. En mängd fundamentala faktorer undandrar sig ej blott mätning i bokstavlig måtto utan också isolering från varandra. Exempelvis måste nära nog varje historisk framställning pröva styrkan av olika motiv för ett historiskt förlopp, om ej annat så genom den plats som bereds dem i förhållande till varandra. Ingen historisk framställning vare sig kan eller bör bereda plats för alla verkande faktorer, och ännu längre måste den vara ifrån att bereda dem alla *lika stor* plats. Långt oftare än man skulle önska är alla historiska framställningar därför tvungna att bereda ej blott utrymme, utan även central plats åt mycket som beror på obevisliga uppskattningar. Med mitt sätt att se utgör detta en olycklig begränsning i historieforskningens vetenskapliga möjligheter och därför något som bör motverkas med alla medel. Det föregående har naturligtvis icke åsyftat att inventera alla sådana medel, endast att exemplifiera dem, och jag tror man kan finna många möjligheter i detta syfte utöver dem jag har pekat på. Men till slutet kommer man visserligen mänskligt att döma aldrig.

Detta lilla försök till att så att säga inringa historieforskningens objektivitet innebär å andra sidan alls icke, att forskarens större eller mindre andliga fördjupning eller hans fördomar skulle vara likgiltiga för hans förmåga att nå objektivt riktiga resultat. Exempelvis hans egen religiösa känsla kan bli en slagruta som sätter honom i stånd att finna sammanhang som också en agnostiker utan vidare måste böja sig för, liksom å andra sidan hans religiösa trångsinthet kan hindra honom från att rätt tolka sådant som öppnar sig för den som icke har sådana skyggglappar. Detsamma gäller inflytelser på alla områden. En man med politisk begåvning eller erfarenhet kan upptäcka vad andra icke har sett, men en mycket partibunden forskare kan omvänt bli blind för det som tydligt öppnar sig för andra; och på det ekonomiska området förhåller det sig alldeles på samma sätt. Ingenting av högre valör kan åstadkommas genom enbart teknik eller enbart flit. Begåvningen och skickligheten skall vara en slagruta för att komma det rätta på spåren, de skall bereda möjlighet att nå resultat som objektivt kan fastställas, som ter sig bindande för alla med förmåga att tänka och pröva.

I det stora hela har jag här talat om en historisk forskning som motsvarar de högst ställda anspråk i avseende på förmåga att uppnå bindande resultat. Alltsammans är så till vida "counsel of perfection". Det är otvivelaktigt sant, att jämförelsevis litet av historisk forskning har kommit så långt och att mycket ganska säkert aldrig ens kan komma så långt. Den fullständiga vissheten kan sällan uppnås, i vanliga fall får man nöja sig med högre och lägre grader av sannolikhet. Detta ökar givetvis inverkan från de subjektiva faktorerna, man frestas då mer till att låta "the balance of probabilities" påverkas av de resultat man helst vill se; och detta i sin tur föranleds naturligtvis mycket ofta, kanske som regel, av forskarens syn på tillvaron. Men med mitt sätt att se är det mot sådana tendenser man har att vara på sin vakt, man har att pröva sig själv för att efter en sådan självrannsakan bättre kunna avgöra om den övervikt man tillerkänner en viss tolkning eller förklaring verkligen beror på att skälen för den är de starkaste eller i stället på ens förkärlek för dem. Men naturligtvis leder ej detta, ens under de moraliskt bästa förutsättningarna,

alltid till målet; ty den som ärligt tror på att vissa andliga eller materiel-
la krafter är de starkaste kommer med bästa samvete att tillerkänna deras
inflytande huvudrollen, om det ej kan bevisas, att sammanhanget är ett
annat. Så mycket viktigare är det därför i mina ögon, att man efter
största förmåga söker undandra sådana företeelser deras inflytande på
forskningen, genom att välja metoder som åstadkommer eller under-
lättar detta. Om jag till sist skall lyfta mig till högre rymder, ser jag i det
vetenskapliga sanningssökandet självt en religion, med samma anspråk
på oreserverad underkastelse som någon annan. På sätt och vis är det
mitt anspråklösa försök att tolka sambandet mellan historieforskning
och religion.

14. Om historiska misstag och deras behandling¹

MAN KAN BÖRJA MED EN SJÄLVKLARHET: den historiska forskningen har att söka sanningen och ingenting annat än sanningen. Redan Cicero sade att historien, dvs historieforskningen och historieskrivningen, har som första lag att icke säga något falskt och ej förtiga något sant. Sanning bör naturligtvis alla tala, men det råder icke desto mindre skillnad mellan olika uppgifter i deras förhållande till sanningen. Om exempelvis en politiker medvetet avviker från sanningen, vilket somliga ej anser alldeles uteslutet, så kan han åtminstone trösta sig med att hans verksamhet består i lösning av praktiska uppgifter och att han tjänar dem genom ett medel som visserligen ej är tilltalande men som får något berättigande genom det goda ändamålet. Så kan en vetenskapsman aldrig tänka. Ty för honom måste sanningen just vara själva ändamålet med hans verksamhet, den måste bestå i sanningssökandet och ingenting annat. Detta är gemensamt för allt vetenskapligt arbete, men det möter förmodligen som regel rent moraliskt större svårigheter inom vetenskaperna om människan än inom naturvetenskaperna, därför att resultaten där väcker starkare känslor hos både författare och läsare än fallet brukar vara med de naturvetenskapliga. Allt detta är som sagt självklart, men icke desto mindre stöter tillämpningen ofta på stora svårigheter och är mycket mindre självklar än den nakna grundsatsen. Det följande handlar i någon mån därom på det historiska området.

Uppgiften är i princip enklast, när det gäller rent utgivningsarbete, och särskilt utgivning av sällsynta och för flera vetenskaper än historieforskningen viktiga texter. Det finns ju icke anledning att ge ut dem två skilda gånger, å ena sidan för filologiska och å den andra för historiska ändamål; och om det skall kunna undgås behövs det vanligen en så bok-

1. *Historisk Tidskrift*, vol 71, 1951, sid 1–13.

stavstrogen reproduktion av originalen som möjligt. Det största och bästa exemplet hos oss är väl Schlyters edition av Sveriges gamla lagar. Schlyter påstås ha satt en knappnål i varje särskild bokstav av korrekturet för att vara säker på att icke förbise något tryckfel, och resultatet har väl i ovanlig grad bekräftat att arbetet lönade sig, så enormt det än var; mycket få om ens något svenskt editionsarbete har stått sig så som detta. Att Schlyters olika förord och mycket i hans glossarium innefattar en behandling av andra forskare som gör dem till några av vår historiska litteraturs minst tilltalande alster är en sak för sig, som visserligen måste påverka en bedömning av hans person men som ju ej skadar själva texternas förträfflighet. Här är alltså sanningskravet entydigt tillgodosett.

Det blir genast mindre enkelt, när man har att ge ut texter av mindre filologiskt intresse och framför allt sådana där själva stavningen är ganska likgiltig ur vare sig den ena eller den andra synpunkten. Filologerna menar förmodligen i allmänhet, att man också i sådana fall måste hålla sig till bokstavstrogen reproduktion. Att hänsyn till sanningen skulle kräva en sådan lösning kan jag emellertid ej finna; om man bara omsorgsfullt anger vad ens text avser att vara, så bör man kunna behandla den efter dessa ändamål. För egen del kan jag ej tillbakahålla sympati för de utgivningsprinciper som hos oss särskilt Emil Hildebrand gjorde sig till tolk för, dels i en utförlig uppsats i *Historiskt bibliotek* 1878 och dels i förordet till första bandet av *Svenska riksdagsakter*, liksom i tillämpningen, sålunda en försiktig normalisering av stavningen utan rubbning av språkformen. En tid omfattades denna lösning också av flertalet svenska historiker, fastän den nu tycks ha fått lämna plats för bokstavstrohet. Det bör enligt min mening understrykas, att historia och filologi är två vitt skilda ting, fastän de visserligen i många fall kan vara varandra till stor hjälp, och att en för historiker avsedd urkundspublikation främst har att tillgodose historikernas egna intressen. Det är ej min mening att därmed under alla förhållanden avvisa bokstavstrohetens nytta också för historiska ändamål; den frågan sysselsätter mig icke här. Vad det här gäller är att det finns så att säga över- och underordnade sanningar och att den över-

ordnade sanningen skall ha företräde framför den underordnade. Man skall veta vad man vill med sitt vetenskapliga arbete och orientera det därefter, ej efter den ena eller andra mekaniska principen. Men visserligen är det under alla förhållanden oavvisligt att hålla läsaren underrättad om karaktären av vad han har framför sig.

Nu skall det genast medges, att inkonsekvenser lättare uppstå vid en icke bokstavstrogen reproduktion än vid en av motsatt typ och att sådana alltid är olämpliga. Men vid bedömning av sådana fel bör man enligt min mening – visserligen ingalunda avstå från att påpeka dem men – främst ta sikte på texteditionens förmåga att tillfredsställande tillgodose den uppgift editionen har att fylla. Den uppgiften kan i detta fall icke vara någon annan än att öka vår historiska insikt. Det blir just ur den synpunkten naturligtvis mycket allvarligare, om texten icke blott är inkonsekvent normaliserad utan innefattar rena felaktigheter; i sådana fall är det särskilt viktigt att få felen rättade. Icke heller i det fallet har man emellertid rätt att stanna vid sådana svagheter utan måste beakta, om en edition genom sitt texturval och sin gruppering tillgodoser den historiska insikten.

Det sistnämnda gäller särskilt texturval *in usum scholarum*. Jag vill gärna exemplifiera min tankegång i fråga om en sådan textsamling med ett något fylligare exempel, nämligen med Harald Hjärnes samling *Medeltidens statsskick omkr. 800–1350, valda texter* (1895), som under min studietid i Upsala låg till grund för övningar på både seminarier och proseminarier. Man måste nog erkänna, att den samlingen icke motsvarar höga anspråk på akribi. Också oavsett stora inkonsekvenser i fråga om återgivning i den använda texten av *a* och *æ*, *i* och *e*, konsonantiska *i* och *u*, *p* och *th*, och likaså fränsett lätt tolkade tryckfel, förekommer det där många meningsstörande fel, som måste ha satt myror i huvudet på unga studenter som ej varit mycket sadelfasta i latin och fornsvenska. *Principibus* för *principes*, *principiem* för *principum*, *consequetur* för *subsequentur*, *monarchi* för *monachi*, *ecclesiis* för *ecclesiarum*, *eosdem* för *easdem*, *nocis* för *uocis*, *skapa* för *skapa*, *faper* för *fäper* är endast enstaka exempel som visar, att Hjärne ej hade det tålmod som en urkundsutgivare icke kan undvara

och icke heller den hjälp som en vetenskapsman i hans ställning för närvarande sällan *behöver* undvara.

Man skall ej bagatellisera sådana svagheter, ty säkert har de ibland varit till skada. Men ändå –. Hur mycket mer insikt i det medeltida statslivet ger ej Hjärnes samling än en lång rad felfria textsamlingar av traditionellt snitt. Genom att sätta påvedömet i spetsen och sedan kejsardömet har han pekat på vad som var det centrala i det medeltida statssystemet, och genom att sedan icke begränsa sig till en enstaka nationalstat och icke heller till vare sig Sverige eller andra länder enbart har han fått fram den medeltida kulturens fundamentala enhetlighet, liksom han sedan också har riktat uppmärksamheten på realiteterna i fråga om den sk feodalismen och annat, där de flesta framställningar ha stannat vid juridiska konstruktioner och dylikt. Om det är sant, att en bok skall bedömas – visserligen icke utan vidare enligt Thorilds ord efter sina förtjänster i stället för sina fel men – efter förtjänster och fel på de viktigaste punkterna och ej efter styrka och svaghet i detaljer, så bevarar Hjärnes textsamling enligt min ringa mening fortfarande stort värde. Vilket visserligen långt ifrån hindrar att det varit välkommet, om den ej i så hög grad hade brustit i somligt.

Minst betyder bokstavstrohet i citat inom en löpande framställning. Det har också, enligt min mening med allt skäl, blivit ganska vanligt att driva normaliseringen i både text och noter inom sådana framställningar långt, så långt att hela stavningen har blivit modern. Ganska få kan nämligen väntas gå till sådana texter för att finna filologiska belägg, där måste det nästan enbart gälla stöd för framställningen. När detta krav är tillgodosett, bör man i överensstämmelse därmed alldeles avstå från att pulvrисera texten med grovt artilleri, om den skulle ha råkat innehålla *a* i st *f e i* ändelser, *dessa* för *thassæ*, *skrifvelse* för *scrifwilsæ*, enkelskrivning för dubbelskrivning av konsonanter o s v. I dessa fall är det påtagligen innehållshalten i källan som det gäller. Därför ändras läget å andra sidan alldeles, om fel i reproduktionen har saklig vikt och naturligtvis alldeles särskilt om historikern bygger någon väsentlig del av sin argumentering på vad som i verkligheten utgör felaktigheter i återgivningen av texten.

Men det är långt ifrån alltid fallet att kritiker tar hänsyn till sådana distinktioner.

När man efter dessa antydningar i fråga om editionsarbeten går över till de historiska framställningarna, kan det vara lämpligt att börja med deras detaljinnehåll, deras korrekthet och felaktighet i behandling av namn och årtal, ordningen för händelserna, de olika källornas innehåll och inbördes förhållande, o s v, o s v.

Därvid måste det först framhållas, att misstag icke ursäktas med att de icke påverkar författarens slutsatser eller ändrar något väsentligt i hans framställning av förloppen. Om de berör sådant, är misstagen naturligtvis särskilt ovälkomna, men de är ej betydelselösa i andra fall heller. Ty också uppgifter som betyder mycket litet för en framställning som sådan kunna komma att åberopas för andra framställningar där de äro viktiga eller åtminstone viktigare. Kravet på exakthet får därför ej uppges i något fall.

Det skulle ej fylla något förnuftigt ändamål att försöka en katalog över möjliga eller faktiska detaljfel i historiska framställningar. Somliga fel behöver ej göra stor skada men ger likväl ett ovälkommet intryck av otillräcklig bildning och ger dessutom den som känner de korrekta uttrycken samma obehagliga inling utefter ryggraden som en latinkunnig känner vid en felaktig latinsk accent. Dessutom är det svårt eller omöjligt att på förhand avgöra, om ej några sakliga misstag kan bli följden av rena formfel. Skriver man Carlsson om Fredrik Ferdinand eller Ernst Carlson, vilket ej är sällsynt, så visar man ej bara sin brist på sinne för akribi utan riskerar också att läsaren tänker på Gottfrid eller Sten Carlsson. "Baron" Taube i st f greve Taube leder tanken till någon friherrlig gren av slakten, medan en medlem av någon bland de grevliga grenarna åsyftas. De vanligaste misstagen gäller kanske engelska adels titlar, och det skall ej nekas, att de är invecklade; men det överstiger ändå icke mänsklig förmåga att lära sig deras principer. Sådant som att sätta titeln Sir direkt framför efternamnet kommer som en chock för var och en som känner den rätta användningen; Lord Churchill är något helt annat än Lord Randolph Churchill, liksom Lord Cecil än Lord Hugh Cecil; "Lord Arthur Bal-

four” är en myt men däremot varken en Lord Balfour eller en Mr Arthur Balfour, osv, osv. Det må kanske tilläggas, att det gör intryck av obeaktenskap med engelsk praxis att i en historisk framställning ständigt använda beteckningar sådana som markisen av Salisbury o dyl, trots att de är formellt korrekta; alla pärer av lägre ordning än hertigar omtalas och tilltalas alltid enbart med titeln Lord. Allt detta enbart som exempel.

En annan vanlig svaghet är språkligt eller annorledes felaktiga citat från främmande språk. Det är särskilt grannländernas språk som ofta förvanskas på ett sätt som ej brukar förekomma i fråga om de stora språken, och alla de nordiska ländernas skribenter är därvid lika skyldiga; också i detta fall gäller det, att den som kan språken blir mycket obehagligt berörd. Ej heller citat från andra främmande språk är alltid korrekta; särskilt påminner jag mig ett längre citat från Schillers *Der Antritt des neuen Jahrhunderts* av en utmärkt, nu avliden historiker; citatet bokstavligen vimlar av språkfel. Franskan är kanske ännu oftare förvanskad, och en ganska nyligen utgiven avhandling har i en mängd citat på detta språk gjort texten nästan eller alldeles obegriplig. Sådant borde med litet god vilja kunna undvikas.

Att korrekthet också i andra hänseenden bör eftersträvas ligger i sakens natur. Ibland kan också det relativt lätt åstadkommas. För att ej göra andra orätt vill jag gärna därvid exemplifiera med ett av mina egna svårursäktliga misstag, som har framdragits av docenten Sven A Nilsson i hans utmärkta gradualavhandling *Krona och frälse i Sverige 1523–1594* (1947); jag förbigår andra rättelser till min framställning i avhandlingen för att stanna vid den viktigaste. Det visas, att min uppgift om antalet frälsehemman 1560 har blivit felaktig genom att jag har gått ut ifrån en summa av Hans Forssells delsummer för de särskilda landskapen i stf från hans slutsumma, som i verkligheten är den rätta, medan en av Forssells landskapssummer har blivit felaktig. Eftersom en nedsummering av siffrorna för de särskilda områdena inom länen skulle ha visat detta, gäller det här ett slags fel som med ganska litet besvär hade kunnat undvikas, och jag är docenten Nilsson mycket tacksam för att han har beriktigt mina resultat på en ganska viktig punkt.

Min allmänna slutsats är, att all rimlig omsorg bör nedläggas på att få detaljuppgifter i en historisk framställning så riktiga som möjligt. Men det är ett långt steg därifrån till att påyrka fullständig felfrihet eller att utdöma arbeten på grund av ganska ursäktliga och mindre störande fel. Det lär bli svårt att finna en historisk framställning som uppfyller kravet på felfrihet. Carl Gustaf Malmströms stora arbete är förmodligen det mest exakta bland våra sammanfattande historiska arbeten; men icke desto mindre finns det bland hans hundratusentals detaljuppgifter sådana misstag som en ung student kan upptäcka redan under arbetet på sin första proseminarieuppsats. Och när det förhåller sig så med det friska trädet, kan man lätt tänka sig hur det skall vara med de torra. Absolut felfrihet är ett oupphinneligt ideal.

Att idealet icke kan nås utgör icke tillräckligt skäl mot att försöka närma sig det så mycket som möjligt. Icke ens det förefaller mig emellertid berättigat, ty det utgör ett nytt exempel på att sätta en lägre sanning över en högre. Om Malmström icke så sammanbitet hade begränsat sig till att bara lägga fram sina fakta, för att därigenom utmönstra de subjektiva momenten, skulle vi ha förstått Frihetstiden ofantligt mycket bättre än fallet nu blev efter hans sex band. Det blev nu Stavenow förbehållet att ingjuta en levande anda i det sakliga vetande Malmström hade givit oss; och man kunde enligt min mening ha betalat ett billigt pris för de ytterligare misstag som en sådan behandling hos Malmström skulle ha berett oss, om insikten hade kommit från början.

Över huvud taget förefaller mig felfrihet icke böra vara det högsta idealet för vetenskapligt arbete, och att det i stor utsträckning är så inom vår historiska forskning utgör en allvarlig skada. Läget beror framför allt på den ur många synpunkter mycket värdefulla institution som heter akademiska disputationer. Man må komma ihåg, att den akademiska avhandlingen för en mängd, kanske flertalet humanister utgör deras enda mer välgående bidrag till vetenskapen, för att inse hur mycket de akademiska avhandlingarna betyder för att ge prägel åt vår vetenskapliga produktion.

Idealet för en doktorand har blivit att framför allt icke ge hugg på sig,

att ej erbjuda opponenterna och närmast fakultetsopponenten några som helst angreppspunkter. Följden av ett sådant läge kan ej bli mer än en: att alldeles för många bland avhandlingsförfattarna samvetsgrant avhåller sig från diskutabla nyheter, nöjer sig med att sammanföra omsorgsfullt hopbragta fakta, tämligen oberoende av deras vikt för den vetenskapliga insikten, försöker plöja igenom alla tänkbara urkundsserier och tryckta arbeten för att ej bli beslagna med försummelse av någonting som kan tänkas ens på det avlägsnaste sätt tangera deras ämne. Avhandlingarna får på det sättet i alldeles för många fall en slätstrukenhet som alldeles strider mot det vetenskapliga arbetets förmåga att skapa högre insikt. Givetvis beror en stor del därav på fakultetsopponenternas sätt att behandla sina uppgifter. I stället för att låta en disputation bli ett tillfälle till fördjupad vetenskaplig diskussion, där en avhandlings både förtjänster och fel kommer till sin rätt, inriktar alltför många opponenter sig på att spåra upp fel, hur oviktiga som helst, medan frånvaron av förtjänster knappast ens påpekas. En akademisk opposition har samma uppgift som en omdömesgill recension; den skall låta det bedömda arbetet komma till sin rätt i både positiv och negativ måtto, värdesätta det som ett bidrag till vår vetenskapliga insikt. I stället för att disputationerna skall lära av de goda recensionerna verkar systemet nu i omvänd riktning, genom att så många recensioner helt enkelt bli ett sammandrag av fakultetsoppositioner. Utan några som helst nya anslag eller nya statuter skulle vårt vetenskapliga arbete få ett stort tillskott genom en ordentlig skolning av fakultetsopponenterna.

Därmed skall ej vara sagt, att felet ligger endast där. Visst ej alla men alldeles för många inom vår vetenskapliga värld har över huvud taget en viss böjelse att se snett på vad som bryter mot hävdvunna resultat och att fästa sig huvudsakligen vid de misstag som är ganska oskiljaktiga från nya och djärva grepp, utan större intresse för vad det nya efter lämplig sovring kan komma att ge. Det mottagande som exempelvis på sin tid kom Fredrik Lagerroths avhandling *Frihetstidens författning* till del utgör ett belysande fall.

Därmed sammanhänger en viss motvilja mot att medge synteserna

den felmarginal som är ganska oundgänglig, om de skall kunna komma till stånd. En syntes kan ej skrivas utan att vissa resultat övertas från tidigare forskare, och om det gäller sådana som åtnjuta berättigat anseende för exakthet och vederhäftighet kan man ej avstå från det, trots den risk för misstag som naturligtvis ej alldeles kan elimineras. Begär man att varje redan i den vetenskapliga litteraturen angiven uppgift i en syntes skall stödjas med ny undersökning av källornas, också när detta skulle innebära arkivforskning för ändamålet, så leder det ganska ofrånkomligt till att ingen syntes kan komma till stånd. I sin med all rätt mycket omtalade uppsats i denna tidskrift 1949 om Gustav Vasa och det saltgröna smöret har arkivrådet Hedar till full evidens visat upp ett misstag i fråga om innebörden av uttrycket ”saltgrönt” som bl a jag har gjort mig skyldig till, och det är mycket tacknämligt. Men jag kan ej acceptera hans allmänna slutsats. Den lyder: ”Det är nödvändigt, vare sig man skriver i Stockholm, Göteborg eller Lund, att gå till källmaterialet, icke minst när det är så rikt som i kammararkivet.” Den felkälla som otvivelaktigt kan komma att uppstå genom att man icke gör det, när andra har gjort det och meddelat sina resultat, är beklaglig, men den är en del av den arbetskostnad som man måste räkna med, om man över huvud taget vill skapa en syntes.

Det finns de som drar den slutsatsen ur detta dilemma, att man då skall låta synteserna vara. Såvitt jag förstår innebär det att studiet som helhet till stor del mister sin uppgift. Ur de *dissecta membra gigantis* som då bli det hela kan man svårligen utvinna tillräcklig vetenskaplig insikt; specialundersökningarna är oundgängliga, men de är det som förarbeten till framställningar av helheten. Det kan råda mycket delade meningar om den rätta tidpunkten för att låta en helhetsframställning komma till stånd, och – om jag får tala om mig själv – det skall ingalunda bestridas, att jag för egen del kanske kan förebrås att ha handlat i överilning, när jag har försökt mig på dem. Men det är en annan fråga. Hur länge det än dröjer tills synteserna kommer, ja, rent av i högre grad ju längre de dröjer, måste den som verkställer dem i någon mån bygga på andras forskning, med alla de risker sådant för med sig. Det är mycket mer lock-

ande att bygga sina synteser på egna undersökningar än att grunda dem på andras, och i mycket stor utsträckning både kan och bör man också göra det; men det återstår nästan nödvändigt ett residuum som man icke själv mäktar följa ända ned till botten och där man måste lita till andra. Ur vissa synpunkter är det just vad den föregående forskningen har haft till uppgift att åstadkomma: att tjäna som underlag för synteser; och det kan då ej vara rimligt att göra om allt arbete som redan är utfört.

Vad bör man då göra för att avhjälpa olägenheterna av de misstag som i sådana fall har begåtts? Svaret är det självklara: att man sörjer för rättelse av allt som visar sig vara i behov av rättelse. De fel som gör skada är ej de uppträckta utan de oupträckta. Den mentalitet är av ondo, strider mot sanningssökandets idé, som visar avoghet mot dem som draga ens misstag fram i ljuset; deras insats bör hälsas med glädje. Vad man skall beklaga är ej rättelserna utan sina egna ursprungliga misstag; dem måste man ibland beklaga bittert. Kan man finna felen själv och rätta dem, är det naturligtvis mest välkommet, men i andra fall får man därvid lita till andras hjälp. I fråga om akademiska avhandlingar har det ibland varit på tal att trycka rättelseförteckningar efter disputationens akten, på grundval av vad som därvid har kommit fram. Det finns ingen anledning att inskränka en så nyttig åtgärd till just detta slags vetenskapliga framställningar. Också andra är vanligen i behov av motsvarande emendationer, och det vore önskvärt att de kom till stånd.

Frågan om sammanfattande framställningar leder nästan oundgängligen till den om behovet av hypoteser. Författarna av monografier kan ofta, om det lockar dem, hålla sig till uppgifter som löses restlöst på grundval av ett föreliggande material, men en författare av sammanfattande framställningar kan det nästan aldrig. Skall det bli möjligt att framställa helheter, måste man med få undantag på flera eller färre punkter ta konstruktioner till hjälp. Man har som oavvislig plikt att icke hålla läsarna i okunnighet om vad det är man gör, d v s att noga skilja de enligt ens egen mening säkra slutsatserna från de mer eller mindre osäkra antagandena; och om det på något sätt är möjligt, bör man därutöver försöka ange den grad av sannolikhet som man vill tillmäta de senare.

Det kan i många fall vara ytterst lämpligt att därutöver diskutera andra tänkbara tolkningar och ange varför man anser dem mindre sannolika än dem man har valt. Detta inskränker sig icke till sammanfattande framställningar; också många specialundersökningar bygga och måste bygga på osäkra grundvalar.

Det förefaller därför mycket kortsynt att utdöma hypoteserna inom det vetenskapliga arbetet. De kan ha ett mycket stort värde också när de rent av är felaktiga, dels genom att peka på luckor i vårt vetande som måste fyllas, dels i lyckliga fall genom att bereda väg för riktiga eller sannolikt riktiga lösningar. Inom naturvetenskaperna har sanningen nästan alltid gått fram ur förkastade och vederlagda hypoteser. Det finns sällan någon annan väg för den, och att ej ställa upp hypoteser är vanligen det säkraste sättet att aldrig finna någon sanning som är värd att äga.

Men visserligen måste hypoteserna behandlas på det rätta sättet, om de skall kunna bli underlag för fördjupad insikt. För den händelse det kan visas med någon sannolikhet, att de har varit felaktiga, är det nödvändigt att icke hålla fast vid dem; den som har framställt dem bör vara den första som överger dem. Också på den punkten har arbetet inom naturvetenskaperna efter vad jag tror oftare än inom de humanistiska eller åtminstone de historiska vetenskaperna följt hälsosamma och nyttiga linjer. Den som har haft förmånen att följa exempelvis förslagen till Nobelprisen i fysik och kemi har ej kunnat undgå att fästa sig vid hur ofta vetenskapsmän som tidigare förvärvat rykte för sina upptäckter själva har velat prisbelöna andra som i högre eller lägre grad har satt deras resultat ur spelet. Det är ej lätt för någon att på det sättet se utifrån på sina egna insatser, kanske allra minst om man har fått skaror av anhängare för sina resultat. Men det hindrar icke, att den ärliga sanningssökaren med all makt måste beflita sig om det. Tyvärr saknas det icke exempel på vetenskapsmän som till sina dagars ände klänger sig fast vid sina resultat, hur tydligt det än må ha blivit för andra, att de icke visat sig hållbara. Sker det i större skala, bli hypoteserna ett hinder för sanningssökandet i stället för motsatsen.

Alldeles särskilt olycklig är en sådan tendens i den mån utportioner-

ingen av gillande och ogillande följer partiernas eller de vetenskapliga skolornas linjer. Tillvaron av två vetenskapliga skolor sätter ju till stor del sin prägel på det vetenskapliga arbetet inom svensk historieforskning och visar inga tecken att avta i inflytande, trots att den geografiska fördelningen mellan dem i någon mån har brutits genom att representanter för den ena och den andra ha blivit placerade i den motsatta skolans högkvarter. Företeelsen har ingalunda enbart varit till skada för det vetenskapliga arbetet; ty genom motsatsen har det tillförts många värdefulla impulser och erhållit värdefulla nya resultat. Men samtidigt har läget uppvisat många drag som är svåra att förena med objektivt sanningsökande. Det vore visserligen överdrift om man sade, att det från de två skolornas anhängare alldeles hade saknats erkännande åt motsidans insatser; men så mycket är nog oförnekligt som att erkännandet har tilltagits i underkant när insatsen har kommit från motsidan, jämfört med när den härstammat från meningsfränder, och att bedömningen av den ena och den andra sidans misstag graderats på omvänt sätt. Sådant kan ej vara förenligt med vetenskapens krav; dessa innebär att *"du skal ei have tó slags væxt, for andres folk og egen slægt"*, för att tala med Ibsen.

Skolbildningen har också sträckt sina verkningar till bedömningen av de historiska personerna. Sympatier eller antipatier för, resp mot, exempelvis Engelbrekt, Axel Oxenstierna eller Karl XII är säkert fullt tillåtliga, så länge de uppfattas som resandes ensak; men det måste med yttersta omsorg sörjas för att de ej påverka det vetenskapliga arbetet. Har det varit fallet? Jag vet ej om man kan påstå det; det är i så fall en påfallande slump att den ena skolan med få undantag vill reducera deras förtjänster, medan den andra slår vakt om dem. Ibland får man rent av intrycket att en påpekning av mänskliga svagheter hos stora historiska personligheter nästan anses otillätlig på den ena sidan, medan det tvärtom på den andra anses misstänkt och som uttryck för nationalistisk förvanskning att framhålla fördelaktiga sidor hos ledande personligheter i vår historia. Alldeles *sine ira et studio* förefaller ingendera behandlingen ha varit. När den av Harald Hjärne och Arthur Stille inaugurerade omvärderingen av Karl XII och det stora nordiska kriget satte in, skrev den äldre traditionens

vårdare Ernst Carlson om ett försök att bestämma källvärdet av Adam Ludvig Lewenhaupts bekanta relation, att den innebar ”en oförtjänt skymf mot den redbare karolinens minne”. Det borde väl kunna råda enighet om att detta slags inställning helst bör få tillhöra det förflutna, vare sig resultatet blir förmånligt eller oförmånligt för den ena eller den andra historiska personligheten.

Samma slags motsats råder mellan de två skolorna i fråga om att förfäktat riktigheten av den traditionella uppfattningen och tvärtom att alltid tyda den historiska verkligheten på ett nytt sätt. Såvitt jag förstår, kräver hänsyn till det vetenskapliga sanningskravet, att varken det nya eller det gamla blir föremål för någon presumtion i fråga om sin riktighet eller oriktighet. Sannolikheten talar för att bägge innehåller både riktiga och felaktiga ingredienser och att båda måste studeras med samma slags kritik. I förordet till första delen av sin *England under Queen Anne* säger G M Trevelyan: ”If I have not produced a new and startling theory ... I can only plead ... that any new and startling theory would have been wrong”; och det lär väl ej förnekas, att detta *kan* vara fullkomligt sant. Man kan visserligen fråga, om det lönar sig att skriva en bok i tre band utan att komma med något nytt; men icke heller den invändningen tror jag håller streck, ty det kan vara en viktig uppgift att skapa en helhet av en mängd visserligen riktiga men spridda och ofullständiga specialstudier, jämte många kompletteringar till dem.

För att sammanfatta. Det är ej tillräckligt för en vetenskapsman att säga: ”amicus Socrates, amicus Plato, sed magis amica veritas.” Han måste säga: *una* amica veritas. Inställning till vetenskapliga skolor, personlig förkärlek eller antipati i fråga om historiska personligheter måste hindras från att bli bestämmande för forskningsarbetets resultat. Misstag måste undvikas i fråga om både detaljer och synteser, men strävandet efter felfrihet bör ej få stå i vägen för synteser, hypoteser eller nykonstruktioner, trots alla de faror för misstag som de nödvändigt för med sig. Den högre sanningen eller försöken att nå den måste tillerkännas prioritet framför den sanning som ej kommer längre än till lösryckta eller spridda fakta. Kritik av misstag i både den ena och den andra meningen bör ta hänsyn

till sanningssökandets svårigheter, men misstag bör rättas så snart de upptäcks och allra helst av dem som har begått dem, men eljest av andra; andra forskare skall välkomnas också om – eller, om man så vill, just därför att – de rättar ens egna misstag. Egna hypoteser måste ständigt prövas och villigt uppges, om och när de visar sig icke hålla streck. Det ligger ingenting nytt eller märkligt i något av detta, men jag tror det skall medges, att det hedras oftare genom att i princip godtagas än genom att praktiskt efterlevas.

V. EPILOG

15. Eli Heckscher som vetenskapsman¹

Av Arthur Montgomery

(©) Robert Montgomery-Cederhielm

NÄR MAN STUDERAR ELI HECKSCHERS väldiga och på flera punkter banbrytande produktion, får man intryck av ett med stor konsekvens och målmedvetenhet genomfört vetenskapligt program. Vägen från hans första ekonomisk-historiska arbeten, särskilt *Produktplakatet* av 1908, till hans huvudverk *Merkantilismen* och *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, förefaller ganska klart utstakad. Men i själva verket var det en utveckling i kamp med starka specialintressen som länge ställde stora anspråk på hans tid. Ernst Wigforss har i en karakteristik av Eli Heckschers personlighet med all rätt betonat att han innerst var lidelsefullt engagerad i den politiska striden. Det fanns också andra komplikationer. En full förståelse av Heckschers vetenskapliga utveckling kan man bara nå om man tar tillräcklig hänsyn till den personliga bakgrunden. Bland hans litterära kvarlåtenskap finns en lång serie av dagböcker, efter vad det förefaller mycket personligt hållna, och de kompletteras av en ovanligt omfattande brevsamling. Först efter en bearbetning av dessa källor kan bilden av Eli Heckschers forskarpersonlighet framträda med full skärpa. Den framställning som här ges gör inte anspråk på att vara mer än en mycket provisorisk sammanfattning.

I

Den som studerar Eli Heckschers tidigare skrifter, åtminstone de från 1904 och de närmast följande åren, kan knappast undgå att finna att han redan då var på god väg att nå fram till en linje som kunde betecknas som

1. *Ekonomisk Tidskrift*, vol 55, 1953, sid 149–185.

hans egen. Själv räknade han sig väl dock på den tiden närmast till Harald Hjärnes historiska skola. När han under senare år kom in på frågan vad hans studieår i Uppsala, Stockholm och Göteborg hade betytt för honom, framträdde alltid Harald Hjärnes inflytande med dominerande styrka. Denna starka uppskattning av Hjärnes betydelse kan måhända förefalla något överraskande. Man kan ju inte påstå att Hjärne ägnade något större intresse åt den ekonomiska historien, som redan tidigt blev Heckschers specialområde. Själv hade Heckscher visserligen den uppfattningen att Hjärnes förhållande till den ekonomiska historien var mera positivt än det kunde förefalla. Det är emellertid ett faktum att hans inflytande på de historiska studierna i Sverige närmast kom att leda i annan riktning. De utrikespolitiska problemen sköts i förgrunden, och en stor del av hans lärjungar kom att göra sina egentliga insatser på den diplomatiska historiens område.

Men Heckscher har utan tvivel rätt i att Hjärnes intressen sträckte sig över ett område som var ännu mera vidsträckt än hans sällsynt mångsidiga vetenskapliga produktion angav. Heckscher betonar särskilt det personliga inflytande som Hjärne utövade, inte minst genom sin medverkan på Historiska föreningen. Det var där som Hjärne ”släppte sig lös och talade i timmar ... Talet spände över alla vidder, men det ojämförligt vanligaste och viktigaste temat var inre och yttre politik.”² Mina egna intryck pekar i samma riktning som Heckschers. Hjärnes inlägg på Historiska föreningen och en och annan gång på Historiska klubben i Stockholm var också på min tid i hög grad uppskattade. Han tog vid dessa tillfällen inte sällan upp vetenskapliga eller allmänna kulturproblem som kunde ligga ganska långt från dagens officiella föredragningsämne. Jag tror att alla som var med om dessa sammankomster är ense om att Hjärne där framträdde som en sällsynt mångsidig och fångslande vetenskapsman. Det är lätt att förstå att han gjorde ett särskilt starkt intryck på dem som i likhet med Heckscher stod honom personligen nära.

Heckscher hade under sina studentår inga motsvarande kontakter på

2. E Heckscher: *Ekonomisk-historiska studier*. Sthlm 1936, sid 165.

det nationalekonomiska planet. Förhållandet till professor Davidson tycks aldrig ha antagit någon varmare karaktär. I den intressanta minnesteckning som Heckscher ägnat Davidson saknar man också helt den personliga färg som präglar hans karakteristik av Harald Hjärne. Davidsons allmänna skepsis inför det nationalekonomiska arbetet, som på den tiden tycks ha varit mera framträdande än tidigare och senare, torde också ha utövat ett i viss mån förlamande inflytande. Heckscher berättar att han en gång kom upp till Davidson ”och fick på hans bord fatt i ett ganska sönderläst häfte, som befanns vara Rodbertus *Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände* (1842). Davidson såg på vad jag hade i handen och sade nästan ordagrant: ’Ja, den där och Ricardos *Principles* är allt av värde som har skrivits i nationalekonomi. Och nu är de naturligtvis båda alldeles föråldrade.’ Det var alltså ej mycket kvar, och jag kan ej neka, att man inför Davidsons aldrig vilande kritik ibland kände det som att vandra bland ruiner.”³

Redan på hösten år 1904 blev Heckscher amanuens i nationalekonomi vid Stockholms Högskola och erhöll docentur där på försommaren 1907. Han kom således att under flera år samarbeta med professor Cassel. Det är inte heller något tvivel om att Heckscher på viktiga punkter bevarade ett starkt intryck av Cassels verksamhet, men personliga faktorer synes ha förhindrat en närmare förståelse. Redan på ett ganska tidigt stadium synes de ha börjat glida ifrån varandra, och så småningom utvecklade sig den ömsesidiga bristen på förståelse till en rätt utpräglad antipati. Också på det vetenskapliga planet kom Heckscher alltmer i opposition mot Cassel. Den som följt Heckschers författarskap, åtminstone under hans senare år, kan dock konstatera en påtaglig strävan att med bortseende från personliga motsättningar erkänna Cassels vetenskapliga insatser.

Bland de svenska ekonomer som var verksamma under Heckschers studietid var det ingen som han omfattade med sådan personlig sympati som Wicksell. Antagligen kom han mycket tidigt i kontakt med Wick-

3. *Ekonomisk Tidskrift* 1951, sid 142.

sells författarskap. Det förefaller dock som om de mera personliga relationerna daterar sig först från den tid då Wicksell som emeritus år 1916 flyttade till Mörby vid Stocksund. Enligt Heckschers egen uppfattning var det Marshall som hade det största inflytandet på hans tidiga ekonomiska studier. Marshalls *Principles* ”were not only the starting-point of my theoretical studies, but have also profoundly influenced my approach to economic history”.⁴ I den av föreningen Verdandi år 1904 i sin fjärde upplaga utgivna studiehandboken för examina vid Uppsala universitet, där Heckscher redigerat avdelningen för nationalekonomi, angavs Marshalls *Principles* som huvudverket i kandidatkursen. Wicksells föreläsningar samt *Geldzins und Güterpreise* ingick däremot i licentiatkursen.

De förhållanden som nu berörts gör det förklarligt att det personliga inflytandet från Harald Hjärne kom att spela en så dominerande roll under Heckschers studieår. Det var inte minst på *en* punkt som detta inflytande starkt kom till synes. Hjärnes skepsis, för att inte använda ett kraftigare ord, mot 1800-talets och 1900-talets nationella rörelser och överhuvud hans internationella intressen vann stark genklang hos Heckscher. ”Kulturens enhet var för Hjärne icke en företeelse enbart så att säga på längden, utan lika mycket på bredden. Den innebar icke blott att kultursammanhangen sträckte sig från grekerna över hellenismen till det romerska världsväldet och därifrån till dess arvtagare, medeltidskyrkan, kejsardömet, ’Europas aldrig fullkomligt utplånade enhet’, och å andra sidan nationalstaterna. Också i nutiden såg han det gemensamma för olika länder och folk som något långt förmer än deras omsorgsfullt vårdade särdrag.” Man kan sätta i fråga om någon av de vetenskapsmän som fick sin utbildning i Hjärnes skola tillägnat sig denna grunduppfattning i högre grad än vad Eli Heckscher gjorde.

Heckschers historiska forskning blev under årens lopp allt mer statistiskt orienterad. Redan tidigt framträdde tendenser i den riktningen. Här har troligen också Gustav Sundbärgs inflytande spelat sin roll. Han hade ju alltid ett stort intresse för den historiska statistiken. Genom sina

4. E Heckscher: *Mercantilism*. London 1935, sid 13.

befolkningsstatistiska forskningar kan han i själva verket sägas ha lagt grunden till den moderna uppfattningen av Sveriges ekonomiska historia – tillsammans med Hans Forssell, som också hade en rätt framträdande statistisk orientering. I några minnesord över Sundbärg i *Historisk Tidskrift* 1914 erinrade Heckscher om att i den studieplan som Sundbärg uppgjorde för ämnet statistik vid Uppsala universitet, ”Sveriges ekonomiska historia och kulturhistoria, försåvitt de föreligga i statistisk form”, hade en central ställning. Vid den tid då Sundbärg blev professor i Uppsala hade Heckscher emellertid redan börjat sin verksamhet vid Handelshögskolan i Stockholm.

Som sekreterare i Statistiska Kommittén (1906–1909) fick Heckscher en praktisk inblick i den svenska statistiken och en förtrogenhet med dess vetenskapliga problem som kom att bli av stor nytta för hans fortsatta verksamhet. Hans doktorsavhandling, *Till belysning av järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling*, rör sig också på ett gränsområde – om man nu här kan tala om någon klar gräns – mellan ekonomisk historia och historisk statistik. Det ligger i ämnets natur att det statistiska materialet var den viktigaste grundvalen för undersökningen.

Redan ett par år tidigare, år 1904, hade Heckscher i en längre uppsats i *Historisk Tidskrift* tagit ställning till de principiella problem som den ekonomiska historieforskningen erbjuder. Uppsatsen innehåller nog en del uttalanden som Heckscher inte på ett senare stadium skulle ha velat skriva under, men icke dess mindre kan man dock säga att den grunduppfattning som uppsatsen företräder har många beröringspunkter med den som Heckscher också under senare år propagerade. Det får betecknas som särskilt anmärkningsvärt att han redan på den tid då den historiska skolans inflytande ännu befann sig på sin höjdpunkt så bestämt framhävde den ekonomiska teoriens betydelse för forskningen. Han citerade i detta sammanhang Ashleys uttalande att den ekonomiska historikern bör ”vara nationalekonom utan att upphöra att vara historiker”, och ”medföra det historiska sinnet till de ekonomiska studierna och det ekonomiska intresset till de historiska”.

Heckscher ställde sig avvisande till den ekonomiska doktrinarism som

präglade vissa historiska framställningar vilka ”tyckas nästan blott ha till uppgift att ställa vid skampålen forna tiders missgrepp och att visa ’wie wir’s dann zuletzt so herrlich weitgebracht’”. Å andra sidan opponerar han sig emellertid också mot den ”extrem-historiska” behandlingen av nationalekonomien. ”Då varje sida av det ekonomiska livet skall följas från hordens till trustväldets dagar, går just det förlorat som borde vara vetenskapens huvuduppgift, nämligen att fastställa *sammanhanget* i hela det ekonomiska livet, alla faktorerers samverkan och växelverkan.” Heckscher hade här närmast Schmoller i tankarna. Första delen av dennes stora verk, *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, gjorde enligt Heckscher nästan intryck av en sådan upplösning av nationalekonomien. Heckscher reserverade sig dock för vad den andra delen av verket, som han vid författandet av sin uppsats ej hade hunnit ta del av, kunde bjuda. I själva verket kan man väl också säga att Schmoller här sökte skapa den syntes som saknades i arbetets första del. Frågan är bara om inte också denna syntes i rätt hög grad drabbas av Heckschers allmänna kritik, trots det obetingade intresse som Schmollers arbete erbjuder.

Hur Heckscher ett par år senare tänkte sig att samarbetet mellan ekonomisk teori och historieforskningen skulle gestalta sig framgår av den 1908 publicerade undersökningen om *Produktplakatet och dess förutsättningar*. Om man bortser från doktorsavhandlingen, som ju hade en mera speciell karaktär, var detta Heckschers första, på primärforskningar grundade arbete inom den ekonomiska historiens område. Uppgiften var att klargöra de historiska förutsättningarna för produktplakatets tillkomst och diskutera åtgärden som ett led i merkantilismens historia i Sverige. I en del av sina allmänna synpunkter föregriper undersökningen det stora arbetet om merkantilismen 1931. Ungefär femton år senare publicerades uppsatsen på nytt men i väsentligt reviderad form i essaysamlingen *Ekonomi och historia*. Också den invecklade frågan om produktplakatets ekonomiska verkningar upptogs då till ingående behandling.

II

Merkantilismen och dess ekonomisk-historiska problem förblev i själva verket ett väsentligt intresse för Heckscher också efter 1908. Det förefaller mycket möjligt att de rent av skulle ha blivit hans huvudsakliga arbetsuppgift, om det inte 1909 hade inträtt en väsentlig förändring i hans yttre ställning. På sommaren detta år utnämndes han nämligen till professor i nationalekonomi med statistik vid den nyinrättade Handelshögskolan i Stockholm. Det är inget tvivel om att övergången till Handelshögskolan fick mycket djupgående konsekvenser för Heckschers vetenskapliga arbete under de närmaste båda årtiondena. Hans intressen leddes nu i högre grad än tidigare in på nationalekonomiska banor.

Heckscher brukade ofta tala om det intensiva arbete som undervisningen vid Handelshögskolan innebar under de närmast följande åren, även om han inte länge förblev ensam lärare i ämnet. Uppgiften blev så mycket mera krävande som Heckscher ofta gjorde vetenskapliga strövtåg också inom vad som senare kom att betraktas som företagsekonomiens område. Under åren närmast före första världskrigets utbrott föreläste han exempelvis ”i kommunikationsväsende, finanspolitik och handelspolitik, och kanske utförligast i ett ämne som han kallade för affärsföretagets ekonomi, där ovannämnda ämnen företrädesvis behandlades, närmast med tanke på att fostra blivande företagsledare”.⁵ Denna mångsidighet i Heckschers undervisningsplan kom också till uttryck i en del av vad han publicerade under dessa år. Särskilt gäller det kanske essaysamlingen, *Svenska produktionsproblem* (1918), som väl delvis byggde just på undervisningen vid Handelshögskolan.

Under krigsåren och 1920-talet togs Heckscher ännu mer än förut i anspråk för offentliga uppgifter. År 1915 blev han ledamot och sekreterare i statens krigsberedskapskommission och förordnades 1917 till dess ordförande. I ett visst samband med detta arbete står boken *Världskrigets ekonomi*, som publicerades år 1915. Den innebar ett principiellt ställ-

5. J Wallenberg i *Ekonomien* 1953, sid 4.

ningstagande till de frågor som krigsekonomin och den ekonomiska beredskapspolitiken aktualiserade. En av de punkter som Heckscher härvid uppmärksammade var beredskapslagringen. Också i andra sammanhang, bland annat i artiklar i *Ekonomisk Tidskrift* 1914 och i *Svensk Tidskrift* 1915, krävde Heckscher åtgärder för att trygga tillräckliga lagerreserver som ett stöd i händelse av avspärrning. Tyvärr ledde inte hans synpunkter i dessa frågor till de önskade praktiska åtgärderna. Vi kom därför att möta avspärrningen med en mycket svagare rustning i försörjningshänseende än som skulle ha förelegat om Heckschers förslag hade fått praktiska resultat.

Som hans mest betydelsefulla offentliga uppdrag under dessa år får man väl anse medlemskapet i 1919 års tull- och traktatkommitté. Heckscher torde personligen ha utövat ett mycket stort inflytande på kommitténs arbete och på utformningen av dess betänkanden, särskilt huvudbetänkandet av 1924. Man kan med all rätt sätta i fråga om kommitténs inställning skulle ha blivit så utpräglat frihandelsvänlig, om inte Heckscher hade varit en mycket aktiv medlem av kommittén. Om uttrycket tillåtes, kan man säga att kommittén fungerade som ett slags handelspolitiskt seminarium, där Heckscher med sedvanlig energi och framgång fungerade som seminarieledare. Var och en som haft nöjet – ibland kanske inte ett alldeles odelat sådant – att ha Heckscher som gäst vid seminariesammanträden erinrar sig utan tvivel att gästen vid sådana tillfällen mycket ofta tog ledningen och reducerade den officielle ledaren till en student bland de andra. I några minnesord vid Heckschers bortgång påminde nuvarande statsrådet Sköld, som själv var medlem av kommittén, om Heckschers insatser i arbetet. ”Han gjorde på mig intryck som aldrig förbleknar. Det var främst hans allvarliga sanningssökande. Han prövade skälen och tog ståndpunkt utan hänsyn till det som kunde vara opportunt. Vid sidan härav var det hans pedagogiska klarhet som drog uppmärksamheten till sig. Själv känner jag mig i stor tacksamhetsskuld till honom för det betydande bidrag han härigenom gav till min utbildning.”

Oppositionen inom kommittén fick biträde av Gustav Cassel vid utformningen av sin reservation till huvudbetänkandet. Följden blev bland

annat en ytterligare skärpning av de vetenskapliga och personliga mot-sättningarna mellan de båda nationalekonomerna.

Vid sidan av utredningsarbetet utövade Heckscher också en livlig författarverksamhet som mera direkt tog sikte på att påverka den allmänna opinionen. Han hade varit en regelbunden medarbetare i *Svensk Tidskrift* alltsedan 1911, då den startades i ny gestalt. Under kriget räknades *Svensk Tidskrift* och Heckscher personligen såsom i huvudsak anhängare av det system som representerades av statsminister Hammarskjöld, men det hindrade inte att Heckscher på olika punkter gav uttryck åt avvikande meningar. Så småningom började han också medarbeta i pressen i större omfattning än förut. Det var dock först under 1920-talet som hans publicistiska verksamhet nådde en större omfattning. Men vilka former detta författarskap än tog, byggde det på en genomtänkt principiell åskådning, som i kortfattad form framlades i den lilla skriften *Gammal och ny ekonomisk liberalism* (1921). Man torde kunna påstå att inga författare så starkt som Cassel och Heckscher förde fram den ekonomiska liberalismens idéer i vårt land under 1920-talet, och de bidrog säkert i inte ringa grad till att också ge den faktiska politiken under detta årtionde en liberal prägel. Heckschers liberalism var emellertid mera kompromisslös än Cassels – mera doktrinär, skulle väl Cassel ha sagt. Det var säkert många som tyckte att Heckscher också var den mer aggressiva av de två. Om yxan skulle gå, var han fullt villig att hålla i skaftet.

Detta framträdde exempelvis på våren 1920, då Heckscher genom en artikel i en stockholmstidning grep in i den penningpolitiska diskussionen på ett sätt som kom att göra hans namn känt över hela vårt land. Syftet med artikeln var att tvinga Riksbanksledningen till mera effektiva åtgärder för bekämpande av inflationen. Heckscher fäste uppmärksamheten vid det förhållandet att det faktiska guldpriset var mycket högre än det officiella, men att man alltjämt kunde förvärva guld från Riksbanken till det officiella priset, eftersom sedlarna fortfarande var inlösliga. Allmänheten skyndade sig att ta denna anvisning *ad notam*. Inför detta hot dröjde inte fullmäktige i Riksbanken att reagera, om också inte på det vis som Heckscher hade avsett. Resultatet av det hela blev i stället att sedel-

inlösningen suspenderades. I själva verket vann dock Heckscher huvudmålet med sin aktion. Riksbanksledningen vidtog nämligen samtidigt med suspensionen en kännbar höjning av diskontot, och en ytterligare skärpning genomfördes ett par veckor senare.

Heckschers kompromisslösa inställning i penningpolitiken byggde på principiella grunder. I *Gammal och ny ekonomisk liberalism* betonade han med alldeles särskild styrka betydelsen av ett ordnat penningväsende. ”Så länge det ej skapats, är intet i det ekonomiska livet enkelt och redigt; nära nog varje sats man vill uttala måste åtföljas av de mest vittgående reservationer, så länge man ej har en tillförlitlig värdemätare. Därför står denna fråga fortfarande främst bland alla och måste lösas först av alla”, heter det i slutordet till denna skrift. Det är mot den bakgrunden man måste se det faktum att Heckscher, liksom flertalet ekonomer och politiker, förenade sig om programmet att återföra den svenska kronan till dess gamla guldparitet. Jag tror att han senare såg mera kritiskt på detta program, men han brukade framhålla att om han inte hade slutit upp kring målet att återvinna guldpariteten, skulle antagligen stabiliseringen av det svenska penningväsendet fått vänta betydligt längre än vad som nu blev fallet.

Vid sidan av penningpolitiken intog handelspolitiken en mycket framskjuten plats i den programskrift som *Gammal och ny ekonomisk liberalism* utgör. Heckscher hävdade att frihandeln skulle lösa många ekonomiska problem, exempelvis monopolfrågan. ”Det är tullskyddet som i flertalet fall skapar och upprätthåller monopolen ... Det ligger alltså något halvt ouppriktigt och halvt förvirrat i jakten efter alla möjliga krystade trustpolitiska åtgärder, när man har något så enkelt och närliggande som tullskyddets sänkning eller avskaffande till sitt förfogande.”

Den nya liberalism som Heckscher propagerade intog en i princip förstående hållning mot försöken att skapa en jämnare inkomstfördelning. Såsom han såg målet innebar det ”en inkomstfördelning så jämn som den kan åstadkommas utan att skada de rikedomsbildande krafterna”. Men det är tydligt att han ansåg marginalen ganska smal. Han lutade närmast åt den uppfattningen att den progressiva beskattningen och den

speciella belastningen av förmögenhetsinkomsterna redan vid den tiden hade gått alldeles för långt hos oss. Utrymmet för socialpolitiska åtgärder blev under sådana omständigheter rätt begränsat. Heckscher accepterade exempelvis endast den socialförsäkring som innebär ”den enskildes genom staten framtvingna sparande”, men däremot ingalunda ”det illa maskerade okontrollerade understödssystem som hos oss fått ersätta en verklig folkpensionering”.

Det var främst under denna period som Heckscher gjorde sina självständiga insatser inom den egentliga nationalekonomien. Det var härvid teorin för den internationella handeln som trädde i förgrunden. Man kan ju säga att också en mycket viktig del av Heckschers historiska författarskap faller inom det handelspolitiska området. Och om det frågas vilka av Heckschers olika uppdrag inom det offentliga utredningsarbetet som har avsatt de mest påtagliga resultaten, skulle man kanske våga påstå att även här de handelspolitiska problemen träder i förgrunden.

Under detta historiska och ekonomiskt-politiska arbete bragtes Heckscher också att ta ställning till rent teoretiska frågor. Hans väsentligaste bidrag på den punkten utgörs av uppsatsen *Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen*, som publicerades i festskriften för professor Davidson 1920. De problem som här behandlas, dvs utrikeshandelns verkan på produktionsfaktorernas pris, var en fråga som dittills endast hade varit föremål för relativt begränsad uppmärksamhet. Vad Heckscher gav var visserligen bara ”några teoretiska grundlinjer”, men de visade sig ändå synnerligen fruktbara och skulle säkert ha blivit det i ännu högre grad, om de redan från början presenterats också i en engelsk version. Nu dröjde det ända till 1949, innan en engelsk översättning kom till stånd.⁶

Man kan säga att uppsatsen står på gränsen mellan den klassiska och den moderna litteraturen om utrikeshandelns teori. Den är i första rummet en viktig komplettering av den klassiska teori som går tillbaka på Ricardo och Stuart Mill, men den kan också betraktas som ett steg över till den moderna teori, som sätter in den internationella handeln och

6. *Readings in the Theory of International Trade*. Philadelphia and Toronto, 1949.

dess problem i det allmänna pristeoretiska sammanhanget. Det förefaller närmast som om Heckscher själv inte hade varit fullt på det klara med de nya möjligheter som här öppnade sig. I den form i vilken de nådde offentligheten var i varje fall Heckschers idéer mera ett skarpsinnigt initiativ än en fullbordad teori, och det kunde därför inte undgå att de ställdes i skuggan av nya och mera genomarbetade framställningar. Men för att använda Heckschers egen formulering i inledningen till den engelska versionen av uppsatsen, hindrar detta inte att uppsatsen var ett av de första försöken ”to combine foreign trade with distribution of income or, perhaps better, with the prices of the agents of production”.

Själv torde Heckscher ganska länge ha varit benägen att tillskriva en annan av sina teoretiska uppsatser från 1920-talet större betydelse än den nu diskuterade undersökningen. Det var uppsatsen om ”Intermittent fria nyttigheter”, publicerad i *Ökonomisk Tidskrift* 1924. Artikeln behandlade – från en delvis annan synpunkt – problem av samma art som de vilka året förut hade blivit föremål för en systematisk analys i J M Clarks *Studies in the Economics of Overhead Costs*, d v s problem som stod i samband med de fasta kostnadernas växande betydelse inom produktionen. Såsom Heckscher själv uttrycker saken syftade hans undersökning till att ”från en gemensam och grundläggande synpunkt belysa några av det nuvarande näringslivets mest omtalade problem, nämligen ’tilltagande avkastning’ förenad eller gemensam tillgång och offentlig hushållning”. I en något vidgad form presenterades hans tankegångar år 1928 på tyska.⁷ Heckscher sökte därvid klargöra relationen mellan hans eget och Clarks arbete. Uppsatsen från 1924 hade nämligen utformats innan Heckscher tagit del av Clarks idéer. Han betonar likheten i problemställningen men också skiljaktigheterna. ”Wir nähern uns jedoch demselben Problem von ganz verschiedenen Ausgangspunkten indem er das Kostenprinzip zugrundelegt und seine konkreten Auswirkungen in den betreffenden Fällen studiert, ich im Gegenteil die ’Freiheit’ der Güter als eine Lage ausserhalb der allgemeinen Wirtschaftstheorie behandle.” Den fortsatta

7. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Band 59, Heft 1.

utvecklingen av diskussionen har inte följt Heckschers linje. Det förefaller dock som om hans uppläggning av problemen har sin idéhistoriska betydelse. De fasta kostnaderna och deras problem har ju varit en av de faktorer som i hög grad bidragit till omformningen av modern teori, inte minst monopolteorien. Det är intressant att konstatera att Heckscher både i sin uppsats om den internationella handels teori och i undersökningen av de fasta kostnadernas problem berörde frågor som skulle få en central ställning i den ekonomiska diskussionen under 1920- och 1930-talen. Sätillvida hade han en riktig känsla av åt vilket håll utvecklingen inom teorien gick.

I de större historiska arbeten som Heckscher publicerade under 1910- och 1920-talen är det teoretiskt-ekonomiska inslaget starkt framträdande, väsentligt mer än i hans tidigare arbeten. Man kan rentav säga att det historiska momentet i undersökningen i någon mån trängs i bakgrunden och att den ekonomiska interpretationen blir huvudsaken. Denna tendens är ganska framträdande i det arbete om kontinentalsystemet som han publicerade 1918 och som 1922 utkom i en engelsk upplaga. I den engelska versionen har boken i själva verket försetts med en underrubrik, *En ekonomisk interpretation*, som mycket träffande anger arbetets karaktär. Om man betraktar boken som i första hand en historisk undersökning, är det stor risk att man förbiser det väsentliga av vad som bjuds. Först och främst ger arbetet en instruktiv bild av sambandet mellan kontinentalsystemet och de merkantilistiska idéerna. Kontinentalsystemet sätts med andra ord in i sitt idéhistoriska sammanhang. På sätt och vis kan också detta arbete betraktas som en förstudie till det stora verket om merkantilismen.

Vidare ger boken en ingående diskussion av systemets ekonomiska in-
nebörd och dess konsekvenser. Det kan hända att Heckscher går för långt i att reducera de faktiska ekonomiska verkningarna av kontinentalsystemet, men huvudresultaten av hans undersökning synes dock ganska oemotsägliga. Kontinentalsystemet som ekonomiskt stridsmedel var i huvudsak ineffektivt, detta delvis på grund av den dåtida administrationens oförmåga att fylla de anspråk som ställdes på den, men framför allt

därför att hela systemet byggde på en felaktig teori. Detta utesluter självfallet inte att kontinentalsystemet spelade en stor roll i den faktiska politiken. Dess viktigaste verkan var väl att det bidrog att konsolidera motståndet mot Napoleon. Om det inte skadade Englands ekonomi i den omfattning som Napoleon hade avsett, medförde det i varje fall svårigheter och ständiga irritationsmoment för fastlandsstaterna.

Det andra större arbete av historisk karaktär som Heckscher publicerade under denna tid var *Sveriges penningväsende och penningpolitik från krigsutbrottet till den internationella guldmyntfotens återställelse 1914–1925*. Det ingår i det på uppdrag av Carnegie-stiftelsen utgivna verket *Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget*. Också om detta arbete gäller det att vad som i främsta rummet intresserade författaren inte var händelserna själva utan den ekonomiska interpretationen av sammanhangen. Härvid har inte minst växelkursfrågorna skjutits i förgrunden, och man kan därför säga att också detta arbete hör till de publikationer där Heckscher sökt belysa den internationella handelsn problem. Det är en mängd frågor som analyseras, exempelvis frakternas inverkan på växelkurserna och över huvud spörsmål rörande *terms of trade*. Det är en starkt polemisk underton i arbetet. Särskilt kritiseras köpkraftsparitetsteorien och över huvud den penningpolitiska uppfattning som Cassel hade framlagt i skrifterna *Dyrtid och sedelöverflöd* (1917) samt *Penningväsendet efter 1914* (1922). Det förefaller mig vara svårt att förneka att arbetet representerade ett mycket betydande framsteg i den ekonomiska analysen av händelseförloppet, men man kan knappast säga att det här i landet mötte det intresse som det hade förtjänat.

Båda de nu nämnda arbetena utkom i en engelsk version i Carnegie-serien. Heckschers förhoppningar om att de skulle ge anledning till en internationell diskussion blev dock i väsentlig grad svikna. Han berättade själv att han vid ett samtal med Keynes hade beklagat sig över detta förhållande, varvid Keynes skyllde på att arbetena hade ingått i den mycket omfattande Carnegie-serien. Att publicera arbeten där, sade Keynes, är ”to invite neglect”. Men man kan nog utan misstag påstå att den

bristande framgången, också på den internationella arenan, delvis berodde på att arbetena var alltför teoretiska för historiker och alltför historiska för teoretiker. Heckscher fick således i sin egen erfarenhet en bekräftelse på hur vanskligt det är att vinna gehör för undersökningar, vilka rör sig på gränsområdet mellan två discipliner som metodiskt sett är ganska litet besläktade med varandra.

III

Svårigheterna att vinna förståelse för dessa undersökningar framkallade hos Heckscher en önskan att mer än förut koncentrera sitt arbete på de ekonomisk-historiska uppgifterna och genom denna fortsatta aktivitet söka övervinna likgiltigheten och motståndet. Det blev alltmer tydligt att han inte längre trivdes med det mångsidiga men också splittrade arbete som han utförde. Han hade en tryckande känsla av att åren gick utan att han blev i tillfälle att fullfölja de stora vetenskapliga verk som han alltmer kom att betrakta som en livsuppgift. Först och främst gällde det här att fullständiga och avsluta den undersökning av merkantilismen som han startade redan under sina Uppsalaår. Men vidare hade han allt mer fångats av tanken att skriva en sammanfattande historia över Sveriges ekonomiska utveckling. I viss mån hade han också haft den uppgiften i sikte sedan långt tillbaka. Åtskilliga viktiga uppsatser, av vilka en del sammanfördes i essaysamlingen *Ekonomi och historia* kunde betraktas som förberedelser för en sådan syntes. Men det föreföll omöjligt att få tid för dessa uppgifter utan att inskränka inte bara utredningsarbetet utan också undervisningen vid Handelshögskolan. Jag minns att Heckscher under 1920-talets senare del ofta diskuterade olika arrangemang som väsentligt skulle begränsa hans undervisningsbörda vid Handelshögskolan och lämna honom tillräcklig tid för författararbetet. Under loppet av 1928 tycktes äntligen möjligheter öppna sig för en definitiv lösning i den riktningen. Principiellt skulle detta arrangemang ha reducerat Heckschers arbetsbörda i fråga om undervisningen till ungefär hälften och friställt motsvarande tid för historisk forskning. Innan planen hunnit sättas

i funktion rubbades emellertid förhållandena på ett sätt som för ett ögonblick hotade att alldeles riva upp vad som hade vunnits 1928. Utvecklingen visade samtidigt hur svårt Heckscher hade att på allvar slita sig lös från sina engagemang vid Handelshögskolan.

Genom professor Hallendorffs oväntade död i april 1929 ställdes Handelshögskolan inför nödvändigheten att utse en ny rektor. Det visade sig då att Heckscher var mycket intresserad av rektoratet och nästan ansåg sig självskriven till denna post. För hans vetenskapliga planer skulle det säkert ha varit mycket olyckligt om han hade fått överta de omfattande plikter som var förbundna med rektorsämbetet. Med kännedom om hans personliga läggning kan man gå ut ifrån att han skulle ha tagit dessa uppgifter på ett sätt som i hög grad skulle ha inskränkt hans möjligheter till vetenskapligt arbete. Under senare år såg Heckscher själv saken på det viset och betraktade det närmast som en lycka att han inte kom i fråga för rektoratet. Hans omedelbara reaktion 1929 var emellertid en helt annan. Heckscher visade sig ju i sina skrifter besitta en ganska ovanlig förmåga till personteckning. Det är det som gör hans biografiska essayer så verklighetsbetonade och fångslande. Men han var inte en lika god psykolog i det praktiska livet och hade tydligen ingen aning om den stämning som rådde vid Handelshögskolan. Han hade varit en mycket aktiv, erfaren och nyttig men säkerligen också ganska besvärlig medlem av lärarrådet, skarp i kritiken och obenägen för kompromisser. Han kunde inte heller fritas från en benägenhet att lägga sig i andras arbete på ett sätt som inte sällan verkade irriterande. Hela hans läggning gjorde honom mindre lämpad för den ömtåliga post som ett rektorat innebär. När Heckscher kom underfund med att det inte fanns någon anslutning för tanken att han skulle bli rektor, kom detta emellertid som ett personligt slag för honom. Det tog honom mycket djupare än omgivningen i allmänhet förstod, och han övervägde på allvar att avveckla sina förbindelser med Handelshögskolan.

Den nye rektorn, Martin Fehr, satte emellertid in alla krafter på en uppgörelse, och hade därvid stöd från olika håll. Det arrangemang som man till sist stannade för innebar att Heckscher helt lämnade sin profes-

sur i nationalekonomi vid Handelshögskolan. I stället erhöll han en i det väsentliga av Handelshögskolan finansierad forskningsprofessur i ekonomisk historia, och det lämnades åt hans eget avgörande om han i samband därmed skulle driva någon akademisk undervisning. Ända in i det sista mötte dock vissa svårigheter, bland annat därför att Heckscher trots allt inte helt ville släppa kontrollen över undervisningen i nationalekonomi vid Handelshögskolan och speciellt krävde vissa garantier för att kurserna i ekonomisk teori skulle ordnas på ett sätt som han ansåg acceptabelt. Genom sin generösa inställning underlättade professor Brisman, som det här närmast gällde, en lösning också av denna fråga.

Även frigörelsen från det politiska utredningsarbetet, som under de närmast föregående årtiondena hade tagit så mycket av Heckschers tid i anspråk, blev fullständigare än han från början torde ha tänkt sig. Härtill medverkade också yttre omständigheter. Nazismens seger i Tyskland och de internationella problem som härigenom uppstod grep av olika skäl Heckscher på det djupaste och gjorde honom alltmera obenägen att framträda i den politiska debatten.

Han berörde själv vid ett senare tillfälle, i ett uttalande från 1944, denna tillbakadragenhet. Som jude fick han personligen erfara att när han gav uttryck åt för den ena eller andra gruppen impopulära åsikter, detta ibland framkallade en antisemitisk reaktion. Också tidigare kunde naturligtvis den offentliga diskussionen ta hetsiga former. Men ”vad som i anmärkningsvärd grad uteblev var en tendens att lägga skulden för våra eventuella dumheter på andra än oss själva. Första gången den nya andan mötte mig i mer genomförd gestalt var under den häftiga strid om jordbruket som utbröt 1929 och där jag i hög grad befann mig i skottlinjen. Så som jag ser det, är detta ett av de otaliga uttrycken för att 1800-talets mödosamt tillkämpade andliga landvinningar håller på att offras; naturligtvis har våldsregimernas herravälde i yttersta grad skärpt denna tendens. Det kan ej hjälpas att man därigenom får mindre lust att delta i den offentliga diskussionen på brännbara områden, därför att man fruktar återverkningar på utomstående och oskyldiga av vad man kan komma att

säga och skriva.”⁸ Denna obenägenhet att delta i den politiska debatten var en stor förlust för den offentliga diskussionen, men ur vetenskaplig synpunkt var den endast till fördel. Flykten från dagens bekymmer till den historiska forskningen innebar att Heckschers krafter ännu mer än vad annars förmodligen skulle ha blivit fallet koncentrerades på de vetenskapliga uppgifterna.

I ekonomiska dagsfrågor gjorde han dock fortfarande sin röst hörd både i pressen – han var nu sedan länge medarbetare i *Dagens Nyheter* – och i föredragsverksamhet. Ett framträdande från hans sida som inte minst nu efteråt gör ett starkt intryck var hans föredrag på Nationalekonomiska föreningen den 16 maj 1939. Det hade närmast föranletts av en diskussion den 25 april om den ekonomiska politikens möjligheter. Han ställde sig därvid kritisk mot idén att diskutera konjunkturfrågor i det dåvarande läget: ”Vi har för närvarande att i första hand inrikta oss på ett försvar, som kommer att ha djupgående verkningar i de mest olika riktningar.” I föredraget av den 16 maj utvecklade han närmare sina tankar på denna punkt. Det var en allmän diskussion av svensk ekonomisk beredskap: ”Redan från första stund skulle jag önska understryka det överhängande i hela situationen och som följd därav nödvändigheten av omedelbara åtgärder oavsett utredningar, hur välbehövliga de senare än i många fall skulle vara med hänsyn till ett förutsebart senare läge...” ”Att väcka svenska folkets medvetande om lägets allvar är kanske för närvarande det viktigaste av allt ... Intet tvivel råder om att demokratierna för närvarande har sin besökelses stund, att de är 'on their trial'.” Opponenterna vände sig framför allt mot att Heckscher så fullständigt ville sätta krigsekonomiens problem i förgrunden, och de menade att man också borde planera för andra möjligheter.

Bland Heckschers förslag till omedelbara åtgärder var det viktigaste kanske att han räknade ”med mycket större utgifter för försvaret än som hittills kommit fram”. Den siffra som Heckscher nämnde gjorde inga anspråk på exakthet, och den stannade i själva verket långt under de belopp

8. *Ekonomien* 1944, sid 86ff.

som redan mot slutet av året visade sig nödvändiga. Det kan också sägas att Heckschers förslag delvis inte var tillräckligt preciserade. Men man kan dock inte gärna komma ifrån den konklusionen att han var den bland deltagarna i diskussionen som hade den mest realistiska uppfattningen.

Detsamma kan sägas om hans uttalanden den 5 oktober 1939, också då i samband med en diskussion på Nationalekonomiska föreningen. ”Vad jag menar att vi för närvarande har att räkna med, visst icke som ett nödvändigt men likväl som ett mycket möjligt resultat, är ett *isolerat Sverige*, ett Sverige vars utrikeshandel blivit omöjliggjord. Alla de föregående talarna har som mer eller mindre självklart utgått ifrån att vår utrikeshandel skall fortgå. Jag behöver icke stryka under hur livligt jag önskar detsamma. Men jag är långt ifrån säker på att det kommer att lyckas. Det förefaller som om den senaste veckans händelser skulle innebära att man har att räkna med som en möjlighet och kanske to m en mycket närliggande möjlighet att vi helt enkelt får reda oss med våra egna resurser ... Frågan om vad vi skall göra om Sverige blir isolerat ... är emellertid icke något lekverk, utan en fråga av den mest vitala betydelse, som bör tagas upp till behandling hellre i morgon än i övermorgon.” När man bedömer Heckschers uppträdande under dessa kritiska månader, får man inte glömma att det troligen inte var många svenskar på den tiden som så intensivt som han hade sysselsatt sig med nazismen och dess problem. Detta gav honom en riktigare uppfattning av nazismens framtids mål än man hade på många andra håll.

IV

Under de närmast följande åren framträdde Heckscher inte på Nationalekonomiska föreningen, och även efter kriget var det blott vid enstaka tillfällen som han gjorde sin röst hörd. Särskilt kan erinras om den stora diskussionen i skattefrågan 1947, där Heckscher fungerade som inledare. Sin journalistiska verksamhet fortsatte han, om också i mindre omfattning än tidigare. I stort sett blev hans koncentration på de ekono-

misk-historiska uppgifterna allt mer fullständig allteftersom åren gick. Detta var väl också nödvändigt om han skulle kunna slutföra sina viktigaste arbeten. Inte ens hans järnenergi räckte till att genomföra hela det omfattande program som han vid början av 1930-talet torde ha ställt som sitt mål. Vad han uträttade var i alla fall imponerande. Det torde i själva verket finnas få motsvarigheter på historieforskningens område till den oerhörda produktivitet som Heckscher utvecklade under de närmaste sex à sju åren efter sin övergång till forskningsprofessuren i ekonomisk historia.

Det internationellt utan jämförelse mest kända av de arbeten som kom till under denna period är det stora verket om Merkantilismen. Det utkom också i något utvidgad form på tyska. Den engelska editionen, som i huvudsak har legat till grund för den andra svenska upplagan, bragte en del ytterligare tillägg. Arbetet har i mer eller mindre fullständig form översatts också till andra språk, och det har under de senaste årtiondena varit det internationella standardverket inom sitt område.

Genom underrubriken, *Ett led i den ekonomiska politikens historia*, angav Heckscher vilken aspekt av undersökningen som han själv betraktade som den väsentligaste. Men arbetet ger dock stimulerande utblickar också på andra sidor av samhällsutvecklingen. Heckschers framställning innebar ett kritiskt ställningstagande till de olika principiella värderingar av merkantilismen, som går tillbaka på den ekonomiska liberalismen och den historiska nationalekonomien. En i huvudsak rent negativ uppfattning av merkantilismen framfördes som bekant av Adam Smith, som stod mitt uppe i striden mot denna åskådning. Merkantilismens historiska problem blev för Adam Smith väsentligen frågan: Hur har denna skadliga avvikelse från den naturliga frihetens enkla system kommit till stånd? Svaret på den frågan tycktes honom inte vara svårt att finna, eftersom systemet så väl tillgodosåg affärsmännens och industriidkarnas intressen.

I skarp kontrast till Adam Smiths värdering stod den uppfattning som framfördes av några av de mest bemärkta representanterna för den ekonomiska historieforskningen mot slutet av förra och början av inne-

varande århundrade, exempelvis Gustav Schmoller. Åtskilligt av den kritik som Adam Smith levererade accepterades visserligen, men Schmoller lade den väsentliga värderingen på en annan linje. Framför allt gjorde han gällande att merkantilismen hade främjat den statliga konsolideringen och maktutvecklingen och härigenom skapat förutsättningar för 1800-talets väldiga ekonomiska uppsving. Men också på mera direkt sätt hade merkantilismen befordrat den ekonomiska nydaningen. Den hade bidragit till att påskynda utvecklingen av de nyare arbetsformerna inom viktiga grenar av industrien och speciellt främjat en begynnande organisation av produktionen i stordriftsmässiga former.

Det är tydligt att dessa differenser i värderingen ytterst bottnade i olikheter i ekonomisk åskådning och allmän samhällsuppfattning. Liksom Adam Smiths ståndpunkt var starkt påverkad av den kamp som han förde mot regleringssystemet i England, så var också Schmoller i hög grad influerad av sin allmänna politiskt-ekonomiska inställning. En objektiv historisk analys av merkantilismen gav ingen av dessa uppfattningar, hur mycket än båda bidrog till att ge material till en sådan analys. Vid sidan av försöken till en allmän syntes fortgick emellertid den historiska och ekonomiska specialforskningen rörande olika aspekter av merkantilismen. Härmed skapades ökade förutsättningar för en bedömning av merkantilismens problem. I Heckschers verk fick man nu en syntes, där författaren kritiskt tog ställning till den föregående diskussionen. Men arbetet var dock väsentligt mer än en sammanfattning av egna och andras tidigare forskningar. Det byggde i avsevärd utsträckning på nytt historiskt primärmaterial. Och därutöver gav arbetet också en teoretisk analys av merkantilismens ekonomiska tankevärld. Man kan nog säga att Heckscher på den punkten närmast kände sig som en fortsättare av Adam Smiths verk, hur mycket han än, på en del punkter, skilde sig från sin store föregångare i bedömningen av merkantilismen. En hel del av meningsskillnaderna rörande merkantilismen har säkert haft sin grund i att det har varit svårt att komma till enighet om vilka företeelser som lämpligen bör sammanfattas under denna rubrik. Detsamma gäller naturligtvis mer eller mindre alla de ekonomiskt-politiska åskådningar som haft

mera omfattande och långvarigt inflytande, vilka så att säga endast utgjort en aspekt av en allmän tidsströmning vars inflytande förgrenat sig på de mest olika områden av andlig och materiell kultur.

Också Heckschers definition av begreppet merkantilism har blivit föremål för kritik, och det har gjorts gällande att han fattade merkantilismen i alltför vidsträckt betydelse. En fråga som – delvis under inflytande av Schmoller och Cunningham – spelar en stor roll i Heckschers framställning är merkantilismens betydelse för det politiska enhetsverket, för utformningen av fasta statsbildningar och stärkandet av de statliga maktsträvandena. Både från historiskt och från ekonomiskt håll har det gjorts invändningar mot att fatta merkantilismen i så vidsträckt mening. Det har sagts – och med all rätt – att merkantilismen på detta sätt får innefatta också sidor av samhällslivet som inte stod i något väsentligt, idéhistoriskt samband med merkantilismen. Heckscher har själv i viss mån medgivit riktigheten av denna uppfattning. Han framhåller att det inte så mycket var målsättningen som skilde merkantilismen från tidigare riktningar inom den ekonomiska politiken utan snarare dess inställning i fråga om medlen.⁹ Men härmed är man inne på de teoretiska strömningar som låg bakom den av merkantilismen rekommenderade politiken, dvs framför allt diskussionen av handelsbalansen och penningväsendet. Dessa strömningar skulle då utgöra det väsentliga och centrala i merkantilismen.

Detta innebär emellertid inte att de delar i Heckschers framställning som berör enhetsverket och maktpolitiken i och för sig skulle vara av mindre intresse. De är tvärtom utomordentligt instruktiva och bygger delvis på omfattande primärforskning. Vad författaren ger är i själva verket en skildring av den ekonomiska politiken från medeltiden till liberalismens skede. Det blir sedan en annan fråga om man anser att denna politik i övervägande grad kan betecknas som merkantilistisk eller ej.

Heckscher har i stort sett inte syftat till att ge en analys av den faktiska ekonomiska utvecklingen under det skede som han behandlar. Men

9. E Heckscher: "Mercantilism" (*The Economic History Review*, Vol VII, Nr 1).

diskussionen leder dock till en del resultat som är av stor betydelse också ur den synpunkten. Schmoller hade som sagt gjort gällande att merkantilismen hade bidragit att påskynda utvecklingen av nya produktionsformer inom viktiga grenar av industrien och speciellt främjat organisation i stordriftsmässiga former. Det är inte mycket av den åskådningen som står kvar efter Heckschers kritik. Heckscher brukade alltid framhålla faran av att skriva ekonomisk historia på basis av lagar och förordningar som ofta mer eller mindre stannade på papperet, särskilt under dessa tider då den administrativa apparaten inte nådde någon högre grad av effektivitet. I praktiken kom de mål som satte sin prägel på den officiella merkantilismen endast till mycket bristfälligt förverkligande. Heckscher framhåller även att merkantilismen, också när det gällde att realisera rätt radikala mål, ofta sökte stöd i medeltida organisationsformer. Denna egendomliga kombination av nytt och gammalt bidrog inte till att öka politikens effektivitet. Man kunde under sådana förhållanden knappast vänta sig några mera genomgripande resultat. De nyskapelser som kom till stånd på det industriella området stod i allmänhet inte i något mera direkt samband med den industriella revolutionens nybildningar. Sombart betonade på sin tid lyxindustriens betydelse för kapitalismen. Det är en sats som Heckscher vänder upp och ned på. Det är inget tvivel om att det statliga intresset, exempelvis i Frankrike, i stor utsträckning riktade sig på sådana industrigrenar som mer eller mindre hade lyxkaraktär. Men i verkligheten kom den industriella revolutionen att ta sin utgångspunkt i produktionsgrenar av en helt annan typ, nämligen de som arbetade för massavsättning. Även om regleringspolitiken i viss mån främjade kapitalistiska organisationsformer inom de franska manufakturerna, kunde den således inte i någon högre grad föra utvecklingen framåt.

Genom en jämförelse mellan förhållandena i Frankrike och England söker Heckscher visa att den franska regleringspolitikens resultat var negativa. Det framträder särskilt när under 1700-talet de första tydligare tecknen till den förestående industriella omdaning började visa sig. ”Den merkantilistiska regleringen hade i Frankrike lagt hinder i vägen

för grundläggningen av det mesta bland det nya som i England redan i någon mån spirat upp.”

Inte heller i England uppnådde regleringen mycket positivt, men i stället var också de negativa resultaten relativt litet framträdande. En hel rad av faktorer gjorde att regleringen aldrig fick samma fart i England som i Frankrike, och kontrollorganen blev aldrig särdeles effektiva. ”Samtidigt med att Frankrike fick en ny byråkrati i statens egen hand, både för allmänna förvaltningsuppgifter och för den särskilda näringsregleringen, *förföll* i England det förvaltningssystem som en tid hade funnits, utan att ersättas av ett nytt.”

Det är emellertid tydligt, och det förnekar inte Heckscher, att också andra moment än industriregleringen bidrog att leda utvecklingen i en annan riktning i Frankrike än i England. Alldeles bortsett från de geografiska förutsättningarna och utrustningen med naturtillgångar, som båda var ägnade att ge England ett försprång, spelade väl också folkpsykologiska faktorer in. Man har kanske rätt att säga att både sammanbrottet av regleringssystemet och industrialismens uppsving i England betingades av samma nationella karaktärsdrag och var uttryck för samma ekonomiska och politiska orientering.

Den värdering av merkantilismens industripolitik som Heckscher ger har tydligen mycket närmare släktskap med Adam Smiths än med Schmollers uppfattning. Också i andra delar av verket framträder en ganska stark reaktion mot den rehabilitering av merkantilismen som man på vissa håll hade sökt genomföra. Det gäller inte minst de avsnitt i verket som ur ekonomisk-teoretisk synpunkt kan betecknas som de mest intressanta, d.v.s. diskussionen av handels- och penningpolitiken. Utifrån uppfattningen om handelsbalansen som den avgörande faktorn för den ekonomiska politiken byggde merkantilisterna upp sin handels-teori och sin penningteori. Man hade länge den uppfattningen att eftervärlden inte hade mycket att lära av dem på denna väsentliga punkt, och Heckschers framställning leder snarast till samma konklusioner.

Det är emellertid klart att omdömet om mycket i den merkantilistiska politiken förändras om man ger en annan värdering av den teoretiska

underbyggnaden. Det var egentligen ganska konsekvent att Keynes här ryckte till merkantilisternas undsättning. ”It is impossible to study the notions to which the mercantilists were led by their actual experiences, without perceiving that there has been a chronic tendency throughout human history for the propensity to save to be stronger than the inducement to invest.” Om man på detta sätt betraktar merkantilismens skede som, ekonomiskt sett, ett enda stort 1930-tal, ter sig givetvis mycket i merkantilismens historia annorlunda.

Det är beklagligt att Heckscher aldrig fick tid för en mera ingående diskussion av Keynes stimulerande men delvis ganska äventyrliga ekonomisk-historiska konstruktioner. Han var emellertid inne på frågan, bland annat i en artikel i *Ekonomisk tidskrift* 1946 och torde ha haft för avsikt att återkomma till saken i ett senare arbete, som emellertid aldrig blev skrivet. Men även om man anser en hel del av Keynes historiska idéer som ganska verklighetsfrämmande, måste man dock erkänna att han genom sitt teoretiska arbete har givit oss en påminnelse om att problemställningarna kan vara betydligt mer komplicerade än den liberala uppfattningen i allmänhet var villig att medge.

Såtillvida kan man väl också säga att modern penningteori innebär ett visst närmande till den merkantilistiska uppfattningen som den åter har bragt penningmarknadens och kapitalmarknadens problem i mera direkt inbördes kontakt. Men detta närmande är ändå i sista hand mera formellt än reellt. Under alla omständigheter måste man emellertid anse att merkantilismens ekonomiska idéer bildat den egentliga utgångspunkten för en självständig ekonomisk teoribildning. Idéhistoriskt har motsättningarna mellan merkantilismen å ena sidan samt fysiokraterna och den klassiska nationalekonomien å den andra ofta framhävts med överdriven skärpa. Däremot har man ibland visat en tendens att underskatta de mera positiva sambanden. Under 1930-talet och delvis också senare har emellertid risken snarast varit en tendens till överskattning av merkantilismens positiva sidor. Inte minst ur den synpunkten kom Heckschers stora verk att utgöra ett synnerligen värdefullt inlägg i debatten.

Även den som är böjd att fatta begreppet ”merkantilismen” i trängre

mening än vad Heckscher gör måste i hög grad fångas av de avslutande kapitlen om merkantilismen som samhällsuppfattning. Här sättes hela riktningen in i ett stort idéhistoriskt perspektiv. Å ena sidan riktas jämförelsen bakåt mot den medeltida samhällsuppfattningen, å andra sidan klargöres sambandet mellan merkantilismen och de senare ekonomiska åskådningarna, främst liberalismen. På detta sätt framstår merkantilismen som ett led i den allmänna reaktionen mot den medeltida idévärlden. Medeltidens ekonomiska uppfattning karakteriserades i stor utsträckning av att ekonomien underordnades religionen och den därmed på det närmaste förbundna etiken. Intresset var främst inriktat på vad som av etiska och religiösa skäl *borde* göras, däremot inte på de faktiska ekonomiska orsakssammanhangen. Här representerade merkantilismen en mera vetenskaplig inställning. Men denna sekularisering innebar också i inte så liten grad lösgörande från moraliska värderingar, ett slags avetisering av det ekonomiska som ibland kunde ta ganska radikala former. Att så mycket i den merkantilistiska politiken ter sig hårt och inhumant står i nära samband med denna omständighet.

V

Då arbetet om merkantilismen publicerades var Heckscher redan upptagen av det stora verk som vid sidan av merkantilismen skulle bli hans främsta vetenskapliga insats, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. Vid sin död hade han i fyra mäktiga volymer fört fram skildringen ända till tiden omkring 1815. Samtidigt hade han också publicerat en rad specialundersökningar, som låg till grund för själva huvudarbetet och som delvis sammanfördes i volymen *Ekonomisk-historiska studier*. En viss antydning om hur Heckscher från början hade tänkt sig att verket skulle te sig i avslutat skick ger den allmänna översikten *Svenskt arbete och liv från medeltiden till nutiden*, publicerad 1941.

Genom dessa arbeten vann Heckscher definitivt ställningen som en av våra stora historiker. De har också skapat vidgade möjligheter för specialstudier. Det har ju ofta visat sig att det just är de stora synteserna som

fäster uppmärksamheten på de områden som dittills varit förbisedda av forskningen. I fortsättningen kommer säkerligen också Heckschers stora verk att på många punkter bli föremål för modifikationer kanske också av ganska genomgripande art. Men alldeles oavsett detta kommer det att bevara sin ställning, på samma sätt som exempelvis Geijers *Det svenska folkets historia* alltjämt är ett i hög grad läsvärt verk, trots att forskningen på många punkter gått förbi detsamma. En stor historikers arbete är inte bara ett försök att beskriva en händelseutveckling och de bakom liggande orsakssammanhangen. Det innebär också en personlig syn på problemen, och denna personliga karaktär ger verket ett mera bestående intresse.

Heckscher hade som sagt ofta förebrått de ekonomiska historikerna, och inte bara dem, att de ofta hade en benägenhet att skriva historia på basis av officiella akter. ”Det finns en oöverskådlig mängd historiska arbeten som äro fyllda av långa redogörelser för lagar, förordningar, föreskrifter och påbud utan något försök på att fastslå i vad mån verkligheten också svarade däremot.”¹⁰ Heckschers forskning innebar en principiell brytning med denna inställning. Få historiker har i lika hög grad som han studerat den ekonomiska politiken och de mer eller mindre genomtänkta teorier som låg bakom. Arbetet om merkantilismen är ett övertygande bevis på hans intresse för denna sida av forskningen, och även i hans rent ekonomiskt-historiska arbeten ägnas stor uppmärksamhet åt den ekonomiska politiken. Men han sökte också besvara frågan vad politiken betydde för den faktiska utvecklingen. Genom ett ensidigt studium av den politik som fördes kunde man aldrig nå längre än till att lära känna vad människor åsyftade eller försökte, vad de menade och vad de trodde. ”Vad de *uppnådde* framgår aldrig på den vägen, och i de flesta fall utgör undersökningen därav historieforskningens huvuduppgift, med andra ord, ’hur det egentligen förhöll sig’, med Leopold Rankes ständigt återopade formulering.”

Det var naturligt att Heckscher på detta sätt kom att tillmäta statistiken en allt större betydelse i forskningsarbetet. Från början hade han

10. E Heckscher: *Historieuppfattning, materialistisk och annan*. Sthlm 1944, sid 45.

varit rätt skeptisk på den punkten, särskilt i ett par inlägg i *Historisk Tidsskrift* från 1904 och 1905. Han framhöll då svårigheterna att få användbart siffermaterial för äldre tider. ”Man behöver blott se på ett arbete i teoretisk statistik – tex Harald Westergaards erkänt utmärkta ’Statistikens Theori i Grundrids’ (1890) – för att förstå i hur få fall äldre siffermaterial tillfredsställer statistikens elementära fordringar.” Statistiken innebar också en frestelse att framhålla utvecklingen såsom en förändring i kvantitet och därigenom undanskymma förändringen i karaktär. ”Det är därför som statistiska historiker ofta kan skriva band på band – de största arbetena i ekonomisk historia är alla statistiska – utan att någonsin få klart för sig den ekonomiska utvecklingens beskaffenhet, ja, man kunde kanske säga tillvaro.”

Att det statistiska materialet är av föga värde utan ekonomisk-historisk analys var en uppfattning som Heckscher naturligtvis vidhöll också i fortsättningen. När han krävde att de ekonomiska historikerna skulle ha en viss förtrogenhet med ekonomisk teori var det just för att undvika en forskning som inte såg de ekonomiska problemen. Men risken var naturligtvis inte mindre om arbetet råkade i händerna på statistiker. Där emot kan man säga att Heckscher under sin senare period ställde sig mycket mindre skeptisk till möjligheterna att få fram historiskt-statistiskt material av verkligt värde för forskningen. Och de kvantitativa aspekterna av utvecklingen intresserade honom mycket mer än tidigare.

I själva verket spelar de statistiska inslagen en mycket stor roll i *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. I viss mån knöt Heckscher här an till den tradition som skapats av hans störste svenske föregångare på den ekonomiska historiens område, Hans Forssell. Men det statistiska materialet är mera omfattande och genomarbetat hos Heckscher. Denna statistiska bakgrund har verkat i hög grad stimulerande på diskussionen. De resultat som nåtts på denna väg har ju ofta varit mera gripbara än de som vunnits genom icke kvantitativt betonad forskning. De har också haft ganska vittgående konsekvenser. Det är därför naturligt att det uppstod en ganska livlig diskussion om den statistiska konstruktionens hållfasthet.

Man kan väl redan nu säga att åtskilliga av de statistiska resultat som framfördes i Heckschers arbete har måst modifieras under kritikens inverkan, exempelvis beräkningarna över skördarna under 1700-talet och över huvud det allmänna väståndets utveckling alltsedan 1500-talet. Också i andra punkter synes det statistiska materialet och de slutsatser som det leder fram till kunna ge anledning till diskussion. Heckscher var för övrigt själv starkt medveten om den historiska forskningens relativitet, om möjligheten att ge en tolkning av sammanhangen som kan göra anspråk på att vara definitiv. Som han framhöll i en uppsats från 1920-talet måste historieforskningen i viss mån alltid ”upptas på nytt av varje ny generation, alldeles oberoende av om nya objektiva fakta kommit i dagen, nämligen av det skäl att varje generation genom sin egen samhällserfarenhet antingen har fått blicken öppnad för nya orsaker till utvecklingen eller åtminstone har kommit till en omvärdering av de olika orsakernas relativa betydelse”.¹¹ Det är ju något som gäller inte bara politisk utan också ekonomisk historia.

Det säger sig självt att tillgången på statistiskt material växte alltefter som Heckschers forskning skred framåt. 1700-talet öppnade väsentligt rikare möjligheter på detta område än 1600-talet, och 1800-talet bragte en ännu mer betydande ökning av de statistiska källorna. Detta var en av anledningarna till att tyngdpunkten i Heckschers forskning visade en tendens att förskjutas framåt i tiden. Om man sinsemellan jämför skildringen av 1500-, 1600- och 1700-talen, finner man att 1700-talet har fått ett mycket rikligare tillmätt utrymme än de tidigare århundradena. 1600-talet återigen framträder i en fylligare teckning än 1500-talet. Det synes mig alldeles uppenbart att denna olikhet i volym också motsvaras av en kvalitativ stegring. De båda delar som behandlar respektive 1500- och 1600-talen utgavs i rask följd 1935 och 1936, och det låg därför särskilt nära till hands att jämföra dem med varandra: Det är mycket sannolikt att en del läsare fann skildringen av 1500-talet mera helgjuten och lättillgänglig än framställningen av 1600-talet. Delvis berodde dessa fö-

11. I *Ekonomi och historia*, sid 35.

reträden på att Heckscher i fråga om 1500-talet tillämpade en mera översiktlig metod. Vidden och djupet av hans primärforskning ökades under arbetets gång. Framställningen blev mera detaljrik men därför också svårare att överblicka. Till en del berodde emellertid olikheterna på själva ämnets art. 1500-talets hushållning var ”grundad på både politisk, ekonomisk och kulturell isolering”. Härav följde en viss enhetlighet och slutenhet i samhällstypen som är lättare att uppfatta än 1600-talets brokiga mångfald. Tiden från 1600-talets början till det stora nordiska krigets slut var i mycket högre grad en omdaningstid. Sveriges ”i stort sett isolerade tillvaro, med en ordnad men utpräglat medeltidsmässig hushållning, förbyttes mot ett läge som tvang till daglig beröring med allmänt europeiska förhållanden och lät å andra sidan impulser utifrån, framför allt från Nederländerna, sätta sin prägel på så gott som allt det nya i landets näringsliv”.

Sjalva tyngdpunkten i Heckschers arbete ligger dock inom 1700-talet, det århundrade som han betecknade som det moderna Sveriges grundläggning. Att detta är en adekvat titel, försåvitt det gäller den politiska och allmänt kulturella utvecklingen, får väl anses obestridligt. Däremot kan man fråga sig, om den ekonomiska utvecklingen i och för sig skulle ha motiverat en så fyllig behandling av 1700-talet. Det är emellertid att märka – såsom ju också Heckscher påpekar – att 1700-talet såtillvida är särskilt intressant, som det ger den omedelbara bakgrunden till 1800-talets omvälvningar. Men härtill kommer också att det statistiska materialet, såsom redan nämnt, blir ojämförligt rikligare under 1700-talet. Det var då som befolkningsstatistikens tillkomst skapade möjligheter att bygga upp hela skildringen på en fastare bas än förut. Tack vare Heckschers egna forskningar har vi dessutom numera en ganska klar, om också inte i alla detaljer oemotsäglich bild av befolkningsutvecklingen även under de tre årtiondena närmast före tabellverkets tillkomst 1749. Bilden kompletteras också genom den ganska flödande tillgången på officiellt material av ekonomisk-statistisk art och genom den livliga offentliga diskussionen av de ekonomiska frågorna. Var och en som arbetat med 1800-talets problem vet i hur hög grad Heckscher genom sina forsk-

ningar har skapat en historisk bakgrund för bedömningen av detta århundrades ekonomiska och sociala spörsmål.

Forskningen i 1700-talets historia krävde betydligt längre tid än arbetet med 1500- och 1600-talen. Först efter tretton år, år 1949, var Heckscher färdig med denna nya del, även om åtskilliga av resultaten hade anteciperats i boken om *Svenskt arbete och liv från medeltiden till nutiden*. Dröjsmålet berodde i främsta rummet på förarbetenas växande omfattning, men till en del stod de också i samband med att Heckschers hälsotillstånd under 1940-talet inte var det bästa. Särskilt allvarligt var det sjukdomsfall som han drabbades av våren 1943. Till en tid ansågs det knappast sannolikt att han skulle lyckas övervinna sjukdomen, och även sedan han tillfrisknat var hans krafter inte längre desamma som förut.

Den arbetsbörda som han hade burit under de gångna åren var i själva verket ännu större än vad som framgår av hans vetenskapliga produktion. Den nya professur som han övergick till 1929 var närmast tänkt som en forskningsprofessur. Men det överensstämde inte med Heckschers läggning att avskära sig från den akademiska undervisningen. Under de följande åren arbetade han energiskt på att ge ekonomisk historia en erkänd ställning som examensämne vid sidan av den politiska historien. Härvid råkade han i en viss motsättning till representanter för den politiska historien, som betonade att den ekonomiska historien bara var en del av den allmänna historieforskningen och i varje fall helst borde drivas i nära anslutning till den politiska historien.

Under sina tidigaste år som vetenskapsman bedömde Heckscher själv förhållandet mellan ekonomisk och politisk historia något annorlunda än han senare gjorde. År 1905 förklarade han sig i fråga om "den politiska historiens centrala ställning i förhållande till de övriga historiska disciplinerna" stå "alldeles på den ståndpunkt som hos oss angivits bland annat av professor Hjärne och professor Stavenow".¹² Särskilt i ett land med Sveriges speciella utveckling, och "vars storhet ligger på helt andra

12. *Historisk Tidskrift* 1905, sid 104.

områden än det ekonomiska”, fann han den politiska historiens primat ganska självklart.

När Heckscher fällde det omdömet hade den ekonomiska teorien ännu inte samma intresse för honom som senare. Men allteftersom nationalekonomien kom att spela en större roll i hans forskning, förändrades hans uppfattning. År 1944 förklarade han rent ut att ”en hel del skulle vara vunnet redan genom att politisk historia uppfattades som historiskt specialområde, lika litet sammanfallande med historien i dess helhet som fallet är med exempelvis litteraturhistoria eller ekonomisk historia”.¹³ Man kan väl säga att dessa principdiskussioner inte längre har samma intresse som för ett eller annat årtionde sedan. Alla kan ju vara ense om att det är en stor fördel om den historiker som ger sig in på ekonomiska och speciellt penningpolitiska problem har tillräcklig ekonomisk skolning, men för övrigt är det ju bara till fördel om de politiska historikerna ägnar intresse också åt den ekonomiska utvecklingen. På så vis har man en viss garanti för att de allmänna politiska synpunkterna inte otillbörligt skjutes undan. Men å andra sidan är det mycket viktigt att också nationalekonomerna gör sin röst hörd. Den ekonomiska teori som direkt intresserar sig för det historiska förloppet kan ge viktiga impulser åt den ekonomisk-historiska forskningen. Kravet på att ekonomisk historia får en självständig ställning inom den akademiska undervisningen innebär således inte att man vill bryta ut den ur den allmänna historiska eller ekonomiska ramen. Det är bara ett praktiskt arrangemang för att underlätta en specialisering, som under utvecklingens gång har blivit allt mera behövlig.

Heckschers initiativ för att tillförsäkra ekonomisk historia en ställning som godkänt examensämne i högskolestudierna ledde år 1936 till ett första resultat. Ekonomisk historia blev då ett fristående examensämne i de filosofiska examina vid Stockholms Högskola, visserligen med åtskilliga förbehåll som i fortsättningen dock uppmjukades. Vid Heckschers död var ekonomisk historia ett självständigt undervisningsämne också

13. *Historieuppfattning, materialistisk och annan*, sid 29.

vid universiteten och vid Göteborgs Högskola. Heckscher uppskattade i hög grad de möjligheter till ökad akademisk verksamhet som utvecklingen innebar. Han hade aldrig riktigt trivts med den rena forskningsprofessuren, och han fortsatte vid Stockholms Högskola sin verksamhet som universitetslärare, också sedan han 1944 blivit emeritus vid Handelshögskolan. När han 1949 definitivt lämnade undervisningen, skedde det med stor saknad.

VI

Heckscher synes länge ha varit tveksam om vilken arbetsuppgift han närmast skulle ägna sig åt, när det stora verket om 1700-talet var slutfört. Till en början tycks han ha varit mest frestad av tanken att ge en sammanfattande framställning av den ekonomiska utvecklingen från antiken till våra dagar, ett arbete som säkerligen med lätthet skulle ha fått en internationell marknad. Boken *Industrialismen*, som publicerades 1931, var på sitt vis ett vittnesbörd om hans intresse för denna uppgift. Just de senaste båda seklerna, industrialismens århundraden, skulle säkert ha intagit en central ställning i den planerade skildringen av den allmänna ekonomiska utvecklingen. Boken om industrialismen anslöt sig också på vissa punkter ganska nära till verket om merkantilismen. Tack vare detta har Heckscher kanske bättre än någon annan historiker kunnat åskådliggöra den industriella revolutionens ekonomiska bakgrund och orsakerna till Englands ledarskap.

Så småningom fångades emellertid Heckscher så starkt av Sveriges historiska problem att de internationella uppgifterna trängdes i bakgrunden. I slutet på 1930-talet siktade han närmast till att efter fullbordandet av 1700-talsdelen gripa sig an med en undersökning rörande svensk medeltidshistoria. Men han synes dock rätt snart ha ryggat tillbaka för de svårigheter som medeltidsforskningen innebar. När han 1941 publicerade *Svenskt arbete och liv från medeltiden till nutiden* byggde avsnittet om medeltiden i stor utsträckning på hans forskning rörande 1500-talet. 1500-talets svenska samhälle sådant det tedde sig under Gustav Vasa

hade enligt hans uppfattning i hög grad bevarat en medeltida karaktär på det ekonomiska området. Genom ett studium av 1500-talet kunde man således få en ungefärlig bild av medeltidens ekonomi. Han medgav att metoden kunde ha sina risker, försåvitt det gällde den äldre medeltiden. Däremot trodde han inte att den kunde leda till några allvarliga misstag vid bedömningen av förhållandena under medeltidens sista århundraden.

Emellertid kunde det inte hjälpas att Heckschers teckning av medeltidens hushållning på detta sätt fick en relativt hypotetisk och opersonlig karaktär. Men han hade tydligen redan vid början av 1940-talet tappat intresset för primärforskning rörande de medeltida problemen. Delvis berodde väl detta på att det medeltida källmaterialet inte passade för de forskningsmetoder som han utvecklat. Han hade ju alltmer strävat efter att tillgodose kravet på kvantitativ precisering. Detta var enligt hans mening ”på flertalet områden ... nästan nödvändigt för att kunna säga någonting av större värde om den sociala verkligheten”.¹⁴ Det medeltida källmaterialet var emellertid till stor del av sådan art att det inte passade för en framställning som var statistiskt orienterad.

Man kan väl också säga att den historiska forskningsmetod som Heckscher utbildat under de gångna åren även i andra avseenden passade mindre väl för medeltidsforskningen. I stort sett var det den teoretiska analysen och den därpå byggda historiska syntesen som fånglade honom. Själva forskningsarbetet och materialsamlingen intresserade honom mindre. På den punkten litade han delvis till medhjälpare, främst sin mångåriga och skickliga assistent, Karin Brunstedt. Det är klart att denna arbetsmetod kunde leda till ojämnheter och misstag i detaljer, när han fick anlita mindre tränade krafter, men det är uppenbart att om han själv skulle ha ägnat mera av sin tid åt själva grundforskningen, skulle det knappast ha blivit möjligt för honom att slutföra sitt stora verk. I fråga om det medeltida samhället var emellertid källmaterialet sådant att han inte med samma framgång kunde använda detta arbetssätt.

14. *Svenskt arbete och liv*, sid 25.

Den avgörande faktorn när Heckscher träffade sitt val var väl emellertid att han alltmer hade kommit att fångas av 1800-talets och det begynnande 1900-talets problem. Vad han i början av 1950-talet, sedan 1700-talsdelen avslutats, angav som sin närmaste arbetsuppgift var en framställning av händelseförloppet ”från tidpunkten efter Napoleonkrigens slut 1815 fram till nutiden, med tyngdpunkten på tiden före det första världskrigets utbrott 1914. Problemställningen kan uttryckas så: hur har ett ekonomiskt samfund med den prägel som utmärkte äldre tider och som i huvudsak var oförändrad ännu 1815 på ett kort århundrade kunnat förvandlas till förkrigstidens moderna samhälle? ... Också studiet av äldre tider bör i ganska hög grad orienteras med hänsyn till denna [problemställning], de bör uppfattas som förberedelse eller motsats till det angivna förloppet.”¹⁵ En sådan uppläggning av forskningen, som Heckscher för övrigt hade rekommenderat redan ett fyrtiotal år tidigare, förefaller ganska naturlig för den som nalkas historien från ekonomisk utgångspunkt.¹⁶ Och den behöver ju inte innebära något förbiseende av att historien har sitt värde som ett studium av människan och samhället, alldeles oavsett det direkta sambandet med nutiden.

Den planerade nya delen av *Sveriges ekonomiska historia* skulle i ännu högre grad än sina föregångare få en kvantitativ statistisk karaktär. På så vis skulle man få större möjligheter att avväga olika krafterns andel i utvecklingen. Heckscher tänkte sig tydligen också på detta sätt kunna i viss mån åter anknyta till den teoretiskt ekonomiska forskningen. Under de senaste årtiondena hade han inte haft tid och tillfälle att i större omfattning följa med utvecklingen inom den ekonomiska teorien, men han höll dock kontakt med sådana strömningar som hade mera direkt intresse för den ekonomiska tolkningen av utvecklingen, speciellt Keynes. I stort sett var han såsom redan nämnt kritisk mot Keynes idéer, men å andra sidan kunde han som ekonomisk historiker inte undgå att stimuleras av dennes oförskräckta generaliseringar. Keynes idéer uppfattades av

15. *Nationalökonomisk Tidskrift*, 89 binds tillægshæfte.

16. *Ökonomisk Tidskrift* 1908, sid 1 ff.

Heckscher ”som en av de många utgångspunkter för verklighetsstudiet man måste operera med för att kunna ställa de rätta frågorna på materialet”.

Med det forskningsprogram som Heckscher sålunda skisserade borde det ha legat nära till hands att ge undersökningen en internationell bakgrund. Utvecklingen i Sverige kunde ju i rätt stor utsträckning betecknas som en reflex av de internationella förhållandena. När Heckscher avvisade detta alternativ, berodde det delvis på att han trodde, att det statistiska materialet skulle visa sig otillräckligt. Det är möjligt att han också var rädd för att hans tid inte längre skulle räcka till för ett så omfattande arbete. Programmet begränsades därför till uppgiften ”att lägga grund till ett översiktligt avslutningsband för ... Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa”. De antydningar om hur han tänkte sig utformningen av detta program, som han gav, exempelvis i minnesskriften till Axel Nielsen 1951, är rätt ofullständig. Ända in i det sista höll han dock fast vid tanken att åtminstone i essayform skissera de viktigaste utvecklingslinjerna.

Under början av 1950-talet blev Heckschers hälsotillstånd alltmer otillfredsställande. Den svåra krisen från 1943 hade visserligen övervunnits, men han återfick aldrig samma fysiska vigör som tidigare, och under de följande åren råkade han ut för nya, om också lindrigare, sjukdomsfall. Delvis var detta en följd av att han i sitt arbetsprogram inte tog tillräcklig hänsyn till sina försvagade krafter. Han offrade visserligen mer och mer av sådana specialintressen vid sidan av den vetenskapliga forskningen, som förut hade spelat en stor roll för honom, men sitt egentliga arbete fullföljde han med samma järnhårda energi som tidigare.

På våren 1951 tvingades han till en mera långvarig sjukhusvistelse. Den inföll just vid slutet av det år under vilket han fungerade som preses för Vetenskapsakademien, en uppgift som hade intresserat honom mycket. Det föreföll uteslutet att han skulle kunna officiera vid högtidsdagen den 31 mars. Trots allt kom han emellertid upp och genomförde med stor framgång dagens krävande program. Bland annat höll han det minnestal över professor Davidson som han hade fortsatt att arbeta på också under sjukhusvistelsen.

Tillfrisknandet 1951 blev inte varaktigt. Under våren 1952 försämrades hans hälsa i hög grad. Han hade åtagit sig att hålla högtidstalet vid Nationalekonomiska Föreningens 75-årsfest den 14 mars 1952. Under dagarna närmast före antog emellertid sjukdomssymptomen en alarmrande karaktär. Trots allt lyckades han emellertid också denna gång genomföra programmet. Föredraget, som handlade om den ekonomiska debatten i Sverige under 75 år, framfördes under tecken till ytterlig fysisk svaghet, men intellektuellt var prestationen på samma höga plan som vanligt. Denna kontrast mellan intellektuell glans och fysisk utmattning gjorde ett mycket starkt intryck på auditoriet. Man räknade nog ganska allmänt med att detta skulle bli hans sista offentliga framträdande.

Ett par dagar efter minnesfesten besökte han trots sin svaghet Handelshögskolan för att fullfölja vissa arbetsuppgifter. På vägen hem drabbades han av ett svårt svimningsanfall, och på sjukhuset ansågs hans tillstånd till en början synnerligen allvarligt. Så småningom inträdde emellertid också denna gång en vändning, och efter några veckor kunde han lämna sjukhuset. Men verklig vila ansåg han sig tydligen nu ha ännu mindre tid med än förut. Forskningsarbetet upptogs igen i en omfattning som på intet sätt svarade mot hans krafter.

Arbetet hade alltid för Heckscher varit något av en moralisk plikt. Ibland utformade han denna tankegång på ett sådant sätt att den nästan fick en religiös färg. När en av hans elever, Göte Engfors, en gång ”milt sökte förmå honom att spara sig själv var hans svar: Vi människor måste alltid vara beredda att göra reda för hur vi förvaltats vårt pund.”¹⁷ En liknande uppfattning – om också delvis med annan utformning – gav han uttryck åt också vid andra tillfällen. I ett uttalande från sina sista år förklarade han sig betrakta ”det vetenskapliga sanningssökandet” som självt en religion ”med samma anspråk på oreserverad underkastelse som någon annan”.¹⁸ Det var enligt hans uppfattning en plikt att efter måttet av sina krafter – och även därutöver – arbeta i denna religions tjänst. Det är

17. Nationalekonomiska föreningens förhandlingar 1953, sid 4.

18. *Historia och religion*, utg av G Landberg och K G Hildebrand, Sthlm 1948, sid 36.

sant att arbetet för honom också var ett nöje eller kanske rättare ett livsvillkor, men framför allt var det en ofrånkomlig plikt. Heckscher ställde som det har sagts ”de största krav på sig själv och stora på andra”.¹⁹ Hans moraliserande inställning ledde till många konflikter, men det var också en kraft som på ett avgörande sätt bidrog att möjliggöra hans enastående vetenskapliga arbetsprestation. Känslan av arbetet som en plikt gjorde honom också ganska otillgänglig för alla försök att föra honom över till ett lugnare och mindre forcerat forskningstempo. Själva det vetenskapliga arbetet, framför allt författararbetet, hade för honom blivit en behärskande livsuppgift. Det var den verksamheten som för honom gjorde livet värt att leva. ”Det som spelar en roll är inte hur länge man lever utan hur man lever.” Detta yttrande fällde Heckscher till en av sina gamla elever, Bertil Ohlin, några veckor före sin bortgång, och det var närmast en svensk översättning av hans ex libris ”Non propter vitam vivendi perdere usas”.

Hösten 1952 medförde nya attacker av hans sjukdom och de antog alltmer hotfull karaktär. Men ända till slutet fortsatte han sin författarverksamhet. Ännu under den sista månaden av sitt liv skrev han för *Dagens Nyheter* två artiklar om bostadspolitiken, som genom sin temperamentsfulla och i många avseenden träffande kritik erinrade om hans journalistik från 1920-talet, samt en mycket läsvärd artikel om Macaulay, som publicerades postumt. Sista gången jag besökte honom, mindre än en vecka före hans död, var han fysiskt nedbruten men arbetade ännu med ett korrektur till en ny upplaga av *Industrialismen*. Han undgick det öde som han ibland fruktat under sina sista år: att andligen brytas ner innan de fysiska krafterna gav vika.

19. Axel Hirsch: ”Eli Heckscher 1879–1952” (i *Församlingsblad för mosaiska församlingen i Stockholm*, februari 1953).